

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM

Természettudományi Kar

Földtudományok Doktori Iskola

**Olajpiaci geoökonómiai eszközök a
gazdasági hadviselésben**

PhD-értekezés

Glofák Péter

Témavezetők:

Dr. Reményi Péter, Pécsi Tudományegyetem, TTK

Dr. Sebestyén Géza, Budapesti Corvinus Egyetem, Pénzügy Intézet

PÉCS, 2023

Tartalom

1. Bevezetés.....	4
2. Szakirodalmi előzmények.....	15
2.1 A gazdasági hadviselés szakirodalma	15
2.2 A gazdasági hadviselés és a kőolaj kapcsolatának szakirodalma	25
3. A gazdasági hadviselés nemzetközi jogi vonatkozásai.....	29
4. Célkitűzések, hipotézisek.....	39
5. Kutatási módszerek.....	42
6. Eredmények.....	45
6.1 A gazdasági hadviselés eszközei.....	45
6.2 Geopolitikai ellenfelek katonai költségvetésének csökkentése geoökonómiai eszközökkel.....	58
6.2.1 „Erősen érzékeny” országok.....	60
6.2.2 „Érzékeny” országok.....	62
6.2.3 „Érzéketlen” országok.....	64
6.2.4 Következtetések az összefüggés vizsgálatok alapján.....	67
6.3 Geopolitikai küzdelmek a kőolajpiacokon	68
6.3.1 Kőolajpiaci szankciók hatása kőolajimportáló országok esetén.....	69
6.3.2 Kőolajpiaci szankciók hatása kőolajexportáló országok esetén	70
6.4 Olajpiaci szankciók az elmúlt évtizedekben.....	71
6.4.1 Olajpiaci lépések Iránnal szemben.....	72
6.4.2 Olajpiaci lépések Észak-Korea ellen.....	75
6.4.3 Olajpiaci szankciók Venezuelával szemben.....	76
6.4.4 Olajpiaci szankciók Kubával szemben.....	79
6.4.5 Olajpiaci lépések Oroszországgal szemben.....	80
6.4.6 A kőolajpiaci geoökonómiai küzdelmek tanulságai.....	86
6.5 Hidegháborús gazdasági hadviselés az Egyesült Államok és a Szovjetunió között ..89	
6.5.1 Marshall-terv.....	92
6.5.2 COCOM-lista.....	93
6.5.3 Fegyverkezési verseny.....	94
6.5.4 Olajár befolyásolása	98
6.5.5 Gabonaembargó	99
6.5.6 Adósságcsapda – államadósság feletti kontroll	100
6.5.7 Berlini blokád.....	101
6.5.8 A Reagan kormányzat többfrontos gazdasági hadviselése.....	103

6.6	Az Egyesült Államok geopolitikai érdekei és az alacsony olajár az 1970-es és 1980-as években	104
6.7	Szaúd-Arábia geopolitikai érdekei és az alacsony olajár	105
6.8	Az olajárcsökkenés lépései a 80-as évek közepén – geoökonómiai támadás a Szovjetunió ellen?	108
6.9	A gazdasági hadviselés szerepe a Szovjetunió legyőzésében.....	112
6.10	A kőolaj árának esése a 2014-2016 időszakban	113
6.11	Az Egyesült Államok számára optimális olajár meghatározása.....	118
6.12	Az orosz katonai kiadások és az olajár kapcsolata	120
6.13	Az olajár alakulása és a katonai erőssorrend	130
6.14	A kőolaj árának esése 2020 tavaszán.....	133
6.15	Európa mozgástere a mesterséges olajár befolyásolásban	136
7.	Az eredmények összefoglalása.....	142
8.	A kutatás további irányai	147
	Köszönetnyilvánítás	149
	Táblázatok és ábrák jegyzéke	150
	Irodalomjegyzék.....	152
	Függelék.....	170

1. Bevezetés

Mióta a világ nagyhatalmai mérhetetlen pusztításra képes nukleáris fegyverezéssel felett rendelkeznek, a közvetlen fegyveres konfliktus valószínűsége minimálisra csökkent közöttük. A közvetlen katonai konfrontáció katasztrofális következményeit a nagyhatalmak kiemelten szem előtt tartják és minden lehetséges eszközzel megpróbálják elkerülni.¹

Mivel a közvetlen katonai összecsapás lehetősége lényegileg kiszorult a nagyhatalmak egymás közötti küzdelmeinek eszköztárából, ezért más eszközöket kellett találni geopolitikai érdekeik érvényesítésére a nemzetközi geopolitikai térben, így az elmúlt évtizedekben egyre nagyobb hangsúlyt kaptak a geopolitikai küzdelmek olyan alternatív eszközei, mint például az informatikai hadviselés, a hibrid hadviselés, a hírszerzési és diplomáciai küzdelmek, a proxy hadviselés, lélektani hadviselés, geofizikai hadviselés, belpolitikai destabilizáció, a választások befolyásolása – és szintén a nem katonai eszközök közé tartozik a gazdasági hadviselés is (Kőszegvári, 1995) és (Kőszegvári, 1999).

Ezen alternatív geopolitikai eszközök kutatása ma már tekintélyes szakirodalmi háttérrel rendelkezik, különösen igaz ez a gazdasági hadviselésre, mely jelen PhD-értekezésnek is választott témája.

A gazdasági hadviselés gyakorlatilag egyidős az emberiség történelmével. Történeti leírásokból tudjuk, hogy már az ókorban is alkalmaztak gazdasági hadviselési eszközöket az egymással szemben álló hatalmak. A Kr. e. VII-VIII. században élt kínai politikus és stratégia Guan Zhong (Kr. e.: 723 – 645) írásaiban bemutatta a sikeres „gazdaság-statisztikai” hadviselés módszereit (Horváth, 2021), illetve Thuküdidész (2006) műveiben több példát is hoz a Peloponnészoszi-háborúban alkalmazott gazdasági hadviselés eszközeire vonatkozóan.

Magyar történelmi példát is találunk a gazdasági hadviselésre. Gárdonyi Géza „Egri csillagok” című regénye nyomán Magyarországon széles körben ismert, hogy hogyan foglalták el a törökök Eger várát 1596-ban. Azt viszont kevesen tudják, hogy az egri vár visszavétele 91 évvel később, 1687-ben gazdasági hadművelet keretében történt (Sugár, 1987). 1687 júliusában mintegy 10 ezer fős keresztény – német, magyar és osztrák – sereg vette körbe Eger várát Giovanni Battista Doria örgróf alezredes vezetésével. A blokád célja az volt, hogy

¹ 2017 áprilisában például a Pentagon előzetesen tájékoztatta Oroszországot, amikor rakétatámadást intézett a szíriai Sajrat katonai támaszpont ellen a USS Porter és a USS Ross rombolókról, mert a szír katonai támaszpontot az orosz fegyveres erők is használták (Lockett, 2017). Továbbá az orosz-ukrán háború kapcsán is rendszeresen hangsúlyozzák nyugati és orosz politikusok egyaránt, hogy a NATO és Oroszország közötti közvetlen katonai konfrontációt mindenképpen el kell kerülni.

megakadályozzák, hogy élelmiszer és tűzifa jusson be a várat védő 3500 fős török sereghez. A várvédők parancsnoka, Rüsstem pasa egy ideig nem volt hajlandó tárgyalni a vár feladásáról, mert egyrészt várta a felmentő török seregek érkezését, másrészt félt attól, hogy a keresztények egy esetleges megállapodás ellenére is megölnék a várat feladó török katonákat, ahogy azt III. Mehmed szultán is tette a várat feladó egri katonák jó részével 91 évvel korábban. Azt tervezte, hogy a várat – önmagával és saját katonáival együtt – felrobbantja, de ebben megakadályozták a katonái. Négy hónapnyi blokád után aztán az éhínség és a kemény hideg által gyötört törökök tárgyalást kezdeményeztek a vár feladásáról Doriánál – végül szabad elvonulás fejében feladták a várat (Sugár, 1987.)

A gazdasági hadviselés történetének szempontjából fontos epizód volt Napóleon kontinentális zárlata Nagy-Britanniával szemben (Ferguson, 2004). Az 1805-ös trafalgari vereség után valószínűtlenné vált, hogy Napóleon a Brit-szigeteket fegyverrel elfoglalhatja, ezért felmerült a gazdasági hadviselés egyik jellemző eszköze, a kereskedelmi blokád a britekkel szemben. 1806-ban, Poroszország legyőzése nyomán Napóleon a berlini dekrétumában kontinentális zárlatot rendelt el Nagy-Britanniával szemben, melynek értelmében Franciaország és az általa megszállt és vele szövetséges államok kötelesek beszüntetni mindenfajta kereskedelmet a Brit-szigetekkel. Napóleon azt gondolta, hogy a gyarmatbirodalma és az ipari forradalom révén szárnyaló brit gazdaságra ott tudna csapást mérni, ahol az a legsebezhetőbb, a kereskedelem terén és a zárlat nyomán válságba süllyedő brit gazdaság már nem lenne képes – főként pénzügyi támogatással – újabb és újabb koalíciókat szervezni Franciaország ellen (Ferguson, 2004). 1807-ben – kényszerből – csatlakozott a zárlathoz Dánia, Hollandia, Itália és Spanyolország is, majd a tilsiti békét követően Oroszország és Poroszország, 1809-ben pedig Ausztria is. III. György brit király hasonló lépésekkel válaszolt: Franciaországot sújtó kereskedelmi korlátozásokat vezetett be a brit korona területein (Fisher, 2004). Napóleon kontinentális zárlata az első időszakban sikeresnek tűnt: amellett, hogy szinte egész Európa felsorakozott a blokád mögött, később az Egyesült Államok is embargót hirdetett a britek ellen (Tarján, 2015). Hosszabb távon azonban már sok kellemetlenséget okozott a zárlat Napóleonnak is. A blokád fenntartása és ellenőrzése óriási energiákat kötött le, a brit kereskedelem nélkül az európai országokban sokfelé áruhiány alakult ki, felvirágzott a csempészet (még a Napóleonnal szövetséges kormányok is a kiterjedt csempészhálózatok kuncsaftjaivá váltak) és a zárlattal szemben fellépő országok megbüntetése is folyamatos erőfeszítést igényelt Napóleontól: előbb Spanyolország ellen, majd Oroszország ellen kellett hadjáratot vezetni (1812), amikor azok megpróbálták kihátrálni a blokád mögül.

Ez utóbbi oroszországi hadjárat Napóleon szempontjából katasztrofális vereséggel végződött – amely vereség már előszobája volt a császár bukásának (Fisher, 2001).

Bő száz évvel később, az első világháborúban a britek tengeri blokádot vontak Németországot. Megakadályozták, hogy a semleges országok tengeri kereskedelmet folytassanak a németekkel. Bár a szárazföldi kereskedelmet nem tudták megakadályozni, de a tengeri kereskedelem elzárása jelentős mértékben hozzájárult, hogy Németországban súlyos éhínség alakult ki 1916-17 telén (Teuteberg, 2016). A blokádot érdekessége, hogy a világháború első három évében hivatalosan semleges – de az antanthoz közelebb álló – Egyesült Államok Németországba tartó kereskedelmi hajóit is esetenként lefoglalta a Brit Királyi Haditengerészet (Seymour, 1935), bár meg kell jegyezni, hogy a britek ilyen esetekben pénzügyi kompenzációt fizettek, hogy elkerüljék a komolyabb konfliktust az Egyesült Államokkal.

Látjuk tehát, hogy a gazdasági hadviselés az ókor óta elkíséri az emberiség történetét, jellemzően azonban nem ez volt az elsődleges meghatározó geopolitikai eszköz a stratégiák kezében. A gazdasági hadviselés tudatos nagyhatalmi stratégiája mintegy száz évvel ezelőtt jelent meg Woodrow Wilson amerikai elnök elméletében (Padover, 2010). Wilson elképzelése szerint az elkövetkezőkben az Egyesült Államok geopolitikai céljait fegyverek bevetése nélkül, elsősorban gazdasági eszközökkel éri majd el. Wilson 1919-ben Nobel-békedíjat kapott, hivatalosan a Népszövetség megalapítása körüli erőfeszítése miatt, de a díj nyilván reflexió volt egész életművére. Bár Wilson idealista elméletét a későbbiekben sokan vitatták – és a második világháború is rácsúszott – a 20. század egészében érezhető volt a geopolitikai küzdelmekben a gazdasági hadviselés szemléletének erősödése. Míg az I. világháború kitörésekor az Egyesült Államok még nem társított tudatos gazdasági eszközöket a katonai hadműveletek mellé, addig a II. világháborúban – már Pearl Harbor előtt – külön erre a célra létrehozott Gazdasági Védelmi Bizottság (Economic Defense Board) irányította a tengelyhatalmak gyengítésére, illetve a szövetségesek erősítésére irányuló amerikai gazdasági „hadműveleteket” világszerte (Bidwell, 1942).

A második világháború már bővelkedett gazdasági dimenziókban vívott küzdelmekben is. A szárazföldi erőknél elsősorban a hagyományos hadviselésben volt szerepük, míg a tengeri és légi haderőnek a gazdasági hadviselés terén volt meghatározó szerepe: elvágni az ellenség erőforrás beszerzési vonalait és megsemmisíteni annak gazdasági infrastruktúráját. O’Brian (2015) könyvében amellet érvel, hogy a második világháború nem a nevezetes szárazföldi csatákban dőlt el Sztálingrádtól Monte Cassinóig, vagy Kurszktól Bulge-ig, hanem sokkal inkább a tengeri és légi ütközetekben. A háború kitörésekor Nagy-Britannia azonnal blokádot

bevezetését kezdeményezte Németországgal szemben (O'Brian, 2015). Ha Németországot tengeren és vízen sikerül elszigetelni, akkor az csak a németországi és a befolyási övezetében tartozó kelet-európai területek természeti és humán erőforrásaira támaszkodhat, ez pedig jelentősen elmaradt a Brit Birodalom akkori erőforrás potenciáljától és ez az elmaradás jelentősen rontaná Németország esélyeit, különösen egy elhúzódó háború esetén. Németország a háború elején – bízva elsősorban saját tengeralattjáró flottájában – a Brit-szigetek blokádját tervezte. Franciaország 1940. évi eleste után a németek mozgástere jelentősen megnőtt, egyrészt a francia (katonai és polgári) légi és tengeri eszközök átvétele révén jelentősen nőtt a katonai célokra (is) fordítható eszközállomány, másrészt Franciaország kikötőinek és repülőtereinek megszerzése révén Németország közvetlenül kijutott az Atlanti-óceánra, a Földközi-tengerre és a La Manche csatorna partjaihoz. Ezzel Németország eszköztára kibővült a gazdasági hadviselés területén: egyrészt kiszélesedett a brit blokáddal szembeni védekezés eszköztára, másrészt javultak az esélyei az Atlanti-óceán ellenőrzéséért folytatott küzdelemben. További kedvező esemény volt Németország számára, hogy Olaszország – mintegy 100 tengeralattjáróval – ekkor lépett be a háborúba (O'Brian, 2015).

Németország és Nagy-Britannia egyaránt felismerte, hogy az Atlanti-óceán feletti ellenőrzés megszerzése döntő jelentőségű a gazdasági hadviselés és ennek révén az egész világháború szempontjából: amelyikük megszerzi az ellenőrzést az Atlanti-óceán felett, az nagy lépést tesz a másik ország gazdasági elszigetelése felé. 1941-42-ben váltakozó sikerrel folyt az atlanti-óceáni küzdelem – bár a brit tengeri fölény folyamatosan megmaradt. Nagy-Britannia fenn tudta tartani az Atlanti-óceánon folytatott kereskedelmét, de a német tengeralattjárók folyamatosan jelentős kockázatot jelentettek a brit áruszállító hajók számára: az elsüllyesztett brit hajók nyomán fellépő veszteségek 1942-re elérték a 600 ezer árutonna/hónap mértéket, amely az I. világháború legsúlyosabb időszakait idézték (O'Brian, 2015). Hancock és Gowing (1949) adatai szerint a brit kormányzati import keretében beszerzett áruk mennyisége az 1939-es utolsó békeévben elért 14-15 millió árutonnáról 1942-re 9 millió árutonna körüli szintre süllyedt (35-40%-os csökkenés). Az Atlanti-óceán ellenőrzéséért folytatott küzdelem döntő eseménye az Egyesült Államok 1942. évi hadba lépése volt. A brit haditengerészet, kiegészülve az Egyesült Államok atlanti-óceáni hadiflottájával – jelentős veszteségek árán, de – 1943-ra lépésről lépésre visszaszorította a németeket az Atlanti-óceánról, innentől kezdve a szövetségesek dominanciája az Atlanti-óceán felett megkérdőjelezhetetlenné vált. (O'Brian, 2015).

A II. világháború gazdasági hadviselésének másik epizódja a levegőben folyt. Ahogy Winston Churchill 1940-ben kifejtette: „Bár a haditengerészet elveszítheti számunkra ezt a háborút, a légierő lehet az, ami viszont megnyerheti. A vadászrepülőink a megváltóink, de igazi győzelmet a bombázóink hozhatnak” (Churchill, 1986, saját fordítás). Az Atlanti-óceánon elszenvedett brit gazdasági veszteségeket Németország gazdasági infrastruktúrájának folyamatos bombázásával próbálta ellensúlyozni Nagy-Britannia. 1942-től a brit légifölény lehetővé tette Németország rendszeres bombázását.

A bombázások elsődleges célja a német gazdasági infrastruktúra tönkretétele volt², ennek keretében támadták többek között a jelentős iparvárosokat a Ruhr-vidéken: Dortmund, Duisburg, Essen, Bochum, Köln, illetve rendszeresen bombáztak más, nagyobb német városokat is (pl.: Hamburg, Drezda, Berlin). 1943-tól az amerikai légierő gépei is bekapcsolódtak a bombázásokba (Coulson, 2000).

1942-43-ban elsősorban éjszaka bombáztak a britek, 1944-ben a német légvédelem jelentős részének kiiktatása után már nappal is folyamatosak voltak a bombázások. 1944-től az ipari üzemek bombázása mellett egyre inkább kiterjesztették a bombázásokat a vasutakra és a közlekedési csomópontokra, a szénipari infrastruktúrára, valamint a repülőterekre is. Overy (1994) összegyűjtötte, hogy a brit-amerikai bombázások 1944-re milyen csökkenést eredményeztek a német hadiipari termelésben:

1. táblázat: A német hadiipari termelés becsült csökkenése 1942-44 között

	Szövetségesek becslése	Németek becslése
Repülőgép	-19%	-31%
Tank	-16,5%	-35%
Kézifegyverek	-14%	...
Teherautók	...	-42%

Forrás: Overy (1994: 374)

² Az elsődlegesen gazdasági célpontokat támadó brit bombázásokat irányító parancsnok, Sir Arthur Harris nem volt tekintettel a civil lakosságra sem. Személye máig megosztó személyiség a nyugati világban, katonáitól kiérdemelte a „Mészáros” becenevet. Becslések szerint a brit bombázók 600 000 civilt öltek meg és mintegy 10 millió ember vált hajléktalanná Németországban (Coulson, 2000). 1992-ben Németország hivatalosan tiltakozott a brit kormánynál, mikor emlékművet emeltek Londonban „Bomber” Harrisnek.

A német gazdasági infrastruktúra bombázása nem csak a nyugati fronton gyengítette a németeket, hanem a keleti fronton is, hiszen a csökkenő német hadiipari termelés révén csökkent a keleti fronton bevethető német katonai eszközök (pl.: repülőgépek, tankok, kézfegyverek stb.) mennyisége is, így közvetett módon a szovjetek számára is jelentős segítséget jelentett. O'Brian álláspontja szerint a hadviselő nagyhatalmak felismerték, hogy a II. világháború kimenetele szempontjából elsősorban a gazdasági hadviselési célzatú tengeri és légi hadviselés a döntő és nem a szárazföldi hadviselés, így erőforrásaik 2/3 részét erre a területre fókuszálták (kivéve a Szovjetuniót) (O'Brian, 2015).

A II. világháborús gazdasági küzdelmek kiterjedtek az ipar számára kiemelten fontos fémek kereskedelmére is. A német ipar különösen híján volt volfrámnak, krómnak, higanynak és vasércnek. Ezeket a fémeket be lehetett volna szerezni például Spanyolországból, Portugáliából, Svédországból, illetve Törökországból (Caruana-Rockoff, 2003). A németekkel jelentős ideológiai rokonságot mutató Franco által vezetett Spanyolország – amely a volfrám egyik legjelentősebb exportőre volt a világon – jelentős mennyiséget exportált volna Németországba, különös tekintettel arra, hogy a háború harmadik évére a volfrám ára igen magasra emelkedett a világpiacra. A brit diplomácia és haderő egyik jelentős eredménye volt, hogy nemcsak azt tudta megakadályozni, hogy Spanyolország hadba lépjen Németország oldalán, hanem azt is, hogy jelentős mennyiségű volfrámot adjon el Berlinnek (Caruana-Rockoff, 2003).

A gazdasági szemléletű geopolitikai gondolkodás a hidegháború időszakában tovább erősödött, mert a Szovjetunió rendelkezésére álló óriási nukleáris fegyverarszénál eleve lehetetlenné tette, hogy az Egyesült Államok katonai eszközökkel tartóztassa fel a kommunizmus világszintű terjedését, így más, alternatív eszközöket kellett találnia geopolitikai érdekei érvényesítésére. Ezen alternatív eszközök között kiemelt szerepet kapott a gazdasági hadviselés eszköztára (CIA, 1951; CIA, 1982; Schweizer, 1994). A modernkori gazdasági hadviselés szofisztikált eszközrendszerét tehát ebben az időszakban az Egyesült Államok kezdte kidolgozni – és kipróbálni – a Szovjetunióval folytatott geopolitikai küzdelmei során (CIA, 1951). Ilyen eszközök voltak például a Marshall-terv, a COCOM-rendszer, a fegyverkezési verseny, a gabonaembargó, a szovjet-blokk országainak eladósítása vagy az olajárak befolyásolása (Glofák, 2020c).

Mivel a nagyhatalmak a hidegháborút követő időszakban is jelentős nukleáris fegyverarszénál felett rendelkeznek, így a közvetlen katonai konfrontáció továbbra sem reális lehetőség közöttük, ezért a jelenkorban is kiemelt jelentőségük van a gazdasági hadviselés

eszközeinek a geopolitikai térben, ebből kifolyólag igen fontos feladat ezen terület tudományos kutatása, hiszen napjaink és a jövő geopolitikai küzdelmei egyre inkább gazdasági „csatatereken” dőlnek el. A gazdasági hadviselés kutatása során azonban nehézséget jelent, hogy a kidolgozott és végrehajtott gazdasági „hadműveletek” egy jelentős része – részben vagy egészben – titkos, ugyanis nyilvánosságra hozataluk veszélyeztetné a későbbiekben tervezett hasonló geoökonómiai lépések sikerét.

A gazdasági hadviselés történelemalakító hatása mellett érdemes áttekinteni, hogy a kőolaj milyen szerepet játszott a világ geopolitikai folyamataiban a 20. század elejétől kezdve. Ennek szemléltetésére érdemes megvizsgálni két példát, az első világháború és az 1973-as olajválság időszakát.

Az első világháború volt az első olyan időszak, amikor a kőolaj döntő hatást gyakorolt a világ geopolitikai folyamatainak alakulására. Az első világháború „emberek és gépek között zajlott. És ezek a gépek olajjal működtek” (Yergin, 2018: 193). Yergin könyvében négy olyan epizódot is említ az első világháborúból, amikor a robbanómotor és ezen keresztül a kőolaj döntő befolyást gyakorolt a háború és ezen keresztül a világtörténelem alakulására (Yergin, 2018):

1. *A párizsi taxik*: háború első hónapjai gyors német sikereket hoztak a nyugati fronton, 1914. szeptember elején a német hadsereg már csak 64 km-re volt Párizstól, a francia kormány már elhagyta a fővárost, amelynek eleste – úgy tűnt – mindössze órák kérdése. Ekkor a francia légi felderítés jelentette, hogy a németek olyannyira a támadásra koncentrálnak, hogy az elfoglalt területek védelmére nem fordítanak kellő gondot, így egy váratlan ellentámadással megállítható a német hadsereg, ehhez azonban a Párizs védelmére rendelt katonák és hadianyag nagyrésztét igen gyorsan a frontvonalra kell szállítani. A vasutat erre a célra nem tudták használni, mert azt a németek már tönkretették, gyalog pedig lassú lett volna az előrehaladás. Ekkor Gallieni tábornok parancsára az összes – mintegy 600 db – párizsi taxit a honvédelem szolgálatába vonták és a benzinnel hajtott taxikaraván több ezer francia katonát szállított a frontra nem várt gyorsasággal, ahol az első marne-i csatában sikerült megállítani a német hadsereg előrenyomulását. (Yergin, 2018).
2. *A tank*: az első marne-i csata után kialakult állóháborúban állandósult a „védekezés primátusa”. A lövészárkok és szögesdrótakadályok olyan előnyt jelentettek az aktuálisan védekező félnek, amit éveken keresztül nem tudtak megtörni a támadók. Ekkor a britek – Churchill hathatós támogatásával – elkezdtek fejleszteni egy olyan szárazföldi harci eszközt, amelyet belső égésű motor hajt, erős páncélzata van, hernyótalpa révén lövészárkokon és

szögesdrót akadályokon is keresztül tud menni és géppuskával van felszerelve. Ezt az eszközt először „szárazföldi cirkáló”-nak, később pedig „tank”-nak keresztelték. Az első példányokat már 1916-ban a frontra vezényelték, de áttörő sikert csak az 1918. augusztus 8-i amiens-i ütközet hozott, ahol a 456 brit tankból álló egység áttörte a német frontvonalat. Erich Ludendorff német tábornok szerint „ez volt a német hadsereg fekete napja a háború történetében” (Yergin, 2018: 197), ami szintén a belső égésű motorokhoz és ezen keresztül a kőolajhoz kapcsolódott.

3. *A repülőgép:* szintén a belső égésű motorok első világháborús alkalmazásának köszönhető a repülőgépek katonai célú használata. A Wright fivérek első motoros meghajtású repülőgépe 1903-ban emelkedett a levegőbe Észak-Karolinában. Az első világháború elején, 1915 januárjában már 250 repülőgép szolgálta a brit hadsereget. Kezdetben felderítésre használták őket, később gépfegyvereket szereltek rájuk. 1916-ban már repülési alakzatokat vettek fel és harcászati elveket dolgoztak ki számukra, ekkor már bombázásra is használták őket. Az angolok taktikai bombázásban, a németek inkább stratégiai bombázásban jártak élen (Yergin, 2018). A fentiek nyomán világossá vált, hogy a 20. századi hadviselésben kiemelkedő fontossággal bír a légtér dominanciája, ahogy azt könyveiben Seversky később részletesen kifejtette (Seversky, 1942) és (Seversky, 1950).
4. *Az olajmeghajtású hadihajók:* a 20. század elején ádáz tengeri fegyverkezési verseny folyt Nagy-Britannia és Németország között. 1912-1914 között a brit haditengerészet – Churchill szavaival „egy sorsdöntő fejesugrással” – nagyszabású fejlesztési programot indított: az óriási brit hadiflottát átállították széntüzelésről olajmeghajtására. Az olajmeghajtás előnyei: az olaj olcsóbb mint a szén, helytakarékosabb: a belső égésű motor által 30% rakodóterhet lehet felszabadítani, nincs szükség kazánfűtőkre, az olajmeghajtású hajók 25 csomó maximális sebességet tudtak elérni, míg a szénrel fűtött hajók csak 21 csomót, nagyobb hatósugarú körben tudnak hadműveleteket végrehajtani és nyugodt vizeken gyorsan megoldható az üzemanyag utántöltés, anélkül, hogy ez lefoglalná a legénység jelentős részét és jóval kisebb az üzemeltetéssel járó megterhelés, fáradtság és időigény, mint ami a széntüzeléssel jár. Az olajjal hajtott brit hadiflotta fenti előnyei jelentős mértékben hozzájárultak ahhoz, hogy a tengereken és óceánokon vívott harcokban az antant Németország fölé tudott kerekedni, amelynek hadihajói túlnyomórészt ekkor még szénrel működtek (Yergin, 2018).

A kőolaj geopolitikai szerepének egy másik – a maga nemében egyedülálló – fejezete az 1973-as olajválság. Itt ugyanis nem az Egyesült Államok (vagy más nagyhatalom) támadott

meg kisebb országo(ka)t kőolajpiaci gazdasági eszközökkel, hanem kisebb országok egy csoportja indított gazdasági (olajpiaci) támadást az Egyesült Államok és szövetségesei ellen és korábban soha nem tapasztalt sikereket értek el (Yergin, 2018).

Az 1960-as évek világgazdasági fellendülése nyomán a kőolaj iránti kereslet az 1970-es évek elejére jelentősen megnőtt. 1972-ben a kőolaj ára 2 USD alatt volt, de a kínálati szűkösség az egész világpiacra érződött. Az OPEC arab országai megéreztek, hogy az „olajfegyver”, amivel eddig már többször fenyegették a fejlett országokat (és több alkalommal kudarcot vallottak vele) mostanra éles fegyverré vált a kezükben, így elérkezettnek látták az időt, hogy kőolaj vagyoniukat geopolitikai előnyre váltsák: Szaúd-Arábia több alkalommal jelezte, hogy nem fogja olcsó olajjal ellátni az Egyesült Államokat, ha az nem hagy fel Izrael egyoldalú támogatásával az arab-izraeli konfliktusban (Yergin, 2018).

1973. október 6-án, jom kippur napján, a zsidó vallás legszentebb ünnepén (amikor az ünnep miatt egész Izrael leállt), délután 2 órakor a szovjet fegyverekkel jól felszerelt egyiptomi és szír hadsereg váratlanul megtámadta Izraelt (jom kippuri háború). A meglepetés nyomán az első napokban az arab támadások jelentős sikereket értek el. Az Egyesült Államok geopolitikai okokból nem engedhette meg, hogy a szovjetek által támogatott egyiptomi-szír csapatok legyőzzék az általa támogatott izraeli hadsereget, ezért sürgősséggel jelentős mennyiségű hadianyagot szállított Izraelnek. Ennek nyomán október 17-én öt arab ország és Irán képviselői Kuvaitban megállapodtak az olajembargó bevezetéséről. Ennek keretében több mint duplájára, 5 USD-re emelték az olaj árát és 5%-kal csökkentették a kitermelésüket és vállalták, hogy minden hónapban további 5%-ot csökkentsenek. Ezzel párhuzamosan az arab-izraeli konfliktus kapcsán tanúsított magatartásuk alapján besorolták vevőiket barátságos/semleges/ellenséges kategóriákba. A barátságos országok megkapták a korábban szokásos olajmennyiséget, a semleges országok kaptak olajat, de kevesebbet a szokásosnál, míg az ellenséges országok (ide került az Egyesült Államok és Hollandia) egyáltalán nem kaptak kőolajat. Az arab taktika elérte célját: sikerült a nyugati országokat megosztani, azok nem tudtak egységbe tömörülve fellépni velük szemben az olajpiacon, hanem kétoldalú szerződések keretében próbálták meg elhalászni egymás elől a szűkös kőolajmennyiséget (Yergin, 2018). Az arab olajexportőrök a vevők közötti pánikot sikeresen fokozták azzal, hogy folyamatosan bizonytalanságban tartották őket. Kivetnek-e embargót újabb országokra? Meddig tart a havi 5%-os kitermelés csökkentés? Hogy lehet átkerülni az ellenséges/semleges/baráti kategóriák egyikéből a másikba? Visszatér-e valaha a korábbi kitermelési szint? (Yergin, 2018).

Közben az arab és izraeli felek tűzszünetet kötöttek, de az olajembargó továbbra is fennállt. Az európai országok – élükön Franciaországgal – igyekeztek eltávolodni az Egyesült Államok álláspontjától és jobb pozíciót elfoglalni az arabok szemében. Az olajválság az 56-os szuezi válság óta nem látott mértékben osztotta meg a nyugati szövetséget. 1974 februárjában aztán Washington konferenciát szervezett, hogy egységbe kovácsolja a kőolajimportőr országokat, amely legalább részleges sikert hozott (Yergin, 2018). 1974 februárjában – amerikai-egyiptomi tárgyalások után – Szadat, egyiptomi elnök nyilvánosan kiállt az embargó feloldása mellett. A háborús helyzet elmúltával az olajexportáló arab országok is enyhítettek az embargó szigorán, végül 1974 márciusában döntést hoztak az embargó eltörléséről (Yergin, 2018).

„...végre sikerült használni az olajfegyvert, nem csupán meggyőző, de elsöprő erővel, ami sokkal nagyobb volt, mint amit a hívei valaha remélni mertek. Átalakította a Közel-Kelet és az egész világ szövetségi rendszereit és geopolitikáját. Átformálta a világ olajpiacát, a termelők és fogyasztók kapcsolatait és az egész nemzetközi gazdaságot is. Most már el lehetett tenni; azonban az alkalmazásának a veszélye továbbra is fennállt.” Yergin (2018: 724)

Jelen értekezés a gazdasági hadviselés témakörén belül két speciális szegmenst vizsgál: egyrészt lehet-e geoökonómiai eszközökkel csökkenteni a geopolitikai ellenfelek katonai potenciálját, másrészt pedig lehet-e – és ha igen, milyen körülmények között – alkalmas geoökonómiai eszköz a kőolaj világpiaci árának befolyásolása Oroszország katonai és geopolitikai aktivitásának visszafogására.

Az értekezés szerkezete – összhangban a Doktori Iskola előírásaival – az alábbiakban kerül röviden bemutatásra. Az „1. Bevezetés” fejezetet követően, a „2. Szakirodalmi előzmények” fejezetben áttekintésre kerül a gazdasági hadviselés, illetve az olajpiac és a geoökonómia kapcsolatának szakirodalma, majd külön fejezetben kerülnek bemutatásra a "Gazdasági hadviselés nemzetközi jogi vonatkozásai". A 4. fejezet a hipotézisek ismertetésén keresztül mutatja be a kutatás célkitűzéseit, majd az 5. fejezetben bemutatásra kerülnek a „Kutatási módszerek”. Ezt követi az „6. Eredmények fejezet”, amely négy logikai egységre tagolódik. A 6.1 fejezetben bemutatásra kerülnek a gazdasági hadviselés eszközei (példákkal illusztrálva), amelyek egy általam javasolt elemzési keretrendszer (nyilvános/titkos eszközök szerinti bontásban) mutatnak be a geoökonómiai küzdelmek elemzéséhez. A 6.2 fejezet ismerteti a kutatás során elvégzett, 41 országra kiterjedő összefüggésvizsgálat eredményeit, amely a GDP és a katonai kiadások kapcsolatát vizsgálja. A harmadik logikai egység (6.3-6.4

fejezet) már kimondottan az olajpiaci gazdasági hadviseléssel foglalkozik, annak alapvető összefüggéseit, belső logikáját mutatja be általános tipologizálás keretében, illetve konkrét országok (Irán, Észak-Korea, Venezuela, Kuba és Oroszország) példáján. A negyedik logikai egység (6.5-6.15 fejezet) pedig az előzőekben megvetett alapokra építve vizsgálja az Egyesült Államok és a Szovjetunió/Oroszország geoökonómiai küzdelmeire vonatkozó hipotéziseket, kiegészítve a fenti küzdelmek egyes európai vonatkozásaival. Ezt követően a kutatás eredményeinek összegzése és a kutatás további lehetséges irányai kerülnek bemutatásra.

2. Szakirodalmi előzmények

Jelen disszertáció primer és szekunder elemzéseket egyaránt alkalmaz a hipotézisek vizsgálata során, így széleskörű szakirodalmi forrásokat, publikusan elérhető számszaki adatbázisokat és titkosítás alól feloldott CIA dokumentumokat használ.

A disszertáció jelen fejezetében két részre bontva kerül bemutatásra a kutatási téma szempontjából releváns szakirodalmi háttér. Az első részben a gazdasági hadviselés szakirodalma kerül bemutatásra, míg a második részben a gazdasági hadviselés és a kőolaj kapcsolatát elemző szakirodalmi források kerülnek ismertetésre.

2.1 *A gazdasági hadviselés szakirodalma*

A „geopolitika” fogalmának nincsen általánosan elfogadott, egyetemes definíciója, korszakonként és szerzőnként változik, hogy pontosan mit értenek alatta. Szilágyi István (2018) könyvében három csoportba sorolja a geopolitikai fogalmára vonatkozó definíciókat. Az első csoport, a geopolitika szociáldarwinista irányzatához kötődik, „...az államot élő szervezetnek, a geopolitikát államtudománynak vagy politikatudománynak tekintik. Ide sorolhatjuk a geopolitikai gondolkodás korai klasszikusait, Friedrich Ratzelt és Johan Rudolf Kjellént” (Szilágyi, 2018: 27). A második csoportba tartoznak azok a szerzők, „...akik a geopolitikát erős földrajzi orientációval rendelkező alkalmazott politikatudománynak tartják” (Szilágyi, 2018: 28), ide sorolható Beckheuser, Atencio, Pinochet, valamint Vives is. A harmadik csoportba tartozó szerzők „a geopolitikát a földrajz és más – elsősorban – társadalomtudományok együttes alkalmazásából létrejött, illetve létrehozott tudománynak tekintik” (Szilágyi, 2018: 28). A fenti definíciós eltérésektől függetlenül megállapíthatjuk, hogy a gazdasági hadviselést – a geoökonómia elméletén keresztül – ma már egyértelműen a geopolitika fogalmán belül értelmezzük.

A gazdasági hadviselés (angolul „economic warfare” vagy „economic war”) fogalmának értelmezése és lehatárolása jelentős eltéréseket mutat a nemzetközi szakirodalomban. Az Encyclopedia Britannica oldalain George Shambaugh (2002) az alábbiak szerint definiálja a gazdasági hadviselés (economic warfare) fogalmát: a gazdasági hadviselést megindító fél „gazdasági eszközökkel meggyengíti a megcélzott ország gazdasági potenciálját, ezen keresztül pedig politikai és katonai erejét. Gazdasági hadviselésnek tekinthető továbbá, ha gazdasági eszközökkel kényszeríti az ellenlábás országot viselkedésének megváltoztatására,

illetve meggátolja, hogy más országokkal normális gazdasági kapcsolatokat tartson fenn”. (Shambaugh, 2002, saját fordítás).

Shambaugh példákat is hoz a gazdasági hadviselés eszközeire: kereskedelmi embargó, bojkott, szankciók, diszkriminatív vámpolitika, vagyonelemek befagyasztása, segélyek felfüggesztése, beruházások tilalma és a kisajátítás. Shambaugh gazdasági hadviselésnek tekinti azt is, ha a fenti eszközök bevetésével fenyeget az egyik ország, de tényleges bevetésre végül is nem kerül sor (Shambaugh, 2002).

A Shambaugh által felsorolt példák a gazdasági hadviselés eszköztárán belül a gazdasági szankciók közé tartoznak. Jelen értekezésben – összhangban Blackwill és Harris (2017) értelmezésével – a fenti felsorolásnál tágabban értelmezem a gazdasági hadviselés fogalmát. Beleérték minden olyan – nyilvánosan bejelentett vagy titkos – lépést, amely az ellenlábás ország gazdasági és ezen keresztül geopolitikai potenciáljának meggyengítésére irányul. Ilyen lépések lehetnek például – a fentiekén túl – gazdasági infrastruktúra támadása katonai eszközökkel, geopolitikai célzatú piaci tranzakciók, támadás az ellenlábás ország pénzügyi rendszere ellen vagy fegyverkezési verseny kikényszerítése.

A gazdasági hadviselés egykorú az emberiség történelmével. Történeti leírásokból tudjuk, hogy a rivális hatalmak már az ókorban is tudatosan alkalmaztak gazdasági eszközöket ellenfeleik gazdasági és katonai meggyengítése és hatalmuk kiterjesztése céljából. Kr.e. VII-VIII. században élt kínai politikus és stratégia Guan Zhong (i.e.: 723 – 645) „Kuan-Ce” című művében szemléletesen mutatja be, hogy hogyan alkalmazhatók gazdaságstatisztikai eszközök a szomszédos fejedelemségek legyőzése során.

„Az uralkodónak, hogy birtokolja az országok vagyonát, ki kell használnia a négy évszak váltakozását és korlátozó politikát kell folytatnia... amikor fejedelemségekre van osztva az ország, egy uralkodó a termékek birtoklásával tudja befolyásolni a fejedelemségeket. Amikor egyesítve van az égalatti, az uralkodó a pénz birtoklásával tudja befolyásolni az áruk értékét, és igazgatni. Amikor sok van, folyamatosná kell tenni a kereskedelmet, amikor kevés van, akkor le kell állítani a kereskedést. Így amikor az uralkodó a vidék gazdasági helyzetét áttekinti, azt láthatja, hogy a nép a haszonért nem küzd, és stabil az emberek élete. Az uralkodó kontrollálja a teljes helyzetet és egyeduralkodó – ez az ország gazdaság-statisztikai stratégiája.” (Horváth, 2021: 50).

Részlet Guan Zhong „Kuan-ce” című művéből, Horváth Levente fordításában.

Szemléletes európai példát is találunk az ókori gazdasági hadviselésre. Thuküdidész (2006) „A peloponnészoszi háború” című művében leírja, hogy a peloponnészoszi háború előestéjén i.e. 432-ben Periklész javaslatára a „Megarai határozatban” Athén kitiltotta Megara város kereskedőit Athén és a Déloszi Szövetség piacairól (mai szóhasználattal ezt a lépést kereskedelmi bojkottnak nevezhetnénk). Az Athénnál jóval kisebb Megara ekkor Spártához fordult segítségért és az egy évvel később kirobbant peloponnészoszi háborúban Spárta szövetségeseként Athén ellen harcolt. A peloponnészoszi háború későbbi szakaszaiban szintén találunk példákat a gazdasági hadviselésre. Negyed évszázadon keresztül váltakozó sikerrel folyt a küzdelem az Athén vezette Déloszi Szövetség és a Spárta vezette Peloponnészoszi Szövetség között, döntő katonai győzelmet azonban egyik fél sem tudott aratni a másik fölött. Kr. e. 405-ben a spártai hadvezetés új stratégiát jelölt ki, és a végső győzelem reményében megpróbálta elvágni Athén gabonaellátási kereskedelmi útvonalát északon a Dardanellák térségében, ezért oda csoportosította a spártai hadihajók zömét és az aigoszpotamoi csatában megsemmisítette a gabonakereskedelmi útvonal védelmére érkező athéni hajóhadat és átvette a tengeri ellenőrzést a Dardanellák felett. Megfelelő gabonaellátmány nélkül Athén egy éven belül elveszítette a peloponnészoszi háborút. (Thuküdidész, 2006).

Bár a gazdasági hadviselés eszközei valóban végig követik az emberiség történelmét, a tudatos nagyhatalmi gazdasági hadviselési stratégia Woodrow Wilson amerikai elnök elméletében jelent meg mintegy egy évszázaddal ezelőtt, az első világháború végén (Padover, 2010). Wilson idealista elméletében kifejti, hogy az Egyesült Államok geopolitikai céljai az elkövetkezőkben kisebb kockázat, költség és veszteség mellett érhetők el, ha nem katonai, hanem gazdasági eszközökkel törekszik az amerikai kormányzat azok megvalósítására, így a katonai erő szerepe egyre inkább az elrettentésben manifesztálódik majd, semmint a tényleges fegyveres harcokban, így elkerülhetővé válnak majd a háborúk (Padover, 2010). Wilson meglátása szerint a gazdasági szankciók észhez térítik az agresszív országokat, „ahogy a fuldokló emberből is elszáll minden harci kedv” (Wilson & Foley, 1923: 67, saját fordítás). Álláspontja szerint, ha a Népszövetség megfelelően alkalmazza a gazdasági szankciókat, akkor békés, csendes mégis hatékony eszköztára lesz az erőszakos országok megfékezésére. Wilson álláspontja szerint egy hatékony népszövetségi gazdasági fellépéssel egyetlen modern ország sem tudna megküzdeni (Wilson & Foley, 1923).

Bár Wilson elméletét a gyakorlat nem igazolta közvetlenül – elegendő, ha a második világháborúra, a koreai háborúra, a vietnami háborúra vagy az Irak ellen indított öbölháborúra

gondolunk – de kijelölte a geopolitikai gondolkodás egyik fő irányvonalát a következő évszázadra.

A második világháború már bővelkedett gazdasági hadviselési eszközökben, ahogy arról a bevezetőben már volt szó (Overy, 1994; O'Brian, 2015; Caruna-Rockoff, 2003; Coulson, 2000).

A második világháborút követően a Szovjetunió és az Egyesült Államok közötti küzdelmek határozták meg a világ fő geopolitikai erőterét. Bár az 1948-49-es berlini blokád időszakában az amerikai hadvezetés köreiben még komolyan felmerült a szovjet blokád fegyveres megtörésének lehetősége (ekkor a Szovjetunió még nem rendelkezett atomfegyverrel) (Davison, 1958), 1949 végére azonban a Szovjetunió is megépítette a maga atombombáját³, inentől kezdve nem volt reális alternatíva a két szuperhatalom közötti közvetlen fegyveres összecsapás, ezért az Egyesült Államoknak más, alternatív eszközökhöz kellett fordulnia geopolitikai küzdelmei során. Ezen alternatív eszközök között kiemelt szerepet kapott a gazdasági hadviselés eszköztára (CIA, 1951, Schweizer, 1994). Tekintettel arra, hogy az Egyesült Államok és szövetségesei a hidegháború teljes időszaka alatt jelentősen nagyobb gazdasági potenciált testesítettek meg, mint a Szovjetunió és szövetségesei, ezért a gazdasági hadviselés elsősorban az Egyesült Államok (és szövetségesei) részéről indított gazdasági támadások és a szovjet védekező lépések rendszerét jelentette. 2010. után az amerikai kormányzat számos hidegháború korabeli CIA dokumentum titkosítását feloldotta, így a hidegháborús küzdelmek gazdasági dimenziói immáron kibővült primer és szekunder források alapján egyaránt kutathatóvá váltak (pl.: Marshall-terv (US Department of State (1948); CIA, 2011), COCOM rendszer (Cupitt, 1997), fegyverkezési verseny (CIA, 1981; Mitchell & Pickering, 2018). Ezek alapján megállapítható, hogy a CIA rendszeres elemzéseket készített a szovjet gazdaság szerkezetéről, teljesítményéről és kilátásairól, ezen elemzések rámutattak a szovjet gazdaság sebezhetőségére és gyenge pontjaira, amelyek alapján konkrét gazdasági lépéseket is meghatároztak a gazdasági hadviselés amerikai stratégiái számára (CIA, 1951; CIA, 1977a, CIA 1997b; CIA, 1982). Mindezek mellett – jóval ritkábban, mint az Egyesült Államok – esetenként a Szovjetunió is alkalmazott gazdasági hadviselési eszközöket a nyugati országok

³ A szovjet atombomba meglepően gyors elkészülte nyomán a CIA nyomozásba kezdett és egy ellentmondásos perben 1951-ben az Egyesült Államokban halálra ítélték Julius és Ethel Rosenberg kommunista érzelmű házaspárt, mert a vád szerint részletes műszaki terveket és leírásokat adtak át az atombomba kifejlesztését célzó Manhattan-tervről – és egyéb amerikai katonai fejlesztésekről – a szovjet titkosszolgálatoknak. A házaspár bűnösségét illetően ma is megoszlanak a vélemények (Jenkins, 2022).

ellen (pl.: berlini blokád), de ezek jellemzően kevesebb sikerrel jártak, mint a nyugati gazdasági hadműveletek (Davison, 1958, Glofák, 2020c).

Ahogy láttuk, a 20. század második felében igen élénk gazdasági hadviselés folyt a nagyhatalmak között, mindezek ellenére a 80-as évek közepéig alapvetően pesszimista volt az akadémiai szakirodalom a gazdasági hadviselés hatékonyságát illetően (pl.: Törnudd (1968); Wallensteen (1968), Bienen & Gilpin (1980); Doxey (1971); Doxey (1972); Galtung (1967); Kindleberger (1970); Knorr (1975); Losman (1979)). A pesszimista véleményt megfogalmazók gyakran hivatkoztak Kuba vagy Észak-Korea esetére. A széleskörben bevezetett gazdasági szankciók nem eredményezték a Castro-rendszer vagy a Kim-dinasztia rendszerének bukását, ellenben sok szenvedést okoztak az ott élő embereknek, akik egyébként nem tehetek a kormányaik által elkövetett bűnökről, sőt ők maguk is áldozatai voltak azoknak.

A gazdasági hadviselés hatékonysága kapcsán pesszimista véleményt formálók közül Wallensteen (1968) 18 gyakorlati eset vizsgált és elemezte azok sikerességét. Vizsgálata során arra jutott, hogy a 18 esetből mindössze kettő tekinthető sikeresnek abból a szempontból, hogy a gazdasági eszközökkel megtámadott ország megváltoztatta magatartását a gazdasági támadást megindító ország követelésének megfelelően. A szerző azt is megjegyzi azonban, hogy ebben a két esetben sem biztos, hogy a magatartás változását a szankciók idézték elő – elképzelhető, hogy szankciók nélkül is megváltozott volna az adott ország magatartása (Wallensteen, 1968).

Bő egy évtizeddel később Barber új szempontokat is bevont a gazdasági szankciók hatékonyságának elemzésébe (Barber, 1979). Álláspontja szerint a gazdasági szankciók értékelésekor nem csak egy célt kell figyelembe venni, hanem inkább egy célrendszert. A szankciót elrendelő ország (vagy országcsoport) egyik célja kétségkívül a gazdasági eszközökkel megtámadott ország magatartásának megváltoztatása (ezt nevezi Barber elsődleges célnak), de emellett másodlagos, harmadlagos és további célok is megfogalmazhatók (Barber, 1979). Ilyen további célok lehetnek a szankciót elrendelő ország népszerűségének növelése hazai és nemzetközi porondon egyaránt (ezek tekinthetők egyfajta szimbolikus céloknak is), illetve további cél lehet bizonyos viselkedési normák fenntartása a nemzetközi rendszerben (Barber, 1979). Egy ilyen célrendszer esetén már nem dichotomikus a gazdasági hadviselés hatékonyságának értékelése. Elképzelhető, hogy az esetek többségében az elsődleges célt nem sikerül elérni (ezt Barber is elismeri), de a másodlagos, harmadlagos és további célok teljesülése révén a gazdasági szankció összességében több eredményt hoz, mint amennyibe kerül az azt elrendelő ország számára.

A pesszimista vélemények mellett a 80-as évektől kezdtek megerősödni az optimista vélemények. Lindsay azt vizsgálta, hogy ha valóban alacsony hatékonyságúak ezek a gazdasági szankciók, akkor miért alkalmazzák igen gyakran a geopolitikai küzdelmek során. Lindsay arra a következtetésre jutott, hogy nem elsősorban a Barber által meghatározott „elsődleges cél” elérésének reményében indítanak gazdasági támadást, hanem sokkal inkább például a kormány megbuktatása, az elrettentés vagy valamilyen szimbolikus cél érdekében (Lindsay, 1986).

Az 1980-as évek közepén két nagyhatású könyv is megjelent, melyek a gazdasági szankciók hatékonysága tekintetében kimondottan optimista véleményt fogalmaztak meg. Az egyik könyv Gary Clyde Hufbauer, Jeffrey J. Schott és Kimberly Ann Elliott 1985-ben kiadott könyve, melyet további két bővített kiadás követett 1990-ben és 2009-ben „Economic Sanctions Reconsidered” címmel (Hufbauer et al., 2009). A másik meghatározó mű David Baldwin (1985) „Economic Statecraft” című könyve.

Hufbauer, Schott és Elliott 1985-ös könyvében 115 esetet vizsgál a szankciók nemzetközi gyakorlatából (a 2009. évi kiadásban pedig már 174-et) és szofisztikált statisztikai módszertant alkalmaznak az egyes szankciók sikerességének értékelésére (Hufbauer et al., 2009). Indexálási rendszerükben 1-től 16-ig értékelik a szankciók eredményességét; ha egy szankció esetében az index eléri a 9-es értéket, akkor már sikeresnek tekintik. Vizsgálatuk alapján a szankciók 34%-ban sikeresek voltak a gyakorlatban. A könyv megjelenését követően heves vita bontakozott ki eredményeikkel kapcsolatban. Legnevesebb kritikusként Robert Pape volt (pl.: Pape (1997); Pape (1998)), aki egyrészt azért kritizálta a szerzőket, mert véleménye szerint rosszul határozták meg a „gazdasági szankció” fogalmát, illetve nem fogadja el sikeresnek azokat az eseteket, amikor a nyers katonai erő alkalmazása hozott valódi változást (Szép, 2015). Pape véleménye szerint a fentiek miatt 40 sikeresnek ítélt szankció esetében 32-szer hibásan sorolták be „sikeres” kategóriába az eseteket (Pape, 1998). Jelen értekezés a Hufbauer-Pape vitában alapvetően Hufbauer álláspontját fogadja el és tágabban értelmezi a gazdasági hadviselés fogalmát. Ennek szellemében gazdasági hadviselésnek tekint például olyan eseteket is, amikor katonai erővel mérnek csapást az adott ország gazdasági infrastruktúrájára.

David Baldwin (1985) „Economic Statecraft” című könyvében hosszasan elemezte a gazdasági hadviselés elméletét és gyakorlatát. Érvelése során multidiszciplináris megközelítésben mutatta be és értékelte a gazdasági hadviselés eszközeit, alátámasztva azok értelmét és hatékonyságát, továbbá rámutatott a gazdasági hadviseléssel szemben pesszimista

véleményt képviselő szerzők érvelésének hibáira⁴. Baldwin szerint nem szabad a szankciókat a természetes környezetükből kiragadva értékelni. Ugyanúgy kell értékelni őket, mint a geopolitikai eszköztár többi elemét, mint például a diplomáciai vagy katonai eszközöket. Sok esetben nem azért dönt egy ország gazdasági szankciók alkalmazása mellett, mert azt tökéletes eszköznek gondolja, hanem azért, mert az összes többi geopolitikai eszközzel együtt értékeli és arra a következtetésre jut, hogy az adott célokat diplomáciai vagy katonai eszközökkel nem, vagy csak jóval nagyobb költség és kockázat mellett lehetne elérni, így a geopolitikai költség-haszon elemzés a gazdasági szankciók esetében kecségtet számára a legkedvezőbb költség/haszon aránnyal – még akkor is, ha teljes sikert csak ritka esetben lehet vele elérni. Meglátása szerint: „Nagyon sok esetben a gazdasági hadviselés melletti legerősebb érvek jóval inkább a katonai megoldások magas költségével vannak kapcsolatban és nem a gazdasági eszközök sikerének valószínűségével” (Baldwin, 2020: xvi, saját fordítás).

A hidegháború végén, 1990-ben a gazdasági szemléletű geopolitikai irányzatot Luttwak nevezte el geoökonómiának (geo-economics) (Luttwak, 1990). Cikkében hangsúlyozza, hogy a geopolitika új korszakában „a kereskedelem eszközei átvették a katonai módszerek helyét – a rendelkezésre álló tőke megelőzte a tűzerő jelentőségét, a civil innováció a katonatechnikai előrehaladást, és a katonai bázisokat elfoglaló csapatok helyett a piacra való behatolás vált elsődleges céllá” (Luttwak, 1990: 17, Simigh Fruzsina fordítása). A „geoökonómia” fogalmának megszületését követően hamarosan a geopolitika egyik legfontosabb területévé vált, ahogy Szilágyi István is megfogalmazta Geopolitika című könyvének bevezetésében: „... a huszadik század kilencvenes évtizedében a geopolitika fogalom szinonimájaként, vagy az azt felváltó irányzatként megjelent a geoökonómia elmélete” (Szilágyi, 2018: 16). A gazdasági eszközök egyre növekvő geopolitikai szerepét hangsúlyozza Bernek Ágnes is: „a geoökonómia nem más, mint a politika és a tér kapcsolatának gazdasági értelmezése, vagy más szavakkal a geostratégiák gazdasági eszközökkel, kiemelten a globális világpiac eszközzelrendszerével – a transznacionális vállalatok és a nemzetközi tőkeáramlások révén – történő megvalósítása” (Bernek, 2014: 26).

A gazdasági hadviselés azóta is fontos eleme az Egyesült Államok (Fishman, 2017) és az Európai Unió (Martin, 2019) geopolitikai stratégiájának. Fishman megállapítja, hogy Obama és Trump korábban sosem látott mértékben alkalmaztak gazdasági eszközöket az Egyesült Államok geopolitikai céljainak elérése során – ez egy ritka közös pont volt a demokrata és a

⁴ Baldwin könyvének új kiadása jelent meg 2020-ban (Baldwin, 2020)

republikánus elnök politikájában (Fishman, 2017). Martin pedig rámutat, hogy az Európai Unió szankciós politikájában alapvetően két fő motiváció játszik szerepet: egyrészt a béke és a nemzetközi biztonság fenntartása érdekében szokott szankciós eszközökhöz nyúlni (pl.: terrorizmus elleni harc, tömegpusztító fegyverek elterjedése), másrészt pedig az emberi jogok és a jogállam működésének kikényszerítése érdekében (Martin, 2019). Helwig és társai (2020) felhívják a figyelmet, hogy bár az Európai Unió önállóan is szokott szankciókat elrendelni, szankciós politikájában megfigyelhető egyfajta követő magatartás az Egyesült Államok szankciós politikájával.

A nyugati világban egyre inkább elterjedő szankciós eszközök nem jelentik azt, hogy ezek mennyiségét, gyakoriságát és szigorát a szakirodalom elegendőnek ítélné meg. Blackwill és Harris (2017) könyvében hosszasan érvel amellett, hogy bár az Egyesült Államok gyakran alkalmaz geoökonómiai eszközöket geopolitikai érdekei érvényesítése során, közel sem használja ki az ebben rejlő potenciált és nem ért el olyan dinamikus fejlődést az elmúlt évtizedekben ezen a téren mint Kína vagy Oroszország. A szerzőpáros meglátása szerint – bár az Egyesült Államok gazdasága jelenleg a legnagyobb a világon –, mégis szükségtelenül gyakran nyúl katonai eszközökhöz, ha geopolitikai érdekei védelméről van szó és nem alkalmaz helyettük sokkal olcsóbban és kevesebb kockázat mellett bevethető geoökonómiai eszközöket (Blackwill & Harris, 2017). Az okok meglátásuk szerint sokrétűek. Egyrészt bizonyos geoökonómiai eszközöket az Egyesült Államok nem tart erkölcsösnek (pl.: ipari kémkedés, kiber-támadások), ezért (állítólag) nem alkalmazza őket általánosan. Másrészt az amerikai kormányzati struktúrában nem alakult ki összpontosított, geoökonómiáért felelős szervezeti egység, a geoökonómiai eszközök felelősei különböző – esetenként egymással is versengő – kormányzati szerveknél elszórtan találhatók meg, így pedig nehéz koherens geoökonómiai stratégiát kidolgozni és végrehajtani. Harmadrészt az amerikai politikai elit egy része még mindig nem ismerte fel, hogy a 21. században nem a fegyverek mennyisége és tűzereje, hanem a gazdasági potenciál határozza meg a geopolitika sikerességét. Negyedrészt pedig a fegyvergyártó lobbis túl erős ahhoz, hogy az amerikai külpolitika jobban eltávolodhasson a fegyverhasználat gondolatától (Blackwill & Harris, 2017).

Az Európai Unió egyébként még jelentősebb elmaradással küzd ezen a téren az Egyesült Államokhoz, Oroszországhoz vagy Kínához képest. Jól mutatja ezt, hogy míg Oroszország és az Egyesült Államok a Krím 2014-es annexiója óta tudatosan készült egy erőteljes gazdasági síkon (is) megvívásra kerülő összecsapásra, addig az Európai Uniót teljesen felkészületlenül érte az Északi Áramlat-1 gázvezeték fokozatos leállítása Oroszország részéről 2022

nyarán/őszén. Az Európai Uniónak jól láthatóan nem volt forgatókönyve erre az esetre, bár az Obama és a Trump kormányzat többször is hangsúlyosan felhívta a figyelmét erre a veszélyre nyilvánosan is⁵.

A gazdasági hadviselés szerepének növekedése mellett az ezredforduló után is maradtak erőteljes kritikussai, de a kritikák jellege részben megváltozott a 20. századi pesszimista szerzőkhöz képest. A kritikai geopolitika képviselői (például Tuathail et al. (2006)) rámutatnak, hogy amikor az Egyesült Államok geoökonómiai eszközökkel lép fel geopolitikai ellenfeleivel szemben, akkor ugyanaz az imperialista szemlélet vezérli, amely az ortodox geopolitikára mindig is jellemző volt, csak adott esetben a katonai hadműveletek helyett a gazdasági hadműveletek alacsonyabb költséggel és kockázattal, vagy magasabb elérhető haszonnal járnak. Tuathail meglátását azzal egészíti ki Weiss (1997), hogy egy-egy gazdasági támadás is eredményezheti sok millió ember mérhetetlen szenvedését vagy sok ezer ember halálát, ha a szankciók eredményeként például élelmiszerhiány vagy gyógyszerhiány lép fel a szankciót elszenvedő országban (Cortright et al, 1997). Az egyik legismertebb ilyen jellegű humanitárius katasztrófát az ENSZ BT 1990-ben Irakra kivetett átfogó gazdasági szankciói okozták, ahol a szakirodalmi források százezres nagyságrendűre becsülik az áldozatok számát, és ezen áldozatok jelentős része gyerek volt (Gottstein, 1999). Az elmúlt években az országot sújtó gazdasági problémák és diktatórikus kormányzati fellépés mellett tovább fokozták a helyi lakosság szenvedéseit a Venezuelával (Weisbrot-Sachs, 2019) és Észak-Koreával (Smith, 2020) szemben elrendelt gazdasági szankciók is. A geopolitikai küzdelmek tehát a geoökonómia korában továbbra is súlyos szenvedéseket eredményeznek a polgári lakosságnak, csak ezek a szenvedések más – általában kevésbé látványos, a média által kevésbé felkapott – formában öltenek testet, mint a háborúk, ezért a világ közvéleménye kevésbé figyel oda rájuk és kevésbé alkot róla negatív véleményt.

További negatív hatása a gazdasági hadviselésnek, hogy a kutatások szerint csökkenti a demokrácia szintjét a szankciónak kitett országban. Autokrata vagy esetenként kimondottan diktatórikus irányba tolódik el a hatalomgyakorlás módja ezekben az országokban, ahogy látható volt ez például a Kim-dinasztia által uralt Észak-Koreában, Hugo Chavez Venezuelájában vagy Fidel Castro Kubájában (Peksen & Drury, 2010).

⁵ A Trump adminisztráció szankcióval fenyegette meg az Északi Áramlat 2 gázvezeték építésében résztvevő európai vállalatokat (Gardner-Psaledakis, 2021), ennek ellenére ragaszkodtak az európai kormányok (elsősorban a német kormány) az Északi Áramlat 2 gázvezeték megépítéséhez. Mindemellett a magyar kormányt is ösztönözte az amerikai adminisztráció, hogy csökkentse az orosz energiahordozóktól való függőségét (Dunai, 2014).

Berneker Ágnes megállapítja, hogy a nagyhatalmak közötti küzdelmek immáron többdimenzióssá váltak és ebben a több dimenziós térben helyezi el a gazdasági hadviselést is (Bernek, 2022). Az orosz-ukrán konfliktus kapcsán megállapítja, hogy az orosz-nyugati szembenállás geopolitikai szempontból nem változott: azonos geostratégiai érdekek mentén ütköznek a nagyhatalmak, viszont az összecsapás többdimenzióssá bővült: a hagyományos „hard power” eszközök mellett második dimenzió a gazdasági összecsapás, harmadik dimenzió az információs háború és negyedik dimenzió a narratívák harca (Bernek, 2022).

A gazdasági hadviselés egyik gyakori célja, hogy az ellenlábás ország GDP-jének csökkentésén keresztül csökkenteni lehessen annak katonai költségvetését, ezen keresztül pedig katonai/geopolitikai aktivitását. Több szerző is vizsgálta korábban az egyes országok GDP-je és katonai költségvetése közötti kapcsolatot. Konszenzus van a szakirodalomban arra vonatkozóan, hogy a gazdasági növekedés rendszerint a katonai kiadások növelését eredményezi. Nagy vita van azonban arról, hogy a katonai kiadások növelése milyen hatással van a gazdasági növekedésre. Dash és társai (2016) a BRIC országok elemzése során arra jutottak, hogy 1% GDP növekedés átlagosan 0,54% növekedést eredményez a katonai kiadások szintjében. Az ellentétes irányú hatást vizsgálva megállapítják, hogy míg az India és Pakisztán között kialakult fegyverkezési verseny Indiában pozitívan hatott a GDP-re, addig Pakisztánban nem volt rá hatása. Deger és Smith (1983) azt vizsgálta, hogy hogyan hat a katonai kiadások növelése a GDP alakulására. Kutatásuk 44 fejlődő országra terjedt ki és azt találták, hogy negatív összefüggés van a katonai kiadások és a GDP alakulása között, mert az erőteljes fegyverkezés forrásokat von el makrogazdasági szinten a produktív ágazatoktól, így a katonai kiadások növelése produktív beruházásokat szorít ki, így csökkenti a makroszintű jövedelmet. További érvük, hogy a katonai kiadások növelik az államadósságot, és a nagy államadósság visszaveti a gazdasági növekedést az adott országban. Ward és Davis (1992) az Egyesült Államok második világháborút követő időszakát vizsgálva mutatott ki negatív kapcsolatot a katonai kiadások növekedése és a gazdasági növekedés között, de megjegyzi, hogy bizonyos országokban meghatározóvá válhat egyfajta pozitív hatás is: instabil országokban a katonai kiadások növelése révén biztonságosabbá válik a gazdasági környezet, így a vállalatok bátrabban mernek beruházni, így a katonai költségvetés növelése ily módon pozitív hatással lehet a gazdasági növekedésre. Szintén pozitív hatása lehet a katonai kiadásoknak a GDP-re, ha a katonai célú technológiai innovációt a vállalati szektor is át tudja venni. Meglátásuk szerint a katonai kiadások csökkentésének hatása a GDP-re attól is függ, hogy a katonai kiadásokon megspórolt pénzt mire fordítják: más hatás várható, ha kormányzati beruházásokra költik (pl.:

útépítés), más, ha az államadósságot csökkentik vele, és megint más, ha a magánszektor beruházásaira költik. Mintz és Huang (1990) negatív kapcsolatot talált a katonai kiadások növelése és a GDP alakulása között, de meglátásuk szerint ez a hatás nem azonnali, hanem kb. 5 éves időtávon jelentkezik. Manchester (2017) vizsgálata során arra jutott, hogy a GDP növekedése okoz növekedést az országok katonai kiadásaiban és a katonai kiadások növekedése is hatással van a GDP alakulására, de a hatás iránya és mértéke erősen függ a vizsgálat alapjául választott időszakról. Polat (2020) szintén vizsgálta a kölcsönös hatást a GDP és a katonai kiadások között. 15 országra kiterjedő elemzése azt mutatta, hogy a katonai kiadások 1%-os növekedése átlagosan 1,05% növekedést eredményez a GDP-ben, míg a GDP 1%-os növekedése átlagosan 0,89% növekedést eredményez a katonai költségvetés nagyságában. Tekintettel arra tehát, hogy a szakirodalom erősen megosztott annak kapcsán, hogy a katonai kiadásoknak van-e – és ha van milyen irányú – hatása a GDP-re, ezért jelen értekezésben nem foglaltam állást egyik oldal mellett sem, ennek a hatásnak a számszerűsítésével nem foglalkoztam egyik ország esetén sem, csak az ellenkező irányú hatást vizsgáltam és számszerűsítettem.

A gazdasági hadviselésnek egyébként kiterjedt nemzetközi jogi vonatkozásai is vannak (pl.: hágai és genfi egyezmények, ENSZ Alapokmány vagy WTO szerződések), ezek a szempontok a 3. fejezetben kerülnek bemutatásra.

2.2 A gazdasági hadviselés és a kőolaj kapcsolatának szakirodalma

1991-ben jelent meg első kiadásban Daniel Yergin „The Prize: The Epic Quest for Oil, Money & Power” című terjedelmes (több mint ezer oldalas) könyve, melyben felvázolja a világ geopolitikai folyamatainak és a kőolaj piacának kapcsolatát a 19. század közepétől az 1990-es évekig (Yergin, 1991). Később több, kibővített kiadása is megjelent a könyvnek, legutóbb 2008-ban, amely immáron 2008-ig mutatja be a kőolaj szerepét a világ geopolitikai folyamataiban (Yergin, 2008)⁶.

Yergin részletesen, lépésről lépésre bemutatja a kőolaj diadalútját onnantól kezdve, hogy a 19. század közepén felfedezték, hogy a Pennsylvania észak-nyugati részén a földből felbugyogó „sötét, bűdös” viszkózus anyag jól használható világítási célra (legalábbis felveszi

⁶ A 2008-as kiadás magyar fordításban is megjelent 2018-ban „A zsákmány – Hajsza olajért, pénzért és hatalomért” címmel az Antall József Tudásközpont gondozásában (Yergin, 2018).

a versenyt az addig világításra használt szénolajjokkal) egészen odáig, hogy a 2008-as világválság során hogyan esett az olaj ára 147 USD-ról 32 USD-re (Yergin, 2018).

Különösen nagy hangsúlyt helyez arra, hogy bemutassa az olaj és az olajpiacok szerepét a világpolitika és a világgazdaság olyan kritikus időszakában, mint például a világháborúk, a Szezei-válság, az 1973-as olajválság, az iráni forradalom vagy az Öbölháború (Yergin, 2018). A szerző meglátása szerint elengedhetetlen, hogy megismerjük az olaj történetét, ha meg akarjuk érteni a jelen és előre akarjuk jelezni a jövőbeli geopolitikai folyamatokat:

„Minden ellentmondása és összetettsége ellenére az olaj történetében gyakran megfigyelhető egyfajta „egyformaság/azonosság”: egy jelenkori benyomás összekapcsolódik régmúlt eseményekkel, és ezzel egyidejűleg a régmúlt visszaköszön a közelmúltbeli és jelenlegi eseményekben. ... A szerző reméli, hogy világunk olajra utaltsága gazdasági, társadalmi, politikai és stratégiai következményeinek ez a fajta feltárása megvilágítja a múltat, miáltal jobban megérthetjük a jelent, és beleláthatunk a jövőbe is.” (Yergin, 2018: 24).

A világ legnagyobb volumenben kereskedett áruja a kőolaj: az olaj világpiacának éves forgalma 1700 milliárd USD körüli összegre becsülhető a British Petrol (2021) adatbázisa alapján⁷, (összehasonlításképpen az arany világpiacának éves forgalma 170 milliárd USD, a vas, a réz és az alumínium világpiaca mintegy 115-115 milliárd USD-s éves forgalmat mutat) (Syed, 2017). Kézenfekvő tehát, hogy gazdasági hadviselés esetén – a pénzügyi piacok mellett – elsőként a kőolaj piacával kapcsolatos gazdasági eszközök kerülnek előtérbe, amikor geoökonómiai hadműveleteket terveznek a világ geopolitikai stratégiái. Elegendő az Észak-Koreával vagy Kubával szemben elrendelt kőolajembargóra vagy az Iránnal és Venezuelával szemben elrendelt kőolaj export korlátozásokra gondolni (Brown, 2020). Jelentős gazdasági nyomást lehet helyezni egy kormányra az olajpiachoz való hozzáféréseinek korlátozásával, akár kőolaj exportőr, akár kőolaj importőr országról van szó (Glofák, 2022a).

Kőolajimportáló országok esetén jelentős terhet lehet helyezni a gazdaságra, ha a kőolaj szükségletnek csak egy töredékét tudja beszerezni a szankció alatt álló ország, ahogy

⁷ Fontos megjegyezni, hogy az olaj világpiacának forgalma USD-ben igen nagy volatilitást mutat évről-évre, elsősorban az olajárak változása miatt. 2020-ban a COVID járvány miatt a kőolaj világkereskedelem értéke nem érte el az 1000 milliárd USD-t, 2021-re viszont visszaemelkedett a 2018-19-ben tapasztalt 1700 milliárd USD körüli szintre. Hordóban számítva a volatilitás sokkal kisebb, a COVID járvány előtt jellemző 70 millió hordó/nap volumen 2020-ban 65 millió hordóra csökkent, 2021-re pedig ez az érték 67 millió hordó körüli értékre nőtt (British Petrol, 2022).

szemlélteti ezt Észak-Korea esetén Albert (2019). Hosszú ideje fennálló olajembargó esetén azonban az adott ország alkalmazkodni próbál a korlátozásokhoz és számára kedvező geopolitikai környezetben mérsékelni tudja azok gazdasági hatásait, például Kuba a Venezuelával kialakított „Oil for Doctors” program révén, melynek keretében nem pénzzel, hanem orvosok és egészségügyi dolgozók „exportjával” fizetett a baloldali venezuelai kormánynak a szállított kőolajért (LeoGrande, 2015; Kirk, 2011; Glofák, 2022b).

Kőolajexportáló országokkal szemben elrendelt exportkorlátozás jelentősen visszavetheti az olajexportból származó bevételeket, ezen keresztül pedig az ország GDP-jét, ahogy ez látható Irán vagy Venezuela példáján (Brown, 2020; Kredo, 2012). A GDP visszaesése – a geoökonómia korában – egyrészt hozzájárul az adott ország geopolitikai potenciáljának csökkenéséhez, másrészt fokozza a belpolitikai feszültségeket, amelyek a fennálló rezsim gyengüléséhez, belpolitikai instabilitáshoz, esetleg kormányellenes tüntetésekhez vezethetnek (Weisbrot, 2019). Az exportkorlátozásokkal sújtott országok is próbálnak adaptálódni a szankciókhoz, ahogy Irán vagy Venezuela olajexportja is fennmaradt, csak a korábnál alacsonyabb szinten: míg Irán esetében a Trump kormányzat által ismételt bevezetett korlátozások miatt 2017-ről 2020-ra 57%-kal csökkentek az olajexport bevételek (Glofák, 2022a), addig Venezuela esetében az exportcsúcsot jelentő 1999-es évhez képest 2020-ra 77%-kal csökkent az olajból származó export árbevétel (Glofák, 2022b).

A kőolajpiaci geoökonómiai küzdelmek nem kizárólag az export vagy az import mennyiségi korlátozását jelenthetik. Jelentős gazdasági nyomást lehet helyezni olajexportőr országok gazdaságára az olajár mesterséges csökkentése révén is. Sudakov (2014), Salameh (2015) és Schweizer (1994) rámutatnak, hogy az 1980-as évek közepén az amerikai-szaúdi szövetség geopolitika célú olajpiaci műveletei eredményezték az olajár zuhanását, amely hozzájárult a Szovjetunió gazdasági és politikai összeomlásához (Reményi & Glofák, 2023), de hangsúlyozni kell, hogy más szerzők (pl.: Gately, 1986) inkább pusztán gazdasági okokat látnak az olajár 80-as évek közepén bekövetkezett zuhanása mögött.

Yergin különösen erős kapcsolatot lát a kőolaj és a világ geopolitikai folyamatai között. Amikor az 1910-es években Nagy-Britannia úgy döntött, hogy hadihajó flottáját szénről kőolaj meghajtására állítja át, Churchill utólag így fogalmazott: „ebben a vállalkozásban maga a hatalom volt a zsákmány” (Yergin, 2018: 20) és „az olaj azóta is hatalmat jelent” (Yergin, 2018: 20). Ha az évszázad végén, 1990-ben Irak kuvaiti inváziója sikerrel járt volna, akkor „Irak lett volna a világ vezető olajhatalma, átvette volna az irányítást mind az arab világ, mind pedig a Perzsa-öböl felett... egyszerűen ismét maga a hatalom volt a zsákmány” (Yergin, 2018: 20).

Yergin meglátása szerint három nagy kérdéskör kapcsolódik egybe az olaj történetében globális szinten:

- **a modern kapitalizmus fejlődése:** az olajipar a világ legnagyobb üzletága, „egyik üzletágban sem ilyen erőteljes és szélsőséges a kockázat és a jutalom jelentése, és ilyen alapvető a véletlenek és a sors szerepe... az olaj továbbra is messzemenő hatással lesz a világgazdaságra; a nagyobb ármozgások serkenthetik a gazdasági növekedést, vagy éppenséggel okozhatnak inflációt, vagy beindíthatják a recessziót” (Yergin, 2018: 21).
- **az olaj, mint árucikk egybefonódott a nemzeti stratégiákkal:** az olaj birtoklása az első világháborúban vált nemzeti hatalmi tényezővé „mikor a belső égésű motor megelőzte a lovat és a szénrel táplált gőzmozdonyt” (Yergin, 2018: 21). A kőolaj birtoklása meghatározó tényező volt a második világháború alakulásában is, „a japánok azért támadták meg Pearl Harbort, hogy védjék hadseregüknek azt az oldalszárnyát, amelyik a kelet-indiai kőolajforrásokért indult csatába” (Yergin, 2018: 21), miközben a náci Németország egyik fontos célja a Szovjetunió lerohanásával az volt, hogy megszerezze a kaukázusi kőolajmezőket. Mindazonáltal az Egyesült Államok és a Szovjetunió fölénye a kőolaj tekintetében meghatározó volt, a második világháború akkor ért véget, amikor a „német és japán üzemanyagtartályok kiürültek” (Yergin, 2018: 21).
- **„hogyan lett a társadalmunk ’szénhidrogén-társadalom’ és hogyan lettünk mi ’szénhidrogén emberek’”** (Yergin, 2021: 22). A belsőégésű motorok kifejlesztésével egy új civilizáció született. „Az olaj lett az alapja a háború utáni nagy külvárosiasodási mozgalomnak, amely átalakította a korabeli tájat és a modern életmódot” (Yergin, 2018: 23). „Az olaj teszi lehetővé azt, ahogy élünk, ahogy munkába közlekedünk, ahogy utazunk – még az udvarlás módjára is kihat” (Yergin, 2018: 23). Az olaj és a földgáz az alapja a műtrágyának, amitől a világ mezőgazdasága függ, az olaj teszi lehetővé, hogy nap mint nap töménytelen mennyiségű élelmiszert szállítsunk a metropoliszokba, hogy ellássuk az ott élő emberek (tíz)millióit, emellett kőolajból készülnek a műanyagok és a vegyszerek egy jelentős része is. Míg azonban a 20. század nagy részében a kőolajat a haladás jelképeként ünnepelték, addig a 21. században a megerősödő környezetvédelmi mozgalmak a légszennyezés és a klímaváltozás miatt támadják, a világ kőolajipara immáron védekezésre kényszerül (Yergin, 2018).

3. A gazdasági hadviselés nemzetközi jogi vonatkozásai

A nemzetközi jogban nincsen részletes szabályozása a gazdasági hadviselésnek, ebből kifolyólag a nemzetközi jogászok egyéb nemzetközi jogi dokumentumokból (pl.: ENSZ Alapokmánya, hágai és genfi egyezmények) vezetik le a gazdasági hadviselés jogi szabályait. Mivel ezek a dokumentumok nem határozzák meg pontosan a gazdasági hadviselés jogi korlátait – de még a fogalmát sem – és nem kimondottan a gazdasági hadviselésre vonatkoznak, ezért évtizedek óta élénk vita folyik arról, hogy a gazdasági hadviselésnek milyen jogi korlátai vannak a gyakorlatban⁸.

Jelen értekezésben nem kerül részletesen bemutatásra a fenti jogi természetű vita – és különösen nem törekszem arra, hogy az egyes vitás kérdésekben állást foglaljak – inkább csak kiemelem, hogy milyen fontos nemzetközi jogi viták kísérik a gazdasági hadviselés eszközeinek alkalmazását.

A legélénkebb jogi vita a nemzetközi gazdasági szankciók kapcsán bontakozott ki, amely viták az ENSZ szerepét és felelősségét is felvetették. Kereskedelmi embargó esetén – ahogy erről a későbbiekben még lesz szó – bizonyos termékek nem juthatnak be a szankció alatt álló országba, ennek nyomán – súlyos esetben – élelmiszer- és gyógyszerhiány alakulhat ki. Az Irak ellen 1990-ben bevezetett ENSZ szankciók nyomán pontosan ez történt. Az ENSZ BT szankciók nyomán Irakban kialakuló humanitárius válság áldozatainak számát százezres nagyságrendűre becsüli a szakirodalom, az áldozatok nagyrésze gyerekek volt (Gottstein, 1999). Az ENSZ felelősségéről a későbbi ENSZ főtitkár, Kofi Annan az alábbiakat nyilatkozta:

„Összegzésül elmondhatom, hogy az iraki humanitárius helyzet komoly morális dilemmát jelent a Szervezet számára. Az Egyesült Nemzetek Szervezete mindig is a kiszolgáltatottak és a gyengék oldalán állt, és mindig is a szenvedések enyhítésére törekedett, de itt azzal vádolnak bennünket, hogy egy egész ország lakosságának okozunk szenvedést. Fennáll a veszély, hogy elveszítjük a vitát vagy a propagandaháborút – ha még nem veszítettük el – arról, hogy ki a felelős ezért az iraki helyzetért – Szaddám Huszein vagy az Egyesült Nemzetek Szervezete.”

Kofi Annan
(ENSZ, 2000, saját fordítás)

⁸ Fontos megjegyezni, hogy a nagyhatalmaknak talán nem is érdeke, hogy ezeket a szabályokat tisztázzák, hiszen az korlátozná geoökonómiai eszköztárunk alkalmazását.

Az iraki ENSZ szankciók következtében kialakult humanitárius katasztrófa nyomán ismét felerősödött a vita, hogy a gazdasági szankciók kereteit sokkal jobban kéne szabályozni a nemzetközi jogban, hogy ne történhessenek hasonló esetek. Az alábbiakban röviden áttekintésre kerül, hogy az elmúlt száz kétszáz évben milyen jelentősebb próbálkozások voltak a gazdasági hadviselés jogi szabályozásával kapcsolatban a nemzetközi jog területén.

A gazdasági hadviselés egyes elemeinek jogi szabályozására már a 19. században történt kísérlet. Mivel a gazdasági blokádnál ekkor még elsősorban tengeri blokádot jelentett, ezért a 19. század gazdasági hadviseléséhez kapcsolódó megállapodásai elsősorban a tengeri hadviseléshez kapcsolódtak. Az 1856-os „Párizsi Tengerjogi Nyilatkozat” kitért többek között a tengeri blokádnál jogi szabályozására (Stockton, 1920), az ezt követő 1909-es Londoni Nyilatkozat a Tengeri Hadviselés Szabályairól pedig tovább részletezte a tengeri hadviselés, ezen belül a tengeri blokádnál szabályait (US Department of Navy, 1909). A Londoni Nyilatkozatot aláírta az Osztrák-Magyar Monarchia, Franciaország, Németország, Olaszország, Japán, Oroszország, Nagy-Britannia, az Egyesült Államok, Spanyolország és Hollandia is, végül azonban egyetlen ország sem ratifikálta (ICRC-IHL Database, 1909). Az első világháború alatt az Egyesült Államok azon az állásponton volt, hogy a Nyilatkozatot aláíró országok kötelesek azt betartani, de Nagy-Britannia és Németország figyelmen kívül hagyták azt – hivatkozva arra, hogy a Nyilatkozat szövegét egyik országban sem ratifikálták. A Nemzetközi Jogi Intézet (Institute of International Law) 1913-ban egy saját kezdeményezés keretében összeállította a Tengeri Hadviselés Oxfordi Kézikönyvét, de ez a dokumentum sem bírt jogilag kötelező erővel (Crawford, 2022).

Mivel tehát a gazdasági hadviselés nemzetközi jogi szabályai hiányosak, illetve – ahogy láttuk – sok esetben nem bírnak kötelező jogi hatállyal, ezért a 20. század folyamán a nemzetközi jogászok a fegyveres hadviselés szabályaiból és ennek kapcsán a nemzetközi humanitárius jogból, illetve az ENSZ Alapokmányából próbálták levezetni a gazdasági hadviselés szabályait. Mivel a humanitárius jog alapidokumentumai jórészt a fegyveres konfliktusokra vonatkozóan kerültek kidolgozásra és nem a gazdasági hadviselésre fogalmaztak meg szabályokat, ezért a gazdasági hadviselés vonatkozásában számos eltérő értelmezésnek adtak teret, melyek nyomán számos ponton jogi viták alakultak ki a gazdasági hadviselés pontos szabályait illetően.

Fegyveres konfliktusok esetén fontos morális és humanitárius kötelessége a szembenálló feleknek, hogy a civil lakosság szenvedéseit minimalizálják, ezért számos

nemzetközi megállapodás született a fegyveres konfliktusok szabályaira vonatkozóan, melyek kitértek a polgári lakosság védelmére is, ilyenek voltak például a hágai, illetve genfi egyezmények. Tekintettel arra, hogy a gazdasági hadviselés is mérhetetlen szenvedést tud okozni a polgári lakosoknak, ha élelmiszerhiány vagy gyógyszerhiány alakul ki az országban ennek következtében, ezért kézenfekvő volt, hogy a hágai és genfi egyezmények polgári lakosságot védő kitételeit alkalmazzák a gazdasági hadviselésre is. Ez azonban vitákat generált a jogászok körében, amely vita főbb elemei a későbbiekben bemutatásra kerülnek.

Hágai egyezmények: a 19-20. század fordulóján két nemzetközi békeértekezlet tartottak Hágában a fegyveres hadviselés szabályairól. Ezek nyomán kerültek aláírásra az 1899-es és 1907-es hadijogú tárgyú egyezmények, melyek a magyar jogba az első világháborút megelőzően, az 1913. évi XLIII. törvénycikk révén kerültek beillesztésre (Nemzeti Jogtár, 1913). A hágai egyezmények elsősorban a fegyveres konfliktusokra vonatkoztak és voltak benne olyan passzusok, melyek a polgári lakosság védelmét szolgálták és értelmezhetőek voltak gazdasági hadviselés esetére is:

- „Át lévén hatva attól az óhajtól, hogy még e végső esetben is szolgálatot tegyenek a humanitás érdekeinek és a civilizáció folyton haladó követelményeinek” (Nemzeti Jogtár, 1913: IV. rész).
- „Addig is tehát, míg a háboru törvényeiről kimerítőbb Törvénykönyv lesz alkotható, a magas szerződő Felek helyénvalónak tartják megállapítani, hogy azokban az esetekben, amelyekről az ezuttal elfogadott Szabályzat nem rendelkezik, a lakosság és a hadviselők azoknak a nemzetközi jogi elveknek oltalma és uralma alatt maradnak, amelyek a civilizált nemzetek között megállapított szokásokból, a humanitás törvényeiből és a közlelkiismeret követelményeiből folynak” (Nemzeti Jogtár, 1913: IV. rész).
- „Nem védelmezett városokat, falvakat, lakott helyeket vagy épületeket megtámadni vagy bombázni mindenképpen tilos.” (Nemzeti Jogtár, 1913: IV. rész 25.cikk).

A hágai egyezmények polgári lakosságot általánosságban védő fenti kitételei egyes értelmezések szerint alkalmazhatók gazdasági hadviselés esetére is. Reinisch (2001) értelmezése szerint a fentiek szellemében nem szabad például gazdasági embargó révén éhínséget okozni az adott országban vagy megakadályozni, hogy orvosi vagy humanitárius segítség érkezzon a polgári lakosság megsegítésére.

Genfi egyezmények: a két világháború borzalmaival és a hágai egyezmények elégtelenségét látva a nemzetközi közösség 1949-ben újabb hadijogú tárgyú egyezményeket fogadott el Genfben (Kondoch, 2001). A négy genfi egyezmény közül a IV. sorszámú, az „Egyezmény a polgári lakosság háború idején való védelméről” címet kapta és a hágai egyezményekhez képest részletesebben foglalkozik a civil lakosság védelmével fegyveres konfliktusok esetén (Genfi Egyezmény IV., 1949, ICRC (1977)):

- „A jelen cím rendelkezései az összeütközésben részt vevő országok egész lakosságára vonatkoznak, fajon, állampolgárságon, valláson vagy politikai véleményen alapuló bármely hátrányos megkülönböztetés nélkül és a háború által okozott szenvedések enyhítésére irányulnak.”
- „Mindegyik Magas Szerződő Fél tartozik engedélyezni a kizárólag a másik Szerződő Fél polgári lakossága részére felhasználandó minden gyógyszer és egészségügyi felszerelés, valamint egyházi szertartási tárgyak szabad átszállítását, még abban az esetben is, ha az illető Szerződő Féllel ellenségeskedések vannak folyamatban.” (Genfi Egyezmény IV., 1949: 23. cikk)
- „A megszálló Hatalom minden rendelkezésre álló eszközzel tartozik a lakosságot élelmiszerekkel és gyógyszerekkel ellátni; különösen, ha a megszállott terület termelése nem elegendő, köteles élelmiszereket, orvosi felszerelési és minden egyéb szükséges cikket behozni.” (Genfi Egyezmény IV., 1949: 55. cikk)
- „A megszálló Hatalom a megszállott területen minden rendelkezésre álló eszközzel köteles biztosítani és az országos és a helyi hatóságok támogatásával fenntartani az orvosi és kórházi intézményeket és szolgálatokat, valamint a közegészséget és a közegészségügyet, különösen a ragályos betegségek és járványok elterjedésének megakadályozására szükséges elhárító és megelőző rendszabályok elfogadásával és alkalmazásával. Bármely csoportba tartozó orvosi személyzet jogosult működését folytatni.” (Genfi Egyezmény IV., 1949: 56. cikk)
- „Ha a megszállott területnek vagy egy részének népessége nincs kellően ellátva élelemmel, a megszálló Hatalom tartozik engedélyezni a lakosság érdekében indított segélyakciókat, és tartozik azokat minden rendelkezésre álló eszközzel segíteni. Ilyen akciókat akár az államok, akár pártatlan emberbaráti szervezetek, amilyen a Vöröskereszt Nemzetközi Bizottsága, indíthatnak, és azok különösen élelmiszereket, gyógyszereket és ruházati cikkeket tartalmazó küldeményekből állhatnak.” (Genfi Egyezmény IV., 1949: 59. cikk)

- Genfi Egyezmény I. sz. kiegészítése rögzíti, hogy az éheztetés, mint hadviselési módszer tilos. (Genfi Egyezmények I. sz. kiegészítése, 1977: 54 cikk)

A második világháborút követő időszakban felmerült a kérdés, hogy van-e jogi kötelezettsége az ENSZ-nek a genfi egyezmény fenti passzusainak betartására vonatkozóan és különös hangsúlyt kapott ez a kérdés az 1990. évi iraki szankciók nyomán (Conlon, 1996, Cortright & Lopez, 2000).

Az ENSZ BT működésének első 45 évében mindössze két országgal szemben vetett ki gazdasági szankciókat: Rodéziával és Dél-Afrikával szemben, a 90-es évektől kezdve viszont egyre gyakoribbá váltak az ENSZ BT szankciók (pl.: Irak, Haiti, Jugoszlávia, Afganisztán, Eritrea, Etiópia, Szomália, Libéria, Szudán, Észak-Korea, Angola, Irán, Líbia, Ruanda), így egyre fontosabbá vált a kérdés: vonatkoznak-e a genfi egyezmények az ENSZ-re és annak gazdasági szankcióira. Egyes vélemények szerint, mivel a fenti egyezményeket jogi entitásként az egyes országok írták alá, maga az ENSZ, mint nemzetek feletti szervezet nem, ebből kifolyólag rá nézve nem kötelező a betartása, egyébként sem rendelkezik megfelelő eszközökkel és jogkörökkel, hogy a fenti hivatkozott egyezményeket teljeskörűen betartsa. Ezt a jogi álláspontját az ENSZ közzé is tette 1972-ben (ENSZ, 1972). Az ENSZ fenti álláspontját támogatja Kelsen (1950) érvelése is, miszerint az ENSZ Alapokmánya értelmében a Szervezet elsődleges feladata, hogy helyreállítsa a békét és nem az, hogy helyre állítsa a jog uralmát – a kettő ugyanis nem feltétlenül esik egybe. Oosthuizen (1999) cikkében szintén amellet érvel, hogy az ENSZ nem alanya a nemzetközi humanitárius jognak, így például a genfi egyezményeknek sem.

A fenti vélemények mellett azonban számos jogász és szervezet amellet érvel, hogy az ENSZ-nek is be kell tartani a genfi egyezményekben foglaltakat. A Nemzetközi Vöröskereszt számos alkalommal hangsúlyozta, hogy jogi álláspontja szerint az ENSZ gazdasági szankcióira is vonatkoznak a genfi egyezmények (Reinisch, 2001). A hágai Nemzetközi Bíróság (International Court of Justice (ICJ)) is hangsúlyozta, hogy egy szervezet politikai jellege nem mentesítheti őt a nemzetközi jog hatálya alól (ICJ, 1996). Doswald-Beck és Vite (1993) és Gowlland-Debbas (1994) szerint az ENSZ egyik – Alapokmányába is lefektetett – fő célja az emberi jogok védelme, ebből kifolyólag nem teheti meg, hogy tevékenysége során ő maga figyelmen kívül hagyja a legalapvetőbb emberi jogok védelmére hivatott nemzetközi humanitárius jogot. A fentieket Gasser (1996), a Nemzetközi Vöröskereszt jogi főtanácsadója kiegészíti azzal, hogy ha egy fegyveres konfliktus során valamelyik harcoló fél figyelmen kívül

hagyva a nemzetközi humanitárius jogot, ahhoz hasonló humanitárius katasztrófát okoz, mint amilyeneket például az ENSZ szankciók Irakban okoztak, akkor az biztosan kiváltaná a nemzetközi közösség tiltakozását és az ENSZ kötelességének érezné, hogy fellépjen vele szemben.

Az ENSZ BT határozataival szembeni jogorvoslati lehetőség is évtizedes viták tárgya. Jogi szempontból a hágai Nemzetközi Bíróság (International Court of Justice (ICJ)) látszik kézenfekvő jogorvoslati fórumnak az ENSZ BT szankcióival szemben, ezért ehhez a plénumhoz fordult Líbia a Lockerbie ügy nyomán elrendelt ENSZ BT szankciókkal szemben, illetve szintén foglalkozott az ICJ a volt Jugoszláviában elkövetett tömeggyilkosságok nyomán elrendelt szankciókkal is. Mindkét esetben kérdéses az ICJ joghatósága (Reinisch, 2001). A jogi eljárás során az ICJ-nek sikerült elkerülnie az egyértelmű választ a felmerülő jogi kérdésekre oly módon, hogy bizonyos fokú bírósági felülvizsgálatot gyakorolt azáltal, hogy nem kérdőjelezte meg, hanem inkább megerősítette a Biztonsági Tanács szankcióinak jogszerűségét (Reinisch, 2001). Nemzeti bíróságok előtt még kisebb az esély az ENSZ BT szankciós határozataival szembeni jogorvoslatra, ugyanis az ENSZ az Alapokmánya, a nemzetközi jog és a nemzeti jogszabályok értelmében mentességet élvez a nemzeti jogszabályok alól (Reinisch, 2001).

Az ENSZ mellett a hágai és genfi egyezményeket aláíró országok kapcsán is kérdéses, hogy azok kötelezően betartandók-e békeidőben, ugyanis a hágai és genfi egyezmények saját meghatározásuk szerint kifejezetten fegyveres konfliktusok esetén hatályosak, a gazdasági szankciók kivetése pedig sok esetben nem fegyveres konfliktusok kapcsán történik, hanem békeidőben, így a hágai és genfi egyezmények ilyen esetben egyáltalán nem hatályosak. Még az sem mindig egyértelmű, hogy egy adott konfliktus fegyveres konfliktusnak minősül-e⁹. A fentiekhez kapcsolódó vitát részletesen mutatja be cikkében Kondoch (2001).

Az ENSZ BT gazdasági szankciói és a nemzetközi jog összhangja kapcsán felmerülő aggályokat Kondoch (2001) gyűjtötte össze cikkében, melyekből az alábbiakban kiemelésre kerülnek fontosabb pontok:

⁹ Az iraki fegyverszünet aláírása után például amerikai és brit harci repülőgépek kisebb-nagyobb rendszerességgel hajtottak végre még harci cselekményeket Irak területén – kérdéses, hogy ezek az eseti harci cselekmények elégségesek-e arra vonatkozóan, hogy még ebben az időszakban is „fegyveres konfliktus”-nak minősüljön az iraki konfliktus.

- Az ENSZ Alapokmányának 1. cikk 3. bekezdése szerint az ENSZ egyik célja, hogy „gazdasági, szociális, kulturális vagy emberbaráti jellegű nemzetközi feladatok megoldása útján, valamint az emberi jogok és az alapvető szabadságok mindenki részére, fajra, nemre, nyelvre vagy vallásra való tekintet nélkül történő tiszteletben tartásának előmozdítása és támogatása révén nemzetközi együttműködést létesítsen” (ENSZ, 1945). Gazdasági szankciókat is sok esetben az emberi jogok megsértése miatt vet ki az ENSZ BT. Súlyos ellentmondást okoz, hogy élelmiszer és gyógyszerhiány esetén sok ezer ártatlan ember szenvedését és halálát okozhatják azok az ENSZ szankciók, amelyeket éppen az emberi jogok védelmének érdekében vezettek be. Ezek a szankciók sok esetben éppen azoknak a polgároknak a szenvedését és halálát eredményezik, akiknek az emberi jogait szeretné megvédeni az ENSZ a szankciók által.
- Az ENSZ Alapokmányának 39. és 41. cikke felhatalmazza az ENSZ Biztonsági Tanácsát, hogy gazdasági szankciókat alkalmazzon azon országokkal szemben, amelyek a nemzetközi békét és biztonságot veszélyeztetik (ENSZ, 1945). Esetileg nehéz egyértelműen megállapítani és jogilag bizonyítani, hogy egy-egy ország magatartása veszélyezteti-e a nemzetközi békét és biztonságot. A 39. és 41. cikk alapján kérdéses például, hogy kivethető-e ENSZ BT szankció például tömegpusztító fegyverek birtoklása miatt (az Irak elleni szankcióknak ez volt az egyik indoka), hiszen a tömegpusztító fegyverek birtoklását önmagában az ENSZ Alapokmánya egyébként nem tiltja. (Az iraki tömegpusztító fegyverek meglétét egyébként nem sikerült bizonyítani az ENSZ-nek utólag sem).
- Az ENSZ Alapokmányának 41. cikke nem határozza meg pontosan a gazdasági szankciók fókuszát és idejét, így felmerül annak a lehetősége, hogy az ENSZ túl szigorú, vagy az indokoltnál hosszabb időszakra vonatkozó szankciókat vet ki.
- A Genfi egyezmények I. kiegészítése (1977) tiltja az éheztetést, mint hadviselési eszközt. Az ENSZ BT gazdasági szankciói sok millió ember éhezését eredményezték világszerte az elmúlt évtizedekben.
- A IV. genfi egyezmény előírja a humanitárius segítség eljuttatásának támogatását a nélkülöző polgári lakossághoz. Az iraki szankciók idején a Nemzetközi Vöröskereszt számos alkalommal jelezte, hogy jelentős késedelemmel kapta meg az ENSZ-től az engedélyeket az éhínség által sújtott területekre való bejutásra, illetőleg az engedélyek volumene sem érte el a szükséges mértéket, így nem tudtak hatékonyan fellépni az éhezéssel szemben (Segall, 1999). Problémát jelent továbbá, hogy mindig fennáll a veszélye annak, hogy humanitárius szállítmánynak álcázva fegyvereket vagy egyéb tiltott

árakat próbálnak becsempészni az embargó alatt álló országba. Ezen szállítmányok ellenőrzésére sok esetben nincs kellő személyzete az ENSZ-nek, ezért az ellenőrzések időben elhúzódnak, ezért az élelmiszer és gyógyszer szállítmányok csak későn jutnak el a rászorulókhhoz.

- A katonai és civil célpontok megkülönböztetése alapvető eleme a nemzetközi humanitárius jognak. A hadműveletek nem célozhatják szándékosan a polgári lakosságot. A gazdasági szankciók a tapasztalatok alapján jóval nagyobb mértékben szokták sújtani a civileket, mint a politikai vezetőket vagy a katonákat. Konfliktusok esetén, ha élelmiszerhiány alakul ki, akkor az ország vezetése elsősorban a katonák élelmiszer ellátásáról szokott gondoskodni és csak másodsorban a polgári lakosság ellátásáról, így az ENSZ szankciók sok esetben a polgári lakosságot jobban sújtják, mint a hadsereget.
- A genfi egyezmények 51. és 57. cikke utal az arányosság elvére. Nem engedhető meg olyan hadviselési módszer, amely indokolatlan mértékű szenvedést eredményez a civil lakosság körében, illetve a pusztítás mértéke nem arányos az elérendő céllal. Kondoch véleménye szerint az ENSZ BT gazdasági szankciói által okozott civil szenvedés sok esetben nem állt arányban a kitűzött célokkal.
- A genfi egyezmények – saját meghatározásuk szerint – kimondottan fegyveres konfliktusok esetére szólnak, így felmerül a kérdés, hogy nem fegyveres konfliktusok esetén van-e kötelező hatályuk a gazdasági szankciók kapcsán. Sassoli (2001) rámutat, hogy a gazdasági szankcióknak ugyanolyan hatásuk van békeidőben, mint háborúban, így nincs értelme megkülönböztetni a két esetet, álláspontja szerint békeidőben is be kell tartani a genfi egyezményeket.
- A nemzetközi humanitárius jogrendszer számos dokumentuma hivatkozik az „élethez való jog”-ra (pl.: A polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmánya, Az emberi jogok európai egyezménye, Az Ember és Népek Jogainak Afrikai Chartája, Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya). Jogi vita van arról, hogy az „élethez való jog” csak szűken értelmezendő és a kivégzések, kínzások tilalmát jelenti-e, vagy tágabb értelemben véve magában foglalja az éheztetés tilalmát is (Dinstein, 1981). Ha elfogadjuk a tágabb értelmezést, akkor az ENSZ BT gazdasági szankciói sérthetik az „élethez való jog”-ot is.
- Külön ENSZ egyezmény született 1989-ben a gyermekek, mint az egyik legsérülékenyebb társadalmi csoport jogairól (ENSZ, 1989), amely kiemelten védeni hivatott a gyermekek jogait. Tekintettel arra, hogy az ENSZ BT gazdasági szankciói nyomán kialakuló éhínség

áldozatai nagyjából gyerekek voltak, felmerül, hogy ezek az ENSZ szankciók megsértik az ENSZ saját gyermekjogi egyezményét is.

- A nemzetközi humanitárius jog tiltja a népirtást (genocídium). Jogi szempontból felmerülhet a népirtás minősítése, amikor az ENSZ BT 1990. évi iraki szankciói nyomán több mint százezer ember halt meg Irakban.
- Nincs egyértelmű szabályozás, hogy mikor kell/lehet visszavonni az ENSZ szankciókat. 8 évvel a szankciók kivetése után, 1998-ban az ENSZ BT három állandó tagja: Franciaország, Oroszország és Kína javasolta az Irakkal szemben bevezetett szankciók feloldását (tekintettel arra, hogy Irak ekkor már nem jelentett súlyos veszélyt a nemzetközi békére és biztonságra – amire hivatkozva eredetileg elrendelték a szankciókat), de az Egyesült Államok és Nagy-Britannia ellenállt a törekvéseknek. Az utolsó ENSZ szankciókat csak 2003 májusában oldották fel.
- Kettős mérce alkalmazása: az iraki ENSZ szankciók bevezetésének egyik indoka volt, hogy Irak megszállva tartja Kuvaitot. Egy másik ország (részleges) megszállásának ténye azonban önmagában nem eredményezett szankciókat Törökország, Indonézia vagy Izrael esetében.
- Harmadik országoknak okozott károk: az ENSZ kereskedelmi szankciói súlyos károkat okozhatnak a szankcionált ország kereskedelmi partnereinek is (ahogy a Jugoszlávia ellen elrendelt szankciók is komoly veszteségeket okoztak például Magyarországnak), így az ENSZ egyes vétlen országaira aránytalanul nagyobb teher hárul a szankciók kapcsán, mint a közösség egyéb tagjaira és ezekért a veszteségekért nem részesülnek kompenzációban.

A gazdasági hadviselés jogi hátterének vizsgálatakor nem csak a nemzetközi humanitárius jog mérvadó, hanem a nemzetközi kereskedelem joganyaga is. Itt elsősorban a Világkereskedelmi Szervezet (WTO) szabályrendszerét kell figyelembe venni. A WTO 1995-ben jött létre multilaterális kereskedelmi szervezetként, mint az 1947-ben alapított GATT utódja. Célja a nemzetközi kereskedelem liberalizálása, a kereskedelem előtt álló akadályok (pl.: vámok, kvóták) fokozatos lebontása, ezen keresztül pedig az életszínvonal emelése, a teljes foglalkoztatás elérése és a jövedelmek emelése a világ országaiban. A WTO ösztönzi a tagországok között kölcsönösségi alapon létrejövő kereskedelmi megállapodásokat, segíti azok létrejöttét és felügyeli azok betartását, részt vesz továbbá a vitás kérdések rendezésében. A WTO fő kereskedelem-szervezési elvei a diszkrimináció-mentesség, a kölcsönösség, a kikényszeríthető vállalások rendszere, az átláthatóság és a biztonság elve. Bizonyos esetekben

lehetővé teszi a WTO, hogy egyes államok korlátozzák a szabad kereskedelmet, ha a másik fél tisztességtelen gyakorlatot folytat (pl.: nem megengedett állami támogatásokban részesíti saját honos cégeit), ahogy ez felmerült az Egyesült Államok – Európai Unió közötti Boeing-Airbus vitában (Európai Bizottság, 2021), illetve az Egyesült Államok – Kína közötti vámháborúban is (Huang, 2021)). Korlátozható továbbá a nemzetközi kereskedelem, ha speciális nemzeti érdek ezt megköveteli: 2022-ben nemzetbiztonsági érdekekre hivatkozott az Egyesült Államok a HUAWEI és más kínai technológiai cégekkel szemben bevezetett szankciói kapcsán. 2022 decemberében Kína jelezte, hogy a WTO-hoz fordul a protekcionista amerikai lépések miatt (He, 2022). A fentiekből kifolyólag a befektetések és a kereskedelem korlátozását célzó geoökonómiai eszközök kapcsán fellángoló viták sok esetben kerülnek a WTO döntőbírósága elé, ily módon a WTO mellett működő kereskedelmi döntőbíróság a geopolitikai küzdelmek egyik fontos csataterévé vált.

Összefoglalóan elmondhatjuk, hogy a gazdasági hadviselés nemzetközi jogi szabályozása hiányos és sok esetben erősen eltérő jogi értelmezésekre ad lehetőséget. Szükséges lenne a gazdasági hadviselést szabályozó nemzetközi szerződések és alapidokumentumok pontosítása és hatályuk precíz meghatározása. Erre azonban a közeli jövőben aligha kerül sor, mert a nagyhatalmak számára kedvező a jelenlegi bizonytalan jogi helyzet; a gazdasági hadviselés precíz jogi szabályozása ugyanis szűkítené a rendelkezésükre álló geoökonómiai eszköztárat – ez pedig nem érdekük.

4. Célkitűzések, hipotézisek

Jelen fejezet az értekezés hipotéziseinek bemutatásán keresztül ismerteti a kutatás célkitűzéseit.

A gazdasági hadviselés egyik gyakori célja az ellenlábás ország katonai potenciáljának gyengítése a gazdasági potenciál csökkentésén keresztül. Vizsgálatom első hipotézise ehhez kapcsolódik:

H1: A gazdasági hadviselés keretében a makrogazdasági jövedelem csökkentésén keresztül már rövid távon is mérsékelni lehet az egyes országok katonai költségvetését.

A következő hipotézis az Egyesült Államok és a Szovjetunió hidegháborús gazdasági küzdelmeihez kapcsolódik. Az 1970-es években a két olajár robbanás nyomán a kőolaj hordónkénti ára igen jelentősen, 35 USD fölé emelkedett. Ennek következtében jelentősen megnőtt a Szovjetunió – mint jelentős kőolajexportáló ország – bevétele, ennek nyomán pedig geopolitikai aktivitása is fokozódott (pl.: Nicaragua, Dél-Jemen, Angola, Mozambik, Afganisztán, ogadeni háború). Ez a megnövekedett geopolitikai aktivitás jelentősen sértette az Egyesült Államok érdekeit, de a Szovjetunió tekintélyes hadereje és nukleáris fegyverarszálja miatt nem volt reális alternatíva a közvetlen katonai konfrontáció a Szovjetunió feltartóztatására, ezért az Egyesült Államoknak más eszközöket kellett találni a kommunista terjeszkedés megállítására. Ennek kapcsán került megfogalmazásra a következő hipotézis:

H2: A hidegháború időszakában az Egyesült Államok tudatos gazdasági hadviselést folytatott a Szovjetunióval szemben, hogy a katonai konfrontáció elkerülését szem előtt tartva mérsékelni tudja annak geopolitikai terjeszkedését.

A fentiek kapcsán fontos hangsúlyozni, hogy az Egyesült Államok gazdasági hadviselése nem csak a hidegháború időszakra vonatkozott, de jelen hipotézis vizsgálata során csak a hidegháborús időszakra vonatkozóan mutatok be bizonyítékokat, ezért a hipotézisbe nem került bele a hidegháborút megelőző, illetve azt követő időszak. Amennyiben a H2 hipotézis igaznak bizonyul, úgy ahhoz kapcsolódóan felállítható a következő hipotézis:

H2A: Az Egyesült Államok által a Szovjetunió ellen a hidegháború alatt folytatott gazdasági hadviselés hozzájárult ahhoz, hogy a szovjet gazdasági rendszer az 1980-as évek végére válságba került.

A fenti hipotézis kapcsán fontos hangsúlyozni, hogy a Szovjetunió összeomlása komplex politikai, társadalmi és gazdasági folyamatok következménye volt, nem állítható, hogy kizárólag az Egyesült Államok által folytatott gazdasági hadviselés eredménye lett volna; ez csak az egyik – igen fontos – eleme volt ennek a komplex folyamatnak.

A hidegháborús gazdasági küzdelmek és az olajpiaci folyamatok kapcsán felállítható a következő hipotézis:

H2B: Az olajár mélyrepülése az 1980-as évek második felében elsősorban az Egyesült Államok olajpiaci lépéseinek tulajdonítható.

A következő hipotézis már a hidegháború utáni időszakra vonatkozik. 2010-2014 között az olajár igen magas volt (2011-re hordónként 100 USD fölé emelkedett), Oroszország bevételei jelentősen megemelkedtek, ennek nyomán Oroszország geopolitikai aktivitása jelentősen megnőtt (pl.: Krím annexiója, Aszad-rezsim katonai támogatása a szíriai háborúban, Wagner-csoport katonai műveletei Afrikában és Ázsiában). Ez a megnövekedett orosz aktivitás – a 70-80-as évekbeli hidegháborús szovjet geopolitikai aktivitáshoz hasonlóan – ismételten sértette az Egyesült Államok geopolitikai érdekeit, de a közvetlen katonai konfrontáció megint csak nem volt reális alternatíva, ezért ismét más eszközöket kellett találnia geopolitikai érdekei védelmében. 2015-ben az olajár meredeken zuhanni kezdett, Oroszország olajpiaci bevételei visszaestek, így nemzetközi katonai akcióinak finanszírozására kisebb anyagi forrása maradt. A fenti folyamatokhoz kapcsolódóan a következő hipotézisek kerültek megfogalmazásra:

H3: Az olajár mélyrepülése 2014-2016 között az Egyesült Államok olajpiaci magatartásának tulajdonítható és hozzájárult ahhoz, hogy Oroszország geopolitikai aktivitása mérséklődjön.

Oroszország esetén az olajár és a bruttó hazai termék feltételezett szoros kapcsolata alapján került megfogalmazásra a következő hipotézis:

H4: Az olajár csökkenése esetén Oroszország „bruttó hazai termék”-e (GDP) is csökken.

Az előző hipotézis geopolitikai jelentőségét tovább vizsgálva megfogalmazásra került a következő hipotézis.

H4A: Oroszország esetén a GDP csökkenése már rövid távon is a katonai költségvetés csökkenését eredményezi.

A következő hipotézis a 2020 elején tapasztalt meredek olajáresés okait vizsgálja. Ebben az időszakban az orosz fegyveres erők még mindig Szíriában állomásoztak – és hatalmon tartották

a diktatórikus Aszad-rezsimet –, továbbá a Krím kérdésében sem volt hajlandó engedni az orosz vezetés, így az Egyesült Államoknak további nyomást kellett kifejteni Oroszországra, hogy geopolitikai céljait elérje. 2020 elején az olajárak ismét meredek esésnek indultak, ennek nyomán pedig az olajexportáló országok bevételei meredeken esni kezdtek, amely megint csak hatással volt a világ geopolitikai erőviszonyaira. A fentiek kapcsán került megfogalmazásra a következő hipotézis:

H5: Az olajár zuhanása 2020 elején elsősorban az Egyesült Államok olajpiaci magatartásának tulajdonítható és hozzájárult ahhoz, hogy Oroszország geopolitikai aktivitása mérséklődjön.

A 2022-ben kitört orosz-ukrán háború fényében felmerül a kérdés: Európának van-e elegendő olajpiaci és geopolitikai súlya ahhoz, hogy az olajár mesterséges csökkentése révén visszafogja Oroszország geopolitikai aktivitását és ily módon védelmezze magát Oroszországgal szemben. Előzetes feltételezésem szerint Európa ezzel a képességgel nem rendelkezik, ezért a hipotézis az alábbiak szerint került megfogalmazásra:

H6: Európának nincs elegendő olajpiaci súlya ahhoz, hogy az olaj világpiaci árának mesterséges befolyásolásával (csökkentésével) védje magát az orosz geopolitikai aktivitással szemben.

Jelen értekezés a fentiekben megfogalmazott hipotéziseket vizsgálja.

5. Kutatási módszerek

Kutatómunkám során négy jelentős forráscsoportot használtam fel, melyek között voltak primer és szekunder források egyaránt:

1. A kutatás primer forrásai voltak a hidegháborúhoz kapcsolódó amerikai kormányzati (elsősorban CIA) archív dokumentumok (CIA, 1951, 1977a, 1977b, 1982, 1983, 1985, 2011). Ezek jelentős részét a Szovjetunió felbomlását követő 20 év elmúltával, 2010 után oldották fel – legalábbis részlegesen – a titkosítás alól, így az elmúlt bő évtizedben már széleskörűen kutathatókká váltak. További primer források voltak a gazdasági hadviselés kapcsán született ENSZ határozatok, illetve maga az ENSZ Alapokmánya, a gazdasági hadviselés jogi kereteit meghatározó nemzetközi szerződések (pl.: hágai és genfi szerződések), valamint az Amerikai Egyesült Államok Kongresszusa és Kormánya számára készült dokumentumok a gazdasági hadviseléssel kapcsolatban (pl.: Brown, 2020).
2. Szekunder források voltak az egyes országok katonai, gazdasági és olajpiaci folyamatait jellemző számszaki adatbázisok. Az egyes országok katonai költségvetésének bemutatására elsősorban a Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI) évente frissülő „SIPRI Military Expenditure Database - MILEX” (SIPRI, 2022) adatbázisát, illetve a „Global Fire Power” (Global FirePower, 2023) katonai erőssorrendet bemutató adatbázisát használtam. Olajpiaci folyamatokat a British Petrol évente frissülő „Statistical Review of World Energy” (British Petrol, 2022) adatai alapján elemeztem. A kutatásba bevont országok GDP adatainak tekintetében az ENSZ adatbázisa volt az adatforrás (ENSZ, 2022).
3. További szekunder források voltak a gazdasági hadviseléssel, az olajpiac és a hidegháborús időszak történetével foglalkozó szakkönyvek, mint például Daniel Yergin „A zsákmány – hajsza olajért, pénzért és hatalomért” című könyve (Yergin, 2018), David Baldwin „Economic Statecraft” című klasszikus műve (Baldwin, 2020), Firth és Noren (1998) „Soviet Defense Spending” című könyve, vagy Blackwill és Harris (2017): „War by Other Means” című műve.
4. Szintén szekunder források voltak a kutatási területet érintő tudományos cikkek, újsághírek, politikai elemzések, melyek az olaj piacának összefüggéseiről, a kapcsolódó

geopolitikai folyamatokról – különös tekintettel a hidegháborús idősakra vonatkozóan – és a gazdasági hadviseléssel, valamint annak jogi hátterével foglalkoztak.

A kutatás során kvantitatív és kvalitatív módszereket egyaránt használtam. Kvantitatív módszerek közül a lineáris regressziós modellek alkalmazása volt a legfontosabb. Lineáris regresszió módszerével elemeztem az egyes országok makroszintű jövedelmének (GDP) és katonai kiadásainak (ME) kapcsolatát 41 országra kiterjedően, melynek során GDP adatokat az ENSZ adatbázisából (ENSZ, 2022), katonai kiadásokat pedig a SIPRI adatbázisából (SIPRI, 2022) nyertem. A részletes számítások a Függelékben találhatóak. Szintén kvantitatív módszereket használtam az olajpiaci események és a katonai kiadások időbeli alakulásának nyomon követésére. A vizsgálat során az olajpiaci adatokat a British Petrol adatbázisából nyertem (British Petrol, 2022). A hidegháborús gazdasági hadviselés elemzése során – ahol lehetett – számszerű becsléseket is adtam arra vonatkozóan, hogy az egyes geoökonómiai eszközök mekkora terhet jelentettek a Szovjetunió gazdaságára nézve.

A kőolajpiaci elemzések során a Dubai típusú kőolaj árának alakulását vizsgáltam. Ennek egyik oka, hogy a British Petrol adatbázis a Dubai típusú olaj árára vonatkozóan közli a leghosszabb idősort: 1972-től 2021-ig, míg Brent, West Texas Intermediate (WTI) és Nigerian Forcados esetében csak 1976-tól közöl adatokat, így a Dubai típusú olaj kínálta a leghosszabb idősor elemzési lehetőséget. A Szovjetunió/Oroszország olajpiaci viselkedésének elemzése során egyébként leginkább az Ural típusú olaj ára lett volna mérvadó, de arra vonatkozóan a British Petrol adatbázis egyáltalán nem tartalmaz adatokat, így ez esetben is a Dubai típusú olaj árának alakulását használtam, így az értekezés konzisztenciája is biztosítható volt. Meg kell azonban jegyezni, hogy a különböző olajtípusok ára a piacon erősen korrelált 2022 elejéig, így az olajtípus választásának a vizsgálat szempontjából nem volt különösebb jelentősége. 2022-től az orosz-ukrán konfliktus miatt Oroszországgal szemben elrendelt nyugati szankciók következtében az Ural típusú olaj ára a korábban jellemző -5% áreltéréstől jelentősen elmozdult: az Ural típusú olaj ára 25-35%-kal a Dubai típus ára alá került és a két olajtípus ára közötti korreláció erre az időszakra jelentősen meggyengült, de kutatásom erre az időszakra már nem terjedt ki, így a kapott eredményeket a fenti kapcsolat gyengülése nem befolyásolta.

Az elemző-leíró kvalitatív elemzések egyrészt a kvantitatív elemzések interpretációján nyugszanak, másrészt a hivatkozott primer és szekunder szakirodalmi források feldolgozásán alapulnak. Tekintettel arra, hogy a gazdasági hadviselés és a geoökonómia angol nyelvű szakirodalma jelentős részben nyugati szerzőkhöz köthető, ezért elemzéseim során alapvetően

a geoökonómia nyugati interpretációjára támaszkodtam, de kisebb számban használtam iráni (pl.: Mossalanejad, 2019), arab (pl.: Salameh, 2015) és orosz (pl.: Sudakov, 2014) szekunder forrásokat is.

6. Eredmények

6.1 *A gazdasági hadviselés eszközei*

A szakirodalom nem egységes annak tekintetében, hogy pontosan mely eszközök sorolhatók a gazdasági hadviselés eszköztárába és melyek nem. Ahogy korábban láttuk, a gazdasági hadviselés hatékonyságáról szóló polémia egy sarokköve, hogy a különböző szerzők más-más eszközöket sorolnak a gazdasági hadviselés eszköztárába. Pape (1997 és 1998) cikkeiben jellemzően szűken értelmezi a gazdasági hadviselés fogalmát. Értelmezésében nem tekinthető gazdasági hadviselésnek, ha egy ország például katonai erőt is bevet geoökonómiai céljai elérése érdekében, például katonai eszközökkel támadja az ellenséges ország gazdasági infrastruktúráját. Pape-pel szemben Hufbauer, Schott és Elliot (2009) olyan eseteket is gazdasági hadviselésnek tekint, amikor egy ország fegyvereket is bevet geoökonómiai céljai elérésére (pl.: gyárakat, raktárakat, vasútvonalat, hidakat, csővezetékeket bombáz). Szintén tágan értelmezi a gazdasági hadviselés fogalmát Overy (1994) és O'Brian (2015), akik a második világháborús küzdelmek elemzése során egyértelműen gazdasági hadviselésként tekintenek arra, hogy a német tengeralattjárók angol kereskedelmi hajókat süllyesztettek el az Atlanti-óceánon (O'Brian, 2015) vagy, hogy a Brit Királyi Légierő repülőgépei folyamatosan bombázták a Ruhr-vidék ipari létesítményeit (Overy, 1994). Jelen értekezés a gazdasági hadviselés tágabb értelmezését fogadja el, gazdasági hadviselésnek tekinti mindazokat a lépéseket, amelyek célja az ellenfél gazdasági potenciáljának meggyengítése, még akkor is, ha ezek a lépések nem gazdasági eszközökkel történnek, hanem például katonai eszközökkel. Jelen értekezésben a fentiekkel összhangban gazdasági hadviselés keretrendszerében értelmezem az olyan lépéseket, mint például az Északi Áramlat gázvezetékek 2022. szeptember 26-i megrongálása, amely a dán és svéd hatóságok szerint szándékos robbantás eredménye volt – bár az egyelőre nem tisztázott, hogy a szabotázszt mely ország hajtotta végre (Plucinska, 2022).

A gazdasági hadviselés eszközeinek többféle csoportosítása ismert a szakirodalomban. Az alábbiakban aszerint csoportosítottam az eszközöket, hogy nyilvános vagy titkos geoökonómiai akcióról van szó.

2. táblázat: A gazdasági hadviselés eszközeinek csoportosítása

Nyilvános lépések	Titkos lépések
Segélyek / támogatások	Geopolitikai célú piaci műveletek
Diszkriminatív vámpolitika	Pénzügyi rendszer elleni támadás
Vagyonelemek befagyasztása / lefoglalása	Fegyverkezési verseny kikényszerítése
Bojkott	Gazdasági infrastruktúra elleni támadás
Embargó	
Gazdasági infrastruktúra elleni támadás	
Geopolitikai célú piaci műveletek	

Forrás: saját szerkesztés

Az alábbiakban bemutatásra kerülnek a gazdasági hadviselés egyes eszközei. A bemutatás során – az egyszerűség kedvéért – egyes számban fogalmazok a gazdasági hadviselést megindító és a szankciót elszenvető országgal kapcsolatban, de természetesen mind a szankciót kivető, mind a szankciót elszenvető ország helyett országok csoportjáról (akár szövetségekről) is lehet beszélni, így az alábbiakban leírtak természetesen országcsoportokra is értelmezhetők az egyes számú fogalmazás ellenére.

Segélyek/támogatások kapcsán nem csak a segélyek/támogatások megvonásával lehet befolyásolni egyes országok magatartását, hanem a befolyásolni kívánt ország ellenségeinek ígért/nyújtott támogatással is erős geopolitikai hatást lehet gyakorolni rá. A segélyek/támogatások megvonása olyan országok ellen alkalmazható, akik az eddigiekben segélyeket/támogatásokat kaptak és ezek megvonása (vagy az ezzel való fenyegetés) révén befolyásolni lehet a magatartásukat. Mivel ezek az országok segélyeket/támogatásokat kaptak/kapnak a most velük szemben fellépő országtól, ezért jellemzően nem kimondottan ellenséges országról, hanem esetenként baráti vagy semleges országokról is lehet szó, így ez az eszköz viszonylag enyhe formája lehet a nyomásgyakorlásnak, de ha az adott ország nagyon ki van szolgáltatva a segélynek/támogatásnak, akkor igen erős nyomásgyakorlási eszköz lehet.

Különös geopolitikai körülményt igényel, ha a támogatást kimondottan fegyvervásárlásra nyújtja egyik ország a másiknak (katonai szövetségesek között ez jellemző lehet). Az Egyesült Államok például nem nyújthat támogatást Egyiptomnak olyan fegyverek

vásárlására, amelyet az arab ország esetlegesen az Egyesült Államok valamely szövetségese, például Izrael ellen vethet be a jövőben.

Példák:

- Az Egyesült Államok évente több mint 1 milliárd USD segélyt nyújt Egyiptomnak. Ezt a támogatást 2013-ban, az esz-Szíszi tábornok által vezetett katonai puccs nyomán felfüggesztette. Bár az Egyesült Államok elítéli a katonai puccsot, mint a hatalom megszerzésének eszközét, 2015-ben mégis újra indította az esz-Szíszi kormány támogatását, hogy megerősítse Egyiptom „szélsőségesekkel szembeni harcképességét”. Az Egyesült Államok számára ebben az esetben geopolitikai szempontból fontosabb volt Egyiptom stabilitása, mint az antidemokratikus módszerek következetes számonkérése.
- 2013-ban Oroszország 1 milliárd USD értékű támogatással érte el, hogy Örményország orosz gazdasági befolyási övezetben maradjon. Az 1994-es fegyverszünet ellenére a 2010-es évek elején Örményország és Azerbajdzsán között még mindig fennállt a geopolitikai feszültség Hegyi-Karabah kapcsán, amely folyamatosan magában hordozta a fegyveres konfliktus lehetőségét is. Ezzel egyidőben Örményország választás elé került: az Európai Unióval köt átfogó kereskedelmi megállapodást vagy csatlakozik az Oroszország által vezetett Eurázsiai Gazdasági Unióhoz. 2013-ra Örményország az orosz ajánlat helyett az európai uniós orientáció irányába mozdult el, ekkor Oroszország – Örményországnak üzenve – jelzésértékű gesztusként 1 milliárd USD értékű támogatást nyújtott Azerbajdzsánnak fegyverek formájában. Örményország megértette Oroszország üzenetét és a katasztrofális geopolitikai következményeit annak, ha Oroszország helyett az Európai Uniót választja fő kereskedelmi partneréül, ezért visszalépett az európai uniós kereskedelmi megállapodás aláírásától és csatlakozott az Eurázsiai Gazdasági Unióhoz Oroszország, Fehéroroszország és Kazahsztán mellé. Orosz szempontból 1 milliárd USD nem volt magas ár azért, hogy Örményországot orosz gazdasági befolyási övezetben tartsa (Blackwill & Harris, 2017)

Diszkriminatív vámpolitika: olyan országokkal szemben alkalmazható, akikkel aktív kereskedelmi kapcsolatot ápol a diszkriminatív vámpolitikát bevezető fél. A diszkriminatív vámpolitika keretében a megcélzott országból származó importot magasabb (esetenként extrém magas) vámokkal sújtják – így csökkentik, vagy akár el is lehetetlenítik az adott termékek értékesítését a diszkriminatív vámpolitikát bevezető ország piacain. A vámpolitikai

diszkrimináció célozhat egyetlen gazdasági ágazatot (célszerűen olyat, amely az adott ország esetében kulcsfontosságú: pl.: egy konkrét iparág termékei, ásványi nyersanyagok, vagy adott esetben mezőgazdasági termékek), vagy egyszerre több ágazatot – akár a teljes gazdasági vertikumot az adott országban.

Diszkriminatív vámpolitika alkalmazása esetén azt is mérlegelni kell, hogy a kivetett vámtételek miatt az ezt bevezető ország saját piacain áremelkedés vagy hiány is felléphet, tehát ez az intézkedés számottevő gazdasági veszteséget okozhat a lépést elrendelő ország saját gazdaságában is. Emellett figyelembe kell venni a szankció alatt álló ország várható gazdasági ellenlépéseinek hatásait is, például ő is kivethet diszkriminatív vámtarifákat büntető jelleggel, amely tovább gazdasági veszteségeket okozhat. Csak akkor érdemes diszkriminatív vámpolitikai eszközöket bevetni, ha mindezen várható veszteségek elmaradnak a várható politikai és gazdasági előnyök mértékétől.

Példák:

- 2018 júliusában a Trump adminisztráció kereskedelmi háborút indított Kína ellen (Polyák, 2019). A két nagyhatalom több körben jelentős vámtételeket vetett ki egymás exporttermékeire. Az amerikai választásokat követően a vámtételeket a Biden kormányzat is fenntartotta. A vámháború nem csak a két ország gazdaságának ártott, hanem az egész világgazdaságra negatív hatása volt. Az IMF becslése szerint a világgazdaság 2019. évi növekedése 3,6%-ról 3,3%-ra csökkent az amerikai-kínai kereskedelmi háború miatt (IMF, 2019).
- Vámháború nem csak geopolitikai ellenfelek között törhet ki, hanem szövetségesek között is. A Trump kormányzat 2018-19-ben kemény vámpolitikai intézkedéseket hozott több szövetségesével, az Európai Unióval, Kanadával, Mexikóval és Dél-Koreával szemben is. Európai uniós relációban 2018-ra rekord méretűre nőtt az áruforgalmi deficit az Egyesült Államok külkereskedelmi mérlegében (178 milliárd USD) (Shalal-Lawder, 2020). A Trump adminisztráció vámokat vezetett be az EU-val szemben többek között az acélra és alumíniumra, valamint az Airbus repülőgépekre, sajtokra és borokra vonatkozóan. Az Európai Unió megtorló intézkedések keretében vámot vetett ki az amerikai acélra és alumíniumra, mezőgazdasági és ruházati termékekre, mosógépekre, kozmetikumokra és kisméretű hajókra. A Biden kormányzat igyekezett normalizálni a kereskedelmi kapcsolatokat szövetségesével, így a Trump adminisztráció Európai Unióval szemben bevezetett vámtételeinek jelentős részét eltörölte (Shalal-Lawder, 2021).

A diszkriminatív vámpolitika bevezetése előtt alaposan mérlegelni kell, hogy a diszkriminatív vámpolitikai intézkedésekkel sújtani kívánt ország földrajzilag mely piacokra juttatja el jelenleg a termékeit és ezen piacok közül melyek azok, amelyek bevonhatók egy közös vámpolitikai szankció alkalmazásába. További kérdés, hogy a diszkriminatív vámpolitikai intézkedésekkel sújtott ország mennyire könnyen található új piacokat (ahol nem sújtják diszkriminatív vámok a termékeit), figyelembe véve a szállítás földrajzi aspektusait is (például szemet szállítani több ezer km-re nem gazdaságos).

Akkor lehet hatékony eszköz a diszkriminatív vámpolitika, ha a büntetni kívánt ország földrajzi piacainak minél nagyobb részét sikerül felsorakoztatni a büntető szankció mögé és gazdasági vagy földrajzi okokból nem – vagy csak korlátozottan – tud új piacokat megcélozni a szankció alatt álló ország. A fentiekből következően nagyon erős nyomásgyakorlási eszköz lehet a diszkriminatív vámpolitika, ha az ezzel sújtani kívánt ország export termékeinek nagy része (vagy akár teljes egésze) a diszkriminatív vámpolitikai eszközt bevetni kívánó ország piacain kerül értékesítésre, vagyis monopozónia jellegű pozícióban van a diszkriminációt alkalmazni kívánó ország – ha nem is világ szinten, de az adott termék értékesítésének földrajzilag behatárolt területein igen.

Vagyonelemek lefoglalása/befagyasztása már keményebb geopolitikai üzenet. Enyhébb formájában egyes kiemelt személyek, intézmények, vállalatok külföldi eszközeinek lefoglalására/befagyasztására vonatkozik, súlyosabb formájában a szankció alatt álló országban honos minden természetes és jogi személy adott országban található eszközére kiterjed. Ez a lépés sok esetben a katonai fellépést közvetlenül megelőző lépés is lehet.

Példák:

- Az első világháborúban tömegesen foglalták le az ellenséges országok állampolgárainak vagyonát Németországban, az Egyesült Államokban, Nagy-Britanniában és Franciaországban is. Ezek a lefoglalások nem voltak összhangban a korabeli nemzetközi joggal, sok esetben a tulajdonos nemzetisége önmagában elegendő indoknak számított, hogy teljes vagyonát lefoglalják. Az antant által eszközölt lefoglalásokat gyakorlatilag a háborút lezáró békeszerződések legitimálták (Caglioti, 2014).
- Oroszország 2022-es ukrajnai inváziója nyomán az Egyesült Államok és az Európai Unió is a területükön lévő orosz vagyonelemek befagyasztásáról döntött. Az Európai Unióban a

balti államok, Lengyelország és Szlovákia követelték leghamarabb az intézkedés bevezetését, amely több körben, több intézmény és magánszemély EU-ban található vagyonára terjedt ki, például: ingatlanok, bankbetétek, nagy értékű ingóságok (pl. jachtok) (Tamma, 2022).

Magántulajdonban lévő eszközök lefoglalása / befagyasztása ma is kritikus kérdése a jogrendszereknek. Az orosz intézmények és oligarchák tulajdonában lévő eszközök tömeges lefoglalásának lehetővé tétele 2022-ben az Európai Unióban is új jogi megoldások kialakítását igényelte (Tamma, 2022).

Bojkott – exporttermékek kitiltása a piacokról: bojkott esetén a szankció alatt álló ország exporttermékeire vetnek ki részleges vagy teljes tilalmat, részben vagy egészben megfosztva az adott országot exportbevételeitől. Ezen szankció sikerességének feltételei hasonlítanak a diszkriminatív vámpolitikánál megfogalmazott feltételekre. Egyrészt fontos kérdés, hogy a szankció alatt álló ország export piacainak mekkora részét sikerül beállítani az exportkorlátozás, mint büntető szankció mögé, másrészt fontos – földrajzi szempontokat is felvető – kérdés, hogy a szankció alatt álló ország mennyire könnyen tud új földrajzi piacokat találni. Fontos továbbá előzetesen áttekinteni, hogy várható-e érdemi ellenlépés az exportkorlátozás alá vont országtól, amely gazdasági/politikai károkat okozhat az exportkorlátozást eredetileg elrendelő országnak.

További fontos földrajzi vonatkozása a bojkottnak, hogy a bojkottot elrendelő országnak előzetesen fel kell térképeznie, hogy milyen más forrásokból tudja beszerezni (esetleg maga előállítani) a bojkottált termékeket, ellenkező esetben a saját gazdaságában hiány vagy jelentős áremelkedés léphet fel, amely komoly károkat okoz az egész gazdaságnak.

Példák:

- 2006-tól kezdve az ENSZ több szankciós határozatot is hozott Iránnal szemben, annak nukleáris programja miatt (United Nations, 2020). A szankciók hangsúlyos eleme volt az iráni olajexport korlátozása. Az ENSZ nem rendelt el teljeskörű exporttilalmat, mert ez számos ENSZ tagországot (pl.: India, Olaszország, Görögország, Spanyolország, Japán, Dél-Korea) súlyos problémák elé állított volna, így az iráni kőolajexport nem szűnt meg, de jelentősen csökkent, ahogy erről a következőkben még lesz szó. Az iráni olaj jelentős részének kiesése a világpiacokról már érezhetően befolyásolta az olaj világpiaci árát is.

2008-ban – még a jelentősebb iráni exportkorlátozások bevezetése előtt – DeRosa és Hufbauer (2008) 10%-ra becsülte az Iránt sújtó részleges kőolajbojkott világpiacon árfelhajtó hatását, amely áremelkedés számításaik szerint az Egyesült Államok gazdaságának éves szinten 38-76 milliárd USD becsült veszteséget okozott.

- 1920. június 20. és augusztus 8. között Magyarország egy speciális nemzetközi bojkott célpontja volt. Érdekessége ennek a szankciónak, hogy nem kormányok, hanem a Nemzetközi Szakszervezeti Szövetség szervezte és munkások (jellemzően szakszervezeti tagok) gondoskodtak annak betartásáról. A Tanácsköztársaság idején tapasztalt „vörösteror”-ra Kun Béla bukása nyomán a hatalmat átvevő Horthy-rendszerben „fehérterror” volt a válasz. A kommunista/baloldali (vagy annak vélt) emberekkel szembeni kíméletlen fellépéseknek (kivégzések, bebörtönzések, kínzások) egész Európában híre ment, melynek nyomán a Nemzetközi Szakszervezeti Szövetség koordinációja mellett számos bojkott intézkedést fogantatosítottak Magyarországgal szemben, elsősorban közlekedés, postaforgalom és telekommunikáció terén: külföldön nem fogadták a magyar hajókat, vonatokat, postai küldeményeket és telegramokat (Current History, 1920). A legszigorúbban Ausztria szakszervezete tartotta be a bojkottot, de részben csatlakozott hozzá Németország, Csehszlovákia, Jugoszlávia, Franciaország, Olaszország, Svájc, Belgium és Hollandia szakszervezeti szövetsége is. Tekintettel arra, hogy a bojkottot nem kormányok szervezték, kisebb potenciál volt a hosszú távú fenntartás mellett, így másfél hónap után véget ért – anélkül, hogy politikai célját elérte volna (Molnár, 1996).

Embargó – termékek bevitelének tilalma: a szankciót kivető ország meg akarja akadályozni, hogy a szankció alá vont ország hozzájusson bizonyos árucikkekhez/termékekhez. A szankciót kivető ország érdekeinek megfelelően ezek a termékek többféle csoportba sorolhatók: lehetnek például fegyverek, kiemelt fontosságú nyersanyagok (pl.: kőolaj és kőolajtermékek) vagy például világszínvonalat megtestesítő technológiai eszközök, melyek közvetve vagy közvetlenül akár katonai célokat is szolgálhatnak.

Példák:

- A gazdaságtörténet egyik legismertebb embargója az 1973-as olajválsághoz kapcsolódik. 1973. október 3-án Egyiptom és Szíria megtámadták Izraelt (jom kippuri háború). Az Egyesült Államok és számos szövetségese Izraelt támogatta ebben a háborúban, ennek

nyomán hat olajtermelő iszlám ország kőolaj embargót hirdetett azon fejlett országok (pl.: Egyesült Államok, Hollandia) ellen, amelyek legerőteljesebben támogatták Izraelt a háborúban. Ezzel egyidőben jelentősen megemelték az olaj árát és csökkentették a kitermelésüket (Yergin, 2018). Lépéseik nyomán a korábban 2-3 USD/hordó olajár 13 USD szintig ugrott. Az olajimportáló országokban ez jelentős gazdasági sokkot okozott: az Egyesült Államokban és számos európai országban benzinhiány alakult ki, korlátozni kellett a gépkocsiforgalmat, elhúzódó infláció alakult ki. Bár az embargóval sújtott országok nem vonták meg a támogatásukat Izraeltől, számos nyugat-európai ország (pl.: Franciaország, Nagy-Britannia) igyekezett az olajexportáló arab országok kedvét keresni politikai síkon is, hogy elkerüljék az embargót (Yergin, 2018).

- COCOM (Coordinating Committee for Multilateral Export Controls) rendszer egy multilaterális kereskedelmi embargó volt a Szovjetunióval, kelet-európai szövetségeseivel és Kínával szemben (Cupitt, 1997). A COCOM rendszer keretében lista készült azokról a magas technológiai színvonalat megtestesítő eszközöktől, amelyeket tilos volt az embargó alatt álló országokba bevinni (1985-ig szerepelt a listán például a gyerekek körében népszerű Commodore 64 számítógép is, amit egyébként nyugat-német áruházakban ekkor már könnyen meg lehetett vásárolni). A COCOM-rendszer célja egyrészt az volt, hogy a legmodernebb technológiát a szovjetek ne tudják katonai célokra használni, másrészt pedig az, hogy a szovjet gazdaság fejlődése – a csúcstechnológia híján – egyre inkább elmaradjon a nyugati fejlődéstől (Dobson, 2005). A COCOM rendszernek tehát volt közvetlenül katonai célja és gazdasági hadviseléshez kapcsolódó célkitűzése is (Forland, 1991).

Egy embargó sikeressége kapcsán számos kulcstényezőt lehet azonosítani, függően az embargó jellegétől. Az Észak-Koreával szemben bevezetett kőolajembargó esetében kulcstényező, hogy az embargót támogató országok rendelkeznek-e a szállítási útvonalak felett olyan ellenőrzéssel, hogy a beviteli tilalom ellenőrzését biztosítani tudják. Az 1973-as olajembargó esetén a kulcstényező az volt, hogy a termelő országok egy jelentős csoportja döntött az export csökkentéséről és ameddig ők nem álltak el kitermelésük visszafogásától és az embargótól, addig a kereskedelmi útvonalak ellenőrzése nélkül is erőteljes nyomást lehetett kifejteni a megcélzott országokra (még az Egyesült Államokra is). Míg olajembargó esetén nem jelenti a szankció kudarcát, ha kis mennyiségű olaj mégis bejut a szankció alatt álló országba, addig csúcstechnológiai eszközökre vonatkozó embargó esetén, már egy-egy darab gép vagy technológiai leírás bevitele is jelentősen ronthatja a szankciók hatékonyságát, így ilyen

esetekben másképp kell megszervezni az embargót és annak ellenőrzését, mint például kőolaj esetén.

Gazdasági infrastruktúra elleni támadás történhet nyilvánosan vagy titkosan is. Célja az ellenfél gazdasági potenciáljának meggyengítése, ezen keresztül pedig katonai/geopolitikai potenciáljának visszafogása.

Példák:

- Nyilvános támadások sorozata volt, hogy 1942-től kezdve a brit légierő folyamatosan bombázta a Ruhr-vidék ipari létesítményeit, ezzel is csökkentve a Wehrmacht eszköz-utánpótlását, gyengítve annak ütőképességét (Overy, 1994).
- Titkos támadás keretében 2022. szeptember végén felrobbantották az Északi Áramlat 1 és Északi Áramlat 2 gázvezetéseket a Balti-tengeren, a svéd és dán partok közelében. A robbantás felelőseit a svéd és dán nyomozó hatóságok jelen értekezés írásakor még nem nevezték meg (Ringstrom & Solsvik, 2022). A sajtóban felmerült „gyanúsítottak” listájára felkerült az Egyesült Államok, Nagy-Britannia, Oroszország és Ukrajna is (Plucinska, 2022).

Geopolitikai célú piaci műveletek történhetnek pénzügyi piacokon és árupiacokon egyaránt. Tekintettel arra, hogy a pénzügyi piacok kevésbé átláthatóak, a tranzakciókat megvalósító szereplők (és különösen azok szándékai) nem beazonosíthatóak, ezért a pénzügyi piacokon nehezebb beazonosítani és bizonyítani a geopolitikai célú lépéseket, így tudományos elemzésük korlátokba ütközik. Az azonban kijelenthető, hogy a pénzügyi piacokon keresztül jelentős nyomást lehet gyakorolni egy-egy kormányra. Nemzeti devizák vagy államkötvények shortolásával akár államcsődöt is elő lehet idézni egy országban.

Árupiacokon a vevők és eladók személye és az üzletkötések volumene könnyebben meghatározható, mint a pénzügyi piacok esetében, de az adásvételi tranzakciók mögött álló szándékaik sok esetben itt sem publikusak, ezért a geopolitikai indíttatás általában itt is nehezen bizonyítható.

Példák:

- Salameh (2015), Schweizer (1994), Sudakov (2014) amellettt érvelnek, hogy az olaj világpiaci árának zuhanása az 1980-as évek közepén nem véletlen piaci folyamatok

következménye, hanem az árzuhanást előidéző olajpiaci kínálatbővítés tudatos szaúdi-amerikai geopolitikai stratégia eredménye volt, melynek egyik fő célja a Szovjetunió gazdasági rendszerének meggyengítése volt, ahogy ez az értekezés későbbi részeiben részletesen bemutatásra kerül.

- Az első világháborúban Franciaország tudatosan alkalmazta a „megelőző felvásárlások” taktikáját Németországgal szemben (Farrar, 1973). Ennek lényege, hogy a háborúban semleges országoktól (elsősorban Svájc, Hollandia, Spanyolország és a skandináv országok) felvásárolt olyan termékeket is, amelyekre ilyen mennyiségben nem volt szüksége, de így meg tudta akadályozni, hogy az adott nyersanyag a németekhez jusson. Ennek keretében került felvásárlásra a spanyol olívaolaj (amelyet végül a szövetséges olaszok vettek meg), drága holland húsipari termékek és svájci marhahús. A norvég kén „megelőző felvásárlása” már komoly pénzügyi gondokat eredményezett a háborútól sújtott Franciaországnak, hiszen a számára szükséges kén mennyiséget jóval olcsóbban is be tudta volna szerezni máshonnan. A piacokon megjelenő ilyenfajta extra kereslet révén sok esetben egekbe szökik a termékek világpiaci ára, amin a háborúban semleges országok jelentős extraprofitot érhetnek el (Farrar, 1973).

A geopolitikai célú piaci műveletek sok esetben jelentős anyagi erőforrásokat tételeznek fel. Egy-egy termék árának eltérítése tartósan (akár több éven keresztül) az egyensúlyi piaci ártól vagy „megelőző felvásárlásokkal” érdemben szűkíteni a kínálatot a földrajzilag releváns piacon (jelentősen megemelkedett piaci árak mellett) igen sokba kerülhet, ezért a gazdasági hadviselés ezen dimenziójában is azok az országok tudják jobban érvényesíteni az érdekeiket, amelyek nagyobb pénzügyi erőforrásokkal rendelkeznek.

Támadás egy ország pénzügyi rendszere ellen rendszerint deklaráció nélkül, titkosan történik, ugyanis a lépés sikere nagymértékben függhet attól, hogy mennyire sikerül titokban tartani. Nagy változást jelentett ezen a téren is a világ pénzügyi folyamatainak informatikai alapokra helyezése. Mióta a világ pénzügyi rendszere jórészt informatikai hálózatokon keresztül működik, azóta a pénzügyi rendszerek elleni támadás informatikai hackertámadások formájában is megjelenhet, megcélozva az adott ország bankjainak, befektetési alapjainak, központi bankjának vagy tőzsdéinek informatikai infrastruktúráját.

Példák:

- Különleges epizódja volt a II. világháborús gazdasági küzdelmeknek a német Bernhard-hadművelet, melynek keretében Németország próbálkozott nagy mennyiségű hamis Font és Dollár bankjegy nyomtatásával és „szétszórásával”, ezzel erőteljes Font, illetve Dollár inflációt előidézve és meggyengítve az Egyesült Államok és Nagy-Britannia pénzügyi/gazdasági helyzetét, ezen keresztül pedig katonai potenciálját – ez a terv végül nem járt érdemi sikerrel (Bower, 1994).
- Az elmúlt évtizedben jelentősen megnőtt az amerikai bankok elleni kiber-támadások gyakorisága. Az elkövetők között elsősorban kínai, észak-koreai és iráni elkövetőket talált a CIA (Blackwill & Harris, 2017). A támadások egyik célja az amerikai pénzügyi rendszer destabilizációja volt.
- 1956. október 29-én a Szezei-csatorna államosítása nyomán izraeli, francia és brit erők megtámadták Egyiptomot. A támadást mind az Egyesült Államok, mind a Szovjetunió elítélte. Mivel a szovjetek kilátásba helyezték Egyiptom katonai megsegítését (fontos szem előtt tartani, hogy éppen ekkor volt Magyarországon a szovjetellenes forradalom), ezért felmerült a 3. világháború rémképe is hiszen, ha a szovjetek angol és francia egységeket támadnak Egyiptomban, akkor a NATO kötelezettségei révén az Egyesült Államok kongresszusi felhatalmazás nélkül is köteles katonailag a megsegítésükre sietni – miközben az egyiptomi angol-francia hadműveletekkel ő maga sem ért egyet. Ezen veszély elkerülése érdekében az Egyesült Államok minden lehetséges eszközt bevetett, hogy Nagy-Britanniát és Franciaországot hadseregeik visszavonására kényszerítse. A Szezei-csatorna államosítása és a katonai hadműveletek a brit kormánynak jelentős pénzügyi veszteséget okoztak, ezért az IMF-hez fordult kölcsönért, amelyet az Egyesült Államok megvétőzött. Ennek nyomán a brit Font árfolyama jelentős esést mutatott. Ráadásul az Egyesült Államok megfenyegette Nagy-Britanniát, hogy a tulajdonában lévő brit állampapírmennyiséget piacra dobja, amely a Font árfolyamának kontrollálhatatlan zuhanását vonná maga után (Williams, 2009). Harold Macmillan brit pénzügyminiszter – valószínűleg kissé eltúlozva a veszélyt – jelentette a kormánynak, hogy egy ilyen amerikai lépés nyomán a brit pénzügyi rendszer súlyos válságba kerülne, néhány hét alatt elfogynának a brit devizatartalékok és Nagy-Britannia nem tudná beszerezni a lakosság ellátáshoz szükséges élelmiszert és energiahordozókat (Kyle, 2011). Az amerikai gazdasági támadás a Font ellen sikerrel járt. November 6-án Sir Anthony Eden, brit miniszterelnök tüzszünetet hirdetett és karácsonyra kivonták a brit és francia erőket Egyiptomból.

A Szezei válsághoz kapcsolódó példa mutatja, hogy a pénzügyi rendszer elleni támadás nem csak geopolitikai ellenfelek, hanem akár szövetségesek között is előfordulhat. 2017 végén a török kormány úgy döntött, hogy – NATO tagsága ellenére – Oroszországtól vásárol S-400-as légvédelmi rendszereket (Gumruczku & Toksabay, 2017). A Trump-kormányzat próbálta eltéríteni Törökországot ebbéli szándékától, de nem járt sikerrel. Ekkor a török Lira árfolyama meredek zuhanásba kezdett. Felmerült, hogy amerikai devizapiaci támadás állhat a török deviza árfolyamának zuhanása mögött, de ezt az összefüggést nem sikerült bizonyítani (Zicha, 2019).

Fegyverkezési verseny kikényszerítése: egy intenzív fegyverkezési versenynek hatalmas költségei vannak minden olyan ország számára, amely részt vesz benne, és a kevésbé hatékonyan működő (vagy éppen válságban lévő) gazdaságok kevésbé tudják viselni ezeket a költségeket, mint a hatékonyabban működő vagy éppen prosperáló ciklus-szakaszban lévő gazdaságok. A fegyverkezési verseny, mint geoökonómiai eszköz egyik jelentős kockázata abban áll, hogyha a geoökonómiai versengés katonai dimenziókba vált, akkor – a fegyverkezési verseny során felhalmozott óriási fegyvermennyiség miatt – rendkívül pusztító háború következhet.

Példák:

- A 19. század végére Németország felismerte, hogy Nagy-Britanniával szembeni geopolitikai hátránya jelentős részben abból fakad, hogy hadiflottája jelentősen elmarad a britekétől. II. Vilmos császár elgondolását kortársa, az amerikai Mahan admirális elmélete ihlette (Mahan, 1890). Ennek nyomán Németország erőteljes hadihajóépítési programba kezdett, ami egy nagy brit-német fegyverkezési versenybe torkollott. Az óriási hajóhadak az első világháborúban csaptak össze, amely összecsapás az antant győzelmével végződött (Glaser, 2000). Meg kell jegyezni, hogy a 20. század első harmadában – részben Mahan elmélete nyomán – több kisebb tengeri fegyverkezési verseny is kitört a következő relációkban: Oroszország-Törökország, Görögország-Törökország, Franciaország-Olaszország, Egyesült Államok-Japán, Argentína-Brazília (Glaser, 2010).
- Az Egyesült Államok és a Szovjetunió közötti geopolitikai küzdelmek egyik hangsúlyos területe volt a fegyverkezési verseny a hidegháborúban. (Reagan elnök éppen 40 éve, 1983. március 23-án jelentette be a „Strategic Defense Initiative” (SDI) névre keresztelt programot, melyet a köznyelvben csak „csillagháborús terv”-nek hívtak, nem függetlenül a 80-as években diadalútjára induló „Csillagok háborúja” filmtrilógia nyomán (Csutak,

2023)). A fegyverkezési verseny – amelynek hangsúlyos nukleáris dimenziója is volt – egyszerre volt mennyiségi és minőségi verseny. Az Egyesült Államok technológiai fölényét a Szovjetunió nagyobb fegyvermennyiséggel próbálta kompenzálni (bár érdemi különbséget nem jelentett, hogy egy nagyhatalom 50 ezer vagy 60 ezer nukleáris robbanófejjel rendelkezik). A hidegháborús fegyverkezési verseny során felhalmozott nukleáris fegyverek szerencsére nem kerültek bevetésre, de igen jelentős anyagi erőforrást kötöttek le mindkét nagyhatalom részéről. Az erőn felüli fegyverkezés hozzájárult ahhoz, hogy a szovjet gazdasági rendszer a 80-as évek végére válságba került. Firth és Noren (1998) adatai alapján kikalkulálható, hogy a fegyverkezési verseny az 1980-as évek egészében akkori áron mintegy 777 milliárd USD többlet terhet jelentett, az amúgy sem túl hatékonyan működő szovjet tervutasításos gazdaság számára.

A gazdasági hadviselés céljai többértékes lehetnek. Egyik cél az ellenlábás ország gazdasági fenyegetése, annak érdekében, hogy a „megtámadott” ország magatartását a „támadó” ország számára kedvező irányba befolyásolja. Másik cél lehet a „megtámadott” ország gazdaságának meggyengítése, ezen keresztül politikai és katonai potenciáljának gyengítése, ennek révén pedig a túlzottnak ítélt geopolitikai/katonai aktivitás visszafogása. További cél lehet egy esetleges háború kitörésének megakadályozása – az ellenlábás fél már azelőtt lássa be, hogy nem lenne esélye egy katonai konfliktus során, mielőtt még arra sor kerülne.

A gazdasági hadviselés fenti eszközeinek bevetése előtt mindig mérlegelni kell, hogy a szankcionálni kívánt ország milyen ellenlépésekre képes, ezekkel tud-e érdemi károkat okozni, és ezek a lehetséges károk milyen arányban állnak a gazdasági hadviselés elérhető – politikai és gazdasági – hasznaival szemben.

A gazdasági hadviselés fenti eszközei alkalmazhatók önmagukban vagy egymással kombinálva is. Hatékonyabb végrehajtás érdekében pedig ötvözhetők a nyomásgyakorlás egyéb eszközeivel is, például informatikai rendszerek elleni támadás, nemzetközi szervezetekben (pl.: ENSZ, WTO) való fellépés az adott országgal szemben vagy katonai erődemonstráció (hadgyakorlat).

6.2 Geopolitikai ellenfelek katonai költségvetésének csökkentése geoökonómiai eszközökkel

Jelen fejezetben a H1 hipotézis vizsgálata kerül bemutatásra.

A gazdasági hadviselés egyik fontos célja, hogy geoökonómiai támadás révén csökkenjen az ellenlábás ország makroszintű jövedelme – amely számszerűsíthető például a bruttó hazai termék mutatóval (GDP), a bruttó nemzeti jövedelem (GNI) mutatóval vagy valamely más makroökonómiai jövedelem aggregátummal – melynek nyomán csökkennek a kormányzati bevételek, így szűkül a katonai kiadásokra fordítható kormányzati kiadások kerete, ebből kifolyólag valószínűleg mérséklődni fog a katonai kiadások összege is, így az ellenfél katonai és geopolitikai potenciáljának szükségszerű csökkenése következik be (Glofák, 2020b).

Jelen fejezet azt vizsgálja, hogy a fenti összefüggés általános érvénnyel alkalmazható-e a geoökonómiai küzdelmek elemzése során. A vizsgálat kimondottan rövid távra vonatkozóan készült: a GDP változása az adott évben vagy legkésőbb a következő évben eredményez-e változást a katonai költségvetés nagyságában. A hosszabb távú összefüggések vizsgálata meghaladná jelen értekezés kereteit, de fontos további kutatási irány lehet.

Az elemzés során a makrogazdasági mutatók közül a GDP került kiválasztásra azért, mert geopolitikai elemzések során a szerzők általában a GDP-t szokták választani jövedelmi aggregátumként és megbízható folyó áras, USD-ben denominált GDP adatok rendelkezésre állnak az ENSZ adatbázisában az országok széles körére vonatkozóan (ENSZ, 2022). A katonai kiadások nagyságának alakulása szintén elérhető USD-ben folyóáron a SIPRI adatbázisból a világ számos országára vonatkozóan (SIPRI, 2022), így a két adatsor kapcsolata jól vizsgálható. Az elemzés során azt vizsgáltam, hogy az adott évi GDP változásához (%-ban kifejezve), mekkora katonai kiadás változás tartozik (szintén %-ban kifejezve) azonos évben, illetve a következő évben.

Az elemzés 41 országra terjedt ki. A kutatásba bevont országok kiválasztása során az alábbi elveket alkalmaztam:

- rendelkezésre áll kellő hosszúságú adatsor az ország GDP-jére és katonai kiadásaira vonatkozóan;
- a világ geopolitikai folyamatait illetően meghatározó országok (pl.: Egyesült Államok, Oroszország, Kína, India) kerüljenek bele az elemzésbe;

- a jelen értekezés szempontjából kiemelt jelentőségük miatt a gazdasági szankciókkal széleskörben érintett országok (pl.: Kuba, Irán, Venezuela) szintén kerüljenek bele az elemzésbe (Észak-Koreára vonatkozóan a SIPRI adatbázis nem tartalmaz kell hosszúságú megbízható adatsort, ezért Észak-Korea kimaradt az elemzésből);
- Magyarország és néhány környezetében található ország (pl.: Szlovákia, Románia, Horvátország) kerüljön be az elemzésbe;
- NATO tagországok (pl.: Egyesült Királyság, Franciaország, Kanada, Norvégia, Törökország) vizsgálatára is sor kerüljön;
- a világ kőolajtermelése szempontjából fontos országok (pl.: Szaúd-Arábia, Kuvait, Egyesült Arab Emírségek) is elemzésre kerüljenek;
- hagyományosan vagy aktuálisan kiemelt geopolitikai szerepük miatt kiválasztott országok (pl.: Izrael, Ukrajna) is kerüljenek be a vizsgálatba.

A vizsgálat alapvetően az 1990-2020 időszakra vonatkozóan készült, amely országok esetében volt erre az időszakra rendelkezésre álló GDP és katonai költségvetési adat. Egyes országok esetében csak rövidebb idősorok álltak rendelkezésre: pl.: Csehország és Szlovákia jogilag 1993-ban jött létre, a SIPRI adatbázis Oroszországra vonatkozó katonai kiadásokat csak 1993-tól tartalmaz, illetve Venezuela esetén 2019. utáni időszakra már nem tartalmaz adatokat. Ilyen esetekben is készült összefüggés vizsgálat, csak rövidebb idősorok alapján.

Fontos hangsúlyozni, hogy a vizsgálat során mind a GDP adatok, mind a katonai kiadások folyó áron, USD-ben kerültek meghatározásra, az inflációt, az eszközök beszerzési forrásait és azok technikai színvonalát a modell nem vette figyelembe.

A vizsgálat során a katonai kiadások belső szerkezetét nem vizsgáltam, erre vonatkozóan nem tartalmazott adatokat a SIPRI adatbázis.

Az egyes országokra vonatkozó statisztikai összefüggés vizsgálat részletei a Függelékben található, a vizsgálat főbb tanulságai jelen fejezetben kerülnek összefoglalásra.

A katonai kiadások alakulása során fontos tanulság volt, hogy a legtöbb ország esetén az adott évi GDP változása az ugyanazon évi katonai kiadások változásával van szorosabb kapcsolatban (pl.: Németország, Japán, Oroszország vagy Kanada), néhány ország esetén azonban – például a kormányzati költségvetés tervezésének sajátosságai folytán – egy évnyi csúszás figyelhető meg: az adott évi GDP változás erősebb kapcsolatban van a következő évi katonai kiadás változásával, mint az adott évvel (pl.: Szaúd-Arábia, Szíria) – ezeket az országokat *-gal jelöltem az alábbi táblázatokban. Minden ország esetén megvizsgáltam a GDP

változás regressziós kapcsolatát mind az adott évi, mind a következő évi katonai kiadás változással és az elemzés során azt a regressziós egyenes egyenletet vettem figyelembe, amelyhez nagyobb determinációs együttható (R^2) tartozik. Hasonló elemzést készítettem korábban az országok szűkebb körére vonatkozóan egyszerűbb statisztikai modellek alapján (Glofák, 2020a).

A regresszióanalízis, mint statisztikai módszer alkalmazásának főbb feltételei és jellemzői Osborne és Waters cikke alapján alábbiakban kerülnek összefoglalásra (Osborne & Waters, 2019):

- a változók normális eloszlást követnek
- a magyarázó és eredményváltozók között lineáris kapcsolat van
- a változók mérése nem tartalmaz szisztematikus hibát (gyenge exogenitás)
- homoszkedaszticitás, azaz a becslési hiba szórása állandó.

6.2.1 „Erősen érzékeny” országok

„Erősen érzékeny” besorolást kaptak azok az országok, ahol a regressziós egyenes meredeksége 0,85-nél nagyobb. Ide tartoznak az alábbi országok:

3. táblázat: „Erősen érzékeny” országok

Ország	Regressziós egyenes meredeksége	R ²	F-próba értéke	Kritikus F érték (5%-os valószínűségi szint mellett)
Venezuela	1,76	0,50	23,90	4,26
Szlovákia	1,16	0,33	12,59	4,24
Szlovénia	1,07	0,68	54,47	4,23
Brazília	1,06	0,79	106,99	4,20
Svájc	1,04	0,59	41,03	4,20
Hollandia	0,99	0,77	93,63	4,20
Japán	0,99	0,93	364,64	4,20
Horvátország	0,97	0,40	17,70	4,23
Portugália	0,97	0,65	51,70	4,20
Olaszország	0,96	0,70	66,10	4,20
Dánia	0,92	0,69	61,05	4,20
Izrael	0,91	0,31	12,78	4,20
Franciaország	0,9	0,81	115,72	4,20
Magyarország	0,87	0,35	14,93	4,20
Németország	0,87	0,59	41,03	4,20
Spanyolország	0,87	0,76	88,04	4,20
Pakisztán	0,86	0,72	71,26	4,20

Táblázat saját szerkesztés, adatok forrása: ENSZ (2022), SIPRI (2022)

Ebben az országcsoportban van leginkább lehetőség a GDP csökkentésén keresztül rövid távon csökkenteni a katonai költségvetés nagyságát.

A regressziós egyenes meredeksége azt mutatja meg, hogy ha az adott ország esetében 1%-kal változik a GDP, akkor átlagosan hány %-kal szokott változni a katonai költségvetés nagysága. Jelen országcsoportban az átlagos meredekség 1,01. Venezuela esetén a legnagyobb a meredekség: 1,76, vagyis amikor Venezuelában a GDP 1%-kal változik, akkor a venezuelai katonai kiadások átlagosan 1,76%-kal szoktak változni azonos irányba. Ha tehát egy

geoökonómiai támadás keretében a venezuelai GDP-t 1%-kal sikerül csökkenteni, akkor a venezuelai katonai kiadások ennél nagyobb mértékben, várhatóan 1,76%-kal csökkennek.

A fenti „Erősen érzékeny” országcsoportban a determinációs együttható átlagos értéke 0,62, amely a három vizsgált országcsoportban a legmagasabb, tehát itt a legerősebb a kapcsolat a GDP változása és a katonai kiadások változása között.

A regressziós egyenes meredekségét tekintve ezen országcsoport alsó harmadába tartozik Magyarország több másik NATO tagországgal (Franciaország, Németország, Spanyolország) együtt. Magyarország esetében a regressziós egyenes meredeksége 0,87. Vagyis amikor 1%-kal változik a magyar GDP, akkor átlagosan 0,87%-kal szokott változni a magyar katonai költségvetés nagysága azonos irányba, a determinációs együttható értéke Magyarország esetében 0,35, amely jelentősen elmarad az országcsoportra jellemző 0,62-es átlagtól. Izraellel és Szlovákiával együtt a leggyengébb kapcsolat éppen Magyarország esetén mutatható ki ebben az országcsoportban. Ezekben az országokban is van kapcsolat a két változó között, de a katonai kiadások nem reagálnak automatikusan a GDP minden változására.

Az „Erősen érzékeny” csoportban a lineáris regressziós modell megbízhatóságát jelző F-statisztika értékeinek átlaga 72,8, továbbá az F-statisztika értéke mindegyik ország esetében jelentősen meghaladja az 5%-os valószínűségi szinthez tartozó F küszöbértéket, így megállapítható, hogy ebben az országcsoportban a regressziós modellek magyarázó ereje magas.

6.2.2 „Érzékeny” országok

A második országcsoportba soroltam azokat az országokat, ahol a regressziós egyenes meredeksége 0,5 és 0,85 között van. Ezeket kapták az „Érzékeny” országok elnevezést.

4. táblázat: „Érzékeny” országok

Ország	Regressziós egyenes meredeksége	R ²	F-próba értéke	Kritikus F érték (5%-os valószínűségi szint mellett)
Görögország	0,82	0,61	43,78	4,20
Egyiptom	0,81	0,50	27,95	4,20
Ukrajna	0,81	0,50	24,05	4,26
Oroszország	0,80	0,70	57,34	4,26
Szíria*	0,79	0,17	3,90	4,41
Dél-Korea	0,78	0,86	176,63	4,20
Egyesült Királyság	0,77	0,61	44,44	4,20
India	0,77	0,55	34,47	4,20
Csehország	0,75	0,52	26,80	4,24
Kína	0,75	0,49	27,23	4,20
Mexikó	0,75	0,38	17,33	4,20
Bulgária	0,74	0,28	11,06	4,20
Románia	0,72	0,49	27,21	4,20
Kanada	0,69	0,37	16,29	4,20
Írország	0,68	0,47	24,63	4,20
Norvégia	0,64	0,40	18,35	4,20
Svédország	0,64	0,48	25,68	4,20
Törökország	0,62	0,57	36,39	4,20
Szaúd-Arábia*	0,56	0,23	8,14	4,21

Táblázat saját szerkesztés, adatok forrása: ENSZ (2022), SIPRI (2022)

Ezen országcsoporthoz is lehetséges a katonai kiadások csökkentését elérni a GDP csökkentése révén már rövid távon, de a várható csökkenés mértéke már alacsonyabb az „Erősen érzékeny” országcsoporthoz képest.

Ebben az országcsoporthoz a regressziós egyenesek átlagos meredeksége 0,73, a determinációs együttható átlagos értéke 0,48, amely kisebb, mint az „Erősen érzékeny”

országcsoporthoz volt, de még mindig határozottan jelzi a kapcsolat meglétét a GDP változása és a katonai kiadások változása között.

Meg kell jegyezni, hogy ebben az országcsoporthoz van két ország – Szíria és Szaúd-Arábia – ahol a GDP változása erősebb kapcsolatban van a következő évi katonai kiadások változásával, mint a tárgyévi katonai kiadások változásával, ezért ezen két ország esetében a fenti táblázatban a tárgyévi GDP változás és a következő évi katonai kiadások változása között számított regressziós modell adatai kerültek feltüntetésre, bár ebben az országcsoporthoz éppen Szíria és Szaúd-Arábia esetén mutatható ki a leggyengébb kapcsolat a GDP változása és a katonai kiadások változása között (itt a legalacsonyabb az R^2 értéke). Szíria esetén az F-próba értéke 3,9, amely nem éri el a kritikus F értéket (4,41). Szíria esetén tehát 5%-os szignifikancia szint mellett nem vehető el az a hipotézis, hogy a GDP változása és a katonai kiadások változása függetlenek egymástól. Szaúd-Arábia esetén az F-próba értéke (8,14) meghaladja ugyan a kritikus F érték szintjét (4,21), de jelentősen elmarad a csoport többi országának átlagától (34,3).

Fontos kiemelni, hogy ezen országcsoporthoz felső negyedében foglal helyet Oroszország, vagyis esetében a vizsgált időszakban az átlagosnál nagyobb lehetőség volt arra, hogy a GDP csökkenésén keresztül csökkenteni lehessen a katonai költségvetésének nagyságát már rövid távon is. Oroszország részletesebb statisztikai vizsgálata a 6.12. fejezetben kerül bemutatásra.

Ebben a csoportban a lineáris regressziós modell megbízhatóságát jelző F-statisztika értékek átlaga 35,75 és Szíria kivételével minden ország esetében az F-statisztika értéke meghaladja az 5%-os valószínűséghez tartozó F küszöbértéket. A regressziós modellek magyarázó ereje – Szíria kivételével – itt is magas, de elmarad az „Erősen érzékeny” csoportban tapasztaltaktól.

6.2.3 „Érzéketlen” országok

A harmadik országcsoporthoz az „Érzéketlen” országok elnevezést kapta. A GDP változása ezen országcsoporthoz esetén eredményezi a legkisebb változást a katonai kiadásokban, a regressziós egyenes meredeksége 0,5 alatt van (átlagosan 0,04). Fontos azonban hangsúlyozni, hogy ebben az országcsoporthoz a determinációs együttható (R^2) értéke igen alacsony, átlagosan 0,04, tehát rövid távon gyakorlatilag függetlennek tekinthető a két változó, már csak ezért sem várható rövid távon csökkenő katonai költségvetés a GDP csökkenése esetén. Az alacsony determinációs együttható és alacsony F-próba értékek miatt ebben az országcsoporthoz a két változó között nem mutatható ki statisztikailag szignifikáns kapcsolat.

5. táblázat: „Érzéketlen” országok

Ország	Regressziós egyenes meredeksége	R ²	F-próba értéke	Kritikus F érték (5%-os valószínűségi szint mellett)
Kuba*	0,45	0,06	0,68	4,75
Irán*	0,21	0,01	0,20	4,21
Egyesült Arab Emirátusok	0,21	0,03	0,47	4,54
Kuvait	-0,27	0,11	3,57	4,2
Egyesült Államok*	-0,40	0,01	0,4	4,21

Táblázat saját szerkesztés, adatok forrása: ENSZ (2022), SIPRI (2022)

Az „Érzéketlen” országok csoportjába tartoznak egyrészt olajban gazdag öböl-menti államok (Kuvait és Egyesült Arab Emirátusok) és az Egyesült Államok, amelyek kellő anyagi forrásokkal rendelkeznek ahhoz, hogy katonai kiadásaikat elsősorban ne a GDP alakulása, hanem a geopolitikai helyzetük indokoltsága alapján határozzák meg. Irán is ebbe a csoportba tartozik, de esetében érdemes fenntartásokkal kezelni a SIPRI adatbázisban szereplő katonai kiadások összegét, mert Irán esetében a katonai kiadások hivatalos nagysága kevésbé tükrözi az ország valós geopolitikai súlyát és aktivitását, tekintettel arra, hogy Irán a közel-keleti fegyveres konfliktusokban igen aktívan részt vesz, de rendszerint nem közvetlenül saját hadseregével, hanem az általa finanszírozott paramilitáris szervezeteken (pl.: Hezbollah) keresztül, amelyek költsége értelemszerűen nem jelenik meg a SIPRI adatbázisban. Van még egy szempont, ami alapján megkérdőjelezhető a SIPRI adatbázis Iránra vonatkozó adatának (2020-ban 15,8 milliárd USD) megbízhatósága: Szaúd-Arábia évtizedek óta hangoztatja, hogy tart regionális ellenfele, Irán támadásától és erre hivatkozva kéri az Egyesült Államok katonai védelmét (pl.: Nissenbaum, 2022). A SIPRI adatbázisa szerint Szaúd-Arábia katonai költségvetése (2020-ban 64,6 milliárd USD) több mint 4-szeresen meghaladja Irán katonai költségvetését. Megkérdőjelezhető, hogy a korszerű amerikai fegyverekkel magas szinten felszerelt Szaúd-Arábia egy olyan ország támadásától tart, melynek katonai költségvetése

kevesebb mint 25%-a lenne az övének, ebből is levonható az a következtetés, hogy az Iránra vonatkozó katonai költségvetési adatok valószínűleg nem megbízhatók.

Jelen országcsoporthoz némileg kilóg Kuba. A SIPRI adatbázisa alapján Kuba katonai kiadásai a GDP-jének mindössze 0,15%-át teszik ki átlagosan (Defence Burden), miközben például a hasonló méretű Magyarországon ez az arány 12-szeres, 2020-ban 1,8% volt (SIPRI, 2022). Kétségeket ébreszthet a kubai katonai költségvetési adat megbízhatósága is egy olyan ország esetében, amely évtizedek óta geopolitikai fenyegetettség alatt áll (gazdasági szankciók, Disznó-öbölbeli invázió stb.), hadseregének létszáma a paramilitáris egységekkel együtt meghaladja az 1,2 millió főt (Global FirePower, 2023) és politikai vezetői (pl.: Castro fivérek) évtizedeken keresztül katonai egyenruhában mutatkoztak a nyilvánosság előtt. Érdekesség ebben az országcsoporthoz, hogy két ország esetében negatív a regressziós egyenes meredeksége (Egyesült Államok és Kuvait), de az alacsony determinációs együttható a két változó függetlenségére utal, úgyhogy önmagában a negatív meredekségből különösebb következtetéseket nem lehet levonni.

Ebben az országcsoporthoz nem lehet rövid távon a katonai kiadások csökkenésére számítani, ha egy gazdasági támadás keretében sikerül is csökkenteni az adott ország bruttó hazai termékét, de ettől függetlenül hosszabb távon fennállhat ilyen lehetőség. Évtizedes távlatban valószínűleg ezen országok sem tudják fenntartani katonai kiadásaik magas szintjét, ha közben jelentős és tartós GDP csökkenést szenvednek el. Mindazonáltal ellentétes irányban fennállhat a lehetőség: a GDP-jük jelentős növekedése esetén sem biztos, hogy hosszú távon növelni fogják katonai kiadásaikat, ha geopolitikai helyzetük alapján ezt nem tartják indokoltnak.

Ebben az országcsoporthoz három olyan ország is van, ahol a tárgyévi GDP változás erősebb kapcsolatban van a rákövetkező évi katonai kiadások változásával, mint a tárgyévi katonai kiadások változásával: Kuba, Irán és az Egyesült Államok. De ezekben az esetekben a determinációs együttható értéke olyan alacsony (mindkét évre vonatkozóan), hogy rövid távon gyakorlatilag függetlennek tekinthető a két változó.

Ebben a csoportban az F-statisztika értékek átlaga 2,3 és egyik ország esetén sem éri el az 5%-os valószínűségi szinthez tartozó F küszöbértéket, így ebben az országcsoporthoz a regressziós modellek nem bírnak elegendő magyarázó erővel.

6.2.4 Következtetések az összefüggés vizsgálatok alapján

A GDP-változás és a katonai kiadások változása közötti összefüggés vizsgálatba bevont 41 ország elemzése során 35 esetben mutatott szignifikáns összefüggést az F-próba, míg 6 ország (Szíria, Kuba, Irán, Egyesült Arab Emírátsok, Kuvait Egyesült Államok) esetében nem rendelkezett elegendő magyarázó erővel a regressziós modell. Abban a 35 országban, ahol a regressziós modell magyarázó ereje kellően magas, ott a regressziós egyenes átlagos meredeksége 0,86 és minden esetben pozitív, míg a determinációs együttható (R^2) átlagos értéke 0,56, ami meglévő kapcsolatra utal.

Megállapítható az is, hogy a két vizsgált változó között a legerősebb kapcsolat ($R^2 = 0,62$) abban az országcsoportban van, ahol legmeredekebb a regressziós egyenes („Erősen érzékeny” országok csoportja), míg a második „Érzékeny” országcsoportban már gyengébb a kapcsolat ($R^2 = 0,48$), a harmadik „Érzéketlen” országcsoportban pedig gyakorlatilag nincs kapcsolat a két változó között ($R^2 = 0,04$).

Annál a 35 országnál, ahol a kapcsolat szignifikáns volt, egyedül Szaúd-Arábia esetében tapasztalható, hogy a GDP változás erősebb hatással van a következő évi katonai költségvetésre, mint a tárgyévire, a többi 34 ország esetében a hatás „azonnali”, vagyis a tárgyévi katonai költségvetés alakulással van szorosabb kapcsolatban a GDP alakulása.

A vizsgálat eredményeképpen megállapítható tehát, hogy az országok többségénél (85%) rövid távon is lehet mód arra, hogy egy-egy geoökonómiai támadás keretében a csökkenő GDP már az adott évben vagy legfeljebb egy év késedelemmel csökkenést eredményezzen a katonai költségvetés nagyságában. Leginkább az 1. országcsoportba sorolt államok esetén van erre lehetőség, ahol a regressziós egyenes meredek, a determinációs együttható pedig magas, például Japán, Brazília, Hollandia vagy Franciaország – bár olyan erős katonai szövetségek, mint a NATO esetén az egyes tagországok saját katonai kiadásainak csökkenése nem jelenti feltétlenül a katonai potenciál csökkenését, ha figyelembe vesszük a szövetséges NATO országok katonai potenciálját is.

Az összefüggés vizsgálat során a GDP és a katonai kiadások változásával készítettem a számításokat és nem az abszolút értékekkel. Ennek több oka is volt. Egyrészt ahogy egy ország fejlődik, jellemzően növekszik a makroszintű jövedelme és növekednek a katonai kiadásai is, így a legtöbb országnál erős kapcsolat látszódik a két változó között, hiszen – középtávon legalábbis – mindkét változó értéke párhuzamosan növekszik. De arra nem mutatott rá ez a vizsgálat, hogy ez az „együtt mozgás” mennyiben köszönhető ok-okozati összefüggéseknek és mennyiben okozzák egyéb tényezők. Amikor változásokat vizsgálunk, akkor jobban nyomon

követhető, hogy az egyik változó adott évi változása milyen változással jár együtt a másik változóban, így a két tényező közötti kapcsolat jobban elemezhető. Másrészt amikor regressziót számítunk, akkor stacionárius adatokra van szükségünk, azaz olyanokra, melyek átlaga és szórása nem változik. A nyers GDP esetében ez jellemzően nem igaz, időben a várható érték és a szórás is nő általában. A változás vizsgálatánál azonban realisabb ez a feltevés, bár itt is nyilván vannak speciális időszakok (pl.: stabilabb növekedés és így kisebb szórás, gazdasági visszaesés miatt alacsonyabb várható érték), amikor ezek a feltételek nem teljesülnek.

Jelen kutatás során a GDP-t alkalmaztam jövedelmi aggregátumként, de érdemes lehet elvégezni a GDP mellett/helyett kormányzati bevételekkel, export bevételekkel, GNI-vel vagy az egy főre eső jövedelmi mutatókkal is, ezen vizsgálatoknak is hasznos tanulságaik lehetnek.

6.3 Geopolitikai küzdelmek a kőolajpiacokon

Jelen fejezet a kőolajpiaci geoökonómiai eszközök általános hatásmechanizmusát mutatja be külön kőolajimportáló és kőolajexportáló országok esetén. Amikor a világ geopolitikai stratégái gazdasági támadást terveznek, első lépésben az energiapiacok és a pénzügyi piacok kerülnek előtérbe. A pénzügyi és energia piacokon keresztül egyaránt jelentős gazdasági károkat lehet okozni egy országnak. Pénzügyi piacok esetén – nemzeti devizák vagy államkötvények shortolásával – akár államcsődöt is elő lehet idézni, de a pénzügyi piacok, az azokon működő jelentősebb szereplők és azok piaci lépései kevésbé átláthatóak, így tudományos eszközökkel nehezebben vizsgálhatók. Az energiapiacok – értve ezalatt elsősorban a kőolaj és földgáz piacokat – átláthatóbbak (bár teljes transzparenciáról itt sem lehet beszélni), így az itt folyó geoökonómiai küzdelmek tudományos eszközökkel is jobban vizsgálhatók.

Az olajpiaci gazdasági hadviselés leggyakrabban nyilvánosan bejelentett gazdasági szankciókban – olajembargó vagy bojkott – ölt testet, függően attól, hogy a szankciókkal megcélzott ország olajimportőr vagy olajexportőr.

Az alábbiakban bemutatásra kerül, hogy a nemzetközi kőolajpiacokhoz való hozzáférés korlátozásával igen jelentős gazdasági károkat lehet okozni egy-egy országnak, akár már rövid távon is, különösen akkor, ha az adott olajimportőr ország kőolajigényének túlnyomó részben importból származik (vagyis a saját olajtermelése csekély), illetve akkor, ha az adott ország kőolajexportőr és gazdasága túlzott mértékben támaszkodik a kőolajexportból származó bevételekre. Nincs még egy olyan nyersanyag, amelynek jobban ki lennének szolgáltatva a világ országai.

6.3.1 Kőolajpiaci szankciók hatása kőolajimportáló országok esetén

Igen jelentős gazdasági károkat lehet okozni egy olajimportőr ország esetében az olajpiacokhoz való hozzáférés korlátozásával. Elegendő kőolaj hiányában a gazdasági növekedés igen jelentősen visszafogható – vagy gazdasági recesszió is bekövetkezhet. Amennyiben hosszú éveken vagy évtizedeken keresztül fennáll az embargó, a gazdasági lemaradás a többi országtól igen jelentős lehet, ahogy látható ez például Észak-Korea esetében.

Minden ország gazdasága számára alapvető fontosságú nyersanyag a kőolaj. Kőolajimportőr ország esetén az ország kőolaj igényét – legalábbis részben – importból fedezi. Bizonyos mennyiségű saját olajtermelés a legtöbb országban létezik, így a kőolajimport korlátozásának geopolitikai hatásossága nagymértékben függ az önellátási képesség mértékétől. Az olajimport lehetőségek korlátozása rövid időn belül súlyos gazdasági válságot idézhet elő, függően a kőolajpiaci korlátozás és a lehetséges önellátás mértékétől. Tekintettel arra, hogy egy modern gazdaságban a kőolajnak kb. 2/3 részét a közlekedésben használják fel (a U.S. Energy Information Administration adatai szerint az Egyesült Államok esetében 2021-ben ez az érték 67,2% volt (EIA, 2022)), a kőolaj hiánya elsősorban a közlekedés és az áruszállítás területén mutatkozik meg legmarkánsabban. A kőolajból előállított üzemanyagok elengedhetetlenek valamennyi gazdasági ágazat működéséhez. A primer szektor ágazatai pl.: (mezőgazdaság, bányászat) ma már jelentős részben gépesítettek, üzemanyag nélkül nem működnek a mezőgazdasági vontatók, kombájnok, bányászati gépek jelentős része sem, így ezen szektorok működése – függően az üzemanyaghiány mértékétől – jelentős mértékben visszaesik. Szintén problémát jelent, hogy a primer szektor nyersanyagbeszerzése (pl.: műtrágya a mezőgazdaság számára) és a primer szektor termékeinek (pl.: mezőgazdasági termékek, kibányászott ásványkincsek) piacra szállítása szintén ellehetetlenül a szállításhoz szükséges üzemanyag híján. A szekunder szektort (ipar) két irányból is érinti a kőolajhiány. Egyrészt üzemanyag híján az iparvállalatok nyersanyagaikat nem tudják beszállítani a termelő egységeikbe, illetve a késztermékeket sem tudják kiszállítani a vevőkhöz. További probléma, hogy a kőolaj egy jelentős részét (az Egyesült Államok esetében például 26,9%-át (EIA, 2022)) ipari nyersanyagként használják fel, elsősorban a vegyiparban (pl.: műanyagok gyártása). Kőolaj híján ezen ágazatok termelése is leáll, vagy legalábbis jelentős mértékben csökken. A terciér szektor működését szintén súlyosan érinti a kőolajhiány: a légi, vízi és szárazföldi közlekedés és szállítmányozás jelentős visszaesést szenvedhet el közvetlenül a kőolajhiány

miatt, de jelentős veszteségeket szenvednek el közvetett módon például a bankok is, akiknek a kőolajhiánytól sújtott vállaltok nem tudják visszafizetni a korábban felvett hiteleiket. A vállalati szektoron kívül súlyosan érinti a kőolajhiány a közszolgáltatásokat és az egyéb állami feladatok ellátását is. Üzemanyag híján korlátozottan tud csak működni a rendőrség, tűzoltóság, a mentők és a katasztrófavédelem is, emellett a tömegközlekedés korlátozására is sor kerülhet – éppen olyan időszakban, amikor az üzemanyaghiány miatt sok ember kényszerülne a saját autójára helyett a tömegközlekedést használni. A kőolajhiány súlyosan érinti a lakosságot is – rövid távon elsősorban itt is az üzemanyagok hiánya okoz gondot. A munkába járás, bevásárlás, lakossági utazás ellehetetlenülése sok család számára okoz kiemelkedő problémát, de a mezőgazdaság, az ipar és a közszolgáltatások problémáinak előbbiekben történt bemutatása is áru- és szolgáltatáshiány formájában megjelenik a lakosság számára. További probléma a lakosság és a vállalatok számára, hogy súlyos üzemanyaghiány esetén a dolgozók nem jutnak el a munkahelyükre, ami tovább fokozza mind a vállalati szektor, mind a lakosság nehézségeit. Eközben súlyos negatív következményei vannak a fenti problémák tovagyrűző hatásainak. A vállalati szektorban csődhullám indulhat be, melynek nyomán lecsökken a vállalati szektor adófizető képessége, egyes bankok fizetéképtelenné válhatnak, eközben jelentősen megugrik a munkanélküliség és az infláció. A fentiekből kifolyólag – függően a kőolajhiány mértékétől – akár lakossági elégedetlenségi mozgalmak is elindulhatnak a kőolajhiány nyomán, amely a kormány bukásához is elvezethet, ami pedig a kőolajpiaci szankciót elrendelő ország(ok) egyik fő célja is lehet.

A fenti gazdasági folyamatok jól végig követhetők Észak-Korea példáján az elmúlt évtizedekben.

6.3.2 Kőolajpiaci szankciók hatása kőolajexportáló országok esetén

Olajexportőr országok esetében szintén súlyos károkat lehet okozni az olajpiacokhoz való hozzáférés korlátozásával, hiszen az óriási összegeket felemésztő kőolajipari beruházások – olajkutak, csővezetékek, olajfinomítók, kikötői olajterminálok stb. megépítése – ilyen esetben sosem térülnek meg. Mivel ezek a beruházások általában jelentős összegű hitelből valósulnak meg, úgy a hitelek visszafizetése is veszélybe kerülhet, amely – állami tulajdonú olajvállalatok esetén – adósságszpirálba taszíthat egy egész országot, ahogy látható ez Venezuela esetén.

Jelentős kitermelhető kőolajvagyonnal rendelkező országok esetén óriási olajipar épül ki a kőolajvagyon kitermelésére, feldolgozására és exportjára. Ezek a vállalatok egyrészt jelentős mennyiségű hitelállománnyal rendelkeznek, másrészt pedig jelentős mennyiségű adót fizetnek az államnak, továbbá sok embernek adnak munkát, így a kőolajexport korlátozása nyomán visszaeső vállalati bevételek súlyos problémákat okoznak az őket finanszírozó bankoknak, a tőlük adóbevételekre számító államnak és a náluk dolgozó munkavállalóknak egyaránt. Figyelembe kell venni azt is, hogy az olajipari cégek sok országban (pl.: Venezuela, Szaúd-Arábia, Oroszország) részben vagy egészben állami kézben vannak, így az olajipari vállalatok nyereségének csökkenése osztalékgáton is csökkenti az állami bevételeket, az olajipari részesedések súlyos értékvesztése pedig az állami vagyon csökkenését eredményezik – sőt, jelentős vállalati veszteségek esetén az állam részéről pótlólagos erőfeszítést igényel az olajipari vállalatok veszteségeinek pótlása egy olyan időszakban, amikor amúgyis csökkennek az adóbevételek és növekszik a munkanélküliség és ennek nyomán a fizetendő munkanélküli segélyek volumene. Az olajipari visszaesés (esetleg csődhullám) az egész gazdaságban gazdasági visszaesést, illetve csődhullámot indíthat el, ha az olajipari cégek nem tudják kifizetni beszállítóikat. Az ennek nyomán megugró infláció és munkanélküliség súlyos lakossági elégedetlenséghez vezet, ami tiltakozásokhoz, utcai zavargásokhoz vezethet (pl: Venezuela) (Berwick, 2019). Az exportbevételek meredek csökkenése gyorsan rontja a folyó fizetési mérleg, azon belül is a külkereskedelmi mérleg egyenlegét. Deficit esetén fogyni kezdenek a devizatartalékok, a nemzeti valuta értékcsökkenése beindul, ami tovább fokozza az inflációt. Deviza hiányában a külföldi árukért és szolgáltatásokért nem tud fizetni az ország, így az import jelentős visszaesése is bekövetkezhet, ami áruhiányt eredményez, tovább fokozva a vállalatok és a lakosság nehézségeit. Devizahiány esetén a külföldi devizában denominált állampapírok kamatfizetése és törlesztése is nehezzé válik, újabb állampapírokat csak magasabb kamat mellett lehet eladni – ha egyáltalán lehet. Súlyos esetben államcsőd is bekövetkezhet.

A fenti gazdasági folyamatok jól végig követhetők Venezuela példáján az elmúlt évtizedben.

6.4 Olajpiaci szankciók az elmúlt évtizedekben

Jelen fejezetben Irán, Észak-Korea, Venezuela, Kuba és Oroszország példáján bemutatásra kerül, hogy hogyan működött az embargó/bojkott eszközeivel operáló kőolajpiaci gazdasági hadviselés az elmúlt évtizedekben a gyakorlatban. A vizsgálat tárgyát képező országok esetén közös ismérv, hogy mindegyik esetben az Egyesült Államok volt a szankciók fő

kezdeményezője, egyedül neki van akkora kőolajpiaci és geopolitikai súlya, valamint szövetségi rendszere, hogy széleskörű nemzetközi koalíciót tudjon szervezni egy-egy olajpiaci szankció mögé. Az egyes országok esetén – ahol van rá mód – becslést is bemutatok arra vonatkozóan, hogy az adott szankció milyen hatással volt a kőolaj világpiaci árára.

Az alábbi alfejezetekben a British Petrol (2022) adatbázisát használtam. Ez az adatbázis nem tartalmaz közvetlen export/import adatokat országonként, ezért az egyes országok adott évi exportjának becslésekor az adott ország kőolajtermelésének és fogyasztásának különbségével becsültem az export adatokat. Hosszú idősorok esetén ez a módszer megbízhatóan becsüli az exportot. Egy-két év viszonylatában ugyan elfordulhat, hogy egy ország szeretné feltölteni olajtároló kapacitásait, de hosszú távon nem éri meg többet kitermelni, mint amennyit önmaga felhasznál, illetve exportál, mert a raktározásnak magas költségei és kockázatai vannak, így hosszabb távon jól becsülhető az olajexport kőolaj termelés és fogyasztás különbségével.

6.4.1 Olajpiaci lépések Iránnal szemben

Az Egyesült Államok már az 1980-as években vezetett be kétoldalú gazdasági szankciókat Iránnal szemben, a terrorizmus támogatása miatt. A nemzetközi közösség eziárnyú erőteljes lépései azonban csak 2006-ban kerültek sorra. Irán nukleáris programja miatt az ENSZ BT több gazdasági szankciót elrendelő határozatot is hozott (1696/2006, 1737/2006, 1747/2007, 1803/2008, 1835/2008, 1929/2010, 1984/2011, 2049/2012, 2231/2015) (United Nations, 2020). A szankciók kiterjedtek fegyverek és a nukleáris iparban felhasználható berendezések bevitelének korlátozására, Irán nemzetközi pénzügyi kapcsolatainak korlátozására, kiterjedtek továbbá olajipari berendezések bevitelének tilalmára is. Az ENSZ határozatok nem tiltották meg kategorikusan az ENSZ tagországoknak, hogy olajat vásároljanak Iránból, mert aránytalan nehézségeket jelentett volna egyes országoknak (pl.: India, Olaszország, Görögország, Spanyolország, Japán, Dél-Korea) a hirtelen kieső iráni import pótlása, de felszólították a tagországokat, hogy lehetőségeikhez mérten csökkentsék az iráni kőolajimportot – az ennek kapcsán felmerülő nehézségek áthidalásában szükség esetén segít a többi ENSZ tagország.

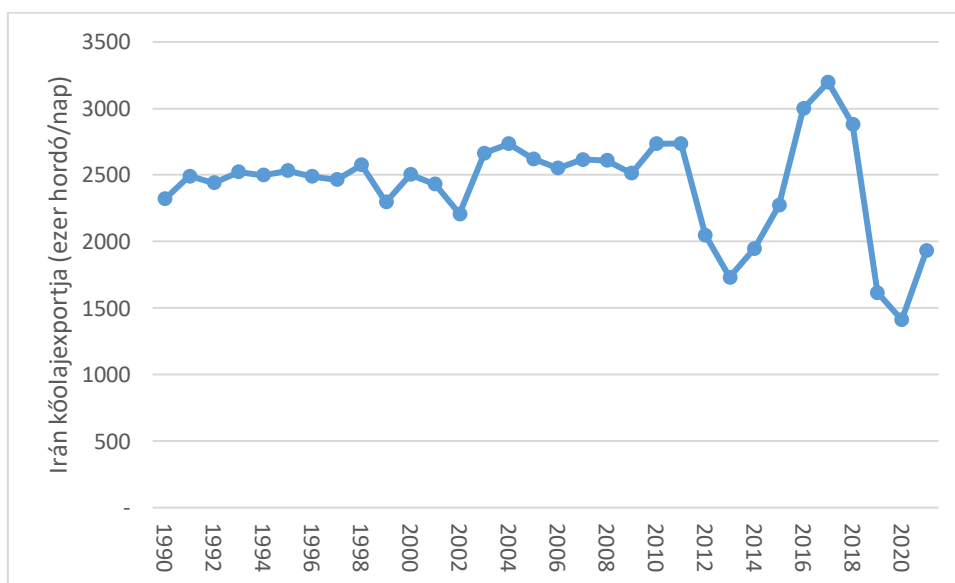
A szankciók nemcsak az iráni kőolajvásárlások közvetlen csökkentését irányozták elő, hanem jelentősen megnehezítették Iránnak a nemzetközi olajértékesítés technikai lebonyolítását is: nemzetközi biztosítótársaságoknak megtiltották az iráni olajszállító hajók biztosítását, illetve az iráni bankokat kizárták a nemzetközi pénzügyi rendszerből (SWIFT), így

nehezebbé vált az olaj kiszállítása a vevőkhöz, illetve olajexport nyomán keletkező árbevétel Iránba juttatása (Glofák, 2022a).

A nemzetközi közösség minél szélesebb körű részvétele érdekében az Egyesült Államok jelentős másodlagos szankciók kivetéséről döntött, ennek keretében olyan országokat és vállalatokat sújtott, amelyek nem – vagy nem kellő mértékben – csökkentették az Iránnal való kőolajipari és pénzügyi együttműködésüket.

1990-2005 időszakban – az ENSZ szankciók bejelentését megelőző másfél évtizedben – az iráni kőolajtermelés a világ kőolajtermelésének átlagosan 5,3%-át tette ki. 2006-2011 időszakban a szankciók még nem érintették erőteljesen az iráni kőolajszeztort, ekkor még a kitermelés és az export sem csökkent érdemben. 2012-től azonban jelentősen szigorodtak az ENSZ szankciók, amely szigorítás már a kőolajkitermelés és kőolaj export alakulásán is nyomot hagyott (British Petrol, 2022).

1. ábra: Irán kőolajexportjának alakulása 1990-2021

Ábra saját szerkesztés, adatok forrása: British Petrol (2022).

A 2012-ben szigorított szankciók nyomán a 2011-es színtről 2013-ra 37%-kal esett az iráni kőolajexport volumene (British Petrol, 2022). Az ebből eredő gazdasági nehézségek nyomán Irán hajlandó volt tárgyalni a nukleáris programjáról, melynek nyomán a gazdasági szankciókat enyhítette az ENSZ, így 2014-től érdemben emelkedni kezdett az iráni olajexport. Végül is 2015-ben került aláírásra az a megállapodás („iráni atomalku”), melynek értelmében Irán vállalta, hogy az urándúsítás során nem lépi át a nagyhatalmak által meghatározott 3,67%-os dúsítási szintet, cserébe a nemzetközi közösség a gazdasági szankciók jelentős részét

feloldotta, ennek nyomán jelentősen emelkedett az iráni kőolaj export, 2017-re még a szankciók előtti export szintjét is felülmúlta. A Trump-kormányzat – hivatkozva arra, hogy Irán valójában nem tartja be a 3,67%-os dúsítási limitet – egyoldalúan kilépett az atomalkuból és ismét szankciókat vezetett be Irán ellen, melyet az ENSZ BT nem támogatott, de az Egyesült Államok egyes szövetségesei követték a példáját, így az iráni olajexport ismét meredek esésnek indult: 2017-ről 2020-ra 56%-kal csökkent (British Petrol, 2022).

Az iráni export fentiekben bemutatott változásai érezhető nyomot hagytak a kőolaj világpiacán. A 2012-es jelentősebb gazdasági szankciók bevezetése előtt, 2008-ban készült amerikai becslés szerint az olaj világpiaci ára 10%-kal csökkenne, ha Irán mindenféle korlátozás nélkül exportálhatna olajat, vagyis 2008-ban az Irán elleni szankciók mintegy 10%-kal magasabb világpiaci olajárat eredményeztek, amely az Egyesült Államoknak éves szinten mintegy 38-76 milliárd USD többletköltséget okozott (DeRosa-Hufbauer, 2008). Tekintettel arra, hogy 2012-ben Irán ellen bevezetett szigorúbb olajpiaci ENSZ szankciók miatt 2013-ban jelentősen csökkent az iráni olajexport, így ebben az időszakban az olaj világpiaci árára is nagyobb hatással voltak az Irán elleni geopolitikai célú olajpiaci szankciók. Szem előtt kell tartani azonban, hogy az iráni kőolaj kiesése által okozott világpiaci olajár emelkedés eltörpül ahhoz képest, hogy egy sikeres iráni nukleáris program nyomán az olaj világpiaci ára duplájára emelkedhetne – nem is beszélve egy sikeres iráni nukleáris program geopolitikai következményeiről, így az Egyesült Államoknak mind gazdasági mind geopolitikai érdekei azt diktálták, hogy vállalja a szankciók nyomán bekövetkező 10% feletti olajár emelkedésből eredő makroökonómiai veszteségeket (Kredo, 2012).

2019-2020-ban – bár az iráni export csökkenése jelentősebb volt mint 2013-ban – az Egyesült Államoknak már nem okozott a 2008-2013-as időszakhoz hasonló veszteséget az iráni export világpiaci kiesése, mert az amerikai olajtermelés – köszönhetően az új kőolajipari technológiák térnyerésének, mint például a hidraulikus rétegrepesztéses technológiák és a horizontális fúrás – 2010 és 2020 között több mint duplájára emelkedett, 2020-ban az Egyesült Államok már csaknem önellátó volt kőolajból (ekkor az amerikai fogyasztás már csak 4%-kal haladta meg a termelést, míg 2013-ban ez a különbség még 78% volt) (British Petrol 2022).

A Trump kormányzat tehát 2018-ban már jóval kisebb makrogazdasági veszteség mellett tudta vállalni az iráni atomalkuból való kilépést, ezért is volt határozottabb ennek a geopolitikai lépésnek a megtétele során – még az európai szövetségeseinek határozott ellenkezését is figyelmen kívül hagyhatta (bár eközben más szövetségesei, mint Izrael vagy Szaúd-Arábia támogatták ezt a lépését) (Glofák, 2022a).

Fontos megemlíteni, hogy az Irán elleni szankciók által okozott világpiaci olajáremelkedés ebben az időszakban nem volt ellenére Oroszországnak, ezért 2017. előtt Oroszország is rendszeresen megszavazta az ENSZ BT-ben az Irán elleni szankciókat (gazdasági érdekei mellett természetesen a biztonságpolitikai érdekei is azt diktálták, hogy fellépjen az iráni atomprogrammal szemben).

6.4.2 Olajpiaci lépések Észak-Korea ellen

Az Egyesült Államok és az ENSZ már az 1950-es években, a koreai háború idején vezetett be gazdasági szankciókat Észak-Koreával szemben. A nemzetközi szankciók 2006-tól szélesedtek ki, amikor is Észak-Korea nukleáris programot indított (Albert, 2019). 2006-ban az ENSZ BT 1718-as határozata gazdasági szankciókat rendelt el Észak-Koreával szemben, melynek nyomán számos ország és nemzetközi szervezet hozott gazdasági büntető intézkedéseket Észak-Koreával szemben, amelyek kiterjedtek a kőolaj bevitelére is. Mivel Észak-Korea nem állította le nukleáris programját, ezért 2006. után az ENSZ BT – Kína és Oroszország szavazatával – újabb büntető intézkedésekről határozott. A 2009. évi 1874-es és 2013. évi 2087-es ENSZ BT határozat kiszélesítette az embargót (ENSZ, 2022). A 2013. évi 2094-es ENSZ BT határozat már pénzügyi korlátozásokra is kiterjedt, nehezítendő, hogy Észak-Korea fizetni tudjon a külföldről vásárolt eszközökért, illetve, hogy az exportjáért járó fizetséget realizálni tudja. A 2016. évi 2270-es ENSZ BT határozat (a 4. nukleáris kísérleti robbantás nyomán) különböző fémek (pl.: arany, vanádium, titánium és ritkaföldfémek) bevitelét korlátozta és egyúttal a legjelentősebb észak-koreai exportárúk, a vas és szén kivitelét célozta. Később az exportkorlátozást kiterjesztették réz, nikkell, cink és ezüst kivitelére is. 2017-ben az ENSZ BT 2371-es és 2375-ös határozatával tovább korlátozta az észak-koreai exportot, korlátozta továbbá a külföldön dolgozó (tatható) észak-koreai állampolgárok számát.

Észak-Korea egyáltalán nem termel ki kőolajat, fogyasztását teljes egészében importból fedezi. Bár Észak-Korea nem publikál megbízható adatokat a kőolajfogyasztásáról, az amerikai U.S Energy Information Administration becslései szerint 2018-ban kb. napi 12 000 hordó kőolajat használt fel, ez a magyar fogyasztásnak kb. 7%-a (EIA, 2018), bár amerikai vádak szerint kínai és orosz segédlettel ennél több olaj kerül be Észak-Koreába (Holland et al, 2018). Észak-Korea lakossága 2,5-szerese a magyarországi lakoságnak, ha elfogadjuk az EIA fenti becslését, akkor megállapítható, hogy az 1 főre jutó kőolajfogyasztás Észak-Koreában a magyar szintnek a 3%-át sem éri el. Tekintettel arra, hogy az importált kőolaj egy jelentős részét az igen

tekintélyes méretű észak-koreai hadsereg használja fel, az ipar, a mezőgazdaság és a közlekedés számára minimális üzemanyag jut; ez az egyik oka a rendszeres észak-koreai éhínségeknek: a mezőgazdasági gépek működtetéséhez nincs elegendő üzemanyag, ezért sok olyan mezőgazdasági munkát kézi erővel végeznek, amit Ázsia más szegényebb országaiban már évtizedek óta gépek csinálnak, miközben erős mezőgazdasági munkásoknak is híján van az ország, hiszen fiatal férfiak egy jelentős része katonaként szolgál: a Global Firepower szerint 2023-ban az észak-koreai hadsereg aktív létszáma 1,2 millió fő volt (Global FirePower, 2023), amely Kína, India és az Egyesült Államok után a negyedik legnagyobb létszámú hadsereg a világon – jelentősen megelőzve például Oroszországot is, ahol 2023-as adatok szerint mintegy 831 ezer katona szolgál (Global Firepower, 2023).

Észak-Korea kőolajigénye – és különösen kőolajfogyasztása – elenyésző az olaj világpiacához képest. Feltételezve, hogy teljes szankciómentesség esetén a magyar kőolaj fogyasztásnak létszámarányosan kb. 2,5-szeresét használná Észak-Korea, akkor is csak a világ teljes fogyasztásának 0,37%-át tenné ki a fogyasztás, így ennek a keresletnek nem lenne érdemi árnövelő hatása a kőolaj világpiacán. Kijelenthető tehát, hogy az Észak-Koreával szemben bevezetett kőolajpiaci szankciók a kőolaj világpiaci árát érdemben nem befolyásolták.

6.4.3 Olajpiaci szankciók Venezuelával szemben

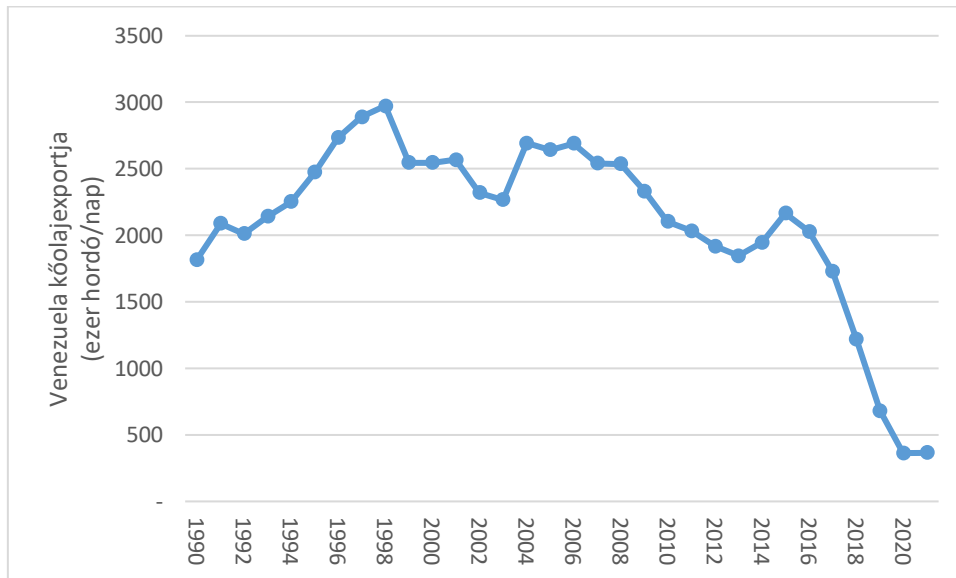
Az Egyesült Államok és Venezuela viszonya Hugo Chavez 1999-es hatalomra kerülése óta feszültségekkel terhelt. Jelentősen sértette az Egyesült Államok geopolitikai érdekeit, hogy Chavez vitatott módon módosította az alkotmányt és bevezette a „bolivari forradalom” fogalmát, majd ennek szellemében Latin-Amerika szerte támogatta az Egyesült Államokkal szemben ellenséges szocialista/marxista mozgalmakat, például kedvező feltételek mellett szállított kőolajat az amerikai embargó alatt álló Kubának. Az ellentétek 2005-ben éleződtek ki, amikor az Egyesült Államok sérelmezte, hogy a caracasi kormány nem lép fel kellő eréllyel a kábítószerkereskedelem, a terrorizmus és a pénzmosás ellen. Ezt követően a helyzet tovább romlott és az ország irányítása egyre inkább diktatórikus formát öltött, ezért 2015-ben az Obama kormányzat gazdasági szankciókat léptetett életbe a venezuelai kormánnyal szemben (2013-ban Hugo Chavez meghalt, így ezen szankciók már a Maduro kormányzatot célozták) (U.S. Department of Treasury, 2015). A szankciók keretében venezuelai vagyonelemeket fagyasztottak be, fegyverembargót vezettek be és korlátozásokat fogantatosítottak a venezuelai olajiparral, bányászattal, mezőgazdasággal és bankszektoral szemben. 2018-ban John Bolton,

Trump elnök nemzetbiztonsági tanácsadója Kubával és Nicaraguával együtt a Zsarnokság Trojkájába (Troika of Tyranny) sorolta Venezuelát, amely felelős a helyi lakosság szenvedéséért és a „kommunizmus zord bölcsőjét” testesíti meg a nyugati féltekén (Feffer, 2019). Ez a beszéd már előrevetítette, hogy Trump elnök 2019-ben tovább szigorította a Venezuelával szemben fennálló szankciókat, amely szigorítások elsősorban az olaj- és gázipart sújtották, valamint a venezuelai vállalatok pénzügyi piacokhoz való hozzáférését korlátozták.

Venezuelával szemben ENSZ szankciók nem kerültek bevezetésre, mert az ENSZ BT-ben Oroszország és Kína nem támogatták a Venezuelával szembeni fellépést oly mértékben, mint ahogy támogatták az Irán vagy Észak-Korea elleni szankciókat, viszont az Egyesült Államok számos szövetségese (pl.: Európai Unió, Kanada, Mexikó és Panama) csatlakozott a szankciókhoz. A szankciók hatékonyságát elősegítette, hogy az Egyesült Államok Venezuela esetén élt a másodlagos szankciók eszközével: vagyon lefoglalással fenyegette meg azokat a szervezeteket, akik Venezuelától kőolajat vásárolnak – ez kellő elrettentő erő volt még az Egyesült Államokkal egyébként szövetségi viszonyban nem álló országok vállalatai számára is (Glofák, 2022b).

A British Petrol adatbázisa szerint Venezuela rendelkezik a világ legnagyobb bizonyított kőolaj tartalékával (2020. végén 304 milliárd hordó, amely több mint négyszerese az Egyesült Államok tartalékainak (69 millió hordó) (British Petrol, 2022)), ennek ellenére igen súlyos gazdasági gondokkal küzd, mert a szankciók nyomán exportpiacai jó részét elveszítette és az elmaradó beruházások miatt a kőolajkitermelése jelentősen csökkent az elmúlt évtizedben. A kőolaj világpiacán Venezuela hagyományosan Iránhoz hasonló súlyt képviselt (1990-2010 időszakban a világ olajtermelésének átlagosan mintegy 4%-át adta Venezuela) (British Petrol, 2022) és mindketten alapító tagjai az OPEC-nek. A 2010. után kezdődő gazdasági problémák és nemzetközi gazdasági szankciók nyomán Venezuela olajtermelése 2020-ra a világtermelés 0,6%-ra esett vissza, olajexportja pedig az 1999-es exportnak már a negyed részét sem teszi ki (23%) (British Petrol, 2022).

2. ábra: Venezuela kőolajexportjának alakulása 1990-2021

Ábra saját szerkesztés, adatok forrása: British Petrol (2022).

2006-ig Venezuela volt az Egyesült Államok egyik legjelentősebb kőolaj szállítója, így 2006-tól az egyre romló viszony és az ebből eredő csökkenő amerikai kőolajimport jelentős negatív hatást gyakorolt a venezuelai gazdaságra. Fontos hangsúlyozni, hogy – Iránnal ellentétben – Venezuela esetében az Egyesült Államoknak nem volt szüksége ENSZ BT jóváhagyásra ahhoz, hogy jelentős geoökonómiai támadást indítson Venezuela ellen (Oroszország és Kína álláspontja miatt ez nem is sikerült volna), viszont a kimagasló közvetlen kereskedelmi kapcsolatok miatt az Egyesült Államok egymagában is jelentős gazdasági károkat tudott okozni Venezuelának. Az Egyesült Államok, mint fontos vevő kiesése után Venezuela legfontosabb vevői a kínaiak és az indiaiak maradtak, bár venezuelai vásárlásaik volumenét érdemben ők sem növelték a korábbi szinthez képest (Brown, 2020).

Venezuela esetében fontos hangsúlyozni, hogy a kitermelt olaj nagyrésze úgynevezett „nehézolaj”, amely csak speciális kőolajfinomítóknál dolgozható fel, bonyolultabb technológiával és drágábban, mint például az iráni könnyűolaj. Emiatt exportpiacai is korlátozottabbak: viszonylag kevés ország rendelkezik olyan kőolajfinomító kapacitásokkal, amelyben a venezuelai nehézolajat fel tudják dolgozni. Venezuela ezért gyakran külföldről vásárol könnyűolajat, azzal „higítja” saját kőolaját, hogy könnyebb legyen a feldolgozás és az export. A könnyűolaj beszerzése azonban jelentős mennyiségű devizát igényel, aminek az elmúlt évtizedben már igencsak híján volt a venezuelai rezsím, ugyanis a gazdasági válság és

az amerikai szankciók egybe estek a 2014. után jelentősen eső kőolajárakkal, amely folyamatok együttesen sújtották a venezuelai gazdaságot (az amerikai szankciók nyomán a szükséges „higító” kőolajat Venezuela az Egyesült Államok helyett ebben az időszakban elsősorban Oroszországból szerezte be, jelentősen magasabb szállítási költségek mellett). Az amerikai szankciók Venezuelával szemben tehát elsősorban a nehézolaj árát emelték a világpiacon, a könnyolaj árára kisebb hatásuk volt, de a pontos árhatás kimutatása a kőolajpiac komplexitása miatt igen nehéz.

2020-ra tehát a potenciális exporthoz képest több mint napi 2 millió hordóval csökkent a venezuelai kőolajexport (British Petrol, 2022). Hangsúlyozni kell azonban, hogy ez a csökkenés nem teljes egészében az amerikai szankciók következménye, hanem hibás venezuelai gazdaságpolitikai döntések sorozata és a korrupcióval átszótt, rosszul működő vállalati szféra is jelentős hatással volt rá. A kieső venezuelai olajmennyiség már a napi mintegy 90 millió hordó körüli forgalmat bonyolító világpiacon is érezte hatását, de ennek már kisebb jelentősége volt az Egyesült Államok szempontjából, mint Irán esetében a 2012-2013 időszakban, mert erre az időszakra az Egyesült Államok olajkitermelése jelentős mértékben emelkedett, így a kieső venezuelai exportot az Egyesült Államok kitermelés-növekedése egymagában többszörösen pótolta a világpiacon.

Az Egyesült Államok tehát egyre gyakrabban és bátrabban léphet fel kőolajpiaci geoökonómiai eszközökkel kőolajexportáló geopolitikai ellenfeleivel szemben, amióta az olajipari technológiák fejlődésének (elsősorban a rétegrepesztéses technológia és a horizontális fúrás elterjedésének) köszönhetően jelentősen nőtt a saját kőolajtermelése. Ez a kőolajpiaci geoökonómiai aktivizmus a jövőben tovább fokozódhat, ha az Egyesült Államok idővel nettó kőolajexportórrá válik, hiszen a gazdasági szankciók révén a kőolaj világpiacáról kiszorított versenytársak helyét az amerikai olajvállalatok részben át tudják venni, így árbevételük és nyereségük tovább növekedhet.

6.4.4 Olajpiaci szankciók Kubával szemben

Az Egyesült Államok már Fidel Castro hatalomra kerülése előtt is alkalmazott gazdasági szankciókat Kubával szemben, 1958-ban vezetett be fegyverembargót a Batista kormányzat antidemokratikus intézkedései nyomán. A kubai forradalom győzelme után azonban hamar megromlott a viszony az új havannai kormány és Washington között, miután a kubai kormány – hivatkozva az amerikai fegyverembargóra – szovjet fegyvereket vásárolt. Ennek nyomán az

Eisenhower kormány beszüntette a Kubába irányuló olajexportot, arra kényszerítve Kubát, hogy a távoli Szovjetunióból vásároljon olajat, egyúttal viszont megtiltotta, hogy ezt a szovjet kőolajat amerikai kőolajfinomítóknál dolgozzák fel. Ennek nyomán a Castro kormányzat kártérítés nélkül államosította mindhárom amerikai tulajdonú kubai kőolajfinomítót (LeoGrande, 2015).

Ezt követően 1960-ban általános exporttilalmat vezetett be az Egyesült Államok a szigetországgal szemben: a tilalom nem vonatkozott élelmiszerekre és gyógyszerekre, de kiterjedt a kőolajra és üzemanyagokra. Az embargó nem ENSZ határozat alapján történt (sőt az ENSZ Közgyűlésében több alkalommal kritizálták az Egyesült Államok Kuba elleni gazdasági szankcióit), hanem az Egyesült Államok és egyes szövetségesei alkalmazták kétoldalú kereskedelmi kapcsolataikban (Gottstein, 1999).

Kuba nem jelentős szereplője a világ kőolajpiacának. Területe és lakossága is Magyarorszáéhoz hasonlatos (kb. 111 ezer km² és 11 millió fő), kőolajfogyasztása a két országnak csaknem megegyezik, 150-160 ezer hordó/nap (British Petrol, 2022). Az Egyesült Államok által elrendelt kőolajembargó miatt Kuba egy ideig a Szovjetunióból, majd annak felbomlása után elsősorban Venezuelából szerzett be kőolajat kedvező feltételekkel (pl.: „Oil for Doctors” program) (Kirk, 2011).

Az elmúlt évtizedekben tehát Kuba az amerikai kőolajembargó ellenére elő tudta teremteni a számára szükséges kőolajmennyiséget, de kérdés, hogy az elhúzódó venezuelai gazdasági válság vagy egy esetleges venezuelai kormányváltás/rendszerváltás esetén találna-e megfelelő kőolajbeszerzési forrásokat (Glofák, 2022b).

Mivel Kuba kőolajfogyasztása a világpiacra elenyésző mértékű (150-160 ezer hordó/nap, vagyis a világ fogyasztásának 0,16%-a), ezért a Kubával szembeni kőolajembargó érdemben nem befolyásolta a kőolaj világpiaci árát, különösen úgy nem, hogy Kuba az elmúlt fél évszázadban elsősorban a Szovjetunióból és Venezuelából pótolni tudta a kieső mennyiséget, vagyis kereslete – speciális formában ugyan, de – gyakorlatilag teljes egészében megjelent a kőolaj világpiacán.

6.4.5 Olajpiaci lépések Oroszországgal szemben

Az Egyesült Államok Oroszországgal szembeni olajpiaci geoökonómiai küzdelmei jóval összetettebbek, mint ami a korábbi példákban bemutatásra került, mert Oroszország kiemelt súlyú szereplő mind a világ olajpiacán mind a geopolitikai küzdőtéren, ezért ebben az esetben

érdeemes részletesebb vizsgálat alá venni ezen küzdelmek dimenzióit és jellemzőit.

Oroszország – mint az Egyesült Államok egyik legjelentősebb geopolitikai ellenfele – szintén jelentős olajexportőr, de vele szemben nehezebben alkalmazhatók az Iránnal vagy Venezuelával szemben sikerrel alkalmazott olajpiaci geoökonómiai eszközök, ennek okai az alábbiakban foglalhatók össze (Glofák, 2022a):

1. Oroszország állandó tagja az ENSZ BT-nek, nyilvánvaló, hogy őt szankcionáló ENSZ BT határozatot nem szavazna meg, így az nem is léphetne hatályba. Oroszország mellett egyébként kérdéses lenne Kína, mint másik ENSZ BT tag szavazata is egy esetleges Oroszországot sújtó határozattervezet esetén. A kínai gazdaság számára nagy fontossággal bír az orosz kőolajimport, ezért valószínűleg nem szavazna meg Oroszországot sújtó kőolaj export tilalmat az ENSZ BT-ben, ahogy nem csatlakozott az orosz-ukrán konfliktus nyomán bevezetett nyugati gazdasági szankciókhoz sem.
2. Egy Oroszország elleni kőolaj bojkott jelentősen erősítené – illetve az orosz-ukrán háború időszakában már erősíti is – a kínai-orosz gazdasági és politikai kapcsolatokat, amely erősödés nem érdeke az Egyesült Államoknak.
3. Oroszország a legfontosabb kőolaj- és gázz szállítója az Egyesült Államok számos szövetségeseinek. Az orosz kőolaj- (vagy gáz-) szállítások teljes bojkottja jelentős gazdasági és politikai problémákat eredményezne az Európai Unióban, Japánban vagy Dél-Koreában – ahogy ez látható volt 2022-ben, az orosz-ukrán háború kapcsán bevezetett szankciók esetében. A részleges európai importkorlátozás is csak hosszadalmas viták árán és enyhített formában kerülhetett bevezetésre, ebben az európai uniós alkufolyamatban jelentős szereplő volt Magyarország is.
4. Oroszország kőolajpiaci súlya igen jelentős. Napi termelése az elmúlt évtizedben 10 millió hordó körül alakult, amelynek 70-80%-át exportálta (British Petrol, 2022). Ekkora mennyiség kiesése a világpiacról már rövid távon is jelentős ellátási problémákat és beláthatatlan mértékű áremelkedést idézne elő, amely az Egyesült Államok és szövetségesei nagy részének gazdaságában is jelentős károkat és belpolitikai feszültségeket eredményezne. Az orosz kőolajtól való függés csökkentése csak fokozatosan történhet meg a világ országaiban, de az árnövelő hatás így is jelentős – bőven kétszámjegyű – lenne.

A fentiekből kifolyólag az Egyesült Államoknak az Oroszországgal szembeni olajpiaci küzdelmei során más eszközöket kell alkalmaznia, mint amiket egyébként sikerrel

alkalmaz(ott) Irán vagy Venezuela ellen. Az alábbiakban látható, hogy ezek az eszközök szoros rokonságot mutatnak a hidegháború időszakában a Szovjetunióval szemben alkalmazott nyugati gazdasági lépésekkel.

1. Az Egyesült Államok és szövetségesei időről időre megpróbálják korlátozni Oroszország kőolaj és földgáz kitermelési potenciálját a fejlett kőolaj- és földgázipari technológiákhoz való hozzáférés korlátozásával (például a Krím annexiója nyomán elrendelt gazdasági szankciók keretében) (Rennack, 2021), hasonlóan a hidegháború utolsó évtizedében Reagan által bevezetett azonos jellegű intézkedésekhez (pl.: COCOM lista olajipari technológiákra vonatkozó része) (CIA, 1983).
2. Az Egyesült Államok rendszeresen fellép olyan beruházási projektekkel szemben, amelyek segítik az orosz olaj és földgáz világpiacra jutását. A Déli Áramlat földgázvezeték építése kapcsán még a magyar kormány is amerikai politikai nyomás alá került 2014-ben (Tóth, 2014), a Trump kormányzat pedig nyíltan ellenezte a Németországot Oroszországgal összekötő Északi Áramlat 2 gázvezeték megépítését (Gardner-Psaledakis, 2021). Dobson (2005) felidézti, hogy a szovjet csővezetéképítési munkálatok akadályozása már a hidegháborúban is tudatos törekvése volt a Reagan kormánynak, emiatt jelentős konfliktusok alakultak ki az Egyesült Államok és európai szövetségesei között.
3. Szintén hidegháborúban alkalmazott eszköz volt a szovjet gazdaság tőkepiacokhoz való hozzáféréseinek korlátozása, így az igen költséges kőolajipari beruházások potenciális finanszírozási forrásait tudta az Egyesült Államok jelentősen szűkíteni (CIA, 1983). Ugyanezen eszköz ismét megjelenik a Krím annexiója kapcsán Oroszországgal szemben elrendelt szankciók között (Brown, 2020).
4. Az Egyesült Államok – lehetőségeihez mérten – folyamatosan próbál segíteni diverzifikálni az energiahordozó beszerzési lehetőségeiket azon szövetségeseinek (például Magyarországnak vagy Dél-Koreának), amelyek jelentős mértékben ki vannak szolgáltatva az orosz kőolaj- és földgázszállításoknak (a magyaroknak nyújtandó segítő szándék tetten érhető volt már az Obama kormányzat idején (Dunai, 2014), és folytatódott a Trump adminisztráció politikájában is (Szakács, 2019) – de az orosz kőolajról való leválás kapcsán egyik amerikai kormányzat sem tudott érdemi segítséget nyújtani Magyarországnak).

5. A kőolajpiacot elemző számos szerző rámutat, hogy az Egyesült Államok és szövetségesei (elsősorban Szaúd-Arábia) bizonyos feltételek fennállása esetén képesek az olaj világpiaci árát jelentősen és tartósan csökkenteni, hogy így mérsékeljék a Szovjetunió/Oroszország kőolajpiaci bevételeit, ezen keresztül pedig annak katonai és geopolitikai potenciálját (például: Sudakov, 2014, Salameh (2015), Schweizer (1994), Reagan (2014)). Ez az eszköz az értekezés későbbi részeiben részletesen bemutatásra kerül.

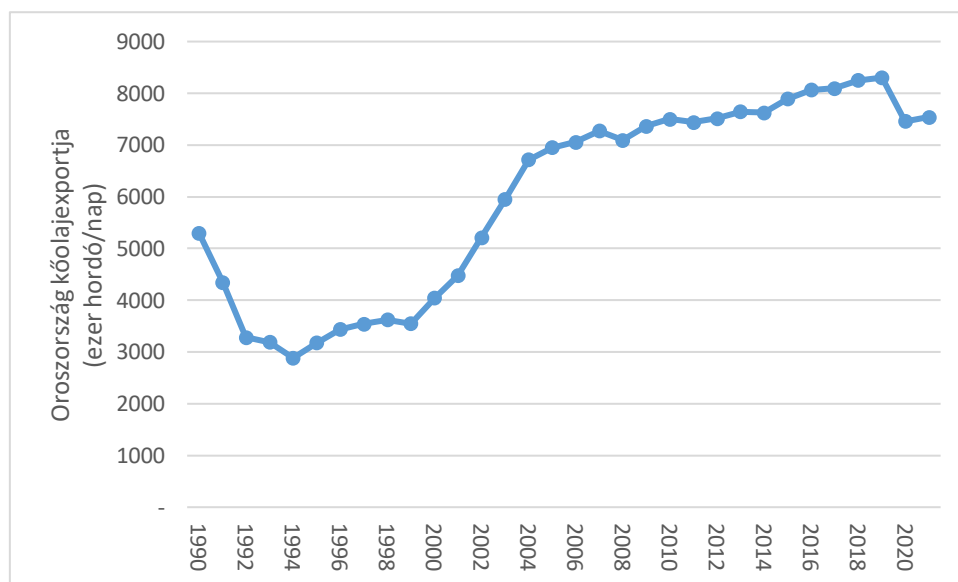
Az Egyesült Államok Oroszországgal szembeni fenti törekvései eltérő hatással vannak a kőolaj világpiaci árának alakulására. A fenti 1-4. pontokban foglalt intézkedések – az orosz olajkínálat csökkentésén keresztül – csökkentik a világpiaci kőolaj kínálatot, így az olaj világpiaci árának emelkedését eredményezik. Az 5. pontban foglalt lépés azonban jelentős és tartós árcsökkenést eredményez a kőolaj világpiacán.

Az elmúlt évtizedek geopolitikai küzdelmeinek ismeretében Oroszország már tudatosan felkészül és védekezik az amerikaiak fentiekben foglalt törekvéseivel szemben. A Krím annexióját megelőzően Oroszország már felkészült a várható nyugati gazdasági szankciókra, ezért megfelelő geoökonómiai ellenintézkedésekkel részben ellensúlyozni tudta az orosz kőolajipart érintő gazdasági szankciók hatását, így 2014 és 2018 között – a szankciók ellenére – a napi orosz kőolajkitermelés 1 millió hordóval nőtt a 2014. előtti időszakhoz képest (British Petrol, 2022). Oroszország főbb geoökonómiai védelmi intézkedései az alábbiakban foglalhatók össze (Glofák, 2022a):

1. Az orosz kőolajipari cégek hozzáférését a nyugati tőkepiacokhoz erőteljesen korlátozták ugyan, de Oroszország talált alternatív finanszírozási forrásokat, például kínai és indiai pénzügyi piacokon. Kölcsönök felvétele mellett kisebbségi részesedéseket is értékesítettek kínai és indiai befektetőknek az orosz olajipari vállalatokban, így a kínai és indiai (jelentős részben állami) befektetők is érdekeltté váltak az orosz energiaexport sikerében és felfutásában (Brown, 2020).
2. Oroszország az elmúlt évtizedekben intenzíven fejlesztette saját kőolajipari technológiáját, hogy kevésbé legyen kiszolgáltatva a nyugati kőolajipari technológia-exportnak, mindazonáltal nem érte el az amerikai színvonalat; például mélytengeri fúrás, rétegrepszteszes technológia és horizontális fúrás tekintetében elmarad a nyugati olajipari vállalatokhoz képest (Mitrova et al, 2018).

3. Oroszország jelentős devizatartalékokat halmozott fel, hogyha a vele szemben bevezetett – kőolajpiacokat is érintő – geoökonómiai eszközök jelentős exportbevétel csökkenést eredményeznek számára, akkor is hosszú időn keresztül finanszírozni tudja az ország működését, illetve a szankciókat kiváltó geopolitikai akcióit. 2022 elején, az orosz-ukrán háború küszöbén az orosz devizatartalékok rekord szinten álltak, meghaladták a 600 milliárd USD-t (Tradingeconomics, 2022).
4. Az orosz adórendszer arra ösztönzi a kőolajipari cégeket, hogy alacsonyabb olajár esetén is termeljenek (ilyenkor jelentősen kevesebb adót kell fizetniük), így alacsony olajárak esetén – ahogy ez 2014. után jellemző volt – piacot tudtak szerezni a versenytársak rovására.

3. ábra: Oroszország kőolajexportjának alakulása 1990-2021

Ábra saját szerkesztés, adatok forrása: British Petrol (2022).

A kőolajpiaci geoökonómiai küzdelmek során kedvező Oroszország számára, hogy az olajipari technológiaexport korlátozásának kitermelési volumen hatása csak hosszabb távon jelentkezik (jellemzően 10 éves távlatban), amikor a termelési szint fenntartásához már jelentős új – nehezebben kitermelhető – olajmezők feltárására van szükség; rövid- és középtávon a technológiaexport korlátozásának csak mérsékelt hatása van a kitermelési volumenre (Brown, 2020).

Amikor az Egyesült Államok Oroszországgal szemben kíván fellépni geoökonómiai eszközökkel, akkor – az iráni szankciókhoz hasonlóan – jelentős nemzetközi támogatást kell szereznie, mert a közvetlen amerikai-orosz kereskedelmi kapcsolatok volumene igen alacsony

(az összes orosz export 3,1%-a irányul az Egyesült Államokba, míg az összes orosz import 5,4%-a érkezik az Egyesült Államokból) (Santandertrade, 2022). Ebből kifolyólag az Oroszországgal szembeni geoökonómiai fellépést előzetesen egyeztetni kell a szövetségeseivel, elsősorban az Európai Unióval, amely – egy entitásként kezelve – Kínát megelőzve Oroszország legjelentősebb kereskedelmi partnere (volt 2022-ig). 2014-ben – a Krím annexiója nyomán – az Oroszországgal szembeni amerikai geoökonómiai fellépéshez csatlakozott például az Európai Unió, Ausztrália, Kanada, Japán, Norvégia és Svájc is.

Az Oroszországgal (ahogy korábban a Szovjetunióval) szembeni geoökonómiai fellépést az Egyesült Államok rendszeresen társítani szokta nemzetközi szervezetekben történő fellépéssel is. A Krím annexiója nyomán az Egyesült Államok, Kanada, Franciaország, Németország, Olaszország, Japán és az Egyesült Királyság felfüggesztette együttműködését Oroszországgal a G-8 szervezetben és Oroszország nélkül, a G-7 szervezetben folytatta tovább a munkát. Fontos további törekvése volt az Egyesült Államoknak és szövetségeseinek, hogy a Világbankban és az EBRD-ben felléptek minden oroszországi projekt finanszírozását célzó ügylettel szemben (Rastello & Fouquet, 2014).

Mivel – 2022-ig legalábbis – Oroszország legjelentősebb exportpiaca az Európai Unió volt, ezért az Egyesült Államok folyamatosan törekedett arra, hogy minél inkább korlátozza Oroszország további térnyerését az európai kőolaj- és földgázpiacokon. Ennek keretében az amerikai külpolitika nyilvános megszólalásaiban – és valószínűsíthetően nem nyilvános megnyilatkozásaiban és törekvéseiben is – folyamatosan ellenezte az Oroszországot és Európát összekötő új kőolaj és földgáz vezetékek építését (pl.: Északi Áramlat 1. és 2., Kék Áramlat és Déli Áramlat vezetékek). A Déli Áramlat megépítése végül is megghiúsult (az Európai Unió ellenállása miatt 2014-ben Oroszország lemondta a beruházási projektet), illetve az Északi Áramlat gázvezetékek elleni 2022. szeptemberi robbantásokkal is az amerikai-brit szövetséget vádolta meg Oroszország (jelen értekezés írásakor még nem volt bizonyíték a robbantások elkövetőjére vonatkozóan).

Mindeközben Oroszország a kőolaj és földgáz exportja során sikeresen használja ki az Európai Unió tagállamainak megosztottságát. Az eltérő érdekű és kiszolgáltatottságú európai országokkal külön alkukat kötve igyekszik az egységes európai kőolaj- és földgázpiaci fellépést megakadályozni. Amíg az európai országok megbízható kőolaj- és földgázellátása nem biztosítható Oroszország nélkül, addig Oroszország ezt a fegyvert tartósan tudja alkalmazni az európai piacokon (ahogy látható volt ez 2022-ben is), ezért érthető az amerikai diplomácia törekvése, hogy az európai országok orosz energiafüggését mérsékelje, ezzel is gyengítve

Oroszország ezen geoökonómiai fegyverét. Oroszország továbbá jelentős erőfeszítéseket tett az Európai Unió Nabucco földgázvezetéképítési projektje ellen, amely vezeték az európai kontinens földgáz ellátásának orosz függőségét enyhítette volna iraki, azeri, türkmén, egyiptomi (és esetleg iráni) forrásokból. A Nabucco projekt 2014-ben hiúsult meg, a Déli Áramlat vezeték tervének meghiúsulásával nagyjából egyidőben (Glofák, 2022a).

A fentiekkel párhuzamosan más regionális kőolaj- és földgázpiacokon is folyamatosan próbál terjeszkedni Oroszország. Az orosz Gazprom a kínai állami CNPC vállalattal kötött 30 éves szerződést földgázszállításra. A felszíni közeledés mellett a háttérben azonban a két ázsiai nagyhatalom viszonya is feszültségektől terhelt, gazdasági és geopolitikai érdekeik több ponton ütköznek, bár ezek az ellentétek – az orosz-ukrán háború árnyékában – átmenetileg háttérbe szorultak. Mindazonáltal az izraeli Begin-Szadat Stratégiai Tanulmányok Központjának 2019. évi elemzésében még azt is reálisnak ítéli, hogy a két nagyhatalom közötti érdekellentétek miatt súlyos (akár fegyveres) konfliktus is kitörhet a következő évtizedben (Levy, 2019).

6.4.6 A kőolajpiaci geoökonómiai küzdelmek tanulságai

Ahogy a fentiekben bemutatásra került, a kőolajpiacokhoz való hozzáférés korlátozása jelentős károkat tud okozni olajexportáló és olajimportáló országoknak egyaránt. Az Egyesült Államok rendelkezik egyedül olyan geopolitikai súllyal és szövetségi rendszerrel, hogy a kőolajpiaci export és import korlátozások betartását képes ellenőrizni és adott esetben kikényszeríteni, akár ENSZ BT felhatalmazás nélkül is.

Az utóbbi évtizedekben tehát az Egyesült Államok gyakran alkalmazott olajpiaci gazdasági szankciókat geopolitikai céljai elérésére (Fishman, 2017). Ezekhez a gazdasági szankciókhoz akkor lehet az ENSZ BT (ezen belül is Oroszország és Kína) támogatását is megnyerni, ha valamely ellenséges ország a világ biztonságát jelentősen veszélyeztető lépéseket tesz, jellemzően ilyen az észak-koreai vagy iráni nukleáris program. Egyéb esetekben – ENSZ BT támogatás nélkül – az Egyesült Államok a saját szövetségeseivel együtt tud gazdasági szankciókat bevezetni. Tekintettel arra, hogy az Egyesült Államok szövetségi rendszere igen kiterjedt, így ENSZ felhatalmazás nélkül is jelentős gazdasági nyomást tud helyezni egy országra egy-egy kőolajpiaci geoökonómiai támadás keretében. Az Egyesült Államok számos esetben másodlagos szankciókat is alkalmaz a kőolajpiaci szankciók mellett: szankcionálja azokat a vállalatokat/országokat, amelyek az amerikai szankció alatti országgal üzletelnek, így közvetett módon is arra ösztönzi a cégeket/országokat, hogy az Egyesült

Államok szankciói mellé álljanak – még azokat is, amelyek egyébként nem szövetségesi (Glofák, 2022a).

A kőolajjal kapcsolatos szankcióknak az olajpiacon szerteágazó hatásai lehetnek. Mint Brown (2020) hangsúlyozza, az olajpiaci kereslet és kínálat igen rugalmatlan rövid távon, így 1-2%-os kereslet vagy kínálat változás is érezhető ármozgásokat indít be a világpiacon (Brown, 2020).

Az olajexportőrökkel szembeni szankciók általában (nem mindig!) növelik az olaj világpiaci árát, ami makrogazdasági szempontból az elmúlt évtizedekben alapvetően kedvezőtlen volt az Egyesült Államok – mint nettó olajimportőr – számára, így erre is figyelemmel kell lennie az Egyesült Államoknak, mert az olaj árának változása közvetlenül hat az amerikai gazdasági növekedésre, inflációra, munkanélküliségre és külkereskedelmi mérleg egyenlegére. Ebből kifolyólag egy-egy Irán, Venezuela vagy Oroszország elleni szankció esetén az Egyesült Államok ösztönözni szokta a többi olajexportáló országot (elsősorban Szaúd-Arábiát, Kuvaitot és az Egyesült Arab Emírátságokat) termelésük fokozására (Makini, 2019). A várható közeli jövőben kevésbé kell majd azonban az Egyesült Államoknak a kőolajexportőrökkel szembeni szankciók számára káros árfelhajtó hatásaitól tartani, ha az amerikai kőolajkitermelés az elmúlt évtizedben tapasztalható trendnek megfelelően tovább növekszik és az ország előbb-utóbb önellátóvá vagy idővel nettó kőolajexportőrré válik. Ilyen esetekben egy-egy kőolajexportáló országgal (különösen például Venezuelával) szembeni exportkorlátozás nemcsak az Egyesült Államok geopolitikai céljait segít előmozdítani, hanem piacot teremthet az Egyesült Államok olajipari vállalatai számára is, ezen keresztül pedig javítja az Egyesült Államok külkereskedelmi mérlegét és gazdasági növekedését. A fentiekből kifolyólag számítani lehet rá, hogy az Egyesült Államok olajkitermelésének felfutásával továbbra is alkalmaz majd kőolajpiaci korlátozásokat azon geopolitikai ellenfeleivel szemben, amelyek jelentős kőolaj exportáló országok – akár egyre növekvő mértékben és gyakorisággal.

További tanulsága a kutatásnak, hogy más-más kőolajpiaci következményekre lehet számítani annak függvényében, hogy a geoökonómiai támadás alatt álló országnak milyen eszközei vannak a védekezésre. Míg Oroszország – mint jelentős olajpiaci és geopolitikai szereplő – számos ellenlépéssel képes tompítani az amerikai kőolajpiaci támadások gazdasági hatásait, addig például Venezuela jóval inkább kiszolgáltatott az amerikai gazdasági kényszerintézkedéseknek. A kőolajszankcióknak kitett olajimportőr országok lehetőségei országonként is nagyon eltérőek. Míg Észak-Korea lehetőségei a kőolajbeszerzésre minimálisak (csak az ENSZ szankciók kivetésében egyébként tevőlegesen résztvevő Kína és

Oroszország segítségével juthat minimális kőolajmennyiséghez), addig Kuba szerencsés időszakokban a Szovjetunióból, illetve Venezuelából tudott elegendő kőolajat beszerezni kedvező feltételekkel, anélkül, hogy a kőolajért piaci árat kellett volna fizetnie dollárban.

A mindenkori amerikai kőolajpiaci hadviselési lépések két fontos háttérszereplője Kína és India. Mindkét ország jelentős kőolajimportőr és az amerikai szankció alá vont országokból (pl.: Irán, Venezuela, Oroszország) jelentős mennyiségű olajat vásárolnak, és amerikai vádak szerint Kínának hangsúlyos a szerepe az Észak-Koreával szemben fennálló olajpiaci szankciók kijátszásában is.

Az amerikai kontinensen – amelyet a Monroe-elv szellemében egyfajta saját befolyási övezetként kezel az Egyesült Államok – elsősorban a vele ellenséges szocialista/kommunista kormányokkal szemben alkalmaz olajpiaci szankciókat az Egyesült Államok kormánya. Ebben a térségben a földrajzi közelség okán hatékonyabban tudja érvényesíteni geoökonómiai eszköztárát, így az amerikai kontinensen ENSZ BT határozat nélkül is tud olajpiaci szankciókat fenntartani hosszú időn keresztül, ahogy ezt Venezuela és Kuba példája is mutatja. Ebben segítségére van, hogy szövetségesei (pl.: Európai Unió, Kanada, Japán, Ausztrália) rendszerint ENSZ határozat nélkül is csatlakoznak az amerikai szankciókhoz, illetve a másodlagos szankciók révén olyan országok és vállalatok is kényszerűen csatlakoznak hozzá, amelyek pusztán geopolitikai szempontból nem támogatnák az embargót, illetve bojkottot.

Kína, illetve a Szovjetunió/Oroszország nem értettek/értenek egyet a kubai és venezuelai szankciókkal, de a földrajzi távolság okán csak korlátozottan tudják ellensúlyozni azok káros gazdasági hatásait a szankció alá vont országban. Ez alól kivételt jelentett a Szovjetunió Kubával – kőolajpiacon is – fenntartott kereskedelmi kapcsolata, amelyet geopolitikai okokból jelentős gazdasági veszteségek árán is fenntartott a kommunista nagyhatalom (ugyanazt a gazdasági támogatást Oroszország már nem biztosította Kubának).

Geopolitikai indokoltság esetén várhatóan a jövőben is fenntartható lesz a Venezuelával szembeni kőolajpiaci szankció, mert az Egyesült Államok a palaolaj forradalom révén hamarosan nettó kőolajexportőrré válhat, így be tud lépni azokra a földrajzi piacokra, ahonnan a szankciók Venezuelát kiszorították, így a világpiacról kieső venezuelai kőolaj nem okoz majd kínálati szűkösséget és ebből kifolyólag jelentős világpiaci áremelkedést. A Kubával szembeni szankciók jövőbeli sikere nagyban függ attól, hogy Venezuela meddig tudja még biztosítani a Kuba számára szükséges kőolajat úgy, hogy nem pénzzel, hanem szolgáltatásokkal fizet Kuba (pl.: „Oil for Doctors” program). Ellene hathat azonban a jövőben a Kubával és Venezuelával szembeni szankciós szigornak, ha az Egyesült Államokban megerősödik – esetleg választásokat

is nyer – a Demokrata Párt jelenleg Bernie Sanders nevével fémjelzett baloldali szárnya, amely nagyobb megértést tanúsíthat a szocialista ideológiákkal és kormányokkal szemben.

6.5 Hidegháborús gazdasági hadviselés az Egyesült Államok és a Szovjetunió között

Jelen fejezet a hidegháborús geoökonómiai küzdelmeket mutatja be és ennek révén a H2 és H2A hipotéziseket vizsgálja.

A hidegháború kapujában meghirdetett Truman doktrína nyomán „az Egyesült Államok magatartásának és stratégiaváltásának következményeként a Woodrow Wilson hajdani elnök által képviselt idealista-institutionalista, moralizáló és sok tekintetben befelé forduló irányzat helyébe a Machiavelli-típusú, az Egyesült Államok érdekeit fenntartások nélkül érvényesítő realista paradigma lépett” (Szilágyi, 2018: 112). A Truman-féle feltartóztatás doktrínájának alapjai egészen Mackinderig nyúlnak vissza: „Az angol nyelvű népek összefogásán alapuló, az Egyesült Államok vezette Észak-Atlanti szövetség alkalmas arra, hogy a légi erővel kiegészült tengeri hatalom visszaszerzett előnyének birtokában a magtárság természetes hatalmi erődjét semlegesítse, a Szovjetuniót feltartóztassa” (Szilágyi, 2018: 66).

A Truman doktrína által kijelölt új irány lenyomata jól nyomon követhető az Egyesült Államok által alkalmazott gazdasági hadviselésben is. A hidegháborús időszakban az Egyesült Államok folyamatosan monitorozta a szovjet gazdaság sebezhetőségét (pl.: CIA, 1951). A CIA központi szerepet játszott az amerikai gazdasági hadviselés stratégiájának kidolgozásában, rendszeresen készített titkos jelentéseket a szovjet blokk gazdasági rendszerének sajátosságairól, ez alapján meghatározta a szovjet blokk gazdaságának gyengeségeit és kialakította a gazdasági hadviselés stratégiáját az Egyesült Államokban (CIA, 1951)¹⁰. A CIA jelentéseiben megállapítja, hogy a Szovjetunióval szemben bevetett gazdasági lépések alapvetően nem befolyásolják a Szovjetunió képességét egy háború esetleges megindítására, de jelentősen csökkentik a Szovjetunió képességét arra, hogy egy elhúzódó háborút sikerrel megvívjon (CIA, 1951; Glofák, 2020c).

¹⁰ A CIA-n belül létrehozták az „Office of Soviet Analysis” (SOVA) szervezeti egységet, de természetesen nem csak ez az egyetlen részleg foglalkozott a Szovjetunió társadalmi, gazdasági és katonai folyamatainak elemzésével.

A CIA 1951-ben készült „A szovjet blokk sebezhetősége a gazdasági hadviseléssel szemben” című dokumentuma alapján példa jelleggel röviden áttekintésre kerül, hogy a CIA milyen elemzések formájában készítette fel az amerikai kormányzatot a gazdasági hadviselésre (ezen dokumentum titkosítása 2012-ben került feloldásra) (CIA, 1951):

- Vasérc és acél: kritikus hiány mutatkozik, ezért nem tud a Szovjetunió nagyméretű kereskedelmi hajókat építeni. A szovjet gazdaság hozzászokott az acélhiányhoz, az import nem jelentős. A gazdasági hadviselés ezen a téren nem érhet el túl sok eredményt. A csehszlovák és lengyel acélipar viszont jelentős mértékben függ a svéd vasérc importtól és a nyugati acélipari berendezések importjától. Ez a kiszolgáltatottság jelentős sebezhetőséget eredményez.
- Szén: súlyos hiány tapasztalható, ezért jelentős az importfüggőség, ami erős gazdasági sebezhetőséget okoz.
- Üzemanyag: a Szovjetunió jelentős kőolajmezői ellenére üzemanyaghiány áll fenn, mert nincs elegendő kőolajipari berendezés a kőolaj a kitermeléséhez, finomításához és szállításához (csővezetékek). Ezen berendezések bevitelének tilalma jelentősen visszafogja a szovjet gazdaság fejlődését.
- Villamos energia: a szovjet blokk államai nem tudnak elegendő villamos energiát termelni, gyakoriak az üzemzavarok, áramszünetek, elsősorban a megfelelő energetikai berendezések (erőművi berendezések, transzformátorok és kapcsolók) hiánya és ezek alkatrészellátásának hiányosságai miatt.
- Vörösréz és ólom: jelentős hiány. Háború esetén a vörösréz hiánya jelenti a legnagyobb problémát, mert a katonai eszközök vörösréz igénye igen magas. A vörösrézimport csaknem kizárólag nyugati országokból származik.
- Cink, volfrám, nikkel, bronz és sárgaréz: szűkösen elegendő a szovjet gazdaság számára békeidőben. A szovjet atomerőmű program nikkel igénye igen magas, ezért ez különösen fontos nyersanyag. Volfrám kínai importból részben beszerezhető¹¹.
- Alumínium: bauxit és kapcsolódó feldolgozókapacitás kellő mértékben rendelkezésre áll (kivéve az alufólia gyártást).
- Vegyipar: a szovjet blokk országai viszonylag önellátóak vegyipari nyersanyagokból (kivéve kén és piritek), de erős a törekvés feldolgozott vegyipari termékek importjára (ami hiányra utal): műanyagok, gumi, cellulóz és nitritek terén. Vegyipari

¹¹ Az 1951-es CIA elemzés készítésekor a szovjet-kínai kapcsolatok még barátiak voltak.

berendezésekből hiány van: a gazdaság háborús teherbíró képességét jelentősen csökkentti ezen berendezések hiánya.

- Fémmegmunkáló gépek: a fémmegmunkáló gépek bevitelének további szigorítása súlyos következményekkel járna a szovjet fémipar számára (például a repülőgépgyártásban jelentkezne jelentős visszaesés).
- Elektronikai berendezések: bár a szovjet gazdaság kifejlesztett minden jelentősebb elektronikai termelési ágazatot, még sincs elegendő kapacitás a gazdaság ellátására (berendezések beszerzése és alkatrészellátás egyaránt problémás), ezért jelentős importra szorul, ami különösen háború esetén hamar problémákhoz vezetne.
- Kereskedelmi hajók: a szovjet blokk egyik legjelentősebb sebezhetősége, hogy – elegendő acél híján – nem rendelkezik nagyméretű kereskedelmi hajókkal. Bár a szovjet áruimport 65%-a hajón érkezik, ezen szállító hajók 90%-a nem szovjet hajó. A nyugati országok tudatosan vezettek be embargót hajókra és hajóépítő berendezésekre, így a szovjet külkereskedelem volumene kontroll alatt tartható. A nyugati országok pedig csak korlátozott mértékben nyújthatnak tengeri szállítási szolgáltatásokat a Szovjetunióval, így ezen a téren a szovjet gazdaság erős nyugati kontroll alatt tartható.
- Tartalék alkatrészek: a Szovjetunióban működő gépek kb. 35%-a nyugati gyártmányú, míg a specializált gépek esetén ez az arány 75%. A gépek átlag életkora pedig öt év feletti, a nyugati alkatrészexport leállítására révén már rövid idő alatt komoly problémákat lehet okozni a szovjet ipar számára.

A fentiekén túl az 1980-as években a CIA által készített NSDD¹² dokumentumok rendszeresen foglalkoztak a Szovjetunióval szembeni gazdasági hadviselés aktuális kérdéseivel. Az 1982-es NSDD-66 CIA dokumentum rögzíti, hogy a nyugati országok nem köthetnek olyan gazdasági megállapodásokat a Szovjetunióval és annak szatellit államaival, amelyek erősítenék a Szovjetunió és a Varsói Szerződés katonai potenciálját. Rögzíti továbbá, hogy a nyugati országoknak minimalizálni kell a szovjet gázbeszerzéseiket (például a norvég gázmezők feltárása és kitermelésük fokozása révén), a COCOM listát ki kell bővíteni kritikus földgáz- és kőolajipari berendezésekkel, valamint jelentősen növelni kell a Szovjetunióval nyújtott hitelek kamatait, a dokumentum rögzíti azt is, hogy a fenti lépéseket az Egyesült Államok a szövetségeseivel egyeztetve fogalmazta meg (CIA, 1982). Az 1983-ban kiadott NSDD-75 dokumentum kimondja, hogy a szovjet geopolitikai terjeszkedés finanszírozási

¹² NSDD – National Security Decision Directives – Nemzetbiztonsági Döntéshozatali Irányelvek

forrásait gyengíteni kell (CIA, 1983). Rögzíti tovább, hogy a Szovjetunióval fenntartott gazdasági kapcsolatoknak nem csak gazdasági, hanem stratégiai és külpolitikai célokat is szolgálnia kell. El kell kerülni továbbá a szovjet gazdaság támogatását (például kedvezményes kölcsönökkel) és meg kell előzni, hogy a Szovjetunió a nyugati országokat gazdasági kényszerítő eszközökkel tudja befolyásolni a kereskedelem, az energiapolitika és a pénzügyi instrumentumok terén (CIA, 1983).

Az amerikai-szovjet gazdasági hadviselés tehát egy sok területre kiterjedő, folyamatosan változó komplex rendszer volt, teljeskörű bemutatására – terjedelmi korlátok és a részben még mindig fennálló titkosítások miatt – jelen értekezés keretében nem kerül sor, de következő alfejezetekben röviden bemutatásra kerülnek ezen geoökonómiai küzdelmek nevezetesebb eszközei (Glofák, 2020c).

6.5.1 Marshall-terv

Truman elnök külügyminisztere, George C. Marshall nevéhez fűződik az Európa újjáépítését célzó nagyszabású segélyprogram, melynek során 1948 és 1952 között a programban résztvevő európai országok amerikai gazdasági támogatást kaptak a háború utáni mielőbbi újjáépítés érdekében (US Department of State, 1948).

A második világháború után az Európa újjáépítéséhez szükséges eszközöket és a lakosság ellátáshoz szükséges élelmiszert elsősorban az Egyesült Államokból lehetett volna beszerezni, de Európában krónikus dollárhiány volt. Az ebből eredő általános élelmiszer- és áruhiány elégedetlenséget szült Európa-szerte, gyakoriak voltak a sztrájkok és reális veszély volt, hogy Európában gazdasági válság bontakozik ki. Az Egyesült Államok néhány egyedi segély nyújtása után belátta, hogy nem kisebb egyedi segélyekre, hanem nagyobb összegű, rendszerszintű segélyezésre van szükség. 1947-ben az Egyesült Államok felajánlotta mindazon európai országnak a Marshall programban való részvételt, amelyek hajlandóan vele együttműködni Európa újjáépítésében (CIA, 2011). A Szovjetunió élesen ellenezte a Marshall-tervet, szatellit államainak meg is tiltotta az amerikai támogatás elfogadását, Nyugat-Európában pedig a helyi kommunista pártokon keresztül agitált a Marshall-program ellen (CIA, 2011). Fontos látni, hogy a Marshall-terv egy évvel azután indult, hogy Truman elnök 1947 márciusában meghirdette a „feltartóztatás” doktrínáját (Szilágyi, 2018), így a Marshall-terv a Szovjetunió feltartóztatása részeként az amerikai geopolitikai pozíciók megerősítését is szolgálta Európában.

A Marshall-terv végül sikerrel járt: 17 európai ország összesen 14 milliárd USD összegű támogatásban részesült, az európai újjáépítés a programban részt vevő országokban sikeresen beindult és a programban érintett országok amerikai gazdasági és politikai kapcsolatai jelentősen megerősödtek. A nyugat-európai gazdaság növekedési pályára állításának köszönhetően – figyelembe véve a multiplikatív gazdasági hatásmechanizmusokat – a tényleges gazdasági eredmény egyébként messze meghaladja a folyósított 14 milliárd USD összeget (CIA, 2011). A program geopolitikai hozadéka is igen jelentős volt: a támogatott országok egyértelműen az amerikai oldalt választották a szovjet-amerikai szembenállás által uralt nemzetközi geopolitikai erőterben (Glofák, 2020c).

6.5.2 COCOM-lista

A CIA elemzések alapján az Egyesült Államok jól látta, hogy a célzott exportkorlátozás kiemelten hatékony eszköz a szovjet gazdasági és katonai fejlődés visszafogására. Egymagában azonban nem tudta hatékonyan érvényesíteni az exportkorlátozáshoz kapcsolódó előnyöket, ezért a technológiailag fejlett országok széles körét bevonva 1947-ben nemzetközi együttműködés keretében létrehozta a „Coordinating Committee for Multilateral Export Controls” (rövidítve COCOM) szervezetét, amely több bővítés nyomán az 1980-as évek végére 17 fős szervezetté bővült, és a szervezet munkáját 6 további „külsős” ország is támogatta. Célja volt, hogy megakadályozza olyan csúcstechnológiát képviselő eszközök bejutását a KGST országaiba és Kínába, melyek jelentős mértékben elősegíthették volna az adott országok gazdasági és katonai fejlődését. A COCOM-bizottság a hírszerzési információk és CIA elemzések alapján létrehozta – és folyamatosan frissítette – az úgynevezett COCOM-listát. A COCOM tehát egy több országra kiterjedő multilaterális embargó volt. A kis létszámú, 20-30 fős titkárság az Egyesült Államok párizsi nagykövetségén működött (Cupitt, 1997).

A COCOM rendszert gyakran nevezték a NATO „gazdasági kar”-jának is, tekintettel a szovjet katonai képességekre gyakorolt erőteljes hatása miatt (Cupitt, 1997). David Baldwin nagy hatású „Economic Statecraft” című könyvében amellet érvel, hogy a COCOM rendszer „a lehető legjobb eszköz volt a Szovjetunió meggyengítésére a második világháború utáni időszakban” (Baldwin, 2020: 250, saját fordítás).

A COCOM-listán szereplő eszközök embargóját szigorúan felügyelte az Egyesült Államok, a Szovjetunió pedig stratégiai feladatnak tekintette az embargó kijátszását. A KGB-n belül külön részleg, az úgynevezett X-vonal (Line X) foglalkozott az embargóval érintett gépek,

technológiák titkos beszerzésével – és jelentős sikereket tudott elkönyvelni. A francia DST titkosszolgálathoz átállt szovjet KGB tiszt, Vladimir Vetrov (fedőneve: Farewell) 3617 megbízásról és 1085 sikeresen teljesített KGB akcióról számolt be a szövetségeseinek (Dobson, 2005): (a „Farewell” ügyről Christian Carion rendezésében Emir Kusturica szereplésével film is készült 2009-ben, „L'affaire Farewell” címmel – magyar címe: „Az utolsó kém”). A KGB eszköztára ezen a téren is sokrétű volt, például: műszaki leírások eltulajdonítása/lemásolása, fedett vállalkozások nevében COCOM-listán szereplő eszközök beszerzése, nyugati mérnökök beszerzése/megzsarolása. Az ipari kémkedési küzdelmeknek integráns része volt, hogy az amerikaiak szándékosan hibás műszaki terveket és leírásokat juttattak a felfedett szovjet ipari kémek kezébe, így esetenként költséges és hosszú zsákutcába irányítva a szovjet kutatási-fejlesztési törekvéseket (Dobson, 2005).

Voltak tehát jelentős szovjet sikerek a COCOM rendszer kijátszásában (pl.: Toshiba-ügy), ennek ellenére elmondható, hogy a COCOM-lista a hidegháború időszakának egyik legsikeresebb geopolitikai/geoökonómiai eszköze volt. A COCOM rendszerrel okozott szovjet veszteségekre nehéz számszerű becslést adni a rendszer komplex jellege és a szovjet gazdaság egészére kiterjedő multiplikatív hatásai miatt.

6.5.3 Fegyverkezési verseny

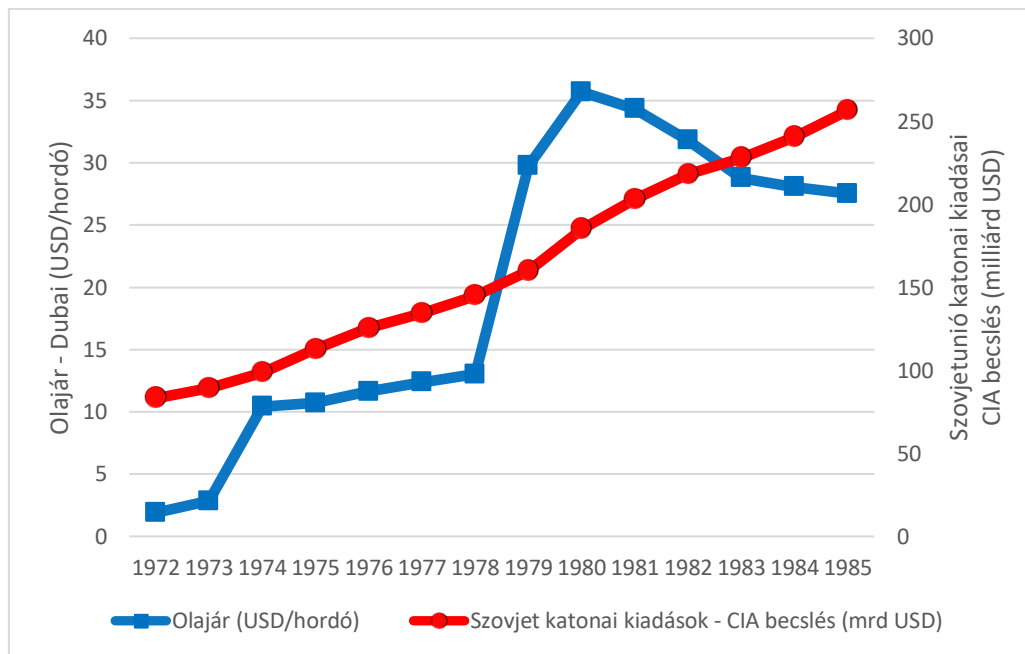
Az 1980-as években az Egyesült Államok a szovjet gazdaságra nehezedő nyomás fokozása érdekében igen nagy költségigényű fegyverkezési versenyt indított, amelynek egyik jelentős pillére a „Strategic Defense Initiative” (SDI), a köznyelvben csak „csillagháborús terv”-nek nevezett komplex program volt. A fegyverkezési verseny – az amúgy is erőforráshiányos – szovjet gazdaságból további jelentős forrásokat tudott lekötni katonai célokra, ebből kifolyólag a szovjet gazdaság egyre mélyebb válságba került.

A szovjet katonai kiadások pontos nagyságára nézve nincsenek megbízható adatok, mert annak idején nem készültek róla pontos pénzügyi nyilvántartások még a Szovjetunióban sem (Noren, 1995). Ezt támasztja alá Davis is cikkében: „[a Szovjetunióban] a védelmi árucikkek árait adminisztratív úton határozták meg, általában alacsony szinten. A kormány nem tartott fenn átfogó védelmi költségvetést, még titkosan sem.” (Davis, 2010: 158, saját fordítás).

Mindazonáltal a CIA rendszeresen készített becsléseket a szovjet katonai kiadások alakulásáról, melyről részletesen beszámol könyvében Firth és Noren (1998). Adataik szerint a 70-es években történt két olajár robbanás és a 80-as évek közepéig magasan ragadt olajár

időszaka egybe esik a szovjet katonai kiadások dinamikus növekedésével. A CIA azonban csak trendeket becsült, nem az egyes éves tényleges katonai kiadásait összesítette, így nem alkalmas arra, hogy megvizsgáljuk, hogy az egyes évek olajárváltozásai milyen változásokat eredményeztek a szovjet katonai kiadásokban az adott évben.

4. ábra: Az olajár és a becsült szovjet katonai kiadások alakulása

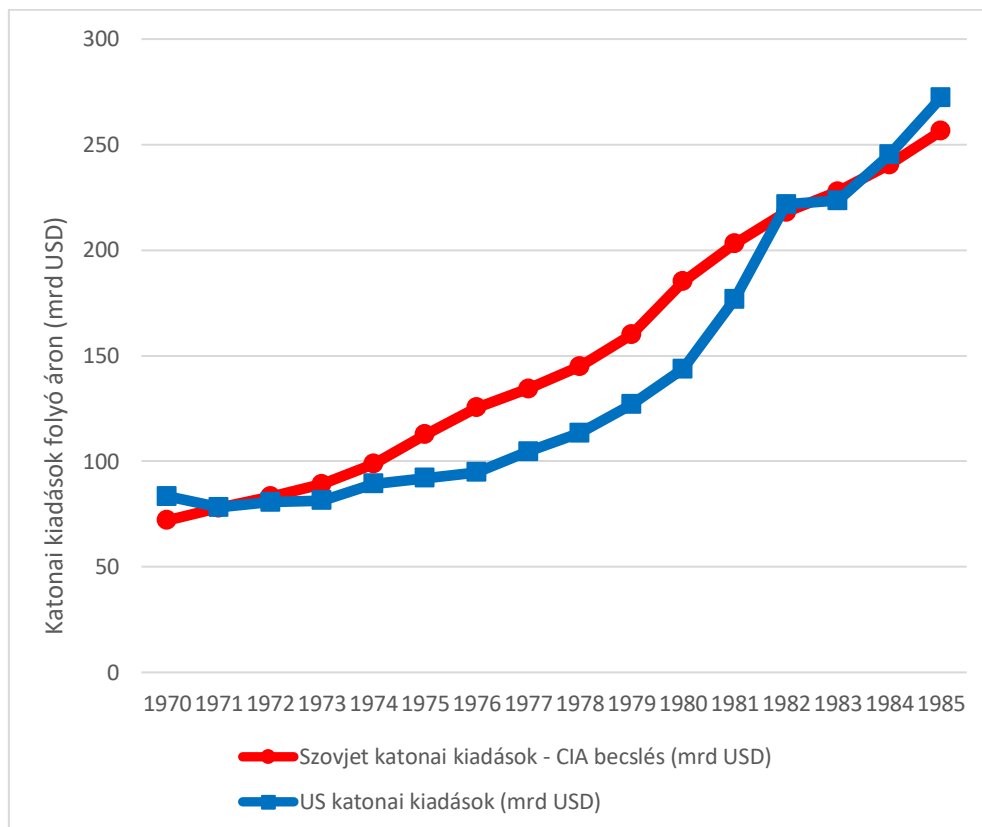
Ábra saját szerkesztés, adatok forrása: British Petrol (2022), Firth-Noren, (1998)

A fenti ábra jól szemlélteti, hogy a CIA becslései szerint az olajár növekedésével párhuzamosan a szovjet katonai kiadások is jelentősen emelkedtek. Sőt a becsült szovjet katonai kiadások még az 1980-as évek első felében is növekedtek, miközben az olaj ára ebben az időszakban csökkent. Ennek okai az alábbiakban foglalhatók össze. Egyrészt az 1970-es évekbeli két olajárrobbanás nyomán az 1980-as évek elejére a Szovjetunió jelentős pénzügyi tartalékokat halmozott fel. Másrészt pedig 1982-1985 között a kőolaj ára – bár kismértékben csökkent –, még így is 13-15-szöröse volt az 1972-es olajárnak. Így az 1980-as évek elején a Szovjetunióknak még voltak tartalékai és folyó forrásai is a fegyverkezési verseny által kikényszerített magasabb katonai kiadások finanszírozására. Mindezek mellett az 1980-as évek közepére a CIA elemzése szerint már megkezdődött az a folyamat a Szovjetunióban, hogy egyre jelentősebb mértékben más, produktív ágazatoktól szívott el erőforrásokat az erőltetett fegyverkezés, így a szovjet (terv)gazdaság teljesítményének elmaradása a nyugati országokétól

ebben az időszakban jelentősen nőtt és a szovjet gazdaság jelentős léptekkel haladt a gazdasági válság felé.

Ha összevetjük a hidegháborús időszakra a CIA által becsült szovjet katonai kiadásokat a SIPRI adatbázis által közölt amerikai katonai kiadások alakulásával, akkor jelen kutatási téma kapcsán fontos következtetésre juthatunk.

5. ábra: A szovjet és amerikai katonai kiadások alakulása (1970-1985)

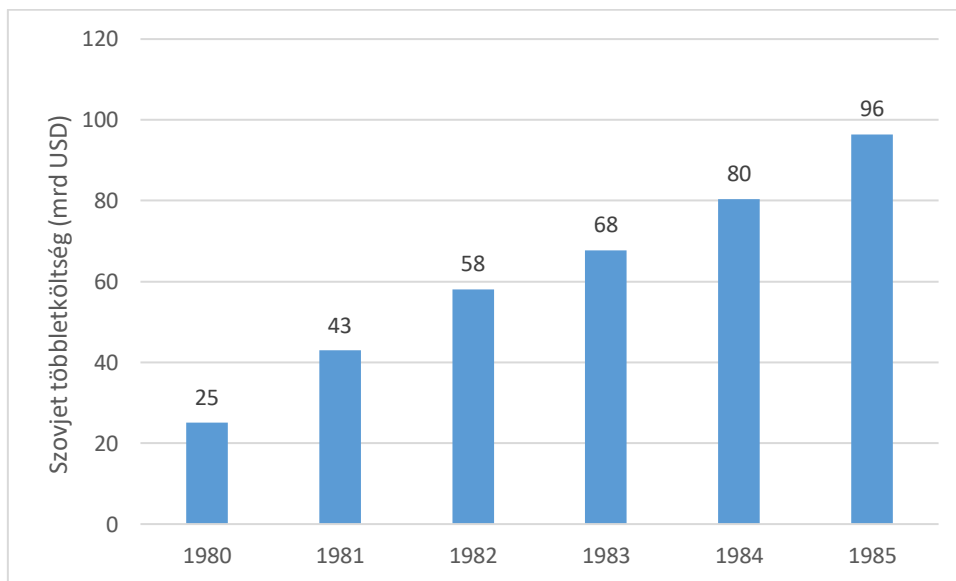
Ábra saját szerkesztés, adatok forrása: Firth-Noren (1998), SIPRI (2022)

A CIA becslései alapján kalkulált szovjet katonai kiadások éppen abban az időszakban haladták meg az amerikai katonai kiadások nagyságát, amikor az olajár magas volt, vagyis az 1973-as első olajárrobbanástól az 1980-as évek közepéig. Fontos azonban hangsúlyozni, hogy ebben az időszakban a katonai célú kiadások éves összege a szovjet GDP-nek hozzávetőlegesen kétszer akkora hányadát¹³ (12,1%-17,8%) tette ki (Davis, 2010), mint az amerikaiak (4,9%-

¹³ A katonai kiadások és a GDP hányadosát hívják a szakirodalomban „Defence Burden”-nek

9,4%) (SIPRI, 2022), vagyis a fegyverkezési verseny mintegy kétszeres terhet jelentett a Szovjetunió gazdaságára, mint az amerikai gazdaságra nézve. Az alábbi ábrán bemutatásra kerül, hogy az 1979. évre becsült 160 milliárd USD értékű szovjet katonai kiadáshoz képest mekkora növekményt eredményezett az 1980-as évek fegyverkezési versenye a Szovjetunióra nézve.

6. ábra: A fegyverkezési verseny által okozott gazdasági többletterhelés a szovjet gazdaságon (1980-1985)

Ábra saját szerkesztés, adatok forrása: Firth & Noren (1998)

A fenti becslés alapján 1980 és 1985 között összesen 370 milliárd USD összeget tett ki a fegyverkezési versenyből eredő, a szovjet gazdaságot sújtó gazdasági többletterhelés. Az 1985 utáni évekre összegszerű becslést már nem tett könyvében Firth és Noren, csak azt állapítja meg, hogy a katonai kiadásokban 1985-1987 között évi 5% körüli növekedés, 1988-1989 időszakban pedig évi 5% alatti csökkenés kalkulálható (Firth & Noren, 1998). Ezt elfogadva az 1986-1989 időszakra rendre évi +5%, +5%, -4%, -3% változást feltételezve a fegyverkezési verseny által létrejött többletterhelés 1986-1989 között összesen 407 milliárd USD-re becsülhető. Vagyis az 1980-as évek egészében a fegyverkezési verseny folyóáron összességében mintegy 370 milliárd USD + 407 milliárd USD = 777 milliárd USD becsült többlet terhet jelentett a Szovjetunió számára.

6.5.4 Olajár befolyásolása

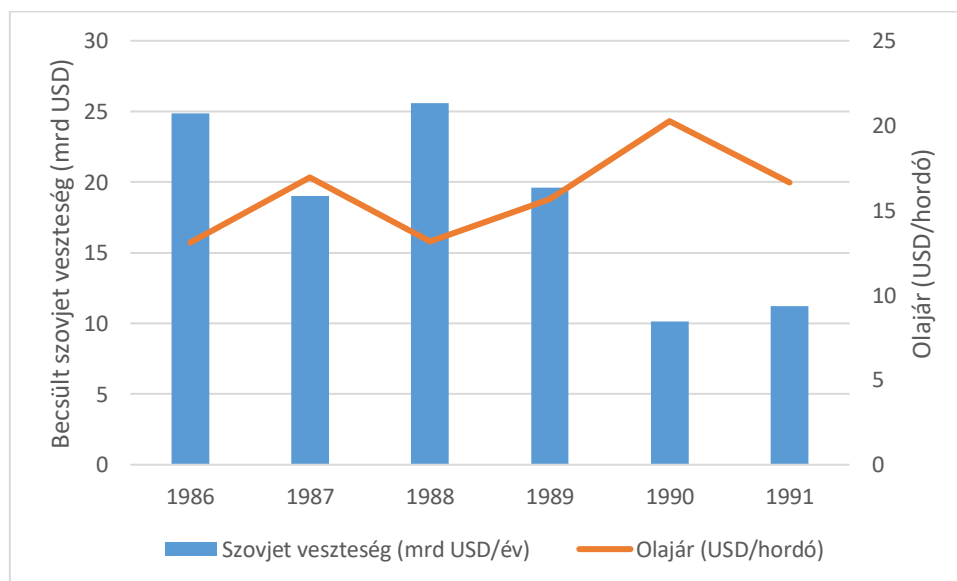
Az 6.8 fejezetben részletesen bemutatásra kerülő olajárcsökkenés szintén jelentős pénzügyi veszteségeket okozott a Szovjetunió számára. Schweizer (1994), Salameh (2015) és Sudakov (2014) amellet érvelnek, hogy az olajár mélyrepülése a 80-as évek közepén nem véletlen piaci folyamatok eredménye volt, hanem tudatos amerikai-szaúdi együttműködés a Szovjetunió meggyengítésére, ahogy Sudakov 2014-ben, az olajárak esésekor megfogalmazta:

„Volt már hasonló precedens ilyen közös fellépésre [az olajpiacon], amely a Szovjetunió összeomlását okozta. 1985-ben a [Szaúdi] Királyság drámaian megnövelte az olajtermelését, napi 2 millióról 10 millió hordóra, így az olajárat 32 dollárról 10 dollárra lökte.”

(Sudakov, 2014: 1, saját fordítás)

A kőolaj világpiaci ára az 1985-ös éves átlagos 28 USD-ről 1986-ra 13 USD-re esett és az ezt követő években végig alacsony szinten maradt, 1986-tól 1991-ig, a Szovjetunió felbomlásáig az olaj átlagára 16 USD volt (British Petrol, 2022). Az olajárak alakulása és a Szovjetunió olajtermelése alapján becsülni lehet, hogy az olajár esése mekkora veszteséget okozott a Szovjetunióknak a vizsgált időszakban (a becslés azt mutatja, hogy az 1985. évi 28 dolláros olajárhoz képest mekkora a szovjetek vesztesége az egyes években).

7. ábra: Az olajár esése és az ebből eredő szovjet veszteség becslése

Ábra saját szerkesztés, adatok forrása: British Petrol (2022)

A vizsgált hat évben összesen 110 milliárd USD összegre becsülhető a szovjetek olajáresésből eredő vesztesége, amely súlyos pótlólagos teher volt az amúgy is gyengén teljesítő és igen költséges fegyverkezési versennyel terhelt szovjet tervgazdaságon. A fenti becslésem egyébként összhangban van Friedman becslésével: az olajárcsökkenés következtében „a Szovjetunió évente megközelítőleg 20 milliárd dollárt veszített, amely pénz nélkül az ország egyszerűen nem tudott életben maradni.” (Friedman, 2014, saját fordítás).

6.5.5 Gabonaembargó

Az Egyesült Államok gazdasági támadásait nem minden esetben koronázta egyértelmű siker. Ismertek olyan geoökonómiai lépések is, amelyeket utólag kudarcnak ítélték Washingtonban is, ilyen volt például az 1980. évi gabonaembargó.

Az Egyesült Államok hírszerzése és az egész nyugati világ számára váratlan lépés volt 1979 decemberében a Szovjetunió afganisztáni offenzívája (Brown, 2013). Az Egyesült Államok válaszul 1980. január 4-én gabonaembargót vezetett be a Szovjetunióval szemben: a tervezett 25 millió tonnás gabonaexportból csak 8 millió tonnát szállított le (Paarlberg, 1980).

Az 1980-as évek elején a Szovjetunió még nem tudta megtermelni a lakosság ellátásához szükséges gabonát, ezért évről évre jelentős mennyiségű gabona behozatalára szorult. Az egyik jelentős gabonaszállítója az Egyesült Államok volt, ahol ebben az időszakban jelentős túltermelés volt jellemző, így az Egyesült Államoknak jól jött, hogy a szovjet igényeket kielégítve csökken a belpiacokon a túlkínálat és emiatt nem zuhan a mélybe a gabona belföldi ára, ami a farmerek elégedetlenségét vonta volna maga után (Paarlberg, 1980).

A gabonaembargó – mint geoökonómiai támadás – nem váltotta be a hozzá fűzött amerikai reményeket, a Szovjetunió ugyanis – némi többletköltséggel ugyan, de – egyéb forrásokból (pl.: Argentína, India, Brazília, Venezuela) be tudta szerezni a kieső 17 millió tonnás gabona mennyiséget, az Egyesült Államokban viszont a váratlanul megnövekedett kínálat áresést eredményezett a gabonapiacokon, amely a gabonatermelők hangos elégedetlenségét váltotta ki (Paarlberg, 1980).

Becslések szerint az új importforrások felkutatása, a magasabb szállítási költségek és magasabb vételár miatt ~20-30%-kal drágulhatott a szovjeteknek a gabonabeszerezése, így 1980-as árakon számítva tonnánként 28-42 dollár körüli többletköltség adódik, amely 17 millió tonna gabonára vetítve mintegy 0,5-0,7 milliárd USD körüli becsült veszteséget jelent

(Paarlberg, 1980), ami eltörpül a fegyverkezési verseny, illetve az olajár befolyásolás által okozott 100 milliárd USD nagyságrendű veszteségekhez képest.

A fentiek alapján kijelenthető, hogy a gabonaembargó nem volt sikeres geoökonómiai lépés a Szovjetunióval szemben, kiváltképp, ha figyelembe vesszük az Egyesült Államok belföldi gabonapiacain jelentkező túlkínálatból eredő termelői elégedetlenséget és az ebből eredő belpolitikai feszültségeket (Paarlberg, 1980).

6.5.6 Adósságcsapda – államadósság feletti kontroll

A második világháború után a Szovjetunió megtiltotta a szatellit államainak, hogy csatlakozzanak az 1945-ben megalapított Nemzetközi Valutaalaphoz (IMF) és ő maga sem csatlakozott hozzá, mert az imperializmus kinyújtott karjaként tekintett rá (érdekesség, hogy 1945-46-ban Lengyelország és Csehszlovákia belépett a szervezetbe, később tagságukat szovjet nyomásra megszüntették) (IMF, 2009). A Szovjetunió álláspontja szerint az IMF nemzetközi hitelnyújtó szervezetként pénzügyi eszközökkel korlátozni tudja a hitellel kiségett nemzetek szuverenitását (Csaba, 2006) – geoökonómiai szempontból egyébként helyes volt a szovjetek meglátása. Az 1970-es években a két olajárrobbanás hatásai – a helyi kormányok ígéréttel ellentétben – begyűrűztek a szocialista országokba is, inflációt és a fizetési mérleg jelentős romlását eredményezték. A gazdasági egyensúlytalanság már pénzügyi összeomlással és a lakosság életszínvonalának drasztikus esésével fenyegetett, amely a szocialista rendszerrel szembeni súlyos elégedetlenségekhez és zavargásokhoz vezethetett volna, ezért a 70-as évek végétől kezdve a Szovjetunió már nem tiltotta meg kategorikusan a szocialista országok IMF-hez való csatlakozását. Ennek nyomán sorra csatlakoztak a Szovjetunióval szövetséges országok is a Valutaalaphoz: Románia, Jugoszlávia, Afganisztán, Dél-Jemen, Etiópia, Kambodzsa, Laosz, Vietnam és Lengyelország után 1982-ben a pénzügyi összeomlás szélére sodródott Magyarország is csatlakozott a szervezethez és jelentős hiteleket vett fel tőle (Járai, 2002).

A 80-as években a szocialista országoknak a fizetési mérlege rendszerint évről évre tovább romlott és világosság vált, hogy az IMF hiteleket lejáratkor csak újabb IMF hitelek felvételével tudják majd visszafizetni, ha pedig az újabb hitelek felvételét nem engedélyezi az IMF, akkor rövid időn belül államcsőd következhet be, amely beláthatatlan problémákat eredményezett volna a szocialista blokkban. A hidegháború utolsó évtizedében tehát számos szocialista ország esetében az államcsőd elkerülése az Egyesült Államok által dominált IMF

jóindulatától függött. Ilyen módon az IMF-en keresztül történő hitelnyújtás a szocialista országokkal szembeni gazdasági hadviselés egyik eszközévé vált (Glofák, 2020c).

Nehéz számszerűsíteni, hogy a szocialista országok kialakuló államadóssága és a fölötte gyakorolható amerikai kontroll mekkora gazdasági károkat eredményezett a szovjet blokk országai számára. Ebben az esetben inkább a gazdasági eszközökkel elért politikai haszon volt számottevő.

6.5.7 Berliini blokád

A hidegháború időszakában nem csak az Egyesült Államok, hanem a Szovjetunió is alkalmazott gazdasági eszközöket geopolitikai céljai elérésére – bár jóval ritkábban és kevesebb sikerrel, mint az Egyesült Államok, mert a Szovjetunió gazdasági potenciálja jelentősen elmaradt az Egyesült Államok és szövetségeseinek együttes gazdasági potenciáljától. Egy ilyen szovjet geoökonómiai próbálkozás volt például az 1948-49-es berliini blokád (History.com Editors, 2010).

A második világháború végén nem csak Németország egésze került felosztásra négy – brit, amerikai, francia és szovjet – megszállási övezetre, hanem az egyébként szovjet megszállási övezetben fekvő Berlin városa is.

8. ábra: Németország megszállási övezetei 1947-ben

Forrás: World of Coins (2019)

1948-ban Németországban a brit, amerikai és francia megszállási övezetben a szovjet ellenkezés dacára új valutát vezettek be, amelyre válaszul a szovjetek lezárták a nyugati hatalmak Berlinbe vezető szállítási útvonalait. Ennek nyomán a nyugat-berlini lakosság ellátása rövid idő alatt súlyos problémákba ütközött. A szovjetek nem titkolt szándéka volt, hogy a gazdasági hadviselés ezen eszközével a nyugati hatalmakat Németország szovjet megszállási zónájába ékelődő nyugat-berlini pozícióik feladására kényszerítsék (Davison, 1958).

A nyugati hatalmak Nyugat-Berlin ellátásának érdekében léghíd létrehozatala mellett döntöttek, amely vállalkozás sikerében kezdetben nem sokan hittek: mintegy kétmillió ember ellátáshoz szükséges árucikkeket kellett nap mint nap eljuttatni a kétmillió városrészbe repülőgépekkel. A szovjetek tudatában voltak, hogy a blokáddal a fegyveres konfliktus kézzel fogható közelségbe került – amit mindenképp el akartak kerülni –, ezért nagy hangsúlyt fektettek arra, hogy a blokád mellett semmivel ne provokálják a nyugati hatalmakat. Ebből kifolyólag semmi módon nem zavarták a légi hidat biztosító repülő közlekedését és az igen komplex feladatot ellátó légi irányítást sem (Davison, 1958).

A berlini blokád csaknem egy éven keresztül tartott (1948. június-1949. május), a léghíd fenntartása a CIA becslései szerint akkori áron mintegy 225 millió dollárt emésztett fel (ez napi szinten csaknem 700 ezer dollárt jelentett) (Davison, 1958), de a szovjetek nem tudták elérni a céljukat, így egy év után feladták a blokádot. Különösen meglepő volt a szovjetek számára, hogy a háborús veszteségeikből még fel nem épült nyugati hatalmak egy olyan állam polgárai érdekében vállaltak emberfeletti erőfeszítéseket (és jelentős anyagi ráfordítást), amely állam néhány évvel korábban még világháborús ellenségük volt (Glofák, 2020c).

6.5.8 A Reagan kormányzat többfrontos gazdasági hadviselése

Látható tehát, hogy a hidegháború utolsó évtizedére a Reagan kormányzat tudatos és többfrontos gazdasági hadviselést folytatott a Szovjetunióval szemben. Az alacsony olajár révén egyrészt jelentősen csökkentek a Szovjetunió exportbevételei, másrészt a fegyverkezési verseny révén jelentősen megnöttek a kiadásai, harmadrészt a COCOM rendszer révén a technológiai fejlődésben egyre inkább lemaradt a nyugati országok mögött, amely lemaradás a szovjet gazdaság alacsonyabb termelékenységében, rosszabb termékminőségében és egyre inkább elmaradott haditechnikában öltött testet. A fenti gazdasági terheket – melyek hozzáadódtak a Szovjetunió amúgy is meglévő súlyos strukturális gazdasági problémáihoz – a tervutasításos rendszerben működő szovjet gazdaság nem bírta és a 80-as évek végére válságba jutott (Schweizer, 1994).

Jelentős tényező volt az is, hogy a gazdasági hadviselés terheit egyik oldalon a Szovjetunió túlnyomó részben egymaga viselte¹⁴ (mintegy fele akkora GDP-vel, mint az Egyesült Államok), míg az Egyesült Államok – jelentősen nagyobb saját világgazdasági súlya mellett – ezeket a terheket meg tudta osztani a szintén jelentős gazdasági súlyt megtestesítő szövetségeseivel. Így például a fegyverkezési verseny vagy a Marshall-terv költségeit az Egyesült Államok jelentős részben egymaga finanszírozta, addig az olajpiaci árfolyam befolyásolás anyagi terhei elsősorban Szaúd-Arábiát sújtották – elmaradt profit formájában –, a COCOM rendszer előírásainak betartása pedig jelentős veszteségeket okozott nem csak az

¹⁴ Ebben a teherviselésben a Szovjetunió a másik nagy kommunista hatalom, Kína támogatására ekkor már nem számíthatott, ugyanis a szovjet-kínai kapcsolatok a 60-as években megromlottak. Geopolitikai konfliktusokban Kína sok esetben inkább az Egyesült Államokkal működött együtt és kimondottan a szovjet érdekekkel szemben lépett fel (pl.: szovjetek ellen harcoló afgánoknak szánt kínai fegyvereket esetenként a CIA juttatta el Afganisztánba (Schweizer, 1994)).

amerikai, hanem a nyugat-európai, kanadai, ausztrál és japán vállalatoknak egyaránt (Glofák, 2020c).

6.6 Az Egyesült Államok geopolitikai érdekei és az alacsony olajár az 1970-es és 1980-as években

Az olajár növekedése az 1970-es években és ennek nyomán a szovjet katonai költségvetés növekedése a Szovjetunió geopolitikai aktivitásának fokozódását eredményezte a 70-es 80-as években. Ahogy a „2. Szakirodalmi előzmények” fejezetben volt róla szó, a „geopolitika” fogalomnak nincsen általánosan elfogadott definíciója, ebből kifolyólag a „geopolitikai aktivitás” sem definiálható egyetemlegesen. Jelen értekezésben a „geopolitikai aktivitás”-t tágan értelmezem, beleérték minden olyan fegyveres vagy nem fegyveres lépést, amellyel az adott ország a saját geopolitikai érdekeit igyekszik érvényesíteni a nemzetközi térben. Ide tartoznak a katonai akciók mellett például a diplomáciai küzdelmek, a hibrid hadviselés, a kiber hadviselés, a kémkedés, a választások befolyásolása, más – ellenséges vagy akár (reménybeli) szövetséges – országok belpolitikai küzdelmeiben való nyílt vagy rejtett beavatkozás, illetve a gazdasági hadviselés is¹⁵. A hidegháború 70-es 80-as éveiben a Szovjetunió esetében ilyen geopolitikai aktivitásnak tekintem az afganisztáni háborút, a kubai kommunista hatalom és a nicaraguai szandinisták támogatását, marxista militáns csoportok támogatását Angolában és Mozambikban, kommunista hatalom támogatását Dél-Jemenben, illetve Etiópia támogatását az ogadeni háborúban. Ez a fokozott geopolitikai aktivitás jelentősen sértette az Egyesült Államok érdekeit, de tekintettel a szovjet nukleáris fegyverarzenálra a közvetlen katonai konfrontáció nem volt reális alternatíva a Szovjetunió feltartóztatására, ezért az Egyesült Államoknak más eszközöket kellett találnia a kommunista terjeszkedés megfékezésére. Peter Schweizer (1994) könyvében részletesen bemutatja, hogy ezen alternatív eszközök között kiemelt szerepet kapott a gazdasági hadviselés komplex startégiája, ennek keretében is elsősorban a COCOM rendszer, a kikényszerített fegyverkezési verseny és az olajárcsökkentés.

Az Egyesült Államok tehát tudatos gazdasági hadviselést folytatott a Szovjetunióval szemben, melynek integráns része volt a szovjetek kőolaj és földgáz kereskedelemből származó bevételeinek csökkentése is. Ez utóbbi egyrészt az értékesíthető szovjet kőolaj és földgáz

¹⁵ Az ilyen módon értelmezett geopolitikai aktivitást igen nehéz mérni. Egyrészt azért, mert ezen lépések egy jelentős része titkos, másrészt azért, mert az egyes lépések súlya sem ítéhető meg pontosan.

menyiségének korlátozásával, másrészt a kőolaj – és az ahhoz kötött földgáz – árának csökkentésével volt elérhető. Megállapítható tehát, hogy a 70-es 80-as években az alacsony olajár nem csak makrogazdasági szempontból, hanem geopolitikai szempontból is kifejezetten kívánatos volt az Egyesült Államok számára, mert hatékony eszköznek látszott a nemzetközi szovjet terjeszkedés visszafogására (Salameh, 2015).

6.7 Szaúd-Arábia geopolitikai érdekei és az alacsony olajár

Mackinder 1904-es, 1919-es és 1943-as modelljeiben Szaúd-Arábiát a belső vagy marginális peremvidék (Inner or Marginal Crescent) sivatagos részéhez sorolja (Szilágyi, 2018). Később Spykman Szaúd-Arábiát a Rimlandhez (peremterülethez) sorolja, így kulcsfontosságot tulajdonít neki: „Aki uralkodik a peremterületen, kormányozza Euráziát; aki kormányozza Euráziát, uralkodik a világ sorsa fölött.” (Szilágyi, 2018: 97). Szaúd-Arábia geopolitikai jelentőségét nem csak földrajzi elhelyezkedése, hanem óriási, olcsón kitermelhető kőolajvagyonra is tovább fokozta a 20. század második felében. Mossalajenad (2019) szerint a Perzsa-öböl térségének fontossága három tényezőre vezethető vissza: a földrajzi elhelyezkedés, a folyamatos instabilitás és az itt található energiaforrások. A térség konfliktusainak földrajzi elemzése során pedig Mostafa és Al-Hamdi (2014) megállapítják, hogy a földrajz, az olaj és a geopolitika háromszöge meghatározó a fegyveres konfliktusok kialakulása és lefutása szempontjából.

A hidegháború időszakában Szaúd-Arábia aggodalommal tekintett a Szovjetunió keleti terjeszkedésére. Az 1970-es évek végére Szaúd-Arábia környezetében jelentősen megerősödtek a szovjetbarát/kommunista erők (Szíria, Irak, Dél-Jemen, Etiópia, Líbia). Mindezek mellett különösen aggasztó volt számára a Szovjetunió afganisztáni inváziója, mert a 70-es évek korábbi szovjet geopolitikai akciói árnyaltabbak voltak, a szovjet Vörös Hadsereg nyílt bevetésére a hidegháború időszakában korábban nem került sor. A fentiek miatt Szaúd-Arábia – valamint az öböl-menti muszlim államok – joggal tartottak attól, hogy a Szovjetunió afganisztáni győzelme esetén a Vörös Hadsereg tovább folytatja hadjáratát az öböl irányába, hogy rátegye a kezét az olajban kiemelkedően gazdag régióra. Ez – értelemszerűen – Szaúd-Arábia és több másik öböl-menti állam fizikai létét fenyegette volna¹⁶, ezért Szaúd-Arábia

¹⁶ A szaúdi királyi család különösen veszélyben érezhette magát – ismerte, hogy a kommunisták hogy bántak az uralkodó családok tagjaival azokban az országokban, ahol hatalomra jutottak.

jelentős összegekkel támogatta a CIA afganisztáni erőfeszítéseit a szovjet agresszió megfékezésére (Schweizer, 1994). A Szovjetunió afganisztáni háborúját szaúdi körökben egyértelműen úgy interpretálták, mint az első lépést az Öböl irányába, ahogy a szaúdi hírszerzés vezetője nyilatkozott az afganisztáni háború okaival kapcsolatban: „...a válasz egyszerű: az olajunk” (Schweizer, 1994: 26, saját fordítás).

Az 1970-es években Szaúd-Arábiát egyébként nem csak a Szovjetunió geopolitikai terjeszkedése fenyegette, hanem regionális ellenfelei, elsősorban Irán és Líbia is, amelyek szintén jelentős olajexportáló országok voltak, így a magas olajárakból – akárcsak a Szovjetunió – ők is jelentősen profitáltak, ennek nyomán geopolitikai aktivitásuk megnőtt a térségben. Az 1980-ban kirobbant irak-iráni háború Szaúd-Arábia közvetlen szomszédságában folyt, a szaúdi légteret rendszeresen megsértették iráni harci repülőgépek, fenyegetve annak part menti településeit, olajipari létesítményeit és olajszállító hajóit, továbbá az Irán által – fegyverekkel is – támogatott szaúdi ellenzék folyamatos veszélyt jelentett a szaúdi rendszerre és a királyi családra nézve.

A Szovjetunióval kapcsolatos szaúdi félelmeket egyébként az Egyesült Államok is osztotta. Egy 1977-es jelentésében a CIA azt prognosztizálta, hogy a Volga-Ural térségben található olajmezők kimerülése nyomán a 80-as évek közepére a Szovjetunióban kőolajhiány alakulhat ki és a Szovjetunió nettó kőolajimportőrré válhat, így a szovjetek érdeklődése megnő majd a kőolajban gazdag Perzsa-öböl térsége iránt (CIA, 1977a és CIA, 1977b). Ezen érdeklődés békés vagy agresszív természetével kapcsolatos aggodalmakat csak fokozta a Szovjetunió Afganisztán elleni inváziója 1979 végén (Hauner, 1991). Az Egyesült Államok tartott tőle, hogy ha az öböl-menti, olajban gazdag régió a szovjetek kezére kerül, akkor – a magas olajárak mellett – a kommunista terjeszkedés a világban nem lesz megállítható. Ezt a veszélyt egyébként korábban Eisenhower elnök is érzékelte, 1957-ben ennek nyomán ígért katonai segítséget a Közel-Kelet államainak, amennyiben a kommunizmus nemzetközi terjedése veszélyezteti őket (Eisenhower-doktrína) (Hahn, 2006), és ezt erősítette meg a Carter-doktrína is 1980-ban a Szovjetunió afganisztáni inváziója nyomán.

Az 1983-ban kelt NSDD-75 dokumentum külön nevesíti a közel-keleti régió védelmét az Egyesült Államok legfontosabb biztonságpolitikai céljai között: „A szovjet befolyás kiterjesztésének blokkolása a kritikus közel-keleti és délnyugat-ázsiai régiókban. Ehhez folyamatos erőfeszítésekre lesz szükség az arab-izraeli konfliktus politikai megoldására, valamint az Egyesült Államok és a térség mérsékelt államai közötti kapcsolatok megerősítésére,

valamint az Egyesült Államok tartós védelmi kötelezettségvállalására a szovjet katonai betörések megakadályozása érdekében.” (CIA, 1983: 8, saját fordítás).

Két évvel később az NSDD-166 dokumentum a közel-keleti régiót fenyegető szovjet veszélyt már az afganisztáni háború viszonylatában is tárgyalja: „Titkos programunk révén meg kell akadályozni, hogy Afganisztán a szovjetek stabil bázisává váljon a régióban, ahonnan a hatalmukat és befolyásukat tovább terjeszthetik. Ha a szovjetek megszilárdítanák pozíciójukat Afganisztánban, jobban ki tudnák használni az iráni zavargásokat, és nehézségeket okoznának a pakisztáni kormány számára is.” (CIA, 1985: 1, saját fordítás).

A 80-as években tehát a Szovjetunió meggyengítése alapvető érdekében állt az Egyesült Államoknak és Szaúd-Arábiának egyaránt. A két ország geopolitikai együttműködése ebben az időszakban amúgy is széleskörű volt. Az együttműködés keretében az Egyesült Államok világszínvonalú AWACS légvédelmi rendszert és 400 db STINGER rakétát adott el Szaúd-Arábiának¹⁷. Ezen katonai eszközök eladásával Szaúd-Arábia egyszersmind az Egyesült Államok lekötelezettjévé vált. Az Egyesült Államok elkötelezettségét az Öböl térségének védelme iránt tovább nyomatékosította, hogy 1983-ban a Reagan kormányzat létrehozta a CENTCOM-ot, az amerikai hadsereg közel-keleti régióért felelős önálló parancsnokságát.

A 80-as évek közepén az adott geopolitikai helyzetben Schweizer (1994), Salameh (2015) és Sudakov (2014) szaúdi-amerikai együttműködést lát az olaj világpiacán is. Szaúd-Arábiának és az Egyesült Államoknak egyaránt érdekében állt az alacsony olajár, hogy a Perzsa-öböl térségét fenyegető szovjet veszélyt mérsékelni tudják. Szaúd-Arábiának pedig volt is lehetősége az olaj világpiaci árának tartós eséséhez szükséges jelentős olajkínálat-bővítésre, hiszen olajkútjainak több mint felét a 80-as évek első felében leállította, ezek újraindítása viszonylag kis ráfordítással megoldható volt. A szaúdiak meggyőzésének volt egy fontos eleme: a 80-as évek során Szaúd-Arábia világossá tette az amerikaiak számára, hogy akkor hajlandó lépéseket tenni az olajár csökkentése felé, ha világszínvonalú fegyvereket vásárolhat az Egyesült Államoktól. A szaúdiak által kért fegyverüzletek a 80-as évek első felében megvalósultak, így megnyílt a tér az olajár esésének, ahogy az akkori amerikai védelmi miniszter, Caspar Weinberger fogalmazott: „Alacsonyabb olajárakat akartunk. Ennek érdekében fegyvereket adtunk el nekik [a szaúdiaknak]” (Schweizer, 1994: 31, saját fordítás).

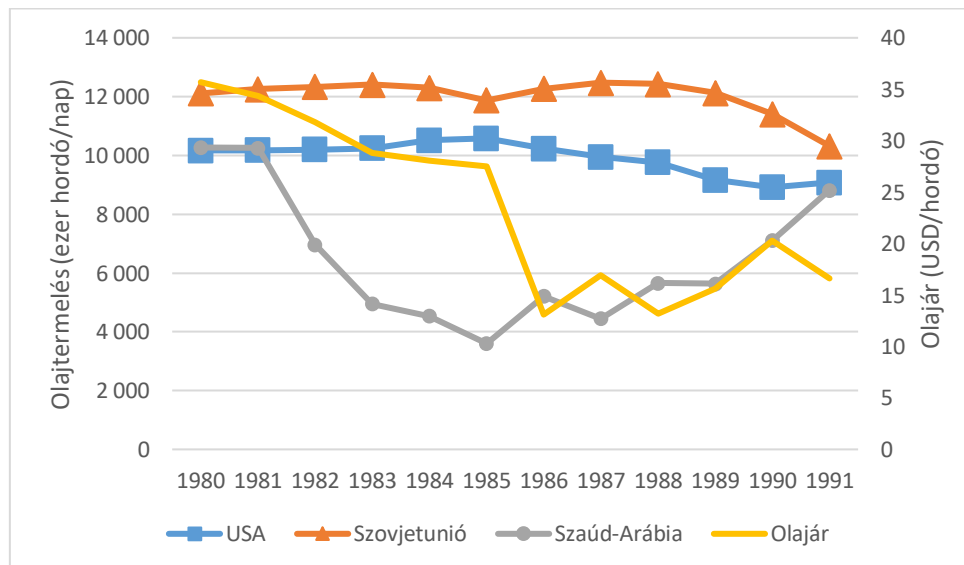
¹⁷ Ezeket a fegyverüzleteket annak ellenére kötötte meg a Reagan kormányzat, hogy Izrael és sok amerikai politikus is ellenezte az arab ország felfegyverzését világszínvonalú fegyverrendszerekkel.

6.8 Az olajárcsökkenés lépései a 80-as évek közepén – geoökonómiai támadás a Szovjetunió ellen?

Jelen fejezet az 1980-as évek közepén bekövetkezett olajáresés okait elemzi, ezen keresztül a H2B hipotézis vizsgálatához kapcsolódik.

Az 1980-as évek elején még mind az Egyesült Államok mind Szaúd-Arábia csúcsra járatották olajtermelésüket, így jelentős és tartós olajárcsökkenést előidéző érdemi kínálatbővítésre akkor nem volt módjuk, keresleti oldalról pedig igen nehéz befolyásolni a világszerte olajárakat: kőolajfogyasztók millióival – vállalatokkal és háztartásokkal – nem lehet megállapodásokat kötni kőolajfogyasztásuk visszafogásáról geopolitikai célok megvalósítása érdekében. Mi okozta tehát az olajárak meredek esését a 80-as évek közepén? Nézzük először a kínálati oldal folyamatait (Reményi & Glofák, 2023).

9. ábra: A három legnagyobb olajtermelő ország kőolaj termelése és az olajár alakulása (1980-1991)

Ábra: saját szerkesztés, adatok forrása: British Petrol (2022).

Az 1979-es olajárrobbanást követően a világ nagy olajtermelői csúcsra járatották kitermelésüket, mert korábban soha nem látott extraprofitot lehetett elérni az olajpiacon. 1982-től azonban Szaúd-Arábia – szakítva korábbi olajpiaci stratégiájával – váratlan olajpiaci lépésre szánta el magát: meredeken csökkenteni kezdte olajkitermelését (1980-ról 1985-re 65%-kal

csökkent a szaúdi kitermelés), indoklása szerint azért, hogy az aktuális magas szinten – 25-30 USD közötti sávban – stabilizálni tudja az olajárakat. Ennek értelmében Szaúd-Arábia vállalta a „swing producer” szerepét: saját kitermelésének alakítását aláveti annak a célnak, hogy az ár magasan maradjon, cserébe az OPEC többi tagja betartja az előre meghatározott kitermelési kvótákat. Ez a szaúdi indoklás azonban több szempontból is megkérdőjelezhető volt.

- A kitermelési mennyiség drasztikus csökkentésével Szaúd-Arábia jelentős profittól fosztotta meg önmagát, ugyanis később, a 80-as évek második felében hordónként 16 USD átlagáron adta el azt az olajat, amit a 80-as évek első felében 25-30 USD körüli áron is eladhatott volna (termelőkapacitásai ugyanis megvoltak hozzá). Mindezt tette egy olyan időszakban, mikor Szaúd-Arábia egyébként hatalmas költségvetési hiánnyal küzdött (Yergin, 2018).
- A szaúdi kitermelés csökkentésével 1985-ig sikerült ugyan 25 USD fölött tartani az olaj árát, de ennek hasznából Szaúd-Arábia csak alig részesült (a kitermelési mennyiségének drasztikus csökkentése miatt), térségbeli geopolitikai ellenfelei (elsősorban a Szovjetunió és Irán) viszont igen jelentős mértékben profitáltak belőle, a magas olajáraknak köszönhetően megerősödött katonai potenciáljuk révén már Szaúd-Arábiára nézve is reális katonai veszélyt jelentettek.
- Az OPEC-en kívüli termelők (pl.: Nagy-Britannia) csúcsra járaták kitermelésüket, közben pedig az OPEC termelők is rendszeresen megszegték kvótavállalásaikat, így ezek az országok lefölözték azt a hasznot, amiről Szaúd-Arábia önként lemondott.
- A szaúdiak csökkenő olajpiaci részesedéséből kifolyólag csökkent Szaúd-Arábia befolyása a közel-keleti geopolitikai folyamatokra, az arab-izraeli konfliktusra és a nyugati országokra (Yergin, 2018).
- Az 1970-es évek második felében Szaúd-Arábia többször hangoztatta, hogy az akkori 10-13 USD árnál magasabb olajár már kedvezőtlen lenne számára, ezért az OPEC üléseken határozottan ellenállt minden áremelési kísérletnek (Yergin, 2018). Ha Szaúd-Arábia 1978-ban a 13 USD olajárat túl magasnak tartotta, akkor nehezen hihető, hogy 1982-ben a fenti terheket és kockázatokat vállalva küzdött volna azért, hogy az olaj árát 25-30 USD közötti sávban stabilizálja.

A szaúdi kitermelés radikális csökkentése nyomán 1986-ra előállt annak a lehetősége, hogy jelentős szaúdi kínálatbővítéssel gyors, jelentős és tartós áresést idézzenek elő a kőolaj

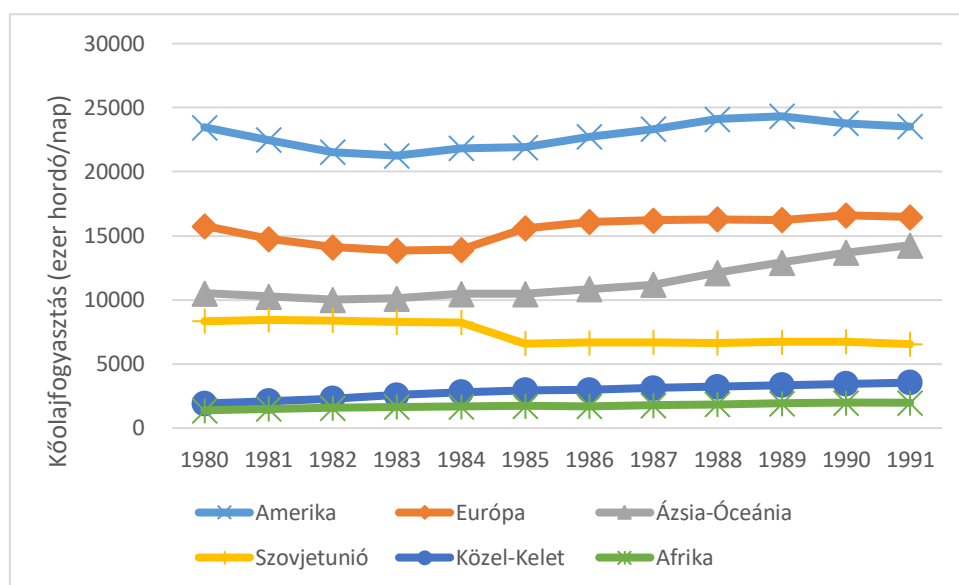
világpiacán. Az ekkor megvalósuló szaúdi kínálatbővítés – melynek keretében Szaúd-Arábia 1985-től a Szovjetunió 1991-es felbomlásáig csaknem 2,5-szeresére emelte éves olajkitermelését – a 80-as évek második felében jelentős áresést és tartósan alacsony árat (13-21 USD sáv) eredményezett az olaj világpiacán¹⁸. A szaúdi kínálatbővítés nyomán mind az olajár, mind pedig a szovjet olajpiaci részesedés csökkent, így az olajár és a szovjet export mennyiség szorzataként előálló szovjet exportbevételek két okból kifolyólag is meredeken esni kezdtek. Ez a csökkenés jelentős mértékben hozzájárult, hogy a szovjet gazdaság az évtized végére váláságba került.

Meg kell jegyezni, hogy nem kizárólag Szaúd-Arábia olajpiaci lépéseinek volt köszönhető az olajár esése. Az OPEC másik két tagja (melyekkel olajpiaci lépéseit rendszerint összehangolja), Kuvait és az Egyesült Arab Emírségek is Szaúd-Arábiához hasonló lépéseket tettek a 80-as évek során. Az évtized elején jelentősen csökkentették kitermelésüket, majd 1986-tól kezdve dinamikus kínálatbővítésbe kezdtek, így – Szaúd-Arábiánál kisebb mértékben ugyan, de – szintén hozzájárultak az olajár zuhanásához és ezen keresztül a szovjet gazdasági válság elmélyüléséhez. 1980-tól 1985-ig Kuvait 36%-kal, az Egyesült Arab Emírségek pedig 30%-kal csökkentette az olajkitermelését, míg 1985-től 1989-re Kuvait 25%-kal az Egyesült Arab Emírátságok pedig 50%-kal bővítette a termelését (British Petrol, 2022). Szerepük egyáltalán nem volt elhanyagolható, mert a két kisebb ország együttes olajtermelése a 80-as évek során a szaúdi termelés 27-57%-át tette ki. A vizsgált időszakban egyébként a szovjet és amerikai kitermelés viszonylag szűk sávban mozgott: 12 millió, illetve 10 millió hordó/nap körül, tehát a szovjet és amerikai termelés alakulása jelentős áresést nem eredményezett az olaj világpiacán (British Petrol, 2022).

Az olajár esését azonban elméletileg nem csak kínálati, hanem keresleti okok is előidézhetik, ezért az alábbiakban áttekintésre kerül, hogy a keresleti oldalon felfedezhető-e olyan mozgások, amelyek a 80-as évek közepén az olajár zuhanását elősegíthették (Reményi & Glofák, 2023).

¹⁸ Az olajpiaci reakciók intenzitását egyébként jól jelzi, hogy nem volt szükség a jelentős szaúdi kínálatbővítés fizikai megvalósulásához ahhoz, hogy a kőolaj ára meredek zuhanásba kezdjen. Önmagában a tervezett kínálatbővítésre vonatkozó szaúdi bejelentés hatására meredek lejtmenetbe váltott a kőolaj világpiaci ára.

10. ábra: A világ nagy régióinak olajfogyasztása (1980-1991)

Ábra saját szerkesztés, adatok forrása: British Petrol (2022).

Az ábra jól szemlélteti, hogy a vizsgált időszakban a keresleti oldalon nem tapasztalhatók olyan mozgások (jelentős keresletcsökkenés), amelyek az olaj árának nagymértékű esését eredményezhették volna; az olaj fogyasztásának időbeli alakulása minden vizsgált régióban egyeneshez közeli képet és 1985-től folyamatosan enyhe emelkedést mutat (kivéve a Szovjetunióban – de a szovjeteknek nem volt érdeke az alacsony olajár, ezért esetükben kizárhatjuk a tudatos olajár csökkentő szándékot). Megállapítható tehát, hogy az olajár meredek esésének okai kínálati oldalon, azon belül is elsősorban Szaúd-Arábia piaci lépéseivel magyarázhatók.

Fontos hangsúlyozni, hogy az Egyesült Államok és Szaúd-Arábia hivatalosan sosem ismerte el, hogy a gazdasági hadviselésen belül az olajár befolyásolása tudatos gazdasági hadviselési eszköz lett volna a 80-as években a Szovjetunióval szemben, ez azonban érthető, mert ahogy a katonai hadviselésben, úgy a gazdasági hadviselésben sem hozzák nyilvánosságra a fontos hadműveletek részleteit, mert ez veszélyeztetné a későbbi hasonló hadműveletek sikerét.

6.9 A gazdasági hadviselés szerepe a Szovjetunió legyőzésében

A Szovjetunióval szembeni gazdasági hadviselést a CIA irányította. A CIA igazgatója 1981. és 1987. között William J. Casey¹⁹ volt, aki fiatal korában, a második világháború alatt az amerikai kormányzati Gazdasági Hadviselési Testületnél (Board of Economic Warfare) dolgozott, ahol a náci Németország elleni gazdasági hadviselés lépéseit tervezték és irányították, így a nemzetközi konfliktusok terén elsősorban gazdasági szakértőnek számított (Schweizer, 1994).

A Szovjetunióval szembeni gazdasági hadviselés alkalmazását az 1980-as években egyébként folyamatos viták és belső harcok kísérték az Egyesült Államokban is. Erős véleménykülönbségek voltak egyrészt az erőteljes gazdasági hadviselést támogató úgynevezett keményvonalasok (Caspar Weinberger védelmi miniszter, William J. Casey CIA igazgató és Richard Perle biztonságpolitikai tanácsadó) másrészt az egésszpályás gazdasági hadviselést ellenző kormányzati szervek (pl.: a Mezőgazdasági Minisztérium vagy a Kereskedelmi Minisztérium) között (Dobson, 2005). Tovább nehezítette a helyzetet, hogy az Egyesült Államok európai szövetségesei is elleneztek az erőteljesebb gazdasági nyomásgyakorlást a szovjetekkel szemben. Nemcsak Franciaország és Németország, hanem az Egyesült Államokkal erősebb atlantista kapcsolatokat ápoló Nagy-Britannia is számos alkalommal fejezte ki ellenérzéseit az amerikaiak erőteljesebb gazdasági hadviselési terveivel szemben (Dobson, 2005). Az európai szövetségesek bevonása a gazdasági hadműveletekbe azonban elengedhetetlen volt, mert a közvetlen amerikai-szovjet kereskedelem volumene csekély volt, így érdemi kereskedelmi korlátozások megvalósítása elképzelhetetlen lett volna a szövetségesek, elsősorban az európai szövetségesek együttműködése nélkül. Reagan tehát a fenti erők és érdekek között hozott döntéseket hol a gazdasági hadviselés fokozásáról, hol annak enyhítéséről, így az amerikai gazdasági hadviselési politika nem mutatott folyamatos konzisztenciát a hidegháború utolsó évtizedében, de folyamatosan napirenden volt (Dobson, 2005).

Fontos azt is hangsúlyozni, hogy a szakirodalom nem egységes a hidegháború időszakában folytatott amerikai gazdasági hadviselés megítélésével kapcsolatban. James G. Wilson (2007) szerint például egyáltalán nem beszélhetünk konzisztens és tudatos hidegháborús stratégiáról és annak részeként konzisztens gazdasági hadviselési stratégiáról

¹⁹ Casey különösen jó viszonyt ápolt Reagan elnökkel, mindketten ír származásúak voltak, kormányzati megbeszélések során gyakran mondtak – összekacsintva – ír (fa)vicceket egymásnak, némileg zavarba hozva a többi résztvevőt (Schweizer, 1994).

Reagan elnök kapcsán. Lebow és Stein (1994) szerint pedig a gazdasági hadviselés részeként kiprovokált fegyverkezési verseny nemcsak, hogy nem segítette elő, hanem inkább hátráltatta a hidegháború békés lezárását, mert az amerikai fegyverkezés csak megnehezítette Gorbacsov dolgát, hogy meggyőzze a szovjet tábornokokat a hatalmas szovjet fegyverarzenál leszerelésének szükségességéről. Álláspontom szerint azonban – a fenti kritikák ellenére – a fegyverkezési verseny által okozott gazdasági többletterhelés (amelyre vonatkozóan számszerű becslést is bemutattam a 6.5 fejezetben) egyrészt jelentős mértékben gyengítette a szovjet gazdaságot, másrészt pedig hozzájárult ahhoz, hogy Gorbacsov a fegyverkezési verseny befejezésében és így a szovjet katonai fenyegetés csökkentésében lássa a Szovjetunió felett tornyosuló gazdasági problémák megoldásának legfőbb lehetőségét, így Lebow és Stein álláspontjával szemben úgy értékelem, hogy a gazdasági hadviselés (és annak részeként a fegyverkezési verseny) hasznos eszköze volt a Szovjetunióval szembeni amerikai geopolitikai stratégiának.

Az Egyesült Államok és a Szovjetunió közötti hidegháborús küzdelmek természetesen nem csak gazdasági dimenzióban folytak. Politikai, diplomáciai, katonai, hírszerzési és gazdasági küzdelmek komplex eredménye volt az Egyesült Államok győzelme és a Szovjetunió összeomlása a 80-as 90-es évek fordulóján. Nem állítható tehát, hogy a gazdasági hadviselés vagy az olajár befolyásolása egymagában elegendő lett volna a Szovjetunió legyőzéséhez, az viszont belátható, hogy a gazdasági hadviselés és a tartósan alacsony olajár jelentős gazdasági problémákat okozott a Szovjetunióknak és ezen gazdasági problémák jelentős mértékben hozzájárultak a Szovjetunió rendszerének összeomlásához.

Tanulságos, hogy Lawrence Eagleburger, George W. Bush egykori államtitkára egy 1994-es nyilatkozatában szemléletesen kifejtette, hogy a hidegháborús gazdasági küzdelmek az Egyesült Államok gazdaságát is megviselték: „A hidegháború célvonalát az Egyesült Államok is úgy érte el, hogy már kapkodott a levegő után” (Tonelson, 1994, saját fordítás).

6.10 A kőolaj árának esése a 2014-2016 időszakban

Jelen fejezet a 2014-2016 időszak olajpiaci eseményeivel foglalkozik, ezen keresztül a H3 hipotézis vizsgálatához kapcsolódik.

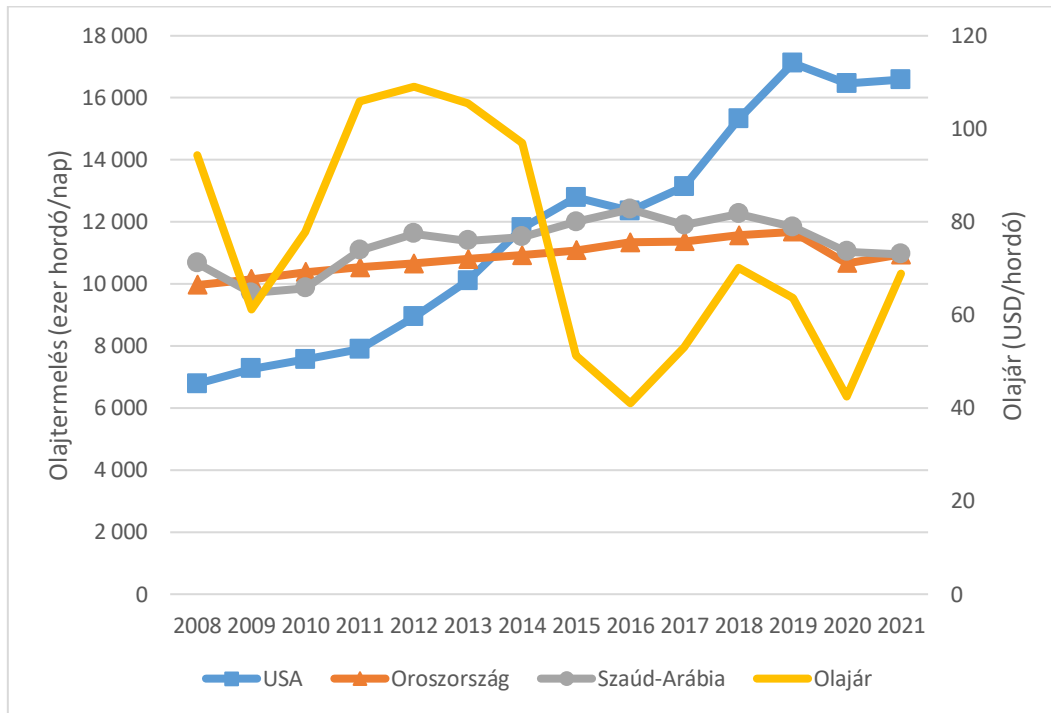
2014. fontos mérföldkő volt a nyugati-orsz kapcsolatokban: “Minden valószínűség szerint majd a 2020-ban, 2030-ban írt geopolitikai tanulmányok e jelenlegi, 2014. évet a geopolitika fordulójának fogják tekinteni. Leginkább azért, mert a Krím-félsziget márciusi

orosz annektálása kiváltotta a nyugati világ döbbenetét, miszerint lehetséges területi revízió a XXI. századi Európában” (Bernek, 2015: 77). A kiéleződő geopolitikai ellentétek nyomán a kőolajpiacon is fontos folyamatok rajzolódtak ki.

A 2008-as gazdasági világválságot követő időszak az olajpiacon több ponton hasonlóságot mutat az 1980-as évtizeddel. 2010-2013 időszakban ismét igen magas (100 USD/hordó fölötti) olajárak alakultak ki a világpiacon, melyek inflációval korrigálva lényegében megegyeztek az 1970-es évek végén és az 1980-as évek elején tapasztalt olajárak szintjével. Ennek következtében Oroszország (mint jelentős olajexportőr) bevételei jelentősen megemelkedtek, melynek nyomán nemzetközi geopolitikai aktivitása ismételten fokozódott (pl.: Krím annexiója, aktív katonai részvétel a szíriai háborúban, Wagner-csoport katonai akciói Afrikában és Ázsiában). Ez a megnövekedett geopolitikai aktivitás ismételten jelentősen sértette az Egyesült Államok geopolitikai érdekeit, de a közvetlen katonai fellépés Oroszországgal szemben most sem volt reális alternatíva, így felmerült a 80-as években egyszer már sikerrel alkalmazott geoökonómiai eszköz, az olaj világpiaci árának csökkentése az orosz geopolitikai aktivitás megfékezésére: az egykori amerikai elnök, Ronald Reagan fia, Michael Reagan a Krím 2014-es orosz annexiója nyomán publikált cikkében felhívja az Obama adminisztráció figyelmét, hogy az oroszokat ugyanazzal a fegyverrel lehet most megfékezni, amivel az apja a 80-as években legyőzte a Szovjetuniót: „Az apám rávette a szaúdiakat, hogy árasszák el a világpiacot olcsó olajjal. Az alacsony olajárak miatt leértékelődött a Rubel, ami a Szovjetunió csődjét eredményezte, ez elvezetett a Peresztrojkához, Mihail Gorbacsovhoz és a Szovjet Birodalom összeomlásához” (Reagan, 2014, saját fordítás).

2015-től az olajár meredek zuhanásba váltott. Az alábbiakban bemutatásra kerül, hogy milyen kőolajpiaci folyamatok eredményezték az olajár mélyrepülését ebben az időszakban (Reményi & Glofák, 2023).

11. ábra: A három legnagyobb olajtermelő ország olajkitermelése és az olajár alakulása (2008-2021)

Ábra saját szerkesztés, adatok forrása: British Petrol (2022).

A 2014. után bekövetkező áresés okait – hasonlóan a 80-as évek közepéhez – ismételten a kínálati oldalon találjuk, de a főszereplő és a mechanizmusok eltérőek voltak.

2008-2019 időszakban Oroszország és Szaúd-Arábia kitermelése egy viszonylag szűk sávban mozgott (10-12,5 millió hordó/nap), így ezen országok termelési aktivitása önmagában nem indokolja a tapasztalt jelentős árváltozásokat. Az Egyesült Államok viszont – ahol az új kőolajipari technológiák, elsősorban a hidraulikus rétegrepesztéses technológia és a horizontális fúrás technológiája révén kitermelhetővé váltak új olajkészletek (pl.: palaolaj készletek) – 2008-ról 2015-re csaknem 90%-kal növelte kitermelését, ez a növekedés pedig 2015-re (miután Oroszország annektálta a Krímet) jelentős áresést eredményezett az olaj világpiacán. Fontos hangsúlyozni azonban, hogy ebben az időszakban az Egyesült Államok már nem számíthatott olyan mértékben Szaúd-Arábia olajpiaci támogatására, mint a hidegháború utolsó évtizedében, ugyanis a 2010-es évtized első felében, az Obama adminisztráció idején az Egyesült Államok aktivitása a közel-keleti térségben érezhetően csökkent, a korábban oly szoros amerikai-szaúdi együttműködés lazulni kezdett (MacGillivray, 2019; Sudakov, 2014). Ebben az időszakban azonban az Egyesült Államoknak már nem is volt

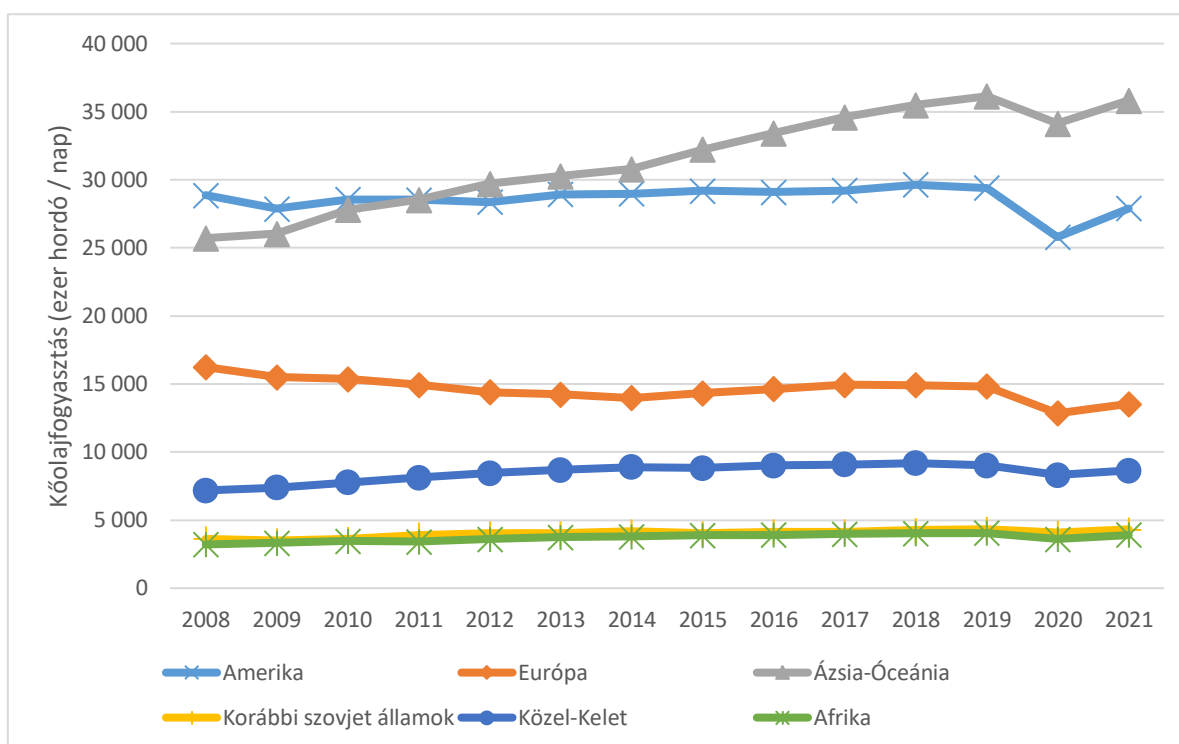
szüksége Szaúd-Arábiára (Legrenzi & Lawson, 2017)²⁰, vagy bármely más szövetségesére ahhoz, hogy jelentős áresést tudjon előidézni a kőolaj világpiacon. A technológiai fejlődésnek köszönhetően (kitermelhetővé váltak új amerikai olajkészletek) már egymagában is olyan jelentős kitermelés növekedést tudott produkálni, amely az olajár jelentős, mintegy 60%-os csökkenését eredményezte. Az olajár esését ebben az esetben is gyorsan követte az orosz katonai kiadások csökkenése. A 2013. évi csúcstról (88,3 milliárd USD) 5 év alatt nominálértékben mintegy 30%-kal (61,3 milliárd USD-re) csökkentek az orosz katonai kiadások (a csökkenés mértéke reálértékben 35%-os volt) (SIPRI, 2022).

Fontos azonban hangsúlyozni, hogy az Egyesült Államokban működő olajvállalatok alapvetően magánvállalatok, míg Oroszországban, illetve Szaúd-Arábiában működő olajvállalatok nagyrészt vagy egészen állami tulajdonban vannak. Így az Egyesült Államok kormánya nem határozhatja meg közvetlenül, hogy az amerikai olajvállalatok mikor mennyi olajat termeljenek ki – míg ilyenfajta állami ráhatás Oroszországban vagy Szaúd-Arábiában fennállhat. Mindazonáltal az Egyesült Államok kormányának is vannak eszközei az amerikai olajvállalatok termelésének befolyásolására. Egyrészt különböző állami szervek rendelkezhetnek kisebb-nagyobb tulajdonosi részesedéssel olajvállalatokban is, így közvetlen szavazatuk van ezen vállalkozások (jellemzően részvénytársaságok) közgyűlésében. Másrészt szabályozói hatóságként valamennyi energetikai vállalatot felügyelnek kormányzati szervek, így hatósági jogkörükből kifolyólag – bizonyos keretek között – van lehetőségük közvetlen utasításokat is adni a cégeknek. Harmadrészt különböző gazdasági ösztönzőkkel is tudja a kormányzat a kitermelés fokozása vagy visszafogása irányába ösztönözni az olajipari vállalatokat (például az adórendszeren keresztül), negyedrészt pedig a geoökonómiai küzdelmek korábban már nem a haditengerészet, a légierő vagy a tüzérség jelenti a fő csapásmérő eszközt a geopolitikai stratégiák kezében, hanem a nagyvállalatok – közülük is elsősorban a pénzügyi és energetikai vállalatok, ezzel pedig nyilván az érintett vállalatok is tisztában vannak –, így kormányzati kapcsolataik (általában nem nyilvános módon) részletesen kiterjednek a geoökonómiai együttműködésekre is.

Mivel az olajár befolyásolása elvileg keresleti oldalról is lehetséges, ezért vizsgáljuk meg a kőolaj világpiaconak keresleti oldalát is a 2008-2021 időszakban (Reményi & Glofák, 2023).

²⁰ Erre az időszakra az Öböl-menti országok olaj világpiaconak súlya amúgy is csökkent (British Petrol, 2022).

12. ábra: A világ nagy régióinak kőolajfogyasztása (2008-2021)

Ábra saját szerkesztés, adatok forrása: British Petrol (2022).

A kőolaj piacának keresleti adatai ebben az időszakban sem utalnak árfolyam manipulációra (a 2020. évi kereslet csökkenés oka a COVID-19 világjárvány volt, nem geopolitikai akció). Az egyes régiók kőolajfogyasztása minden esetben egyeneshez közelít és összességében növekszik. Az áresés okait tehát ebben az időszakban is kínálati oldalon, azon belül is elsősorban az Egyesült Államok olajpiaci magatartásában találjuk.

A fentiek összhangban vannak Luttwak tézisével (Luttwak, 1990), miszerint a jelenkor geopolitikai küzdelmeiben már a polgári innovációk helyettesítik a katonai technológiai előrehaladást, hiszen Oroszország geopolitikai aktivitásának visszaszorításához egy polgári innováció, a palaolaj kitermelését lehetővé tevő kőolajipari technológiák kifejlesztése nyújtotta az egyik legerősebb eszközt az Egyesült Államok kezében.

További hasonlóság az 1980-as évek és a 2014. utáni időszak között, hogy az amerikai gazdasági támadás megint „többfrontos” volt. Míg a 80-as években a kőolaj árának mélyrepülése mellett a fegyverkezési verseny (és a Reagan adminisztráció 6.5. fejezetben bemutatott további geoökonómiai eszközei) által generált többletterhelés szorították pótlólagosan a Szovjetunió gazdaságát, addig a 2014. utáni időszakban az olajár mélyrepülése

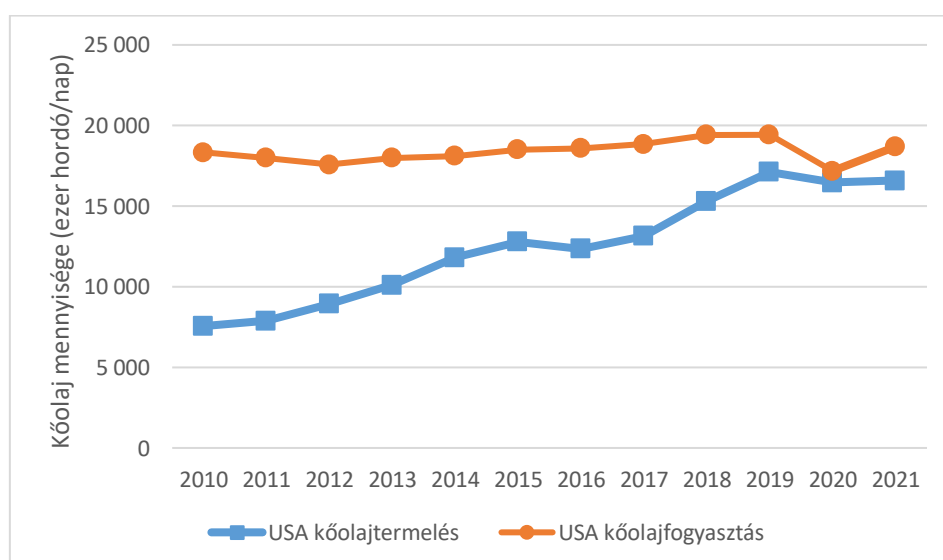
mellett a Krím annexiója miatt elrendelt nemzetközi gazdasági szankciók jelentettek pótlólagos terhelést az orosz gazdaságra nézve (Bogdanova, 2022).

6.11 Az Egyesült Államok számára optimális olajár meghatározása

Az Egyesült Államok számára optimális olajár meghatározása önmagában is komplex feladat, számos tényező összesített hatásának eredője. Figyelembe kell venni makroökonómiai, belpolitikai és geopolitikai szempontokat egyaránt.

Mivel az elmúlt évtizedekben az Egyesült Államok folyamatosan nettó olajimportőr volt, ezért elmondható, hogy az Egyesült Államok gazdasági érdekei általában azt diktálták, hogy az olajár alacsony legyen – hacsak egyéb egyedi indokok a pusztán makrogazdasági érdekeket nem írták felül. Bár a nem-konvencionális olajkitermelési technológiák (elsősorban a rétegrepszés és horizontális fúrás) fejlődése révén jelentősen nőtt az Egyesült Államok kőolaj kitermelése (2010-ről 2019-re 2,25-szörösére nőtt a termelés), a vizsgált időszakban az Egyesült Államok mindvégig nettó kőolaj importőr volt, bár az import mennyisége az évtized során jelentősen csökkent. Míg 2010-ben az amerikai fogyasztás 2,4-szerese volt a saját termelésnek, addig 2021-ben az Egyesült Államok olajfogyasztása már csak 13%-kal haladta meg a saját termelését (2020-ban a fogyasztás és termelés közti különbség a COVID járvány miatt átmenetileg 4%-ra csökkent).

13. ábra: Az Egyesült Államok kőolajtermelése és fogyasztása (2010-2021)

Ábra: saját szerkesztés, forrás: British Petrol (2022)

A jelen fejezetben vizsgált 2014-2016 időszakban átlagosan kb. 50%-os volt a keresleti többlet a saját termelési mennyiség fölött. A fentiek alapján tehát a 2010-2021 időszakban jellemzően az alacsony olajár volt az Egyesült Államok makrogazdasági érdeke, ahogy ezt Obama és Trump elnök nyilvánosan megszólalásaiban többször is hangoztatta, mert az alacsony olajár jótékony hatással volt az amerikai gazdasági növekedésre, a munkanélküliségre, az inflációra, a külkereskedelmi mérleg egyenlegére és a választópolgárok életszínvonalára egyaránt (Reményi & Glofák, 2023).

Gazdasági és belpolitikai nézőpontból azonban fontos szempont az amerikai olajipar helyzete is. Az új olajkitermelési technológiák fejlődésével megnőtt az amerikai olajszektor súlya, munkaerő foglalkoztató képessége és lobbijereje is, az amerikai olajipar pedig értelemszerűen a magasabb olajárakban érdekelt. A túl alacsony olajár a nagyobb olajipari cégek jövedelmezőségének romlását és a kisebb olajipari cégek csődjét eredményezheti.

Ha csak geopolitikai kontextusban vizsgáljuk, akkor is azt találjuk, hogy az amerikaiak számára optimális olajár megint csak komplex mérlegelés eredményeként állapítható meg. Míg például az alacsony olajár kedvező az Egyesült Államok számára az Oroszországgal, Iránnal vagy Venezuelával kapcsolatos geopolitikai céljai elérése szempontjából, addig kedvezőtlen lehet a Kínával vívott geopolitikai küzdelmek szempontjából, mert az alacsony olajár kedvező a kínai gazdaság számára, hiszen nettó kőolajimportőrként Kína a kőolajigényének több mint 70%-át importból fedezi (British Petrol, 2022), így a geoökonómia korában az alacsony olajárak hozzájárulhatnak Kína geopolitikai súlyának növekedéséhez. Végülis az Egyesült Államok számára fontos összes geopolitikai aktorra kiterjedő geopolitikai hatásoknak az eredője mutatja meg, hogy geopolitikai szempontból mi lehet a kívánatos olajár az Egyesült Államok számára.

A fentieket figyelembe véve elmondható, hogy 2014-2016 között az olajár esése makroökonómiai és geopolitikai szempontból összességében egybe esett az Egyesült Államok érdekeivel, az alacsony olajár irányába mutató amerikai érdekek összességében erősebbek voltak, mint a magas olajár irányába mutató érdekek (Reményi & Glofák, 2023).

Míg tehát az 1980-as évek közepén az Egyesült Államok elsőrendű geopolitikai célja volt a Szovjetunió geopolitikai aktivitásának visszaszorítása, addig a 2014-2021 időszakban tapasztalt olajpiaci kínálatbővítés és az ennek nyomán bekövetkező olajár csökkenés egyik fontos szempontja volt, hogy ez visszafoghatja majd Oroszország geopolitikai aktivitását, de nem az egyetlen és talán nem is a legfontosabb szempont volt az összes közül. Míg ugyanis az 1980-as években a szovjet hatalom kiterjesztése a Perzsa-öböl térségére a kommunizmus

világszintű megerősödését eredményezhette volna és el is dönthette volna a hidegháború kimenetlét a szovjetek javára, addig a 2014. utáni időszakban Oroszország geopolitikai aktivitása (pl.: Krim annexiója, katonai részvétel a szíriai háborúban) jóval kisebb veszélyt jelentett az Egyesült Államok érdekeire nézve.

További fontos összefüggés, hogy ha az amerikai olajtermelés az elmúlt években tapasztalt ütemben tovább növekszik, akkor egy idő után az Egyesült Államok kőolajból önellátóvá, majd később nettó exportórrá válhat. Ebben az esetben erősebb gazdasági érdekei fűződnek majd ahhoz, hogy az olaj világpiaci ára magasabb legyen, így nehezebben szánja majd rá magát, hogy Oroszországgal szembeni geopolitikai céljai elérése érdekében az olajár tartós letörésére törekedjen – ez akár érezhetően meg is növelheti majd Oroszország mozgásterét a Brzezinski-féle „Nagy sakkjárá”-n (Brzezinski, 1997).

6.12 Az orosz katonai kiadások és az olajár kapcsolata

Jelen fejezet az olajár és az orosz katonai kiadások kapcsolatát elemzi, ezen keresztül a H4 és H4A hipotéziseket vizsgálja.

Olajexportáló országok esetében a bruttó hazai termék (GDP) általában erős kapcsolatban van az olajárak alakulásával. Az olajárak emelkedésével ugyanis nő az adott országban működő olajipari vállalatok bevétele és nyeresége, ennek következtében – ceteris paribus – nő az országban realizált jövedelem (GDP) is. Magasabb GDP magasabb adóbevételeket eredményez a központi kormányzati költségvetés számára, illetve olyan országok esetén, ahol az olajipari vállalatok jelentős részben vagy egészben állami tulajdonban vannak (ilyen volt például a Szovjetunió, illetve jelenleg ilyen Oroszország) az általuk elért nyereség is részben vagy egészben a kormányzati költségvetést gyarapítja, így az olajár növekedése a növekvő adóbevételeken kívül még egy csatornán keresztül hozzájárul a központi kormányzati költségvetés bevételeinek gyarapításához (Glofák, 2019a). Növekvő olajárak esetén a növekvő kormányzati bevételek lehetővé teszik, hogy a kormányzat a költségvetés kiadási oldalát is növelje a deficit növekedése nélkül. Magasabb kormányzati kiadások esetén pedig általában van lehetőség a katonai kiadások növelésére is – ha ennek az ország vezetése szükségét látja (Glofák, 2020d).

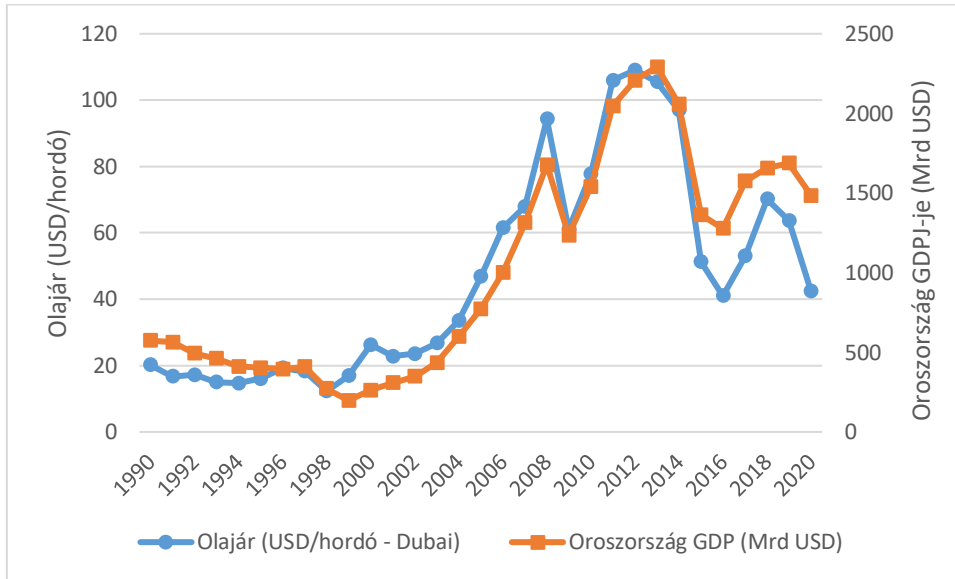
A fenti gondolatmenet érvényesülését érdemes megvizsgálni a Szovjetunió és Oroszország esetében. A Szovjetunió esetén problémát jelent azonban, hogy az 1970-80-as

időszakra nem állnak rendelkezésre megbízható adatok a szovjet katonai kiadások nagyságáról, ezért erre az időszakra vonatkozóan nem lehet megbízható statisztikai vizsgálatot végezni az olajárak és a szovjet katonai kiadások alakulása közötti kapcsolatról. 1993-tól kezdve azonban a SIPRI (2022) adatbázis tartalmaz adatokat Oroszország katonai kiadásaira vonatkozóan, így erre az időszakra vonatkozóan már végezhető összefüggés vizsgálat (Glofák, 2019c).

Oroszország katonai kiadásainak alakulása (USD-ben kifejezve, folyó áron) a SIPRI (2022) adatbázisban, míg az olajár alakulása a British Petrol (2022) adatbázisában megtalálható, így az elemzés során ezekre az adatbázisokra támaszkodtam. A British Petrol adatbázis tartalmaz éves átlagos olajár adatokat többféle olajtípusra vonatkozóan (Brent, Dubai, Nigerian Forcados, West Texas Intermediate (WTI)). Jelen értekezés egészében a Dubai típusú olaj árára vonatkozó adatokat használtam, mert erre vonatkozóan van a leghosszabb adatsor a British Petrol adatbázisban: míg Dubai adatok 1972-től szerepelnek az adatbázisban, addig a többi olajtípus esetén csak 1976-tól szerepelnek árak. Az olajtípus választásának nagy jelentősége jelen kutatási téma szempontjából egyébiránt nincsen, mert a különböző olajfajták árai szorosan korreláltak a világpiacon – legalábbis 2022. előtt. 2022-től ugyanis az orosz-ukrán konfliktus miatt Oroszországgal szemben elrendelt nyugati szankciók következtében az Ural típusú olaj ára a korábban jellemző -5% áreltéréstől jelentősen elmozdult: az Ural típusú olaj ára 25-35%-kal a Dubai típus ára alá került.

A fentiek alapján első lépésben vizsgálat készült arra vonatkozóan, hogy az olajár változása milyen kapcsolatban volt az orosz GDP alakulásával az elmúlt három évtizedben, ezt szemlélteti az alábbi ábra.

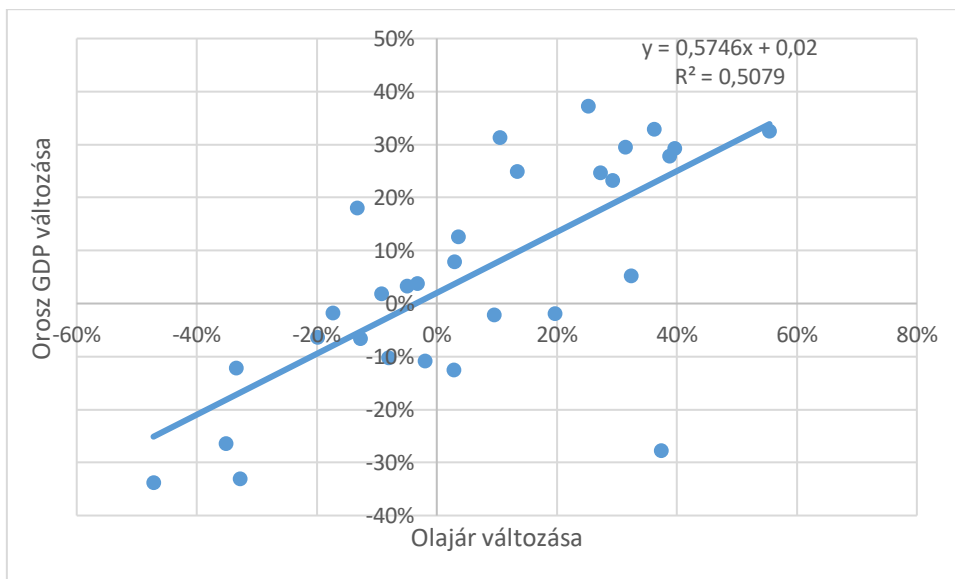
14. ábra: Az olajár és az orosz GDP alakulása (1990-2020)

Ábra: saját szerkesztés adatok forrása: ENSZ (2022), British Petrol (2022)

A fenti ábra jól szemlélteti, hogy az olajár és az orosz GDP a vizsgált három évtizedben jellemzően együtt mozgott, ezek alapján érdemes összefüggés vizsgálatot végezni az olajár változása és az orosz GDP változása között.

15. ábra: Az olajárváltozás és az orosz GDP változása közötti kapcsolat (1991-2020)

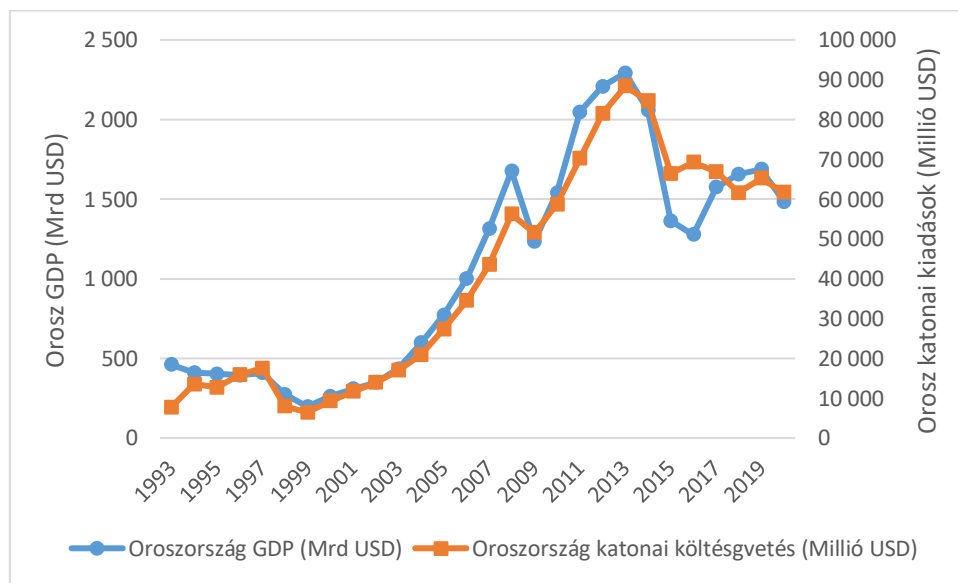

Ábra: saját szerkesztés, adatok forrása: ENSZ (2022), British Petrol (2022)

A fenti ábra alapján az olajárváltozás és az orosz GDP változása között kapcsolat mutatható ki. A determinációs együttható (R^2) értéke 0,51, ami már határozottan jelzi a kapcsolat meglétét. A regressziós egyenes meredeksége +0,57, vagyis amikor az olajárak 1%-kal változnak, akkor az orosz GDP átlagosan 0,57%-kal szokott változni, azonos irányba.

A GDP változása pedig – előzetes feltételezésem szerint – hatással van Oroszország katonai költségvetésének változására. Ennek vizsgálatához első lépésben tekintsük át az orosz GDP és az orosz katonai kiadások alakulását.

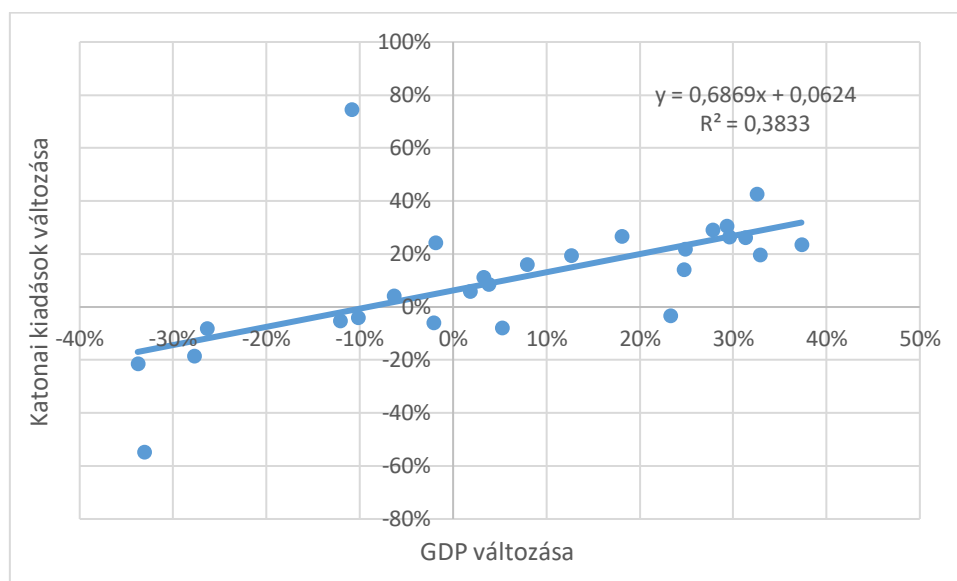
16. ábra: Az orosz GDP változása és az orosz katonai költségvetés alakulása (1991-2020)

Ábra: saját szerkesztés adatok forrása: ENSZ (2022), SIPRI (2022)

A fenti ábra jól szemlélteti, hogy az orosz GDP és a katonai költségvetés jellemzően együtt mozgott a vizsgált időszakban, így érdemes erre az időszakra vonatkozóan is összefüggés vizsgálatot végezni.

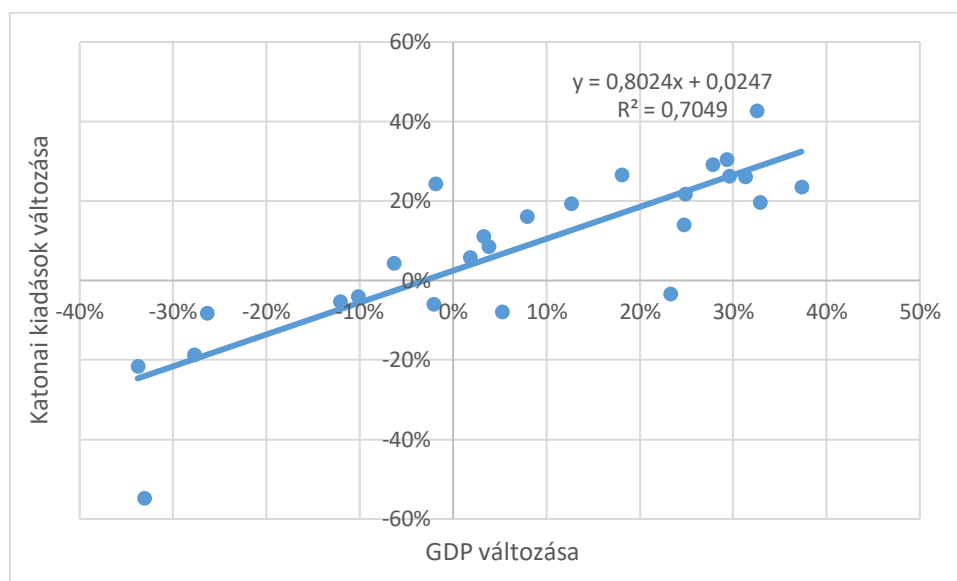
**17. ábra: Az orosz GDP és az orosz katonai kiadások változása közötti kapcsolat
(1994-2020)**

Ábra: saját szerkesztés adatok forrása: ENSZ (2022), SIPRI (2022)

A regressziós egyenes meredeksége +0,69, vagyis amikor a GDP 1%-kal változik, akkor az orosz katonai kiadások átlagosan 0,69%-kal szoktak változni, azonos irányba. A determinációs együttható értéke (R^2) 0,38, ami meglévő, de nem túl erős kapcsolatra utal. A fenti ábrán jól látható, hogy van egy kiugró érték: 1994-ben a GDP 11%-kal csökkent, miközben a katonai kiadások 74%-kal nőttek. Ebben az időszakban a Szovjetunió összeomlását követő években kialakult gazdasági válság miatt éveken keresztül csökkent az USD-ben számított folyóáras orosz GDP és 1993-ig a katonai kiadások is jelentős mértékben zuhantak, így hát a 1993. évi nagyon alacsony szinthez képest tudott jelentősen nőni az orosz katonai kiadások nagysága – ami %-ban sok, de abszolút értékben nem volt olyan magas érték. A fentiekből kifolyólag az 1994. évi érték nagyon torzítja az összefüggés vizsgálatot. Ha az 1994. évi értéket kihagyjuk a vizsgálatból, akkor jelentősen javul a modell magyarázó ereje.

**18. ábra: Az orosz GDP és az orosz katonai kiadások változása közötti kapcsolat
(1995-2020)**

Ábra: saját szerkesztés adatok forrása: ENSZ (2022), SIPRI (2022)

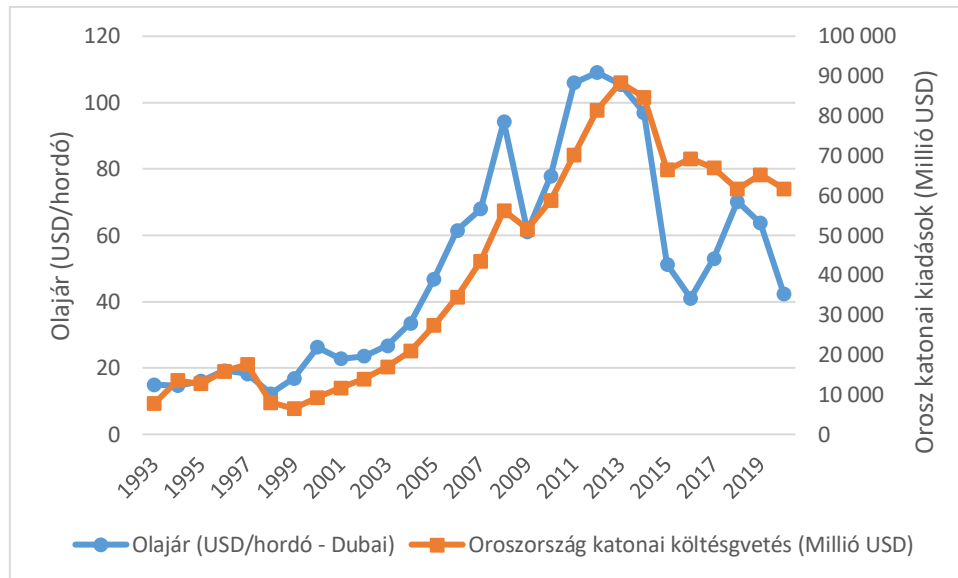
Ebben az esetben a modell magyarázó ereje jelentősen nő: $R^2 = 0,7$, ami – tekintettel arra, hogy csak egy magyarázó változó szerepel a modellben – erős kapcsolatot jelez más, hasonló témakörben készített kutatásokkal összehasonlítva²¹. Ebben a modellben a regressziós egyenes meredeksége is nagyobb: $+0,8$. Vagyis amikor az orosz GDP 1%-kal változik, akkor az orosz katonai kiadások átlagosan 0,8%-kal szoktak változni azonos irányba. Meg kell azonban jegyezni, hogy a vizsgált időszak végén, 2015-2020 között láthatóan gyengült a kapcsolat a két változó között. A 2015-2020 (igen rövid) időszak adatai alapján számított regressziós egyenes meredeksége $+0,3$ és az $R^2 = 0,35$ (bár az alacsony elemszám miatt ebből a regressziós modellből messzemenő következtetéseket nem lehet levonni, de a kapcsolat gyengülését határozottan jelzi).

A fentiek alapján megállapítható, hogy Oroszország esetében az olajár alakulása pozitív kapcsolatban van a GDP alakulásával, ami pedig erős pozitív kapcsolatban van a katonai

²¹ Dunne és Perlo-Freeman például 2003. évi modelljében, ahol 10 magyarázó változó hatását vizsgálta a katonai kiadásokra 0,661-es R^2 értéket kapott a hidegháborús időszakra vonatkozóan, míg 0,614-es értéket kapott a hidegháborút követő időszakra vonatkozóan (Dunne & Perlo-Freeman (2003), míg Ward és Davis (1992) három magyarázó változóval készült modellje esetén az R^2 értéke 0,75 volt, Deger és Smith (1983) többváltozós modelljében az egyes változókra számított R^2 értéke 0,3 és 0,8 között szóródott.

kiadások alakulásával. A fentiek alapján érdemes elvégezni az összefüggés vizsgálatot közvetlenül az olajár alakulás és az orosz katonai kiadások alakulása között.

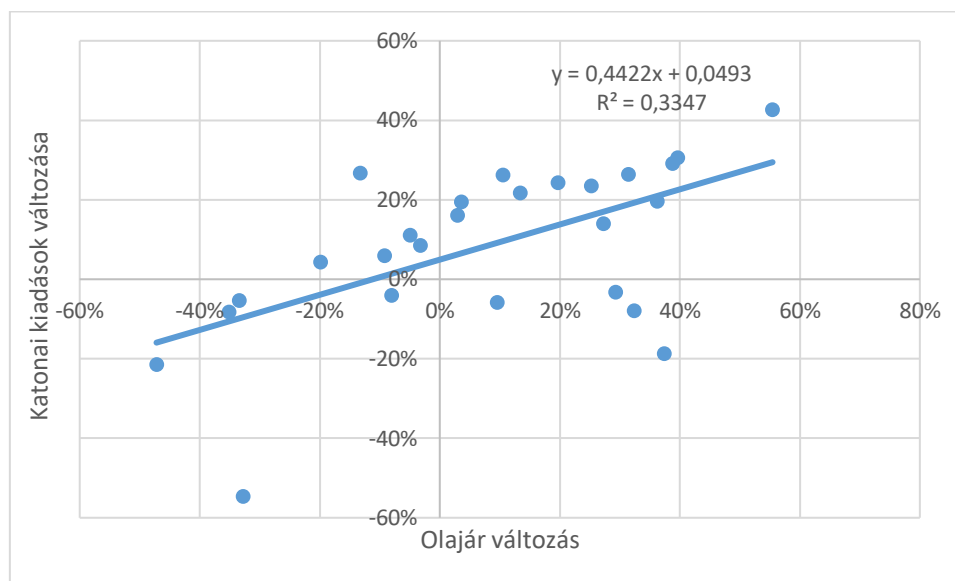
19. ábra: Az olajár és az orosz katonai kiadások alakulása (1993-2020)

Ábra: saját szerkesztés adatok forrása: British Petrol (2022), SIPRI (2022)

A fenti ábra jól szemlélteti, hogy az olajár és az orosz katonai költségvetés alakulása a vizsgált időszakban kapcsolatban volt egymással, ennek pontos erősségét lineáris regressziós modell segítségével határoztam meg (az 1994. évi adatot – annak torzító hatása miatt – elhagytam az összefüggés vizsgálatból).

20. ábra: Az olajár változása és az orosz katonai kiadások változása közötti kapcsolat (1995-2020)

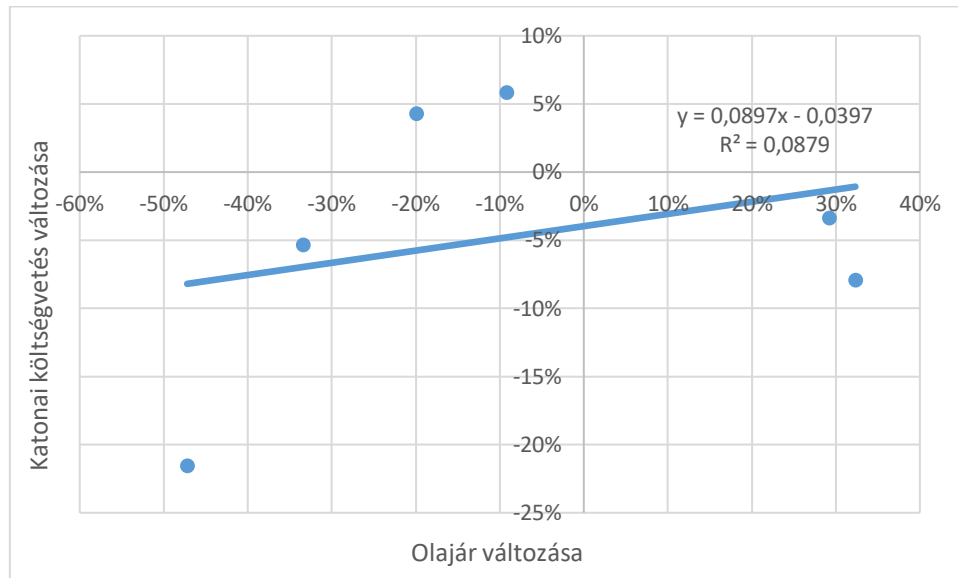
Ábra: saját szerkesztés adatok forrása: British Petrol (2022), SIPRI (2022)

Az olajárváltozás tehát a GDP változásán keresztül hat az orosz katonai költségvetés nagyságára. Amikor az olajár 1%-kal változik, akkor az orosz katonai költségvetés átlagosan 0,44%-kal szokott változni, azonos irányba. A determinációs együttható (R^2) értéke 0,33, ami nem erős, de meglévő kapcsolatra utal.

A jelen fejezetben bemutatott vizsgálatok további eredménye, hogy 2014. után jelentősen csökkent az olajár és vele együtt az orosz GDP is, eközben viszont az orosz katonai költségvetés csak jóval kisebb mértékben csökkent, vagyis 2014. után már határozottan csökkent az olajár és a katonai kiadások közötti kapcsolat erőssége. (Ha csak 1995-2014 időszakra vizsgáljuk a kapcsolatot a két változó között, akkor $y = 0,54x + 0,055$ regressziós egyenletet kapunk ($R^2 = 0,37$), ami némileg nagyobb meredekséget és erősebb kapcsolatot jelez, mint az 1995-2020 időszakra vonatkozó modell).

Az alacsony elemszám miatt fenntartásokkal kell kezelni a 2015-2020 (igen rövid) időszakra vonatkozó regressziós modellt, de annak szemléltetésére felhasználható, hogy 2014. után erőteljesen csökkent az olajárváltozás és az orosz katonai kiadások változása közötti kapcsolat.

21. ábra: Az olajár változása és az orosz katonai kiadások változása közötti kapcsolat (2015-2020)

Ábra: saját szerkesztés adatok forrása: British Petrol (2022), SIPRI (2022)

Ebben az időszakban a regressziós egyenes meredeksége (0,09) jóval kisebb, mint az 1995-2020 időszak egészében (0,44) és a determinációs együttható ($R^2 = 0,09$) is nagyon alacsony: ebben a rövid időszakban tehát a regressziós modellel nem is igazolható, hogy a két változó között volt egyáltalán kapcsolat.

A kapcsolat gyengülésének egyik oka lehet, hogy 2014-től kezdve Oroszország indirekt módon már háborúban állt Ukrajnával, illetve feltételezhetően ekkor már készült a közvetlen, nyílt katonai konfrontációra is, így katonai kiadásait ebben az időszakban annak ellenére sem csökkentette, hogy az olajár és ennek nyomán az orosz GDP is csökkent. Másik oka lehet, hogy a 2010-es évek közepére Oroszország már jelentős devizatartalékokat halmozott fel, hogy legyen pénzügyi védőpajzsa a tervezett ukrajnai invázió kapcsán várható nyugati geoökonómiai támadásokkal szemben, így csökkenő GDP mellett is fenn tudta tartani a katonai kiadások viszonylag magas szintjét.

22. ábra: Az Orosz Nemzeti Bank devizatartalékainak alakulása (1998-2020)
(millió USD)

Forrás: Tradingeconomics (2022)

A fenti ábra jól szemlélteti, hogy 2014-2015-ben a Krím annexiója után ugyan átmenetileg csökkent a devizatartalékok szintje, de azt ezt követő – viszonylag enyhe – nyugati gazdasági szankciók mellett ismét jelentősen tudta növelni devizatartalékainak szintjét Oroszország, így a 2022. évben megindított ukrajnai háborúnak igen jelentős devizatartalékokkal tudott nekikezdeni, ami erős védőpajzsot jelentett számára a korábbiaknál szigorúbbra várt újabb nyugati gazdasági szankciókkal szemben.

A jelen fejezetben bemutatott vizsgálatok alapján megállapítható, hogy 1995-2014 közötti két évtizedben az olaj világpiaci árának csökkenésére az orosz katonai költségvetés már rövid távon csökkenéssel reagált. 2015-től kezdve viszont ez az összefüggés határozottan gyengült, így ebben az időszakban egy esetleges geoökonómiai célú olajárcsökkenés esetén már nem lehetett az orosz katonai kiadások rövid távú csökkenésére számítani. Az orosz katonai kiadások olajártól való relatív függetlenségét addig fenn lehet tartani, amíg Oroszország kellően nagy pénzügyi tartalékokkal rendelkezik.

A fenti eredmények hangsúlyosan az olajár és az orosz katonai kiadások közötti rövidtávú kapcsolatra vonatkoznak. Ha az olajár – és különösen Ural típusú kőolaj árának – alacsony szintje hosszú időn keresztül fennmarad, és a nyugati szankciók nyomán a potenciális piacok is szűkülnek, akkor jelentősen nehezebbé válik Oroszország számára a katonai költségvetés szintjének fenntartása hosszabb távon, tehát egy ilyen geoökonómiai fegyver – ha rövid távon nem is, de – hosszabb távon továbbra is hatékony lehet.

6.13 Az olajár alakulása és a katonai erőssorrend

Jelen értekezés témája szempontjából érdekes összefüggés, hogy az olajár alakulása hogyan befolyásolja a világ országainak katonai erőssorrendjét. Az egyes országok katonai potenciáljának mérésére többféle módszert is használ a szakirodalom. Az egyik elterjedt módszer a Global Firepower évente frissülő listája (Global Firepower, 2023). A másik elterjedt módszer a SIPRI (2022) katonai költségvetés nagysága alapján történő rangsorolás.

A Global Firepower 2006. óta állítja össze a világ országainak katonai erőssorrend listáját, melyet komplex módszertan alapján határoz meg. Az egyes országok értékelése során 60 különböző faktort vesz figyelembe és értékeli: természetesen figyelembe veszi a harcok során mozgósítható élőerőt és a harci eszközök mennyiségét, de emellett értékeli például a pénzügyi háttérrel, logisztikai potenciált vagy a földrajzi adottságokat is. A listán évek óta változatlan a dobogó első három résztvevője és sorrendje: Egyesült Államok, Oroszország és Kína. A 2023-ban publikált lista első 20 helyezettje az alábbiak szerint alakul.

6. táblázat: a világ 20 legerősebb hadserege a Global Firepower alapján (2023)²²

Global Firepower katonai erőssorrend (2023)			
1	USA	11	Törökország
2	Oroszország	12	Brazília
3	Kína	13	Indonézia
4	India	14	Egyiptom
5	Nagy-Britannia	15	Ukrajna
6	Dél-Korea	16	Ausztrália
7	Pakisztán	17	Irán
8	Japán	18	Izrael
9	Franciaország	19	Vietnam
10	Olaszország	20	Lengyelország

Táblázat: saját szerkesztés, adatok forrása: Global Firepower (2023)

²² A Global Firepower – módszertani okokból – nem veszi figyelembe a nukleáris fegyvereket.

Felmerül a kérdés, hogy az orosz-ukrán háború során előerőben és fegyverek terén is meggyengülő Oroszországot megelőzi-e majd Kína a következő években a listán.

A fenti listán egyébként Magyarország az 54. helyet foglalja el, a régió középmezőnyében található: elmarad Romániától, Csehországtól és Lengyelországtól, de megelőzi Szlovákiát, Bulgáriát, Horvátországot és Szerbiát.

A Global Firepower nem publikál évekre visszamenőleg adatokat, így idősorokon alapuló statisztikai elemzéseket nem lehet végezni rajta, ebből kifolyólag a szakirodalom inkább a SIPRI adatbázist használja az egyes országok katonai potenciáljának vizsgálata céljára (ami a geoökonómia korában indokoltnak is látszik).

Az alábbi táblázat szemlélteti, hogy a SIPRI (2022) katonai kiadásokat tartalmazó adatbázisa alapján hogyan alakult Oroszország pozíciója a katonai költségvetés nagysága alapján felállított rangsorban különböző olajárak esetén:

7. táblázat: Oroszország és Szaúd-Arábia pozíciója a katonai költségvetési rangsorban különböző olajárak esetén

	1998	2001	2005	2007	2012	2016	2017	2019	2021
Olajár (USD/ hordó)	12,30	22,78	46,78	67,92	109,06	41,02	53,02	63,71	68,91
1	USA	USA	USA	USA	USA	USA	USA	USA	USA
2	Franciaország	Japán	Egyesült Kir.	Kína	Kína	Kína	Kína	Kína	Kína
3	Japán	Egyesült Kir.	Franciaország	Egyesült Kir.	Oroszország	Oroszország	Szaúd-Arábia	India	India
4	Egyesült Kir.	Franciaország	Kína	Franciaország	Franciaország	Szaúd-Arábia	Oroszország	Szaúd-Arábia	Egyesült Kir.
5	Németország	Kína	Japán	Oroszország	Japán	Franciaország	India	Oroszország	Oroszország
6	Olaszország	Németország	Németország	Németország	Egyesült Kir.	India	Franciaország	Egyesült Kir.	Franciaország
7	Szaúd-Arábia	Olaszország	Olaszország	Japán	Szaúd-Arábia	Egyesült Kir.	Egyesült Kir.	Japán	Németország
8	Kína	Szaúd-Arábia	Myanmar	Olaszország	India	Japán	Japán	Franciaország	Szaúd-Arábia
9	Brazília	India	Oroszország	Szaúd-Arábia	Németország	Németország	Németország	Németország	Japán
10	India	Dél-Korea	Szaúd-Arábia	India	Brazília	Dél-Korea	Dél-Korea	Dél-Korea	Dél-Korea
11	Dél-Korea	Oroszország	India	Dél-Korea	Olaszország	Olaszország	Brazília	Olaszország	Olaszország
...									
16	Oroszország								

Ábra: saját szerkesztés, adatok forrása SIPRI (2022), British Petrol (2022)

A lista élén – olajártól függetlenül – minden évben az Egyesült Államok állt, igen nagy fölényel (2021-ben például az Egyesült Államok katonai költségvetése folyó áron 801 milliárd USD) meghaladta az utána következő 9 ország együttes katonai költségvetésének nagyságát (777 milliárd USD)). A fenti táblázat jól szemlélteti, hogy Oroszország pozíciója a katonai költségvetés nagyságának rangsorában jól követi az olajárak alakulását. Az elmúlt negyed évszázadban a 16. és 3. hely között széles spektrumon mozgott Oroszország pozíciója, miközben az olajár 12 USD és 109 USD között szintén igen széles skálát járt be. Oroszország katonai költségvetése tehát nem csak abszolút összegét tekintve követi az olajárak alakulását, hanem a nemzetközi rangsorban elfoglalt relatív pozíciója is erőteljesen függ tőle.

A fenti táblázat érdekes tanulsága továbbá Szaúd-Arábia pozíciójának változása is, amely ország esetében a kormányzati bevételek jelentős része szintén erőteljesen függ az olajexport árbevételétől. Szaúd-Arábia relatív pozíciója szintén követi az olajár változását, csak egy-két év késéssel. Magas olajárak esetén Szaúd-Arábia fel tud halmozni annyi tartalékot, hogy az olajárak esésekor még 1-2 évig fenn tudja tartani a relatíve magas katonai költségvetési szintet és csak utána kezd el csökkenni a katonai költségvetése. Jelen összefüggés egyébként összhangban van a 6.2 fejezet Szaúd-Arábiára vonatkozó eredményeivel (miszerint Szaúd-Arábia esetén a GDP változása erősebb kapcsolatban van a következő évi katonai kiadások változásával, mint a tárgyévi katonai kiadások változással).

6.14 A kőolaj árának esése 2020 tavaszán

Jelen fejezet a 2020. elején tapasztalt kőolajpiaci folyamatok okait elemzi, ezen keresztül a H5 hipotézis vizsgálatához kapcsolódik.

2020. elején az orosz csapatok még mindig jelen voltak Szíriában és a Krím kérdésében sem látszott kompromisszumkésznek Oroszország, így az évek óta fennálló főbb orosz-amerikai geopolitikai konfliktusok nem oldódtak meg. Bár a 2014. óta elrendelt gazdasági szankciók Oroszországgal szemben továbbra is érvényben voltak, azok egyelőre nem hozták meg a várt geopolitikai eredményt: mint azt korábban láttuk, ebben az időszakban az orosz kőolajexport növekedett (6.4.5. fejezet), a devizatartalékok pedig szintén növekedni tudtak (6.12. fejezet) a gazdasági szankciók ellenére is.

2020 elején Szaúd-Arábia olajpiaci árháborút indított Oroszország ellen (hivatalos indoklás szerint azért, mert Oroszország nem volt hajlandó érdemi vállalást tenni a kitermelési kvótájának csökkentésére). Az árháború keretében Szaúd-Arábia dinamikus kínálatbővítésbe kezdett, akárcsak az 1980-as évek közepén. Ezzel szinte egy időben a COVID-19 járvány világszintű terjedése jelentős mértékben visszafogta a nemzetközi közlekedést és az ipari termelést is, így a kőolaj piacának keresleti oldala jelentős mértékben visszaesett.

Oroszország felvette a kesztyűt és a szaúdi fenyegetések ellenére sem csökkentette kitermelését, így a COVID járvány okozta keresleti sokk mellett igen erős kínálati sokk is érte az olaj világpiacát, így az olaj ára mélyrepülésbe kezdett. Rövid időre még az is előfordult, hogy jelentősen negatív tartományba csúszott az olaj ára: 2020 április 20-án -37 USD alá esett a WTI típusú olajár a spot piacon²³. A technikai okokból rövid időre negatív tartományba esett olajáraktól eltekintve természetesen pozitív maradt a kőolaj ára: áprilisban 23 USD-re esett a Dubai típusú olaj ára, júniusban viszont már jelentősen drágábban, 40 USD fölött adták az olajat a spot piacon, miközben éves átlagban is 40 USD körül alakult mindegyik olajtípus átlagára (WTI: 39,15 USD, Dubai: 42,41 USD, Brent: 41,84 USD) (British Petrol, 2022).

Az olaj árának 2020 tavaszán tapasztalt jelentős zuhanása azonban komoly veszélyt jelentett már az Egyesült Államok gazdaságára nézve is. Mivel a 18 éve nem látott alacsony olajárak mellett az olajkitermeléssel foglalkozó – többé-kevésbé eladósodott – kisebb-nagyobb amerikai olajipari vállalkozások tömeges csődje csődhullámot indíthat el az egész amerikai gazdaságban, az komoly veszteségeket okoz a befektetőknek és a finanszírozó bankoknak egyaránt, valamint növeli a munkanélküliséget is, ezért az amerikai kormány határozottan kiállt az olajár további csökkenése ellen és pénzügyi segítséget ígért a csődközelbe került amerikai olajipari vállalkozásoknak (fontos hangsúlyozni, hogy a 2020. novemberi választásokhoz közeledett az Egyesült Államok). Donald Trump amerikai elnök 2020 tavaszán több alkalommal sürgette Oroszországot és Szaúd-Arábiát termelésük csökkentésére, az olajárak emelkedése érdekében (Lefebvre, 2020). 2020. április 3-i nyilatkozatában pedig Donald Trump megköszönte Vlagyimir Putyin orosz elnöknek és Salman szaúdi királynak, hogy lezárták az év eleji árháborújukat és megállapodtak az olajtermelésük csökkentéséről (Egan, 2020).

²³ Fontos hangsúlyozni, hogy a negatív árak csak rövid időre, földrajzilag jól körülhatárolható területen, technikai okokból alakultak ki, nem minősültek tartós állapotoknak. A lejáratukhoz közelítő – jelentős részben spekulatív célú – határidős olajpiaci long pozíciók sürgető zárása nyomán az olajpiaci túlkínálatnak köszönhetően bizonyos földrajzi területeken (pl.: Wyoming) szűkösnek bizonyultak az olajtároló kapacitások, ez okozta, hogy bizonyos időpontokban és földrajzi területeken fizetni kellett azért, hogy valaki átvegye a határidős kontraktus keretében megvásárolt, de a spot piacon átvenni nem kívánt olajmennyiséget.

2019-ben és 2020 legelején tehát még szóltak amerikai geopolitikai érvek az alacsony olajár mellett (pl.: Oroszország, Irán vagy Venezuela gyengítése), ezért sürgette Trump elnök több alkalommal is az olajárak csökkentését, de a COVID járvány nyomán, 2020 tavaszán már a geopolitikai szempontok háttérbe szorultak a belpolitikai és makrogazdasági szempontok mellett. Így – bár 2019 végén az Egyesült Államok még támogatta Szaúd-Arábia kitermelés fokozására irányuló terveit – 2020 áprilisára már a szaúdi kitermelés csökkentése és a magasabb olajárak szükségessége mellett foglalt állást (Munoz, 2019).

Természetesen az Egyesült Államoknak ebben az időszakban sem volt ellenére, hogy Oroszország jelentős veszteségeket szenved el az alacsony olajár miatt, hiszen a Krím kérdése, a szíriai orosz katonai jelenlét vagy a fehérorosz belpolitikába történő esetleges orosz beavatkozás veszélye mindenképpen sértette az Egyesült Államok geopolitikai érdekeit, de az amerikai makrogazdasági és belpolitikai szempontok 10-20 USD közötti olajáraknál már felülírták ezeket a geopolitikai megfontolásokat.

Bár Oroszország hivatalos álláspontja szerint 2020 első felében számára nem okozott erőn felüli nehézségeket az olajár mélyrepülése, sokatmondó, hogy az ország ebben az időszakban jelentős tételben elkezdte értékesíteni aranykészleteit. A Moscow Times értesülései szerint 2020 második negyedében Oroszország aranyeladásból származó bevételei (3,6 milliárd USD) meghaladták a gázeladásból származó bevételeket (3,5 milliárd USD) (Moscow Times, 2020). Ilyen reláció 1994. óta nem fordult elő, amikor a rendszerváltás nyomán jelentkező súlyos gazdasági problémák miatt volt kénytelen Oroszország értékesíteni aranykészleteinek egy jelentős részét. Hasonló helyzet lépett fel egyébként az 1980-as évek közepén is, amikor a csökkenő olajárak és a fegyverkezési verseny miatt a Szovjetunió aranyeladásai rekord szintre emelkedtek. Az orosz olajipar nehéz helyzetét jól szemlélteti továbbá, hogy a második legnagyobb orosz olajtársaság, a Lukoil 2020 első negyedében 669 millió USD veszteséget könyvelt el (Kiselyova-Soldatkin, 2020).

Utólag megállapítható, hogy 2020-ban Oroszországban már valószínűleg tervbe volt véve Ukrajna inváziója, így Oroszország ebben az időszakban inkább az aranytartalékokat kezdte apasztani, hogy a könnyebben mobilizálható és likvidebb devizatartalékok rendelkezésre álljanak az Ukrajna megtámadása nyomán várható nyugati geoökonómiai támadás esetére.

6.15 Európa mozgástere a mesterséges olajár befolyásolásban

Jelen a fejezet azt vizsgálja, hogy Európának milyen lehetőségei vannak az olaj világpiaci árának csökkentésére, ennek révén a H6 hipotézist vizsgálja.

Az elmúlt évszázadok folyamán Oroszország (illetve a Szovjetunió) mindig jelentős hatást gyakorolt Európa geopolitikai helyzetére és így van ez a 21. században is. Bár a 21. században a katonai hadviselés helyett gyakran inkább más geopolitikai eszközökre helyezi a hangsúlyt Oroszország az európai geopolitikai szintéren is (pl.: hibrid hadviselés, kiber támadások, gazdasági hadviselés, európai országok és az Európai Unió belpolitikai destabilizációja, választások befolyásolása stb.), nem mond le a katonai erő alkalmazásáról sem – elegendő, ha a Krím 2014. évi annexiójára vagy a 2022-ben kirobbant orosz-ukrán háborúra gondolunk.

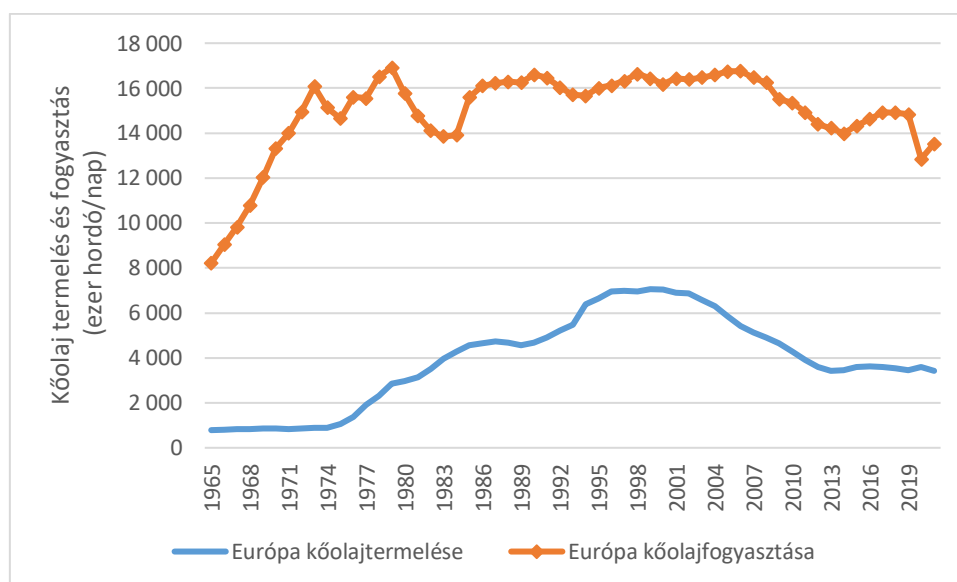
Tekintettel a tekintélyes orosz katonai potenciálra és a mérhetetlen pusztításra képes nukleáris fegyverarzenálra, az európai országok – és elsősorban az Európai Unió – számára nem reális alternatíva a közvetlen katonai konfrontáció Oroszországgal szemben. Az európai országoknak tehát más eszközöket kell számba venni, ha fel akarnak lépni geopolitikai érdekeik védelmében Oroszországgal ellenében. Az eszközök számbavétele során itt is felmerülhetnek a hibrid hadviselés vagy a kiber hadviselés eszközei, de emellett kiemelt hangsúlyt kaphatnak a gazdasági hadviselés eszközei is.

Az Európai Unió – szövetségi rendszerének keretein belül – látványosan alkalmazta is a gazdasági hadviselést Oroszország ellen, amikor az Egyesült Államokkal együtt gazdasági szankciókat vezetett be Oroszország ellen (vagyonai eszközök befagyasztása, kereskedelmi korlátozások, pénzügyi korlátozások stb.) már a Krím annexióját követően is és ezeket a gazdasági szankciókat újabakkal toldotta meg a 2022-ben kirobbant orosz-ukrán háború időszaka alatt.

A gazdasági hadviselésnek azonban lehetnek nyilvánosan nem deklarált komponensei is. Mivel az orosz gazdaság túlzott mértékben támaszkodik a kőolaj exportjára, ezért kézenfekvőnek tűnik az orosz gazdaság gyengítése a kőolaj árának mesterséges befolyásolása révén az európai országok számára is. Jelen fejezet azt vizsgálja, hogy az európai országok kezében lehet-e hatásos geoökonómiai eszköz az olaj árának mesterséges befolyásolása, ezen keresztül pedig az orosz gazdaság és az orosz katonai potenciál gyengítése, melynek eredményeképp Oroszország európai geopolitikai aktivitása is visszafogható.

Akár – az Oroszország nélkül vett – egész Európát, akár az Európai Uniót vizsgáljuk, megállapítható, hogy a kontinens évtizedek óta jóval több kőolajat használ, mint amennyit termel. Bár Nagy-Britannia és Norvégia nem tagjai az Európai Uniónak, viszont kőolajkitermelésük az elmúlt évtizedekben az európai termelés élvonalába tartozott (1980 óta 70% felett van a két ország részesedése az európai kőolajtermelésből, 1992. óta pedig 80% feletti a részesedésük – köszönhetően az északi-tengeri kőolajmezőknek), továbbá a NATO keretén belül katonai szövetségesei a legtöbb európai uniós országnak, így a vizsgált geopolitikai szempontból indokolt, hogy ne az európai uniós kőolajtermelési és kőolajfogyasztási adatokat mutassam be, hanem a teljes Európára vonatkozó adatokat. (A British Petrol adatbázis 1965-től kezdve tartalmaz kőolajtermelési és -fogyasztási adatokat, ezért az alábbi ábra is ezen időszakra vonatkozik).

23. ábra: Európa kőolajtermelése és -fogyasztása (1965-2021)

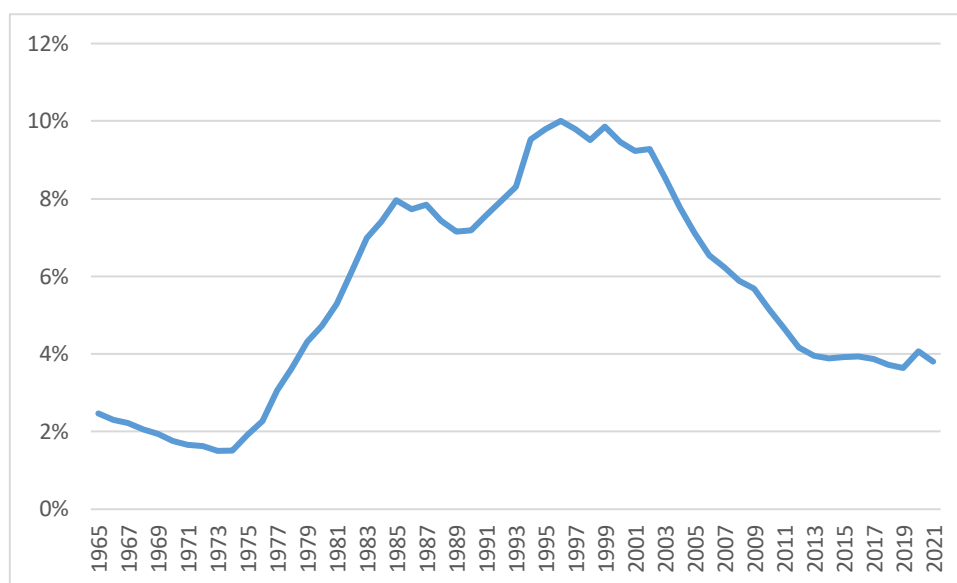

Ábra: saját szerkesztés, forrás: British Petrol (2022), Glofák (2019b) alapján

A fenti ábra jól szemlélteti, hogy a vizsgált időszakban Európa fogyasztása jelentősen és folyamatosan meghaladta az európai olajkitermelés szintjét. Az európai olajtermelés az ezredfordulón érte el a csúcát 7 millió hordó/nap átlagos kitermelési szinttel, de ez a mennyiség is a saját fogyasztásnak mindössze 43%-át fedezte.

Európa részesedése a világ kőolajtermeléséből egyszer érte el a 10%-ot (1996-ban), egyébként 1,5% és 10% közötti sávban mozgott.

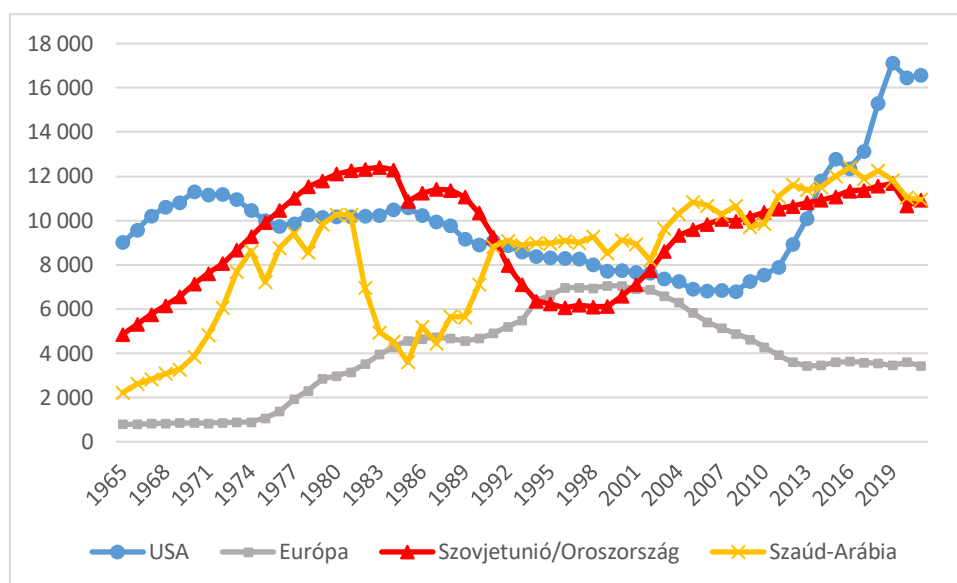
24. ábra: Európa részesedése a világ kőolaj termeléséből

Ábra: saját szerkesztés, forrás: British Petrol (2022), Glofák (2019b) alapján

Európa tehát az elmúlt bő fél évszázadban nem rendelkezett és jelenleg sem rendelkezik akkora olajtermeléssel, amellyel reálisan kőolaj túlkínálatot tudna okozni az olaj világpiacon, hiszen még saját fogyasztásának is csak töredékét tudja biztosítani (2021-ben 25% volt ez az arány). Európa kőolaj kitermelésének maximuma az 1990-es évek végén volt (elsősorban Nagy-Britannia és Norvégia északi-tengeri kitermelésének köszönhetően), ebben az időszakban voltak olyan évek (1996-2000 időszak), amikor Európa kőolajtermelése meghaladta az orosz kitermelés szintjét és megközelítette az Egyesült Államokét is (Glofák, 2019b).

25. ábra: A világ jelentősebb kőolajtermelőinek kitermelési adatai²⁴

Ábra: saját szerkesztés, forrás: British Petrol (2022), Glofák (2019b) alapján

Az ezredforduló óta azonban jelentősen csökkent Európa kőolajkitermelése, az elmúlt években a világ teljes olajtermelésének 4%-a körül stabilizálódott, vagyis Európa súlya a kőolajtermelésben olyan alacsony, hogy nem jöhet szóba részéről olyan mértékű kínálatbővítés, amely az olaj világszertei árának érezhető esését eredményezné.

Ahogy korábban láttuk, keresleti oldalról jellemzően nem történt geopolitikai célú olajár befolyásolás, ezért Európának önmagában nem áll módjában kőolajpiaci manipulációkkal olyan mértékben csökkenteni a kőolaj árát, hogy azzal Oroszország katonai költségvetését, ezen keresztül pedig európai geopolitikai aktivitását érezhetően csökkenteni tudja.

Oroszország ukrajnai invázióját követően az orosz olaj és gáz árának csökkentésére felmerült egy alternatív, nem piac-konform módszer is. Ennek értelmében az európai uniós országok saját területükön adminisztratív eszközökkel maximalizálnák az Oroszországból származó földgáz vagy kőolaj árát („ársapka” megoldás). Ilyen jellegű kezdeményezés merült fel a G7 berkeiben a kőolajra, az Európai Bizottság esetében pedig a földgázra vonatkozóan (Deák, 2022). Deák András azonban szkeptikus ezzel az eszközzel kapcsolatban, mivel Oroszország bejelentette, hogy az ársapkát alkalmazó országokba nem fog energiahordozót szállítani, így az orosz kőolajnak/földgáznak kiszolgáltatott európai uniós országok – például

²⁴ A British Petrol adatbázisában 1984-ig a Szovjetunió összes termelése, 1985-től kezdve pedig már önállóan Oroszország termelése szerepel (bár a Szovjetunió felbomlása csak 1991-ben következett be), ezért látszik „törés” a szovjet kitermelésben 1985-nél.

Magyarország – biztosan megvétóznak egy ilyen EU-s szankciós lépést, elkerülendő a kritikus kőolaj/földgáz hiányt. Egyébként is Európában hiány van földgázból és kőolajból, ezért magas az árak, ha Oroszország nem szállít kőolajat/földgázt, akkor a kínálat még szűkösebbé válik, ami az árakat még magasabbra hajtja (Deák, 2022). A kőolajra bevezetendő ársapka alkalmazása egyébként a G7 országok szintjén sem látszik működőképesnek (Deák, 2022). Egyrészt azért, mert a G7 országok hivatalos bejelentései alapján tudatosan és gyors ütemben (1 éven belül) terveznek leválni az orosz energiahordozókról, így az ársapka alkalmazásának egy évnél hosszabb időtávon elvileg már nincs jelentősége, másrészt azért, mert amíg az olyan nagy fogyasztók, mint például Kína és India nem csatlakoznak az ársapka rendszerhez (márpedig nem jelezték, hogy csatlakoznának), addig Oroszország találhat magának piacokat, ahol az ársapkánál magasabb áron tud olajat/földgázt értékesíteni, így nem szorul arra, hogy az ársapka által meghatározott nyomott áron értékesítsen energiahordozókat (Deák, 2022). Mindazonáltal fontos hangsúlyozni, hogy az „ársapka” módszer hatékonyságát egyelőre nem lehet pontosan megítélni, tekintettel arra, hogy egészen új geoökonómiai eszközről van szó.

Másik lehetősége Európának, hogy nem az olaj világpiaci árát próbálja meg csökkenteni kőolajpiaci lépésekkel, hanem bojkottálja az orosz kőolajat – ahogy ebbe az irányba több lépést is tett Európa az ukrajnai orosz inváziót követően. Ha Európának sikerül jelentősen és tartósan csökkenteni az orosz kőolajvásárlásait, akkor ezzel érdemben tudja gyengíteni Oroszország geopolitikai potenciálját.

A fentiek alapján tehát megállapítható, hogy önmagában Európának (vagy az Európai Uniónak) nincs lehetősége arra, hogy az olaj világpiaci árának mesterséges csökkentésével gyengítse Oroszország európai geopolitikai aktivitását, szövetségi rendszerét tekintve – értve ezalatt elsősorban a NATO-t, azon belül is a világ legnagyobb olajtermelőjét, az Egyesült Államokat – azonban már rendelkezésre állhat akkora olajpiaci potenciál, hogy érdemi és tartós olajár-csökkenést lehessen előidézni. Ehhez azonban több feltétel fennállása is szükséges. Egyrészt fontos feltétel, hogy az olajárak aktuálisan magasak legyenek. Másrészt az is fontos, hogy az Egyesült Államok saját komplex érdekei (gazdasági, belpolitikai és geopolitikai) összességében erőteljesen az alacsony olajár irányába mutassanak. Harmadrészt fontos, hogy az adott olajipari technológiai feltételek mellett és az adott olajpiaci kereslet-kínálati helyzetben lehetőség legyen jelentős (10%-ot meghaladó) és tartós (több éven keresztül tartó) globális kínálatbővítésre az amerikai-szaúdi szövetség részéről (beleértve az OPEC Szaúd-Arábiával szorosán együttműködő tagállamait, elsősorban Kuvaitot és az Egyesült Arab Emírségeket is) (Reményi & Glofák, 2023).

A fentiek kapcsán fontos hangsúlyozni, hogy ha az orosz-ukrán háború nyomán Európának sikerül csökkenteni az orosz energiahordozóktól való függését és új beszerzési forrásokat talál, akkor az Oroszországtól való geopolitikai függés csökkenhet, ezzel párhuzamosan viszont más irányokba alakul ki (vagy fokozódik a már meglévő) függés. Amennyiben például nőnek majd az Egyesült Államokból Európába irányuló kőolaj és földgáz szállítások, úgy az Egyesült Államok Európára gyakorolt geopolitikai befolyása tovább nő majd.

7. Az eredmények összefoglalása

A modern geopolitikai térben a gazdasági hadviselés eszközei és a geoökonómia elmélete különös jelentőséget kaptak. Jelen értekezés a gazdasági hadviselés elméleti hátterének, eszközrendszerének és jogi vonatkozásainak összefoglalása után egyrészt azt vizsgálta, hogy lehetséges-e az ellenséges országok katonai költségvetését csökkenteni geoökonómiai eszközökkel rövid távon, másrészt pedig a kőolajpiaci gazdasági hadviselés témakörét dolgozza fel, hangsúlyosan kitérve a hidegháború időszakának geoökonómiai küzdelmeire. Az értekezés emellett összehasonlít három olyan időszakot – az 1980-as évtized, a 2014-2016 közötti időszak és a 2020. év eleje – amikor az olaj ára zuhanni kezdett és ennek fontos geopolitikai előzményei, illetve következményei voltak az Egyesült Államok és a Szovjetunió/Oroszország vonatkozásában, végül pedig megvizsgálja Európa lehetőségeit a kőolaj világpiaci árának befolyásolása területén.

A fenti témakörökhöz kapcsolódóan megfogalmazott hipotézisek vizsgálatának eredménye az értekezésben foglaltak alapján az alábbiakban kerülnek a bemutatásra.

H1: A gazdasági hadviselés keretében a makrogazdasági jövedelem csökkentésén keresztül már rövid távon is mérsékelni lehet az egyes országok katonai költségvetését. – IGAZ

A 6.2 fejezetben bemutatott vizsgálatok alapján megállapítható, hogy abban a 35 országban, ahol az alkalmazott regressziós modell kellően magas magyarázó erővel bírt, mindenütt pozitív kapcsolat volt a GDP változása és a katonai kiadások változása között, a regressziós egyenes átlagos meredeksége 0,86. A 35 ország közül Szaúd-Arábiában a GDP változása erősebb hatással van a következő évi katonai költségvetésre, mint a tárgyévire, a többi ország esetében viszont a tárgyévi GDP változás a tárgyévi katonai költségvetésre van nagyobb hatással. Kijelenthető tehát, hogy mind a 35 országban rövid távon (legfeljebb egy éven belül) érezhetően csökkenni szokott a katonai költségvetés nagysága, ha a GDP csökken, tehát ha egy geoökonómiai támadás keretében lehet csökkenteni az adott ország makroszintű jövedelmét, akkor várhatóan a katonai költségvetése is csökkenni fog már rövid távon.

H2: A hidegháború időszakában az Egyesült Államok tudatos gazdasági hadviselést folytatott a Szovjetunióval szemben, hogy a katonai konfrontáció elkerülését szem előtt tartva mérsékelni tudja annak geopolitikai terjeszkedését. – IGAZ.

A 6.5 fejezetben bemutatásra került, hogy a 2010-es években titkosítás alól feloldott hidegháborús CIA dokumentumok egyértelműen alátámasztják, hogy az Egyesült Államok alapos információgyűjtésen alapuló, tudatos gazdasági hadviselést folytatott a Szovjetunióval szemben, amely gazdasági stratégia kidolgozásának központi szerve a CIA volt. A fentiek alapján megállapítható, hogy az Egyesült Államok a hidegháború időszakában tudatos gazdasági hadviselést folytatott a Szovjetunióval szemben.

H2A: Az Egyesült Államok által a Szovjetunió ellen a hidegháború alatt folytatott gazdasági hadviselés hozzájárult ahhoz, hogy a szovjet gazdasági rendszer az 1980-as évek végére válságba került. – IGAZ.

A 6.5 fejezetben bemutatott hidegháborús geoökonómiai eszközök esetében, ahol lehetett becslés készült arra vonatkozóan, hogy az adott gazdasági eszköz mekkora gazdasági terhet jelentett a szovjet gazdaságra nézve. A Reagan kormányzat által kikényszerített fegyverkezési verseny becslések szerint 777 milliárd USD többlet terhet jelentett a szovjet gazdaságra nézve a 80-as években. A szaúdi olajpiaci lépésekre visszavezethető olajárzuhanás a 80-as évek második felében mintegy 110 milliárd USD becsült összeggel csökkentette a Szovjetunió bevételeit. Ezeken felül jelentős, de nehezen számszerűsíthető gazdasági veszteségeket okozott a Szovjetunióknak a COCOM rendszer és a számára elérhető nemzetközi finanszírozási források mesterséges szűkítése is. Mindezek a gazdasági terhek hozzáadódtak a szovjet tervgazdaság amúgy is meglévő strukturális problémáihoz, így hozzájárultak ahhoz, hogy a szovjet gazdasági rendszer a 80-as évek végére válságba került.

H2B: Az olajár mélyrepülése az 1980-as évek második felében elsősorban az Egyesült Államok olajpiaci lépéseinek tulajdonítható. – HAMIS.

Ahogy az a 6.8 fejezetben bemutatásra került, az 1980-as évek közepén bekövetkező olajár zuhanás okai nem keresleti, hanem kínálati oldalon találhatók, azon belül is elsősorban Szaúd-Arábia, másodsorban Kuvait és az Egyesült Arab Emírátságok olajpiaci lépései (erőteljes kínálatbővítés) idézték elő. Az Egyesült Államok olajtermelése a 80-as évek második felében kismértékben csökkent, fogyasztása pedig kismértékben nőtt, így az amerikai olajpiaci lépések olajáresést nem indukáltak.

H3: Az olajár mélyrepülése 2014-2016 között az Egyesült Államok olajpiaci magatartásának tulajdonítható és hozzájárult ahhoz, hogy Oroszország geopolitikai aktivitása mérséklődjön. –
RÉSZBEN IGAZ

2014-2016 között az olajár mélyrepülése megint csak kínálati oldalról magyarázható, keresleti oldalon nem voltak olyan mozgások, amelyek érdemi olajárcsökkenést eredményeztek volna. Kínálati oldalon pedig az Egyesült Államok kitermelésének növekedése volt a legjelentősebb áresést indukáló tényező. A 6.10 fejezet alapján megállapítható, hogy 2010 és 2014 között az Egyesült Államok kőolajtermelése 56%-kal nőtt (British Petrol, 2022) és ekkorra az amerikaiak a világ legnagyobb olajkitermelőjévé váltak (megelőzve Szaúd-Arábiát). Ez a folyamatos növekedés 2014-ig nem okozott áresést az olaj világpiacán, mert a világgazdasági konjunktúra miatt dinamikusan nőtt a kőolajfogyasztás világszerte és optimisták voltak a gazdasági szereplők a jövőbeli gazdasági növekedés tekintetében is. 2015-re azonban az olajpiac szereplői úgy látták, hogy az amerikai kitermelés további dinamikus növekedésének rövid távon nem látszanak a korlátai és ezt a dinamikusan növekvő kőolajmennyiséget a világpiac 100 USD/hordó körüli áron a közeljövőben nem tudja már felvenni, így a pesszimistábbá vált világgazdasági környezetben 2015-re érett be az amerikai olajkínálat meredek növekedésének hatása az olajpiacon: zuhanni kezdett az olajár. A zuhanó olajár természetesen kedvező volt az Egyesült Államok számára az Oroszországgal kapcsolatos geopolitikai céljait illetően, bár azt nem állíthatjuk, hogy a kitermelés fokozása mögött elsősorban Oroszország geopolitikai aktivitásának visszafogása lett volna a fő cél.

A 6.12 fejezetben bemutatottak szerint az olajár alakulása és az orosz GDP alakulása között határozott statisztikai kapcsolat volt az elmúlt három évtizedben. Ugyanezen időszakban az orosz GDP változása és az orosz katonai kiadások változása között is volt kapcsolat, de ez a kapcsolat 2014. után határozottan meggyengült. A fentiek alapján nem meglepő eredmény, hogy az olajár változás és az orosz katonai kiadások között is volt kapcsolat az elmúlt 3 évtizedben, de 2014. után ez is meggyengült, így az olajárak esése mérsékelte némileg az orosz katonai kiadások nagyságát, de nem olyan jelentős mértékben, mint arra a 2014. időszak előtti adatok alapján számítani lehetett (2014-ről 2016-ra az olaj világpiaci ára 58%-kal csökkent, ugyanezen időszak alatt az orosz katonai kiadások csak 18%-kal csökkentek (British Petrol, 2022, SIPRI, 2022)). Az orosz geopolitikai aktivitás ebben az időszakban érdemi csökkenést nem mutatott: továbbra is fennmaradt az ukrajnai orosz szeparatista mozgalmak fegyveres támogatása Oroszország részéről, Szíriában is aktívak voltak az orosz katonai alakulatok: 2016-

2017-ben hathatós orosz katonai támogatással sikerült az Aszad-kormányt visszafoglalni Aleppót, Palmyrát és Deir ez-Zor városát és a Wagner-csoport afrikai és ázsiai hadműveletei is folytatódtak. Megállapítható tehát, hogy Oroszország geopolitikai aktivitása ebben az időszakban nem mérséklődött.

H4: Az olajár csökkenése esetén Oroszország „bruttó hazai termék”-e (GDP) is csökken. – IGAZ

A 6.12 fejezet alapján megállapítható, hogy az olaj világpiaci ára és az orosz GDP pozitív kapcsolatban van egymással. Az elmúlt 3 évtized adatai alapján az olajárváltozás és az orosz GDP változása között számított regressziós egyenes meredeksége +0,57, a regressziós modell determinációs együtthatója (R^2) 0,51. Tehát amikor az olajár 1%-kal változik, akkor az orosz GDP az adott évben 0,57%-kal szokott változni, azonos irányba. Olajár csökkenés esetén tehát az adott évi orosz GDP is csökkenni szokott.

H4A: Oroszország esetén a GDP csökkenése már rövid távon is a katonai költségvetés csökkenését eredményezi. – IGAZ.

A 6.12. fejezetben leírtak alapján megállapítható, hogy az orosz GDP változása pozitív kapcsolatban van az orosz katonai költségvetés változásával. Az 1995-2020 időszak adatai alapján megállapítható, hogy amikor az orosz GDP 1%-kal változik, akkor a katonai kiadások átlagosan 0,8%-kal szoktak változni azonos irányba. A regressziós modell esetében az $R^2 = 0,7$, amely érték a hasonló témakörben végzett kutatásokhoz viszonyítva erős kapcsolatra utal. A GDP csökkenése esetén tehát az orosz katonai költségvetés is csökkenni szokott. Meg kell azonban jegyezni, hogy igazán erős kapcsolat a két változó között 1995-2015 időszakban állt fenn (a regressziós egyenes meredeksége ebben az időszakban 0,86, az R^2 értéke 0,75); 2015-2020 között (a Krím annexióját követő időszakban) viszont a kapcsolat határozottan gyengült.

H5: Az olajár zuhanása 2020 elején elsősorban az Egyesült Államok olajpiaci magatartásának tulajdonítható és hozzájárult ahhoz, hogy Oroszország geopolitikai aktivitása mérséklődjön. – HAMIS.

A 2020. évi olajár zuhanás körülményeit a 6.14 fejezet mutatja be részletesen. A 2020. évet az olajár 60 USD fölött nyitotta, majd a szaúdi-orosz árháború és a COVID járvány kitörése nyomán április végére 10 USD körüli értékre zuhant. Májusra azonban ismét 30 USD fölé emelkedett, júniusra pedig a 40 USD szintet is meghaladta. Az igazán alacsony ártartományban tehát csak 3 hónapig, március-május időszakban volt az olajár (ebben az időszakban már az

amerikai kormányzat is hangoztatta, hogy a túl alacsony árak károsak és felszólították a szaúdi és orosz felet az árháború lezárására). Ez olyan rövid időszak, hogy ez az áresés – bár okozott veszteségeket Oroszországnak – érdemben nem befolyásolta Oroszország geopolitikai aktivitását.

H6: Európának nincs elegendő olajpiaci súlya ahhoz, hogy az olaj világpiaci árának mesterséges befolyásolásával (csökkentésével) védje magát az orosz geopolitikai aktivitással szemben. – IGAZ.

A 6.15. fejezetben leírtak alapján megállapítható, hogy Európának önmagában nincs reális lehetősége arra, hogy az olaj világpiacán olyan mértékű áresést idézzon elő, amely Oroszország geopolitikai aktivitását érdemben visszafogná. Európának csak akkor lehet erre lehetősége, ha szövetségeseitől (elsősorban az Egyesült Államoktól) érdemi támogatást kap ezen a téren.

A fentiekben kapott eredmények hasznosíthatók lehetnek egyrészt a geopolitikai/geoökonómiai stratégiák kidolgozása és a geopolitikai folyamatok előrejelzése során. A kőolaj világpiaci árának alakulásával foglalkozó kutatási eredmények pedig hasznosíthatók lehetnek kőolajipari vállalkozások, elemzők és befektetők számára is. Ha egy-egy olajpiaci mozgás mögött sikerül beazonosítani a megfelelő geopolitikai/geoökonómiai hajtóerőket, akkor az nagy segítséget nyújthat az olajár alakulásának előrejelzése során.

8. A kutatás további irányai

Jelen értekezés a gazdasági hadviselés témakörével, azon belül is elsősorban az olajpiaci gazdasági hadviselés témakörével foglalkozik, másik fontos vizsgálati területe, hogy geoökonómiai támadás keretében hogyan lehet csökkenteni a geopolitikai ellenfelek katonai költségvetésének nagyságát. A kutatás további lehetséges irányait érdemes mindkét témakör kapcsán felvázolni.

Az olajpiaci gazdasági hadviselés terén új időket élünk. Az orosz-ukrán konfliktus nyomán Oroszországgal szemben bevezetett nyugati gazdasági szankciók korábban nem látott volumenű kőolajra (és földgázra) vonatkoznak, egyelőre csak becsülni lehet, hogy ezek a korlátozások mekkora károkat okoznak Oroszországnak, illetve a nyugati (elsősorban európai) országoknak, és érdemes azt is vizsgálni, hogy ezeknek a szankcióknak kik lehetnek potenciális nyertesei. Ezen területek alapos vizsgálata fontos további kutatási terület lehet. Az Oroszországgal szembeni olajpiaci szankciók között újfajta eszközöket is találunk (pl.: ársapka alkalmazása, csővezetéken és hajón szállított kőolaj differenciálása); fontos további kutatási terület lehet ezeknek az újfajta eszközöknek a vizsgálata, jelenleg ugyanis nagy bizonytalanság és heves viták kísérik az új eszközök alkalmazását.

Az olajpiaci geoökonómiai eszközök kapcsán érdemes lehet részletesebb modellt készíteni arra vonatkozóan, hogy olajexportáló, illetve olajimportáló országok esetén milyen csatornákon (pl.: állami tulajdonú olajvállalat bevételeinek csökkenése, adóbevételek csökkenése, munkanélküliség növekedése stb.) milyen mértékben és milyen időtávon fejtik ki hatásukat az olajpiaci szankciók.

A GDP és a katonai kiadások alakulása közötti kapcsolat elemzése során több ország esetében is tapasztalhatók voltak kiugró értékek a katonai költségvetés alakulásában (pl.: Bulgária, Venezuela, Kuba). Jelen kutatás során ezen kiugró értékek okát nem vizsgáltam; hasznos tanulságokkal szolgálhat ezen értékek vizsgálata és a kutatás kiegészítése ezek mentén, így számszerűsíthető lenne például egy-egy természeti katasztrófa vagy egy-egy lokális válság hatása a katonai kiadások nagyságára. Szintén fontos kutatási irány lehet – megfelelő alapadatok rendelkezésre állása esetén – a vizsgálatot kibővíteni az egyes országok földrajzi adottságaival, iparszerkezeti sajátosságaival és hadiiparának súlyával.

Jelen értekezés kimondottan rövid távra vonatkozóan vizsgálja a GDP és a katonai kiadások közötti kapcsolatot. Érdemes lenne megvizsgálni, hogy a GDP csökkentésén keresztül közép és hosszú távon milyen lehetőségek vannak a geopolitikai ellenfelek katonai

költségvetésének csökkentésére és ilyen időtávon mik a kritikus feltételek ahhoz, hogy egy ilyen geoökonómiai támadás sikeres legyen. Fontos kérdés, hogy és az ilyen módon megtámadott országoknak közép és hosszú távon milyen lehetőségeik lehetnek a védekezésre (ehhez Oroszország 2014. utáni geoökonómiai védekezését érdemes lehet behatóan elemezni).

A GDP és a katonai kiadások közötti kapcsolat vizsgálatát érdemes lehet kiterjeszteni más területekre is: a GDP-n kívül milyen tényezők hatnak még a katonai kiadásokra (pl: NATO tagság, nemzetközi kereskedelemben való részvétel intenzitása, gazdasági konjunktúra/dekonjunktúra váltakozása stb.).

Fontos további kutatási irány lehet, annak vizsgálata, hogy az egyes konkrét gazdasági hadviselési eszközök milyen időtávon és mekkora hatást gyakorolnak a megcélzott ország katonai költségvetésére, itt azonban nagy kihívás megbízható alap adatokat találni.

Jelen kutatás során a GDP és a katonai kiadások közötti kapcsolat vizsgálata a legtöbb ország esetében békeévekre vonatkozott. Az orosz-ukrán háború árnyékában azonban számos ország elkezdte növelni a katonai kiadásait. Érdemes lenne a későbbiekben megvizsgálni, hogy háborús fenyegetettség esetén hogyan változnak a GDP és katonai kiadások közötti összefüggések.

A gazdasági hadviselésre vonatkozó szakirodalom meglehetősen aszimmetrikus. Míg a gazdasági támadások stratégiai és taktikai kérdéseivel számos cikk és szakkönyv foglalkozik, addig a gazdasági támadásokkal szembeni védekezés szakirodalma jelentősen szerényebb. Érdemes lenne a geoökonómiai védekezés területét is behatóbban kutatni – például az orosz-ukrán háború nyomán megvizsgálni, hogy Oroszország milyen geoökonómiai eszközökkel és milyen sikerrel tudott védekezni a nyugati szankciókkal szemben.

Köszönetnyilvánítás

Szeretnék köszönetet mondani szüleimnek, akik lehetővé tették, hogy a lehető legjobb oktatásban részesüljek, kisgyerek korom óta rengeteg támogatást és biztatást kaptam tőlük ezen a hosszú úton.

Őszinte köszönet illeti két konzulensemét, Dr. Reményi Péter docens urat, aki nem kis áldozatot vállalva sok egyéb feladata mellett a doktori tanulmányaim negyedik évében elvállalta a témavezetői feladatokat mellettem, illetve Dr. Sebestyén Géza docens urat, aki a kutatáshoz a kapcsolódó matematikai módszertan elsajátításában nyújtott pótolhatatlan segítséget. Hálás vagyok továbbá a Pécsi Tudományegyetem Természettudományi Kar Földrajzi és Földtudományi Intézet Doktori Iskola professzorainak és tanárainak, akik megalapozták geopolitikai gondolkodásomat és sokat segítettek doktori tanulmányaim során.

Nagy köszönet illeti a feleségemet, Andreát a sok jótanácsért és bátorításért, valamint két kisfiamat, Dénest és Szabolcsot, akik Édesanyjukhoz hasonlóan végtelen türelemmel viselték a hétvégéken, ünnepnapokon, éjszakákon és éves rendes szabadságokon átívelő kutatómunkámat.

Táblázatok és ábrák jegyzéke

Ábrák

1. ábra: Irán kőolajexportjának alakulása 1990-2021
2. ábra: Venezuela kőolajexportjának alakulása 1990-2021
3. ábra: Oroszország kőolajexportjának alakulása 1990-2021
4. ábra: Az olajár és a becsült szovjet katonai kiadások alakulása
5. ábra: A szovjet és amerikai katonai kiadások alakulása (1970-1985)
6. ábra: A fegyverkezési verseny által okozott gazdasági többletterhelés a szovjet gazdaságon (1980-1985)
7. ábra: Az olajár esése és az ebből eredő szovjet veszteség becslése
8. ábra: Németország megszállási övezetei 1947-ben
9. ábra: A három legnagyobb olajtermelő ország kőolaj termelése és az olajár alakulása (1980-1991)
10. ábra: A világ nagy régióinak olajfogyasztása (1980-1991)
11. ábra: A három legnagyobb olajtermelő ország olajkitermelése és az olajár alakulása (2008-2021)
12. ábra: A világ nagy régióinak kőolajfogyasztása (2008-2021)
13. ábra: Az Egyesült Államok kőolajtermelése és fogyasztása (2010-2021)
14. ábra: Az olajár és az orosz GDP alakulása (1990-2020)
15. ábra: Az olajárváltozás és az orosz GDP változása közötti kapcsolat (1991-2020)
16. ábra: Az orosz GDP változása és az orosz katonai költségvetés alakulása (1991-2020)
17. ábra: Az orosz GDP és az orosz katonai kiadások változása közötti kapcsolat (1994-2020)
18. ábra: Az orosz GDP és az orosz katonai kiadások változása közötti kapcsolat (1995-2020)
19. ábra: Az olajár és az orosz katonai kiadások alakulása (1993-2020)
20. ábra: Az olajár változása és az orosz katonai kiadások változása közötti kapcsolat (1995-2020)
21. ábra: Az olajár változása és az orosz katonai kiadások változása közötti kapcsolat (2015-2020)
22. ábra: Az Orosz Nemzeti Bank devizatartalékainak alakulása (1998-2020)
23. ábra: Európa kőolajtermelése és -fogyasztása (1965-2021)
24. ábra: Európa részesedése a világ kőolaj termeléséből
25. ábra: A világ jelentősebb kőolajtermelőinek kitermelési adatai

Táblázatok

1. táblázat: A német hadiipari termelés becsült csökkenése 1942-44 között
2. táblázat: A gazdasági hadviselés eszközeinek csoportosítása
3. táblázat: „Erősen érzékeny” országok
4. táblázat: „Érzékeny” országok
5. táblázat: „Érzéketlen” országok
6. táblázat: a világ 20 legerősebb hadserege a Global Firepower alapján (2023)
7. táblázat: Oroszország és Szaúd-Arábia pozíciója a katonai költségvetési rangsorban különböző olajárak esetén

Irodalomjegyzék

- Albert, E. (2019). What to Know About Sanctions on North Korea. *Council on Foreign Relations*. <https://www.cfr.org/backgrounder/what-know-about-sanctions-north-korea> (utolsó leöltés 2023.01.22.)
- Baldwin, D. A. (1985), *Economic Statecraft*. Princeton, N. J.: Princeton University Press.
- Baldwin, D. A. (2020), *Economic Statecraft (New Edition)*. Princeton, N. J.: Princeton University Press.
- Barber, J. (1979). Economic Sanctions As a Policy Instrument. *International Affairs*, 55 (3): 367–384.
- Berneke, Á. (2014). 21. századi geopolitikai stratégiák – Az ortodox geopolitika újjászületése és az egyre fokozódó biztonsági kockázatok. *Nemzetbiztonsági Szemle Vol. 2.* (3). <https://folyoirat.ludovika.hu/index.php/nbsz/article/view/2082/1361> (utolsó letöltés: 2023.01.10.)
- Berneke, Á. (2015). A kelet-közép-európai régió a XXI. századi geopolitika nagy sakkjáráján. *KÖZ-GAZDASÁG* 10(1). 77-90. http://unipub.lib.uni-corvinus.hu/1917/1/kg_2015n1p77.pdf (utolsó letöltés: 2023.01.10.)
- Berneke, Á. (2022). Ukrajna a 21. századi geopolitika „nagy sakkjáráján”. *Eurázsia Központ Elemzések*, EK/2022/11. https://eurasiacenter.hu/wp-content/uploads/2022/06/EK_2022_11.pdf (utolsó letöltés: 2023.01.10.)
- Berwick, A. (2019). Back to the streets: Venezuelan protests against Maduro draw new crowd. *Reuters*. <https://www.reuters.com/article/us-venezuela-politics-protesters-idUSKCN1PI391> (utolsó letöltés: 2023.02.25.)
- Bidwell, P. W. (1942). Our Economic Warfare, *Foreign Affairs*, Issue April 1942: <https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/1942-04-01/our-economic-warfare> <https://doi.org/10.2307/20029165>, (utolsó letöltés: 2023.01.22.)
- Bienen, H., Gilpin, R. (1980). Economic Sanctions As a Response to Terrorism. *Journal of Strategic Studies*, 3 (1). 89–98. old.
- Blackwill, R. D., Harris, J. M. (2017). *War by other means: geoeconomics and statecraft*. Cambridge-Massachusetts, Harvard University Press.
- Bogdanova, I. (2022). The Role of Technology Sanctions in Crippling Russia’s War Machine. *International Institute for Sustainable Development (IISD)*

- <https://www.iisd.org/articles/policy-analysis/technology-sanctions-russia-war> (utolsó letöltés, 2022.12.16.)
- Bower, P. (1994). Operation Bernhard: The German Forgery of British Paper Currency in World War II, In Bower, (P. ed) *Exeter Papers: Proceedings of the Fifth Annual Conference of the British Association of Paper Historians*, 45/6
- British Petrol (2022). *Statistical Review of World Energy - All Data 1965-2021*, <https://www.bp.com/en/global/corporate/energy-economics/statistical-review-of-world-energy/downloads.html> (utolsó letöltés: 2023.01.18.)
- Brown, D. J. (2013). Oil Fueled? The Soviet Invasion of Afghanistan. *Post-Soviet Affairs*, 29:1 56-94.
- Brown, P. (2020). *Oil Market Effects from U.S. Economic Sanctions: Iran, Russia, Venezuela*. Congressional Research Service. <https://sgp.fas.org/crs/row/R46213.pdf> (utolsó letöltés: 2023.01.22.)
- Brzezinski, Z. (1997). *A nagy sakktabla*. Budapest: Antall József Tudásközpont.
- Caglioti, D. L. (2014). Property Rights in Time of War: Sequestration and Liquidation of Enemy Aliens' Assets in Western Europe during the First World War. *Journal of Modern European History / Zeitschrift Für Moderne Europäische Geschichte / Revue d'histoire Européenne Contemporaine*, 12(4), 523–545. <https://www.jstor.org/stable/26266156> (utolsó letöltés: 2023.02.25.)
- Caruana, L., Rockoff, H. (2003). A Wolfram in Sheep's Clothing: Economic Warfare in Spain, 1940–1944. *Journal of Economic History* 63(1), 100-126.
- Churchill, W. (1986). *Their Finest Hour*, Boston: Houghton Mifflin Company.
- CIA (1951). *Vulnerability of the Soviet Bloc to Economic Warfare*. <https://www.cia.gov/readingroom/document/cia-rdp64-00014a000100180001-2> (utolsó letöltés: 2023.01.18.)
- CIA (1977a). *Assesment of the CIA 's Studies on the Prospects for Soviet Oil Production*. <https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP80M00165A001900030012-9.pdf> (utolsó letöltés: 2023.01.18.)
- CIA (1977b). *Prospects for Soviet Oil Production*, <https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP08S01350R000602080002-0.pdf> (utolsó letöltés: 2023.01.29.)
- CIA (1981). *National Security Directive Nr. 12, Strategic forces modernization program* <https://irp.fas.org/offdocs/nsdd/nsdd-12.pdf> (utolsó letöltés: 2023.01.29.)

- CIA (1982). *National Security Decision Nr. 66: East-West Economic Relations and Poland-Realted Sanctions*. <https://fas.org/irp/offdocs/nsdd/nsdd-066.htm> (utolsó letöltés: 2023.01.18.)
- CIA (1983). *National Security Decision Nr. 75: U.S. Realtions with the USSR*. <https://fas.org/irp/offdocs/nsdd/nsdd-75.pdf> (utolsó letöltés: 2023.01.18.)
- CIA (1985). *National Security Directive Nr. 166: U.S. Policy, Programs and Strategy in Afghanistan*, <https://irp.fas.org/offdocs/nsdd/nsdd-166.pdf> (utolsó letöltés: 2023.01.18.)
- CIA (2011). *CIA and the Marshall Plan*, <https://www.cia.gov/news-information/featured-story-archive/2011-featured-story-archive/the-cia-and-the-marshall-plan.html> (utolsó letöltés: 2023.01.29.)
- Conlon, P. (1996). Legal Problems at the Centre of the United Nations Sanctions. *Nordic Journal of International Law* 1996(65), 73-90. <https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/nordic65&div=9&id=&page=> (utolsó letöltés: 2023.02.25.)
- Cortright, D., Lopez G. A. (2000). *The Sanctions Decade: Assessing UN Strategies in the 1990s*. Boulder, CO: Lynne Rienner Publishers, 2000.
- Cortright, D., Lopez, G. A., Weiss, T. G., Minear, L., Brahimi, L., Crawford, N. C., Zaidi, S. (1997). *Political gain and civilian pain: humanitarian impacts of economic sanctions*. Lanham: Rowman & Littlefield.
- Coulson, C. (2000). “Bomber” Harris: A Dangerous Commander? Toronto. Canadian Forces College, *Advanced Military Studies Course*, <https://www.cfc.forces.gc.ca/259/260/263/coulson2.pdf> (utolsó letöltés: 2023.01.31.)
- Crawford, E. (2022). *Non-Binding Norms in International Humanitarian Law: Efficacy, Legitimacy, and Legality*. Oxford: Oxford Academic.
- Cupitt, R. G. (1997). COCOM is Dead, Long Live COCOM: Persistence and Change in Multilateral Security Institutions. *British Journal of Political Science*, Vol. 27, No. 3. (Jul., 1997) 361-389. old.
- Csaba, L. (2006). Változó erőterben – változó egyensúlyozás: Adalék Magyarország háború utáni gazdaságtörténetéhez. *Competitio*, 5(2), 9–22. <https://doi.org/10.21845/comp/2006/2/1> (utolsó letöltés: 2023.03.24.)
- Csutak, Zs. (2023). Reagan elnök „csillagháborús terve” és a „gonosz birodalma” beszéd 40 év távlatából. *Újkor*. <https://ujkor.hu/content/reagan-elnok-csillaghaborus-terve-es-a-gonosz-birodalma-beszed-40-ev-tavlatabol> (utolsó letöltés: 2023.03.24.)

- Dash, D. P., Bal, D. P., Sahoo, M. (2016). Nexus between defense expenditure and economic growth in BRIC economies: An empirical investigation. *Theoretical & Applied Economics*, 23(1), 89-102.
- Davis, C. (2010). Country Survey XVI the Defence Sector in the Economy of a Declining Superpower: Soviet Union and Russia, 1965-2001. *Defence and Peace Economics* 13, no. 3, 145-177., <https://doi.org/10.1080/10242690210978> (utolsó letöltés: 2023.01.18.)
- Davison W. P. (1958). *The berlin blockade; a study in cold war politics*. Princeton University Press.
- Deák, A. (2022). Energiaválság: sok sebből vérzik az európai ársapka ötlete. *Portfolio*. <https://www.portfolio.hu/gazdasag/20220905/energiavalsag-sok-sebbol-verzik-az-europai-arsapka-otlete-565091> (utolsó letöltés: 2023.01.31.)
- Deger, S., Smith, R. (1983). Military Expenditure and Growth in Less Developed Countries. *The Journal of Conflict Resolution*, 27(2), 335–353. <http://www.jstor.org/stable/173707> (utolsó letöltés, 2023.02.25.)
- DeRosa, D. A., Hufbauer, G. C. (2008). *Normalization of Economic Relations*. National Foreign Trade Council. 21 November 2008. 44 old. <https://www.nftc.org/archive/trade/NFTC%20Iran%20Normalizaton%20Book.pdf> (utolsó letöltés: 2022.12.17.)
- Dinstein, Y. (1981). The Right to Life, Physical Integrity and Liberty. In: L. Henkin (ed.), *The International Bill of Rights* (pp. 114-116). New York: Columbia University Press.
- Dobson, A. P. (2005). The Reagan Administration, Economic Warfare, and Starting to Close Down the Cold War. *Diplomatic History* 29, no. 3. 531–356, <https://doi.org/10.1111/j.1467-7709.2005.00502.x> (utolsó letöltés: 2023.01.18.)
- Doswald-Beck, L., Vite, S. (1993). International Humanitarian Law and Human Rights Law. *International Review of the Red Cross*, No. 293, 94-119. <https://international-review.icrc.org/sites/default/files/S0020860400071539a.pdf> (utolsó letöltés: 2023.02.25.)
- Doxey, M. (1971). *Economic Sanctions and International Enforcement*. Royal Institute of International Affairs. Oxford: Oxford University Press.
- Doxey, M. (1972). International sanctions: a framework for analysis with special reference to the UN and Southern Africa. *International organization*, 26(3), 527-550.
- Dunai, M. (2014). U.S. ready to help Hungary build energy independence: diplomat. *Reuters* <https://www.reuters.com/article/us-hungary-usa-gas-idUSKBN0JK0FF20141206> (utolsó letöltés: 2023.01.22.)

- Dunne P., Perlo-Freeman S. (2003). The Demand for Military Spending in Developing Countries. *International Review of Applied Economics* 17(1): 23-48. DOI:10.1080/713673166
- Egan, M. (2020). CNN. „Oil crashes below \$19, falling to an 18-year low”
<https://edition.cnn.com/2020/04/17/business/oil-prices-crash-ope-trump/index.html>
(utolsó letöltés: 2023.01.31.)
- EIA (2018). *North Korea*. <https://www.eia.gov/international/analysis/country/PRK> (utolsó letöltés: 2023.03.05.)
- EIA (2022). *Oil and Petroleum Products Explained – Use of Oil*. U.S. Energy Information Administration. <https://www.eia.gov/energyexplained/oil-and-petroleum-products/use-of-oil.php> (utolsó letöltés: 2023.02.25.)
- ENSZ (1972). *Legal Opinion of the Secretariat of the United Nations, Question of the Possible Accession of Intergovernmental Organizations to the Geneva Conventions for the Protection of War Victims*, United Nations Juridical Yearbook, 1972 UNJURID. Y.B. 153, para. 3., https://legal.un.org/unjuridicalyearbook/pdfs/english/by_volume/1972/chpVI.pdf (utolsó letöltés: 2023.02.25.)
- ENSZ (1989). *Egyezmény a gyermek jogairól*. Letöltve: <https://unicef.hu/wp-content/uploads/2014/10/ENSZ-egyezm%C3%A9ny-a-gyermekek-jogair%C3%B3l.pdf>
(utolsó letöltés: 2023.02.25.)
- ENSZ (1945). *ENSZ Alapokmánya*. Jogtár: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=95600001.tv>
(utolsó letöltés: 2023.03.03.)
- ENSZ (2000. March. 24.). Secretary-General Says Security Council Should Seek Every Opportunity to Alleviate Suffering of People of Iraq [Press Release], <https://press.un.org/en/2000/20000324.sgsm7338.doc.html> (utolsó letöltés: 2022.12.18.)
- ENSZ (2022). *GDP Data*. <https://unstats.un.org/unsd/snaama/downloads> (utolsó letöltés: 2022.12.12.)
- ENSZ (2022). *UN Documents for DPRK (North Korea): Security Council Resolutions*. https://www.securitycouncilreport.org/un_documents_type/security-council-resolutions/?ctype=DPRK%20%28North%20Korea%29&cbtype=dprk-north-korea (utolsó letöltés: 2023.01.22.)
- Európai Bizottság (2021.06.15). EU and US take decisive step to end aircraft dispute [Press release], https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_21_3001 (utolsó letöltés: 2023.02.25.)

- Farrar, M. M. (1973). Preclusive Purchases: Politics and Economic Warfare in France during the First World War. *The Economic History Review*, 26(1), 117–133. <https://doi.org/10.2307/2594762> (utolsó letöltés, 2022.12.18.)
- Feffer, J. (2019). *What's Behind Bolton's Attacks on the 'Troika of Tyranny'?* Institute for Policy Studies, <https://ips-dc.org/whats-behind-boltons-attacks-on-the-troika-of-tyranny/> (utolsó letöltés: 2023.01.31.)
- Ferguson, N. (2004). *Empire: the rise and demise of the British world order and the lessons for global power*. New York: Basic Books.
- Firth, N. E., Noren, J. H. (1998). *Soviet Defense Spending: A History of CIA Estimates 1950-1990*. Texas: A & M University Press.
- Fisher, T. (2001). *The Napoleonic Wars - The Empires Fight Back 1808-1812*. Oxford: Osprey Publishing.
- Fisher, T. (2004). *The Napoleonic Wars: The rise and fall of an empire*. Oxford: Osprey Publishing.
- Fishman, E. (2017). Even Smarter Sanctions: How to Fight in the Era of Economic Warfare, *Foreign Affairs Vol. 96., no. November-December 2017*. <https://www.jstor.org/stable/44823825> (utolsó letöltés: 2023.01.18.)
- Forland, T. E. (1991). Economic Warfare and Strategic Goods: A Conceptual Framework for Analyzing COCOM. *Journal of Peace Research*, Vol. 18. no. 2, 191-204.
- Friedman, T. (2014). A Pump War? *The New York Times*, <https://www.nytimes.com/2014/10/15/opinion/thomas-friedman-a-pump-war.html> (utolsó letöltés: 2023.02.25.)
- Galtung, J. (1967). On the Effects of International Economic Sanctions, With Examples from the Case of Rhodesia. *World Politics*, 19(3), 378-416. doi:10.2307/2009785
- Gardner, T., Psaledakis, D. (2021). Exclusive: U.S. tells European companies they face sanctions risk on Nord Stream 2 pipeline. *Reuters*. <https://www.reuters.com/article/us-usa-nord-stream-2-sanctions-exclusive-idUSKBN29I0CN> (utolsó letöltés: 2023.01.29.)
- Gasser, H. P. (1996). Collective Economic Sanctions and International Humanitarian Law - An Enforcement Measure under the United Nations Charter and the Right of Civilians to Immunity: An Unavoidable Clash of Policy Goals? *Heidelberg Journal of International Law*, 1996. Vol.56, 871-904. https://www.zaoerv.de/56_1996/56_1996_4_a_871_904.pdf (utolsó letöltés: 2023.02.25.)

- Gately, D. (1986). Lessons from the 1986 Oil Price Collapse. *Brookings Papers on Economic Activity*, 17, issue 2, 237-284. https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/1986/06/1986b_bpea_gately_adelman_griffin.pdf (utolsó letöltés: 2023.01.18.)
- Genfi Egyezmény (IV.) (1949). *A polgári lakosság háború idején való védelmére vonatkozóan Genfben, 1949. augusztus 12-én kelt egyezmény*. <https://docplayer.hu/420214-A-polgari-lakosság-haboru-idejen-valo-vedelmere-vonatkozóan-genfben-1949-augusztus-12-en-kelt-egyezmény-iv-genfi-egyezmény.html>
- Genfi Egyezmények I. sz. kiegészítése (1977). *Jogtár*. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=98900020.TVR> (utolsó letöltés: 2023.03.03.)
- Glaser, C. L. (2000). The Causes and Consequences of Arms Races. *Annual Review of Political Science*. 3 (1), 251–276.
- Glaser, C. L. (2010). Rational theory of international politics. In Glaser (ed.): *Rational Theory of International Politics*. New Jersey: Princeton University Press.
- Global Firepower (2023). <https://www.globalfirepower.com/countries-listing.php> (utolsó letöltés: 2023.01.30.)
- Glofák, P. (2019a). Az olajár és a katonai kiadások összefüggéseinek jelentősége a geoökonómiában. In: Horváth, B., Kápolnai, Zs., Földi P. (Szerk.), *Konferenciakötet, Közgazdász Doktoranduszok és Kutatók V. Nemzetközi Téli Konferenciája*, 254-260.
- Glofák, P. (2019b). Mérsékelhető-e Oroszország európai geopolitikai aktivitása az olajár mesterséges befolyásolása révén? *Multidiszciplináris Kihívások, Sokszínű Válaszok - Gazdálkodás- és Szervezéstudományi folyóirat*, (1), 19-44., <https://doi.org/10.33565/MKSV.2019.01.02> (utolsó letöltés: 2023.01.18.)
- Glofák, P. (2019c). Oroszország katonai kiadásainak előrejelzése kétváltozós regressziós modellel. In: Antalík, I. (Szerk.), „Térerő – Erőtér” *Tanulmányok a Kárpát-Medencei Geopolitikai Konferencia Előadásaiából*, 59-65.
- Glofák, P. (2020a). A gazdasági konjunktúra hatása az eurázsiai katonai erőviszonyokra. *Közép-Európai Közlemények*, 13(3), 297–312. <https://ojs.bibl.u-szeged.hu/index.php/vikekkek/article/view/33413> (utolsó letöltés: 2023.02.26.)
- Glofák, P. (2020b). Correlation between economic growth and military spending. In: Horváth, B.; Földi, P.; Kápolnai, Zs. (Eds.), *IV. Winter Conference of Economics PhD Students and Researcher – Book of Abstracts*.

- Glofák, P. (2020c). Gazdasági hadviselés a hidegháborúban, *Geopolitikai Szemle Vol. II., no. 2020/1*, 87–105., <https://vikek.eu/wp-content/uploads/2020/07/Geopolitikai-Szemle-No42020.1.sz%C3%A1m.pdf> (utolsó letöltés: 2023.01.18.)
- Glofák, P. (2020d). Relationship between GDP and Military Expenditure in Geowconomics. In: Horváth, B., Földi, P., Kápolnai, Zs., Antalík, I. (Eds.), *International Conference of Economics PhD Students and Researchers in Komarno*, 89-96.
- Glofák, P. (2022a). Gazdasági hadviselés és geopolitika küzdelmek az olaj világpiacon. *Geopolitikai Szemle III. évfolyam 2021/1-2. №5-6.*, 55-76. <https://ojs.bibl.u-szeged.hu/index.php/geopolitikai-szemle/article/view/43950/42855> (utolsó letöltés: 2023.02.26.)
- Glofák, P. (2022b). Geopolitikai küzdelmek az amerikai kontinens olajpiacán. *Geopolitikai Szemle, IV. évf. 2. szám 2022/2 Nr. 9.*, 45-60. <https://vikek.eu/wp-content/uploads/2022/12/Geopolitikai-Szemle-No9-2022.-2.-sz%C3%A1m.pdf> (utolsó letöltés: 2023.02.26.)
- Gottstein, U. (1999). Peace through Sanctions? Lessons from Cuba, Former Yugoslavia and Iraq. *Medicine, Conflict and Survival 15, no. 3*, 271–85. <https://doi.org/10.1080/13623699908409463> (utolsó letöltés: 2023.01.18.)
- Gowlland-Debbas, V. (1994). Security Council Enforcement Action and Issues of State Responsibility. *The International and Comparative Law Quarterly*, 43(1), 55–98. <http://www.jstor.org/stable/760823> (utolsó letöltés: 2023.02.25.)
- Gumrucku, T., Toksabay, E. (2017). Turkey, Russia sign deal on supply of S-400 missiles. *Reuters*. <https://www.reuters.com/article/us-russia-turkey-missiles-idUSKBN1EN0T5>
- Hahn, P. L. (2006). Securing the Middle East: The Eisenhower Doctrine of 1957, *Presidential Studies Quarterly 36, no. 1*, 38–47. <https://www.jstor.org/stable/27552745> (utolsó letöltés: 2023.01.18.)
- Hancock, W. K., Gowing, M. M. (1949). *British War Economy. History of the Second World War*. London: Kingdom Civil Series. HMSO
- Hauer, M (1991). *The Soviet War in Afghanistan: Patterns of Russian Imperialism*. Lanham: University Press of America.
- He, L. (2022). China challenges US chip curbs at WTO, citing ‘trade protectionism’. *CNN*. <https://edition.cnn.com/2022/12/13/business/china-wto-lawsuit-chip-controls-intl-hnk/index.html>

- Helwig, N., Jokela, J., Portela, C. (szerk.). (2020). *Sharpening EU Sanctions Policy for a Geopolitical Era*. Prime Minister's Office (Finland). https://www.fiaa.fi/wp-content/uploads/2020/05/report63_web.pdf (utolsó letöltés: 2023.01.18.)
- History.com Editors (2010). *Berlin Blockade*. <https://www.history.com/topics/cold-war/berlin-blockade> (utolsó letöltés: 2023.01.29.)
- Holland, S., Rampton, R., Mason, J. (2018): Exclusive: Trump accuses Russia of helping North Korea evade sanctions; says U.S. needs more missile defense. *Reuters*. <https://www.reuters.com/article/us-usa-trump-exclusive/exclusive-trump-accuses-russia-of-helping-north-korea-evade-sanctions-says-u-s-needs-more-missile-defense-idUSKBN1F62KO> (utolsó letöltés: 2023.01.22.)
- Horváth, L. (2021). *Az „Egy övezet egy út” és a kínai geopolitikai gondolkodás* (Doktori értekezés, Pécsi Tudományegyetem, Pécs). <https://pea.lib.pte.hu/bitstream/handle/pea/24645/horvath-levente-phd-2021.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (utolsó letöltés: 2023.01.22.)
- Huang, Y. (2021). *The U.S.-China Trade War Has Become a Cold War*, Carnegie Endowment, <https://carnegieendowment.org/2021/09/16/u.s.-china-trade-war-has-become-cold-war-pub-85352> (utolsó letöltés, 2022.12.30.)
- Hufbauer, G. C., Schott, J. J., Elliot, K. A., Oegg, B. (2009). *Economic Sanctions Reconsidered (3rd edition)*. Washington: Peterson Institute for International Economics.
- ICJ (1996). *Prosecutor v. Tadic, Appeal on Jurisdiction*, Case IT-94-1-AR72, para. 28 (Oct. 2, 1995). https://www.mpil.de/files/pdf1/vrstraf0910_090911.pdf (utolsó letöltés: 2023.02.25.)
- ICRC (1977). *Protocols Additional to the Geneva Conventions*. Genf: International Committee of the Red Cross, https://www.icrc.org/en/doc/assets/files/other/icrc_002_0321.pdf (utolsó letöltés: 2023.02.25.)
- ICRC, IHL database (1909). *Declaration concerning the Laws of Naval War. London, 26 February 1909*. <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/london-decl-1909/state-parties> (utolsó letöltés: 2023.02.25.)
- IMF (2019). *World Economic Outlook, April 2019: Growth Slowdown, Precarious Recovery*. IMF. <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2019/03/28/world-economic-outlook-april-2019> (utolsó letöltés: 2023.02.25.)
- IMF (2009). *List of Members*. <https://www.imf.org/external/np/sec/memdir/memdate.htm> (utolsó letöltés: 2023.03.04.)

- Current History (1920). International Labor Boycott of Hungary: Blow Aimed at the “White Terror.” (1920). *Current History (1916-1940)*, 12(5), 881–883. <http://www.jstor.org/stable/45328999> (utolsó letöltés, 2022.12.16.)
- Járai, Zs. (2002): Hogyan csatlakoztunk az IMF-hez? *Heti Válasz* II. évf. 51-52. sz., 2002. december 20. <http://valasz.hu/uzlet/hogyan-csatlakoztunk-az-imf-hez-6252>, (utolsó letöltés: 2022.10.30.)
- Jenkins, J. P. (2022). *Julius Rosenberg and Ethel Rosenberg*. *Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/biography/Julius-Rosenberg-and-Ethel-Rosenberg>
- Kelsen, H. (1950). *The Law of the United Nations*. New York: Frederick A. Praeger.
- Kindleberger, C. P. (1970). *Power and Money*. New York–London: Macmillan.
- Kirk, J. M. (2011). Cuban Medical Cooperation within ALBA: The Case of Venezuela. *International Journal of Cuban Studies*, 3(2/3), 221–234. <http://www.jstor.org/stable/41945946> (utolsó letöltés: 2023.01.29.)
- Kiselyova, M., Soldatkin, V. (2020). Russia's Lukoil reports \$669 mln net loss on weak prices, rouble. *Reuters* 2020.06.03. <https://www.reuters.com/article/lukoil-results-idUKL8N2DG3K7> (utolsó letöltés: 2023.01.31.)
- Knorr, K. (1975). *The Power of Nations: The Political Economy of International Relations*. New York: Basic Books.
- Kondoch, B. (2001). The Limits of Economic Sanctions under International Law: The Case of Iraq, *Journal of International Peacekeeping*, 2001(1), 267-294. https://www.academia.edu/75199487/The_Limits_of_Economic_Sanctions_under_International_Law_The_Case_of_Iraq (utolsó letöltés: 2023.02.25.)
- Kőszegvári, T. (1995). A jövő fegyverei és harcéljárásai. *Hadtudomány 1995/1*. V. évfolyam I. szám 37-49.
- Kőszegvári, T. (1999). Hadviselés a 21. században. *Hadtudomány-Hadügy* IX. évfolyam 1999. március 41-54.
- Kredo, A. (2012). The Economic Consequences of Iranian Nukes. *The Washington Free Beacon*. <https://freebeacon.com/politics/the-economic-consequences-of-iranian-nukes/> (utolsó letöltés: 2023.01.22.)
- Kyle, K. (2011). *Suez: Britain's End of Empire in the Middle East*. London: I.B. Tauris.
- Lebow, R. N., Stein, J. G. (1994). Reagan and the Russians. *The Atlantic Monthly; Volume 273, No. 2*; 35-37. <https://www.theatlantic.com/past/docs/politics/foreign/reagrus.htm> (utolsó letöltés: 2023.01.18.)

- Lefebvre, B. (2020). Trump calls on Russia and Saudi Arabia to cut oil production. *Politico* 2020.04.02. <https://www.politico.com/news/2020/04/02/trump-calls-on-russia-and-saudi-arabia-to-cut-oil-production-161368> (utolsó letöltés: 2023.01.31.)
- Legrenzi, M., Lawson, F. H. (2017). The Changing Role of the Gulf in the International Political Economy, *Global Change, Peace & Security* 29, no. 2, 189–99, <https://doi.org/10.1080/14781158.2017.1304372> (utolsó letöltés: 2023.01.18.)
- LeoGrande, W. M. (2015). A Policy Long Past Its Expiration Date: US Economic Sanctions Against Cuba. *Social Research*, 82(4), 939–966. <http://www.jstor.org/stable/44282148>
- Levy, J. (2019). *Expect a War Between Russia and China in the 2020s* - by Pravin R. Jethwa, Begin-Sadat Center for Strategic Studies. <https://policycommons.net/artifacts/2033150/expect-a-war-between-russia-and-china-in-the-2020s-by-pravin-r/2785593/>
- Lindsay, J. M. (1986). Trade Sanctions As Policy Instruments. *International Studies Quarterly*, 30 (2), 153–173.
- Lockett, H. (2017). Pentagon says US warned Russia ahead of Syria missile strike. *Financial Times*. <https://www.ft.com/content/30c75230-6f59-3d5f-850d-12a75b818f24> (utolsó letöltés: 2023.03.03.)
- Losman, D. L. (1979). *International Economic Sanctions: The Cases of Cuba, Israel and Rhodesia*. Albuquerque: University of New Mexico Press.
- Luttwak, E. N. (1990). From Geopolitics to Geo-Economics: Logic of Conflict, Grammar of Commerce, *The National Interest*, no. 20., 17–23.
- MacGillivray, I. (2019). Maturing Sino-Saudi Strategic Relations and Changing Dynamics in the Gulf. *Global Change, Peace & Security* 31, no. 1, 61–80, <https://doi.org/10.1080/14781158.2018.1475350> (utolsó letöltés: 2023.01.30.)
- Mahan, A. T. (1890). *The Influence of Sea Power upon History: 1660–1783*. Boston: Little, Brown and Company.
- Makini, B. (2019). Trump calls for OPEC to boost oil production, says price too high. *Reuters*. 2019.03.28. <https://www.reuters.com/article/us-usa-trump-opec-idUSKCN1R91J5> (utolsó letöltés: 2023.01.22.)
- Manchester, C. (2017). The Relationship Between Defense Expenditures and Economic Growth: A Granger Causality Approach (2017). *Business/Business Administration*. 37. https://scholarsarchive.library.albany.edu/honorscollege_business/37 (utolsó letöltés: 2023.02.25.)

- Martin, E. A. (2019). The Sanctions Policy of the European Union: Multilateral Ambitions Versus Power Politics. *Études de l'Ifri*, no. October 2019.
<https://www.ifri.org/en/publications/etudes-de-lifri/sanctions-policy-european-union-multilateral-ambitions-versus-power> (utolsó letöltés: 2023.01.18.)
- Mitchell, D. F., Pickering. J. (2018). Arms Buildups and the Use of Military Force, Oxford Encyclopedia of Foreign Policy Analysis
http://www.davidfmitchell.com/uploads/4/3/4/0/43400967/armsbuildups_mitchellpickering.pdf (utolsó letöltés: 2023.01.29.)
- Mitrova, T., Grushevenko, E., Malow, A. (2018). *The Future Of Oil Production In Russia: Life Under Sanctions*. Moscow: SKOLKOVO Moscow School of Management.
<https://energy.skolkovo.ru/downloads/documents/SEneC/research04-en.pdf> (utolsó letöltés: 2022.12.16.)
- Mintz, A, Huang, C. (1990). Defense Expenditures and Economic Growth, and the „Peace Dividend” *American Political Science Review* 84: 1283-1293.
- Molnár, M. (1996). A Nemzetközi Szakszervezeti Szövetség bojkottja Magyarország ellen: 1920. június 20. *Századok III*, 639-656.
- Moscow Times (2020). Russia Sold More Gold than Gas For the First Time in Almost 3 Decades. *The Moscow Times*, <https://www.themoscowtimes.com/2020/07/14/russia-sold-more-gold-than-gas-for-the-first-time-in-almost-3-decades-a70867> (utolsó letöltés: 2023.01.18.)
- Mossalanejad, A. (2019). US Comparative Policy toward Iran and the Middle East Security. *Geopolitics Quarterly, Volume: 14, Winter*, 1-20.
- Mostafa, M. M., Al-Hamdi, M. T. (2014). Visualizing the influence of geography, oil and geopolitics on civil wars in the arab world: A novel application of selforganizing maps and duration models. *Civil Wars*, 16(2), 239-254.
- Munoz, G. (2019). Donald Trump warns OPEC against oil price hikes: ‘Take it easy’. *Washington Times*. <https://www.washingtontimes.com/news/2019/feb/25/donald-trump-warns-opec-against-oil-price-hikes-ta/> (utolsó letöltés: 2023.01.31.)
- Nemzeti Jogtár (1913). 1913. évi XLIII. törvény az első két nemzetközi békeértekezleten megállapított több egyezmény és nyilatkozat becikkelyezése tárgyában,
<https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=91300043.tv> (utolsó letöltés, 2022.12.30.)

- Nissenbaum, D. (2022). Saudi Arabia, U.S. on High Alert After Warning of Imminent Iranian Attack, *The Wall Street Journal*. <https://www.wsj.com/articles/saudi-arabia-u-s-on-high-alert-after-warning-of-imminent-iranian-attack-11667319274> (utolsó letöltés, 2023.02.25.)
- Noren, J. H. (1995). The Controversy Over Western Measures of Soviet Defense Expenditures, *Post-Soviet Affairs* 11(3), 238–276, <https://doi.org/10.1080/1060586X.1995.10641404> (utolsó letöltés: 2023.01.30.)
- O’Brian, P. P. (2015). *How the War Was Won: Air-Sea Power and Allied Victory in World War II*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Oosthuizen, G. (1999). Playing the Devil's Advocate: The United Nations Security Council is Unbound by Law. *Leiden Journal of International Law*, 12(3), 549-563. doi:10.1017/S0922156599000278 (utolsó letöltés: 2023.02.25.)
- Osborne, J. W., Waters, E. (2019): Four assumptions of multiple regression that researchers should always test. *Practical assessment, research, and evaluation*, 8(1), 2, DOI: <https://doi.org/10.7275/r222-hv23>
- Overy, R. J. (1994). *War and economy in the Third Reich*. Oxford University Press.
- Paarlberg, R. L. (1980). Lessons of the Grain Embargo, *Foreign Affairs* LIX (fall 1980) pp. 144-162. old. <https://www.jstor.org/stable/20040657> (utolsó letöltés: 2023.01.22.)
- Padover, S. K. (szerk.) (2010). *Wilson's Ideals*, Whitefish: Kessinger Publishing, LLC.
- Pape, R. A. (1997). Why Economic Sanctions Do Not Work. *International Security*, 22 (2), 90–136. <https://www.jstor.org/stable/2539368> (utolsó letöltés: 2023.01.18.)
- Pape, R. A. (1998). Why Economic Sanctions Still Do Not Work. *International Security*, 23 (1). 66–77 old. <https://www.jstor.org/stable/2539263> (utolsó letöltés: 2023.01.18.)
- Peksen, D., Drury, C. (2010). Coercive or Corrosive: The Negative Impact of Economic Sanctions on Democracy. *International Interactions* 36, no. 3 (August 30, 2010), 240–264, <https://doi.org/10.1080/03050629.2010.502436> (utolsó letöltés: 2023.01.18.)
- Plucinska, J. (2022). Nord Stream gas 'sabotage': who's being blamed and why? *Reuters* <https://www.reuters.com/world/europe/qa-nord-stream-gas-sabotage-whos-being-blamed-why-2022-09-30/> (utoljára letöltve: 2022.12.14.)
- Polat, M. A. (2020). The Realtionship between defense expenditure and economic growth: a panel data analysis for Turkey and selected countries, *Journal of Academic Researches and Studies* 12(22), 86-102. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1122276> (utolsó letöltés: 2023.02.25.)

- Polyák, E. (2019). Kereskedelmi háború az USA és Kína között. *Geopolitika*.
<http://www.geopolitika.hu/hu/2019/03/12/kereskedelmi-haboru-az-usa-es-kina-kozott/>
 (utolsó letöltés: 2023.02.25.)
- Rastello, S., Fouquet, H (2014). G-7 Nations Said to Oppose New World Bank Russia Projects. Bloomberg. <https://www.bloomberg.com/news/articles/2014-07-31/g-7-nations-said-to-oppose-new-world-bank-projects-in-russia> (utolsó letöltés: 2023.01.22.)
- Reagan, M. (2014). Putin, Petroleum and Pantyhose. *Townhall*,
<https://townhall.com/columnists/michaelreagan/2014/03/06/putin-petroleum-and-pantyhose-n1804878> (utolsó letöltés: 2023.01.18.)
- Reinisch, A. (2001). Developing Human Rights and Humanitarian Law Accountability of the Security Council for the Imposition of Economic Sanctions. *American Journal of International Law*, 95(4), 851-872. doi:10.2307/2674632 (utolsó letöltés, 2023.02.25.)
- Remenyi, P., & Glofak, P. (2023). Oil Price Manipulation as a Geoeconomic Weapon Against the Soviet Union / Russia. *Geopolitics Quarterly*, 19(70), 66-90.
- Rennack, D. E. (2021). U.S. Sanctions on Russia: An Overview. *Congressional Research Service* <https://sgp.fas.org/crs/row/IF10779.pdf> (utolsó letöltés, 2023.01.22.)
- Ringstrom, A., Solsvik, T. (2022). Nord Stream leaks confirmed as sabotage, Sweden says. *Reuters*. <https://www.reuters.com/world/europe/traces-explosives-found-nord-stream-pipelines-sweden-says-2022-11-18/> (utolsó letöltés, 2022.12.18.)
- Salameh, M. G. (2015). What Is Behind the Steep Decline in Crude Oil Prices: Glut or Geopolitics? *IAEE Energy Forum 2015, no. 2 (n.d.)*, 25–28.
<https://www.iaee.org/en/publications/newsletterdl.aspx?id=273> (utolsó letöltés: 2023.01.18.)
- Santandertrade (2022). *Russian Foreign Trade in Figures*.
https://santandertrade.com/en/portal/analyse-markets/russia/foreign-trade-in-figures#classification_by_country (utolsó letöltés: 2022.12.07.)
- Sassoli, M. (2001). Sanctions and International Humanitarian Law. In: *Gowlland-Debbas (ed.) Institute of International Studies Program for the Study of International Organizations & Colloquium on United Nations Sanctions and International Law. (2001). United nations sanctions and international law*. Alphen aan den Rijn: Kluwer Law International.
- Schweizer, P. (1994). *Victory – The Reagan Administration’s Secret Strategy That Hastened the Collapse of the Soviet Union*, New York: Atlantic Monthly Press.

- Segall, A. (1999). Economic sanctions: Legal and policy constraints. *International Review of the Red Cross*, 81(836), 763-784. doi:10.1017/S1560775500103700
- Seversky, A. P. (1942). *Victory Through Air Power*. New York: Simon and Schuster.
- Seversky, A. P. (1950). *Air Power: Key to Survival*, New York: Simon and Schuster.
- Seymour, C. (1935): American Neutrality: The Experience of 1914-1917. *Foreign Affairs* 14(1), 26-36.
- Shalal, A., Lawder, D (2020). As Trump takes aim at EU trade, European officials brace for fight. *Reuters*. <https://www.reuters.com/article/us-usa-trade-europe-analysis-idUSKBN2051AK> (utolsó letöltés, 2022.12.18.)
- Shalal, A., Lawder, D. (2021). U.S., EU end Trump-era tariff war over steel and aluminum. *Reuters*. <https://www.reuters.com/world/us-eu-expected-announce-deal-ending-steel-aluminum-tariff-dispute-sources-say-2021-10-30/> (utolsó letöltés, 2022.12.18.)
- Shambaugh, G. (2002). Economic warfare. *Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/topic/economic-warfare> (utolsó letöltés: 2023.02.25.)
- SIPRI (2022). *Stockholm International Peace Research Institute Military Expenditure Database (MilEx)*, <https://www.sipri.org/databases/milex> (utolsó letöltés: 2023.01.30.)
- Smith, H. (2020). The Ethics of United Nations Sanctions on North Korea: Effectiveness, Necessity and Proportionality. *Critical Asian Studies* 52(2), 182–203. <https://doi.org/10.1080/14672715.2020.1757479> (utolsó letöltés: 2023.02.26.)
- Stockton, C. (1920). The Declaration of Paris. *American Journal of International Law*, 14(3), 356-368. doi:10.2307/2187654
- Sudakov, D. (2014). Obama wants Saudi Arabia to destroy Russian economy, *English Pravda*. <https://english.pravda.ru/world/127254-saudi-arabia-russia-obama/> (utolsó letöltés: 2023.02.25.)
- Sugár, I. (1987). *Heves megye és Eger visszafoglalása a törököktől*, Eger: Dobó István Vármúzeum.
- Syed, R. H. (2017). The Petrodollar System and Its Importance to US Financial and Political Dominance. *Geopolitics of Energy* 39, no. 11–12/2017, 2–6. <https://ceri.ca/publications/geopolitics-of-energy/issue/10>, (utolsó letöltés: 2022.01.24.)
- Szakács, G. (2019). Hungary calls on U.S. to spur Exxon gas project in Black Sea. *Reuters* <https://www.reuters.com/article/us-hungary-usa-gas-idUSKCN1PW1OK> (utolsó letöltés: 2023.01.31.)

- Szép, V. (2015). A gazdasági szankciók politikai hatékonysága. *Politikatudományi Szemle*, 24(4), 117-131.
- Szilágyi, I. (2018). *Geopolitika*. Budapest: Pallas Athéné Innovációs és Geopolitikai Alapítvány.
- Tamma, P. (2022). Brussels' uphill battle to confiscate Russian assets. *Politico* <https://www.politico.eu/article/brussels-russia-eu-commission-ukraine-uphill-battle-to-confiscate-assets/> (utolsó letöltés: 2023.02.25.)
- Tarján M. T. (2015). Napóleon bevezeti a kontinentális blokádot, *Rubicon* <https://rubicon.hu/kalendarium/1806-november-21-napoleon-bevezeti-a-kontinentalis-blokadot> (utolsó letöltés: 2023.02.25.)
- Teuteberg, H. J. (2016). Food Provisioning on the German Home Front, 1914–1918. In Rachel Duffett and Ina Zweiniger-Bargielowska, eds. *Food and War in Twentieth Century Europe*. 77-89.
- Thuküdidész (2006). *A peloponnészoszi háború*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Tonelson, A. (1994). How We Won the Cold War. *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/1994/07/10/books/how-we-won-the-cold-war.html> (utolsó letöltés: 2023.01.30.)
- Tóth, Cs. (2014): Az USA diplomácia nyomást gyakorolhat a Déli Áramlat magyarországi szakaszának megépítése ellen. *Budapest Beacon*. <https://hu.budapestbeacon.com/politika/az-usa-diplomacia-nyomast-gyakorolhat-deli-aramlat-magyarorszagi-szakaszanak-megepitese-ellen/amp/> (utolsó letöltés: 2023.01.22.)
- Törnudd, K. (1968). Strategic Embargo and Economic Warfare [Review of *Western Economic Warfare 1947-1967, A Case Study in Foreign Economic Policy*, by G. Adler-Karlsson]. *Cooperation and Conflict*, 3(2), 148–155. <http://www.jstor.org/stable/45082891> (utolsó letöltés: 2023.02.26.)
- Tradingeconomics (2022). *Russia Foreign Exchange Reserves*. <https://tradingeconomics.com/russia/foreign-exchange-reserves> (utolsó letöltés: 2023.03.03.)
- Tuathail, G., Dalby S., Routledge, P. (2006). *Geopolitics Reader*. London-New York: Routledge.
- U.S. Department of Treasury (2015). 31 CFR Part 591 Venezuela Sanctions Regulations. https://home.treasury.gov/system/files/126/fr80_39676.pdf (utolsó letöltés: 2023.01.31.)

- United Nations (2020). *Security Council Resolutions on Iran*. https://www.securitycouncilreport.org/un_documents_type/security-council-resolutions/?ctype=Iran&cbtype=iran (utolsó letöltés: 2023.01.31.)
- US Department of Navy (1909). Declaration of London, <https://digital-commons.usnwc.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2634&context=ils> (Utolsó letöltés: 2022.12.30.)
- US Department of State (1948): *Transcript of Marshall Plan* https://www.archives.gov/milestone-documents/marshall-plan?_ga=2.177866336.478336595.1675021728-1508220831.1675021728 (utolsó letöltés: 2023.01.22.)
- Wallensteen, P. (1968). Characteristics of Economic Sanctions. *Journal of Peace Research*, 5 (3): 248–267.
- Ward, M. D., Davis, D. R. (1992). Sizing up the Peace Dividend: Economic Growth and Military Spending in the United States, 1948-1996. *The American Political Science Review*, 86(3), 748–755. <https://doi.org/10.2307/1964136> (utolsó letöltés: 2023.02.25.)
- Weisbrot, M., Sachs, J. (2019). Punishing Civilians: U.S. Sanctions on Venezuela. *Challenge* 62(5), 299–321, <https://doi.org/10.1080/05775132.2019.1638094> (utolsó letöltés: 2023.01.18.)
- Weiss, T. G. (1997). *Political Gain and Civilian Pain – Humanitarian Aspects of Economic Sanctions*. Lanham: Rowman & Littlefield.
- Williams, C. (2009). *Harold Macmillan*. Phoenix: Phoenix Publishing.
- Wilson W., Foley H. (1923). *Woodrow wilson's case for the league of nations*. New Jersey: Princeton University Press.
- Wilson, J. G. (2007). How Grand Was Reagan’s Strategy, 1976–1984?,” *Diplomacy & Statecraft* 18(4), 773–803, <https://doi.org/10.1080/09592290701807234> (utolsó letöltés: 2023.01.30.)
- World of Coins (2019). Allied Occupation Zones of Germany. <http://www.worldofcoins.eu/forum/index.php?topic=45480.0> (utolsó letöltés: 2023.01.30.)
- Yergin, D. (1991). *The Prize: The Epic Quest for Oil, Money, and Power*. New York: Simon & Schuster.
- Yergin, D. (2008). *The Prize: The Epic Quest for Oil, Money, and Power – Reissue Edition*. New York: Free Press.

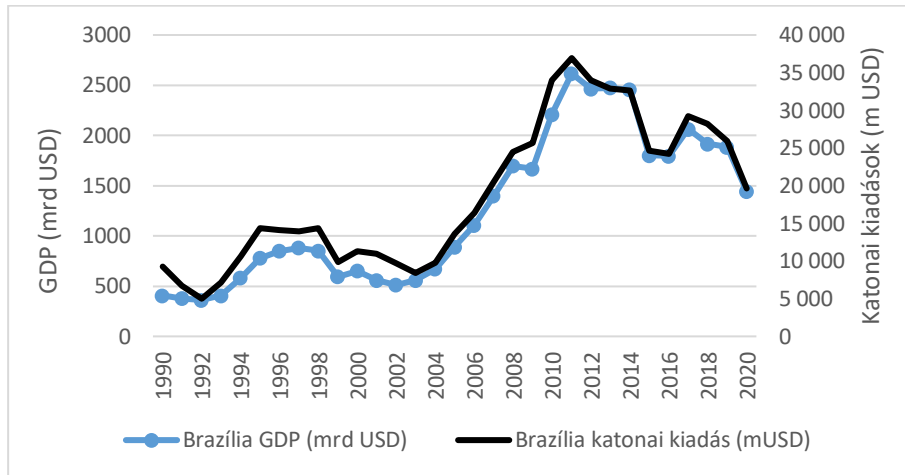
Yergin, D. (2018). *A zsákmány: hajsza olajért, pénzért és hatalomért*. Budapest: Antall József Tudásközpont.

Zicha, J. (2019). A new pressure on Turkish lira after Turkey agrees to buy Russian military equipment, *Mintec Global*. <https://www.mintecglobal.com/top-stories/a-new-pressure-on-turkish-lira-after-turkey-agrees-to-buy-russian-military-equipment> (utolsó letöltés: 2022.12.18.)

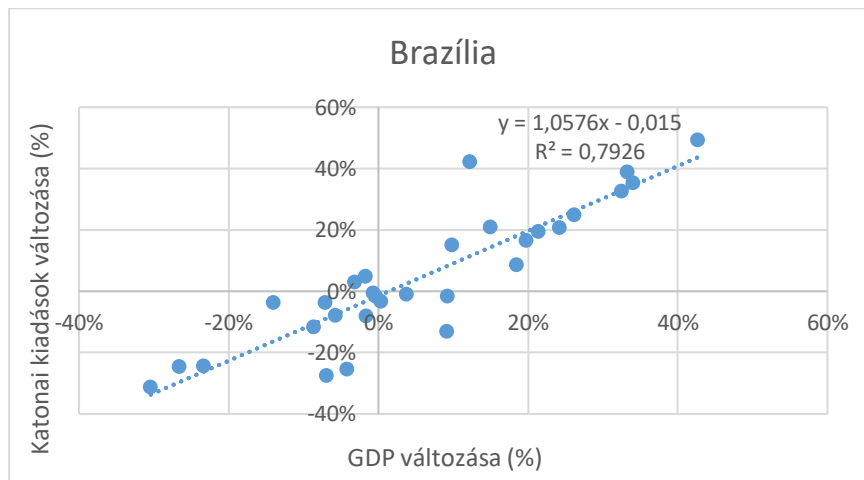
Függelék

Brazília

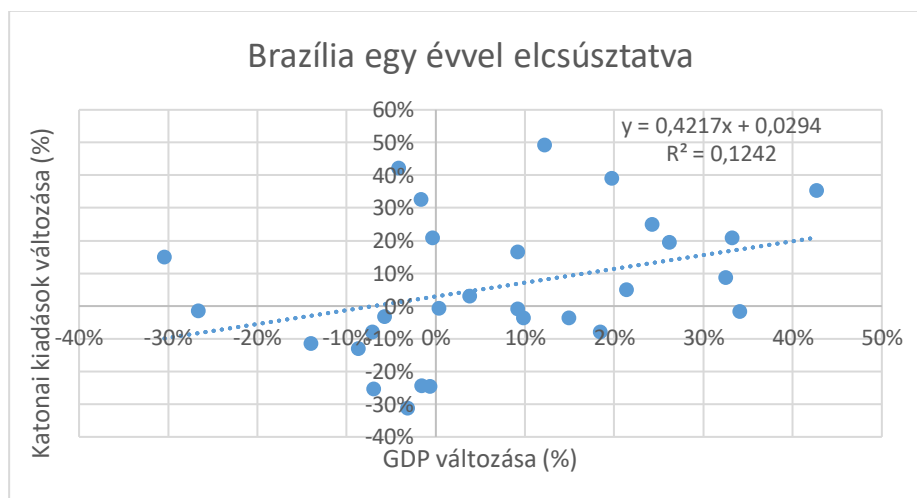
1. ábra: Brazília GDP-je és a katonai kiadásainak alakulása

2. ábra: Brazília GDP változása és a tárgyévi katonai kiadások változása közötti kapcsolat

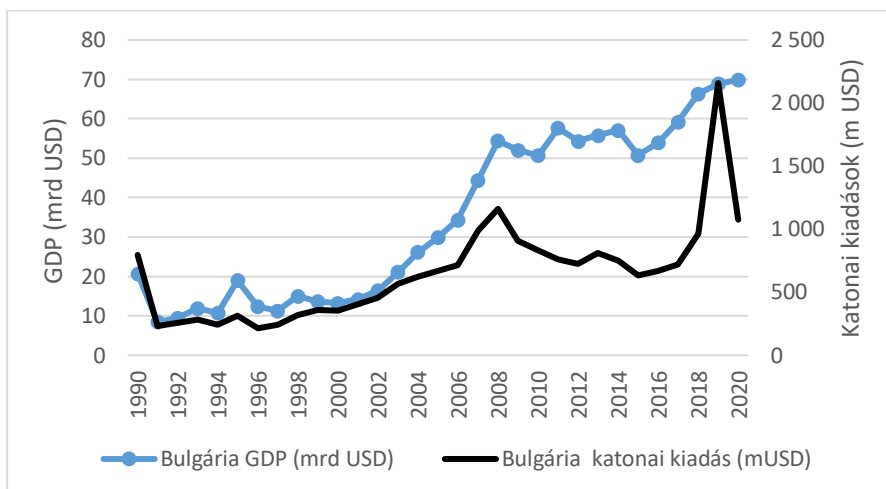

3. ábra: Brazília GDP változás és a következő évi katonai kiadások változása közötti kapcsolat:

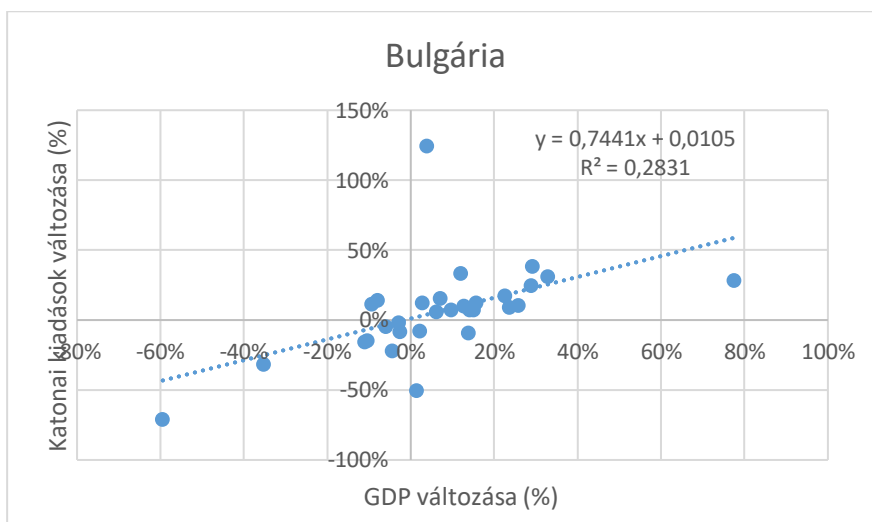

Bulgária

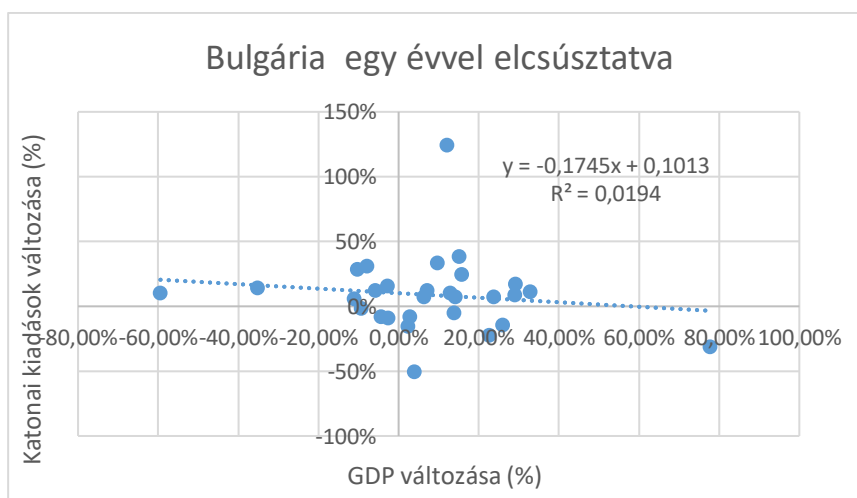
4. ábra: Bulgária GDP-je és a katonai kiadásainak alakulása

5. ábra: Bulgária GDP változása és a adott évi katonai kiadások változása közötti kapcsolat

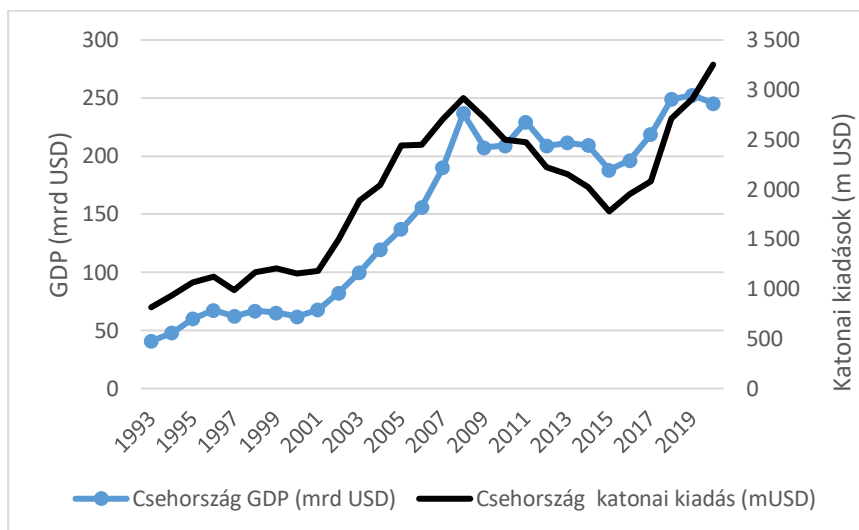

6. ábra: Bulgária GDP változása és a következő évi katonai kiadások változása közötti kapcsolat

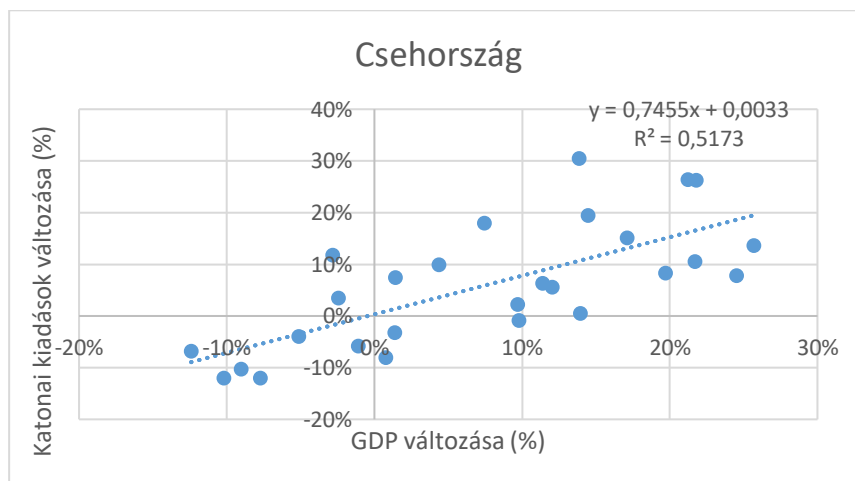

Csehország

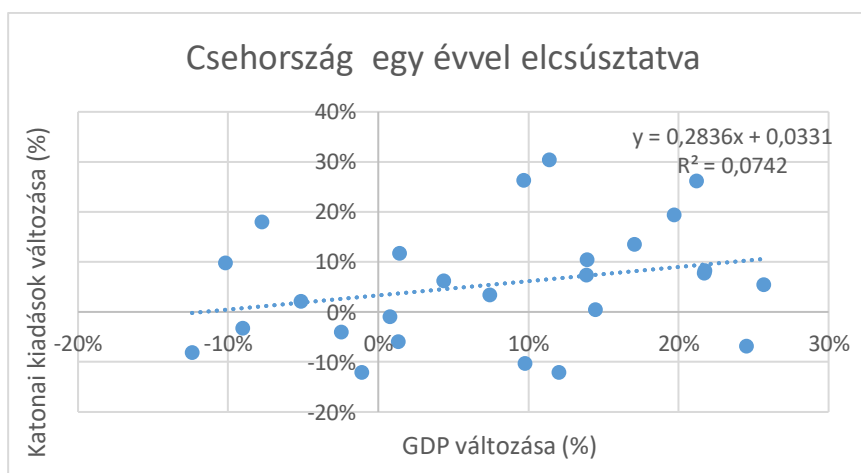
7. ábra: Csehország GDP-je és a katonai kiadásainak alakulása

8. ábra: Csehország GDP változása és az adott évi katonai kiadások változása közötti kapcsolat

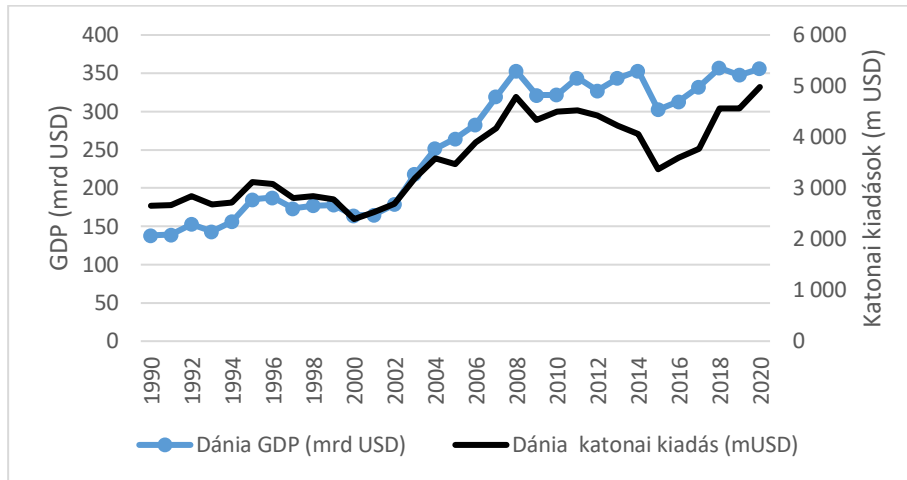

9. ábra: Csehország GDP változása és a következő évi katonai kiadások változása közötti kapcsolat

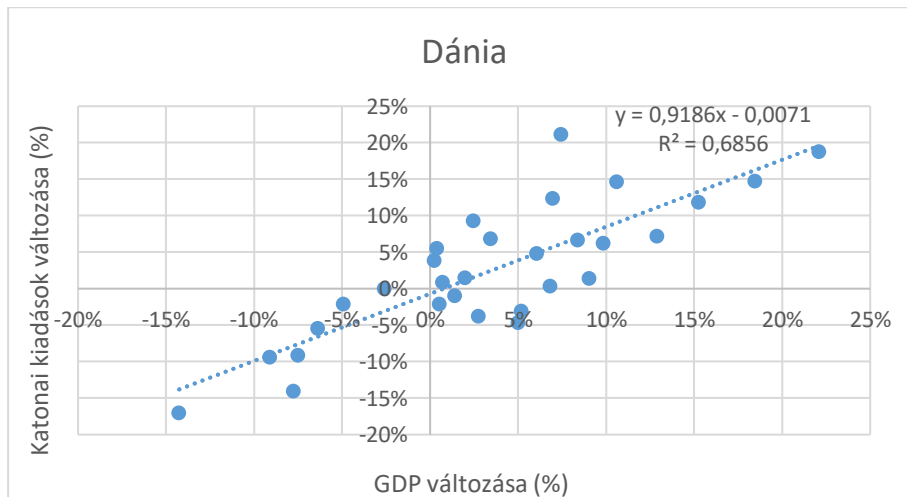

Dánia

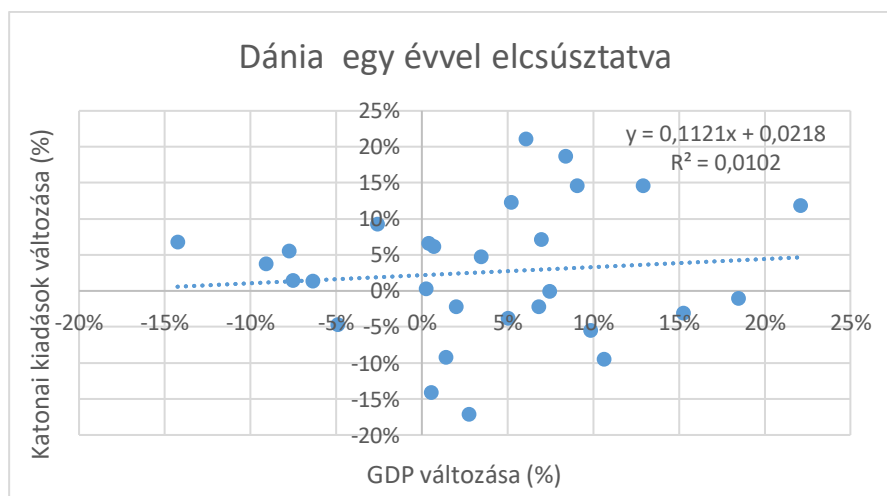
10. ábra: Dánia GDP-je és a katonai kiadásainak alakulása

11. ábra: Dánia GDP változása és az adott évi katonai kiadások változása közötti kapcsolat

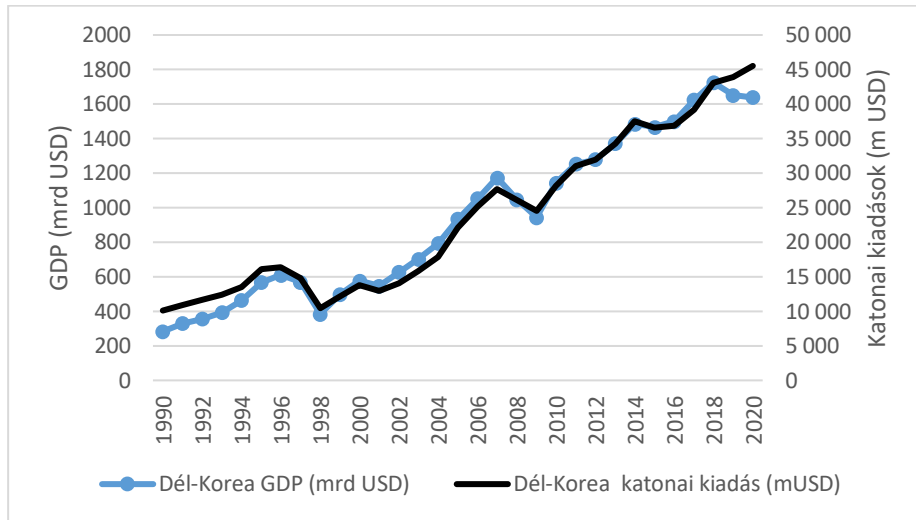

12. ábra: Dánia GDP változása és a következő évi katonai kiadások változása közötti kapcsolat

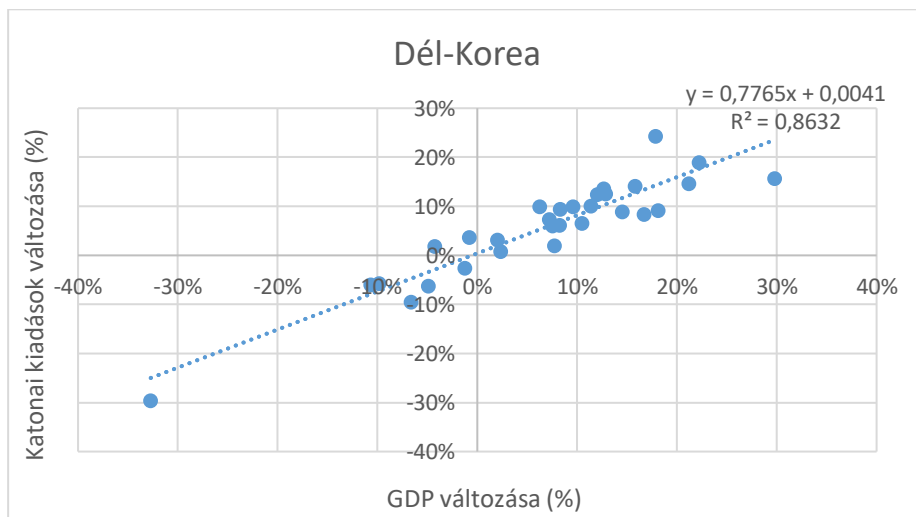

Dél-Korea

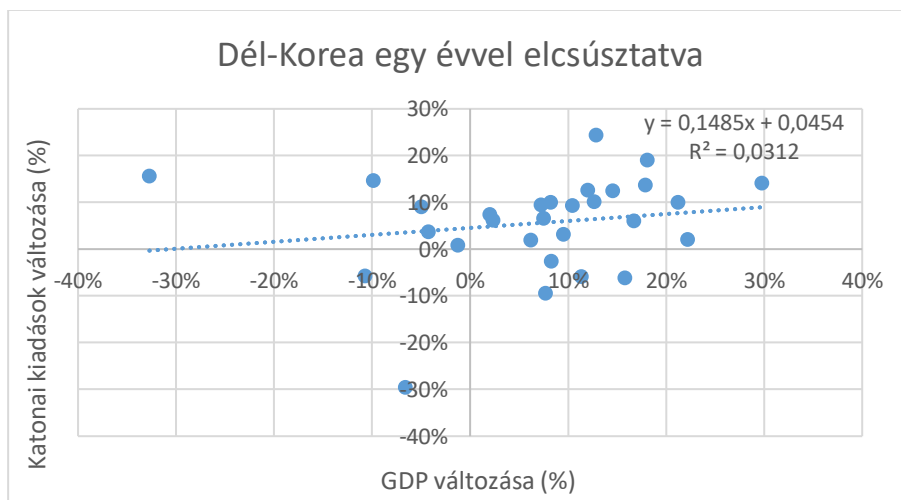
13. ábra: Dél-Korea GDP-je és a katonai kiadásainak alakulása

14. ábra: Dél-Korea GDP változása és az adott évi katonai kiadások változása közötti kapcsolat

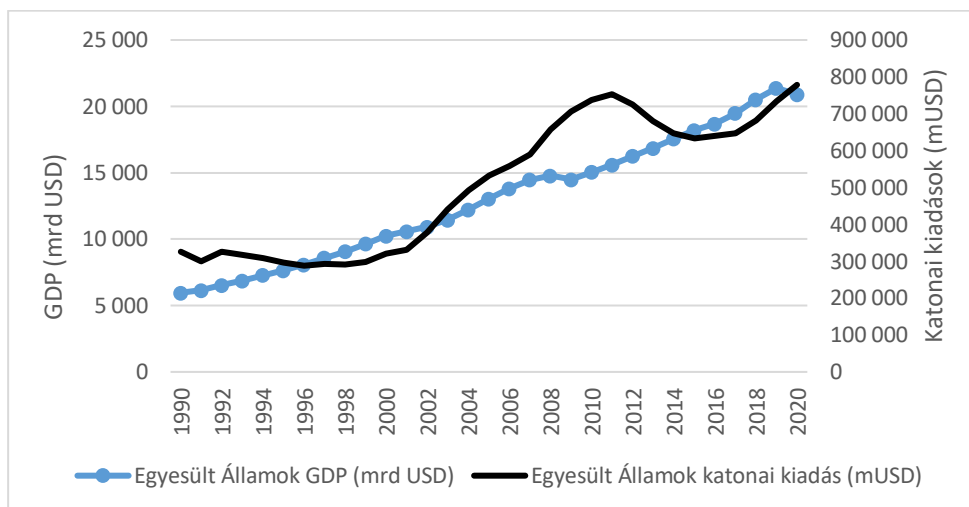

15. ábra: Dél-Korea GDP változása és a következő évi katonai kiadások változása közötti kapcsolat

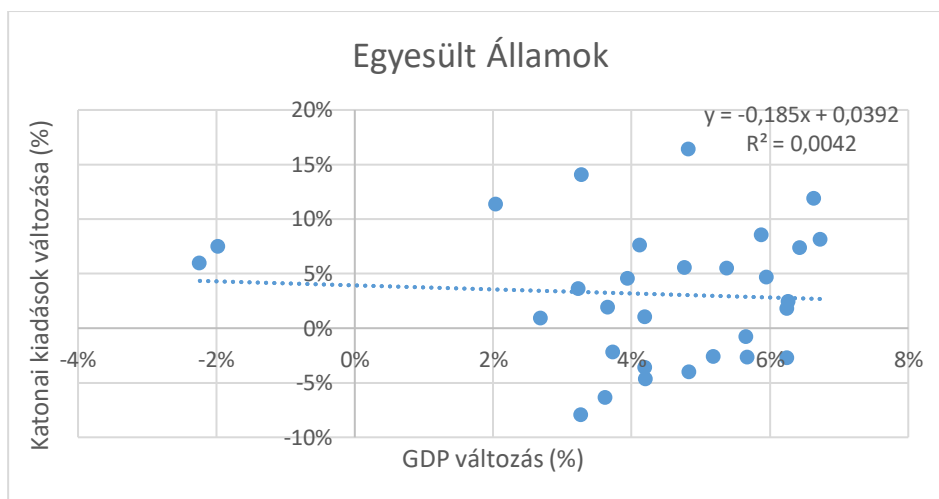

Egyesült Államok

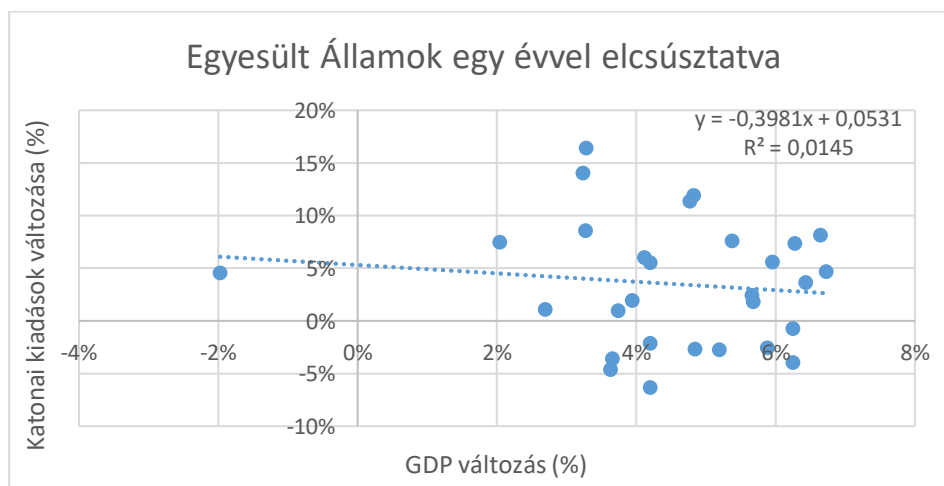
16. ábra: Egyesült Államok GDP-je és katonai kiadásainak alakulása

17. ábra: Egyesült Államok GDP változása és az adott évi katonai kiadások változása közötti kapcsolat

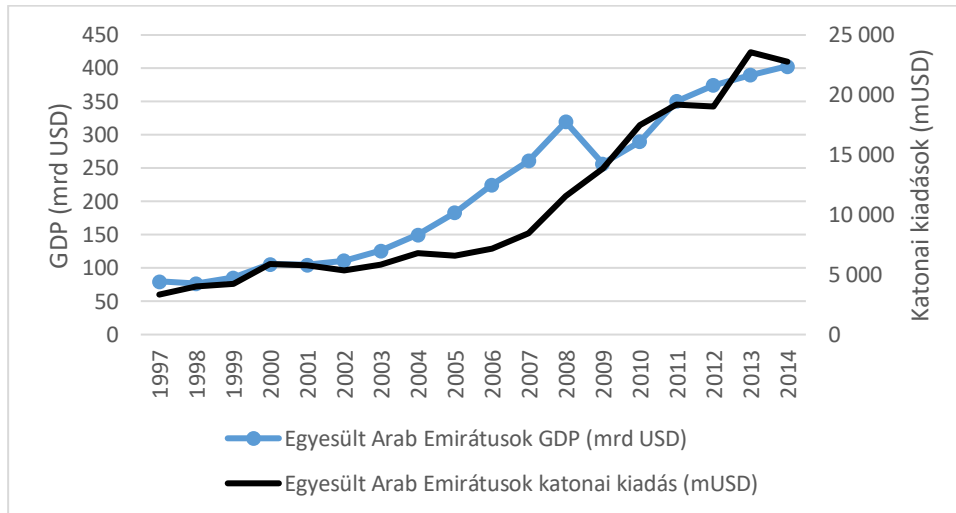

18. ábra: Egyesült Államok GDP változása és a következő évi katonai kiadások változása közötti kapcsolat

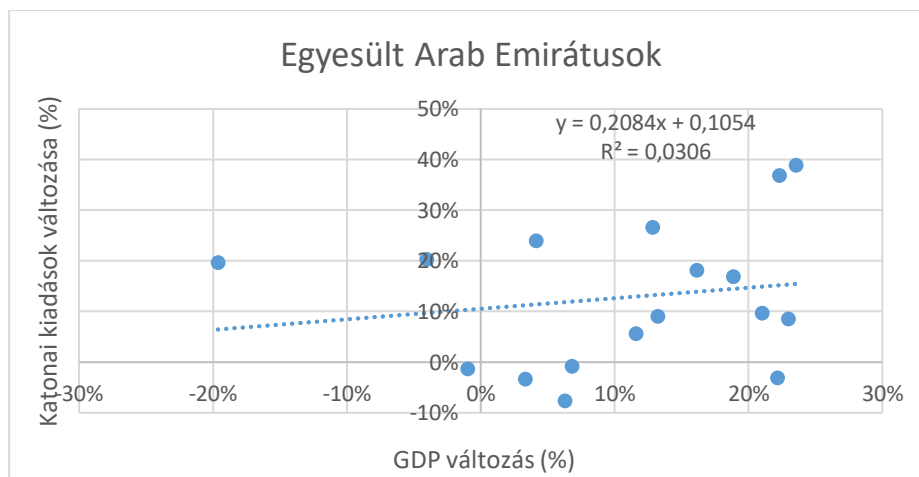

Egyesült Arab Emirátusok

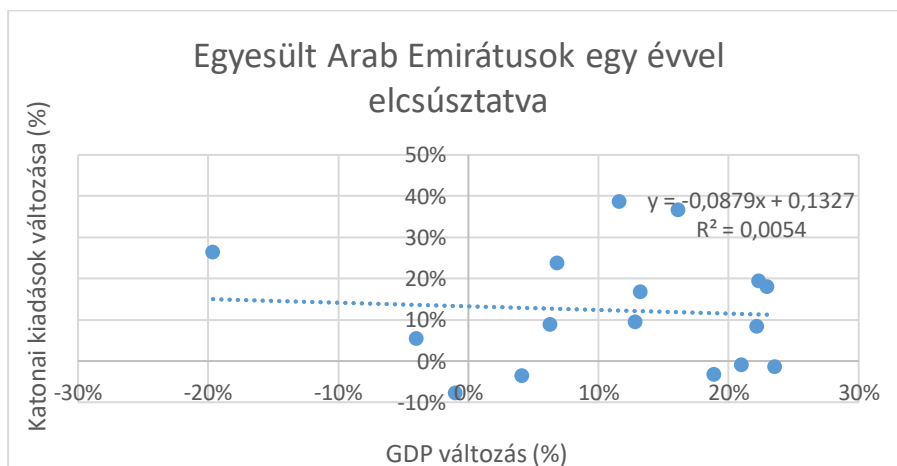
19. ábra: Egyesült Arab Emirátusok GDP-je és katonai kiadásainak alakulása

20. ábra: Egyesült Arab Emirátusok GDP változása és az adott évi katonai kiadások változása közötti kapcsolat

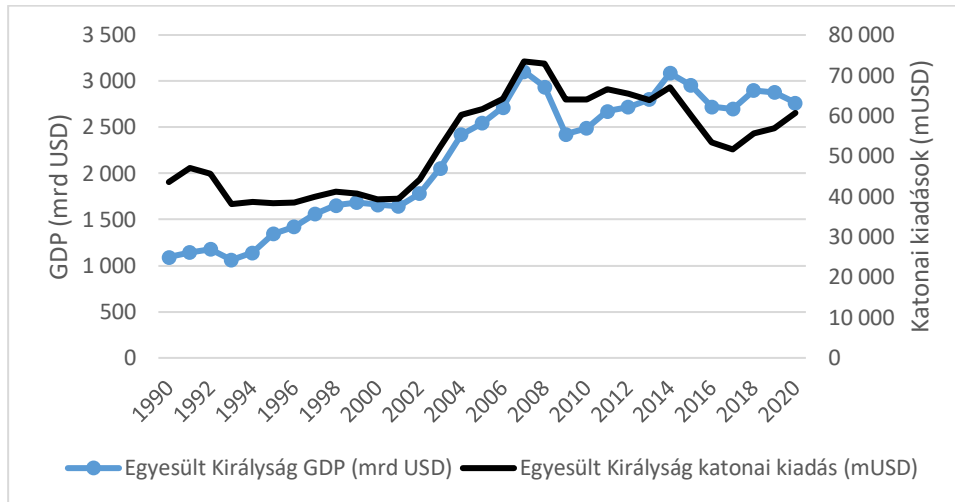

21. ábra: Egyesült Arab Emirátusok GDP változása és a következő évi katonai kiadások változása közötti kapcsolat

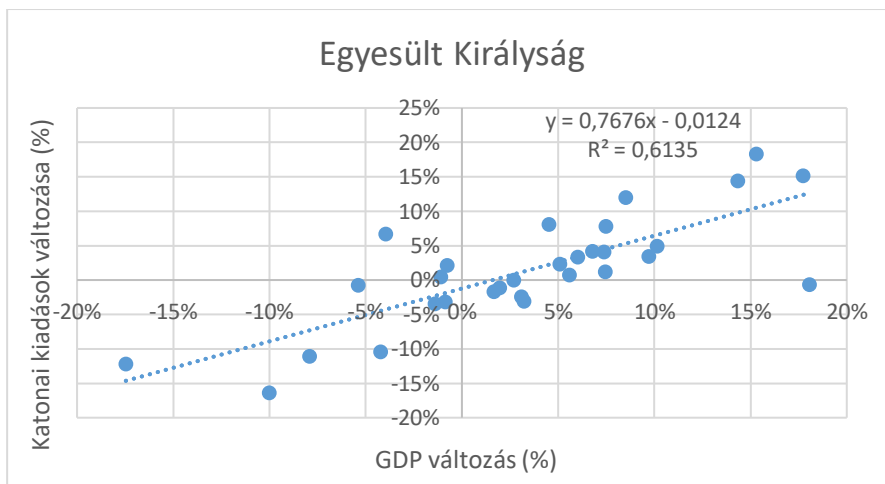

Egyesült Királyság

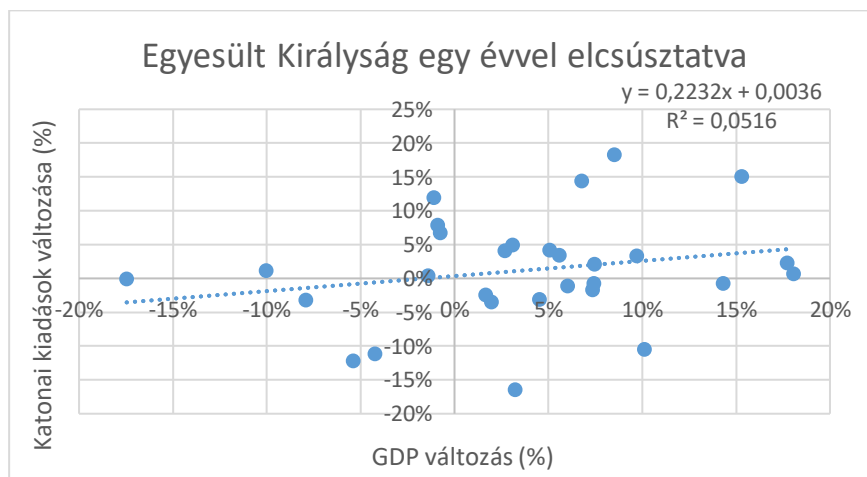
22. ábra: Egyesült Királyság GDP-je és katonai kiadásainak alakulása

23. ábra: Egyesült Királyság GDP változása és az adott évi katonai kiadások változása közötti kapcsolat

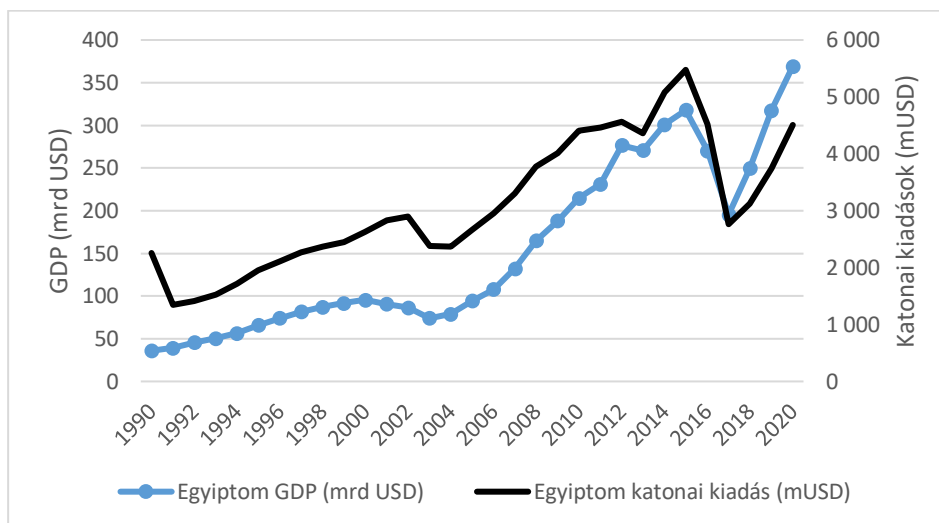

24. ábra: Egyesült Királyság GDP változása és a következő évi katonai kiadások változása közötti kapcsolat

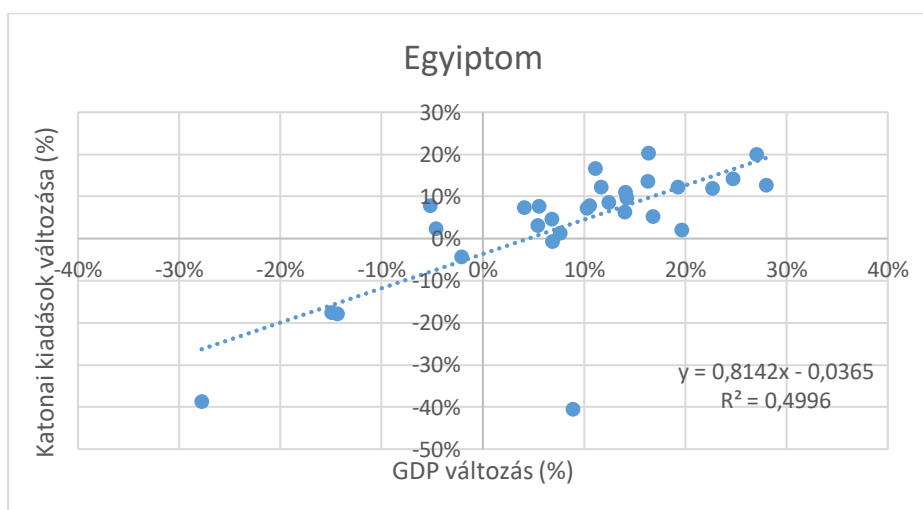

Egyiptom

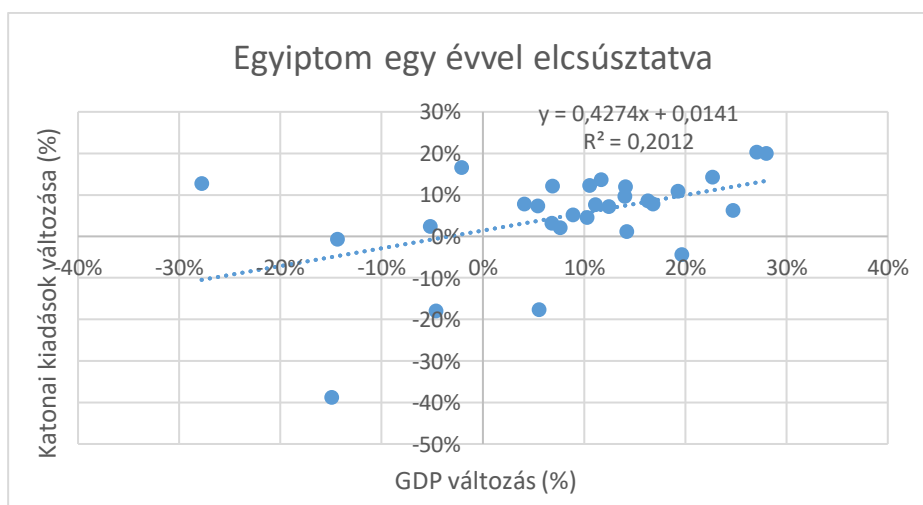
25. ábra: Egyiptom GDP-je és katonai kiadásainak alakulása

26. ábra: Egyiptom GDP változása és az adott évi katonai kiadások változása közötti kapcsolat

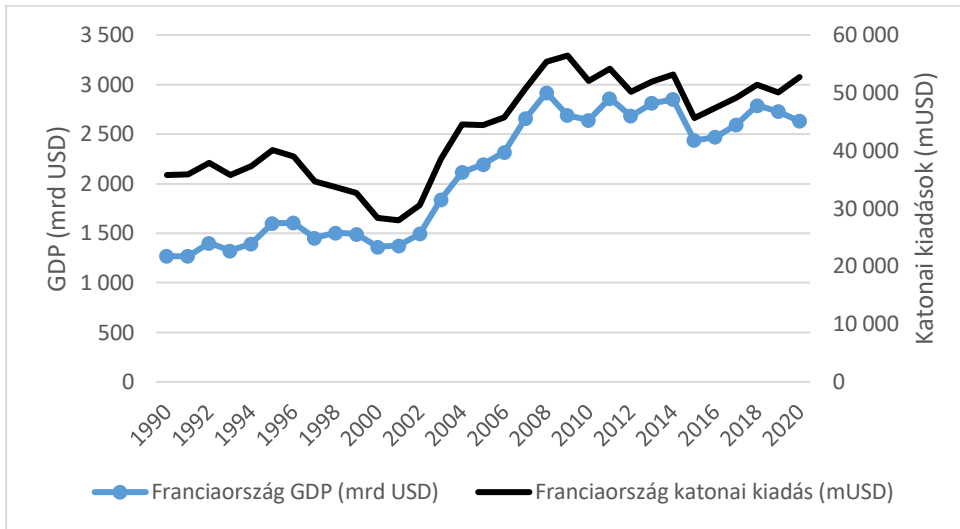

27. ábra: Egyiptom GDP változása és a következő évi katonai kiadások változása közötti kapcsolat

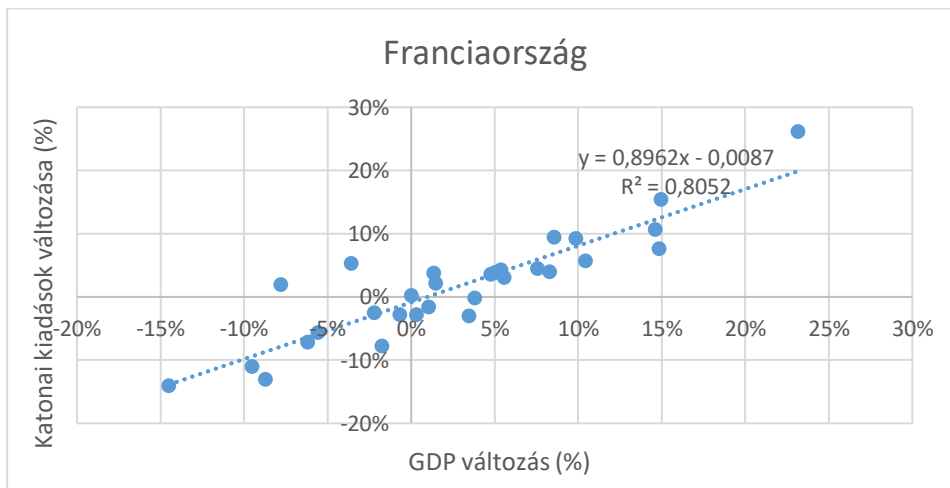

Franciaország

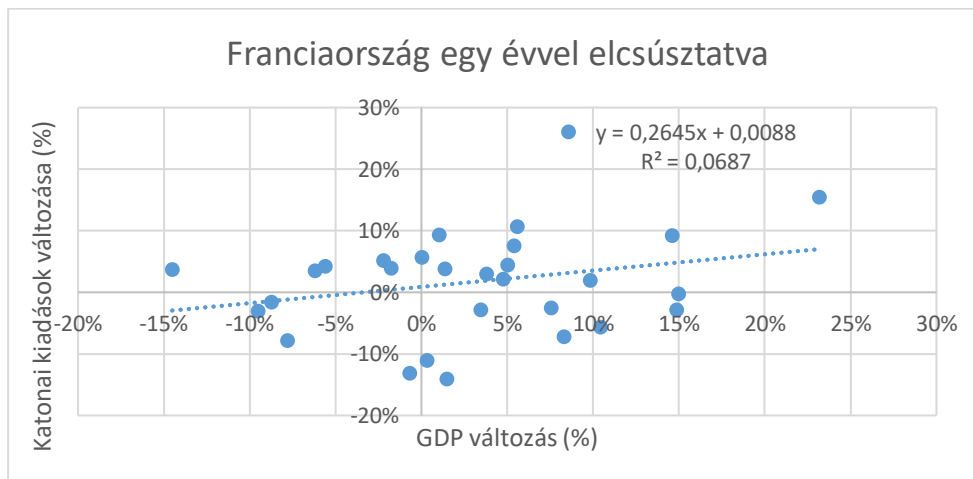
28. ábra: Franciaország GDP-je és a katonai kiadásainak alakulása

29. ábra: Franciaország GDP változása és az adott évi katonai kiadások változása közötti kapcsolat

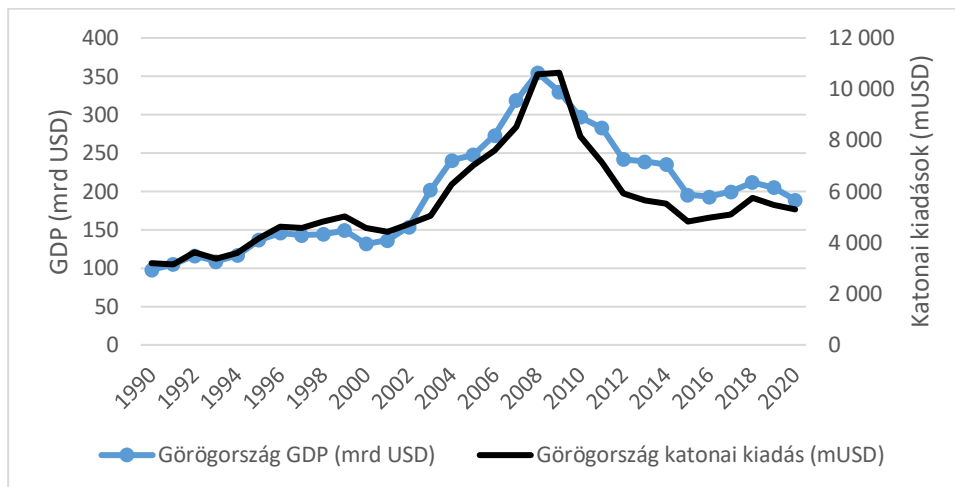

30. ábra: Franciaország GDP változása és a következő évi katonai kiadások változása közötti kapcsolat

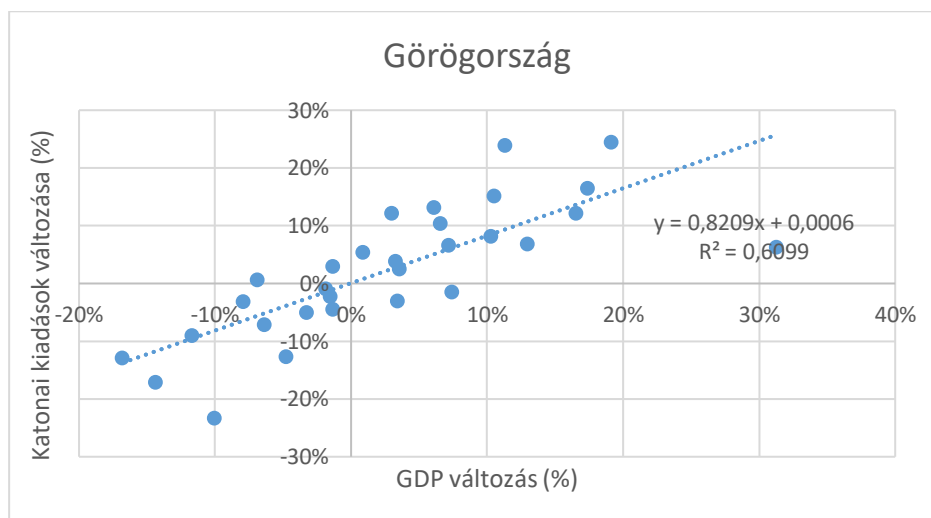

Görögország

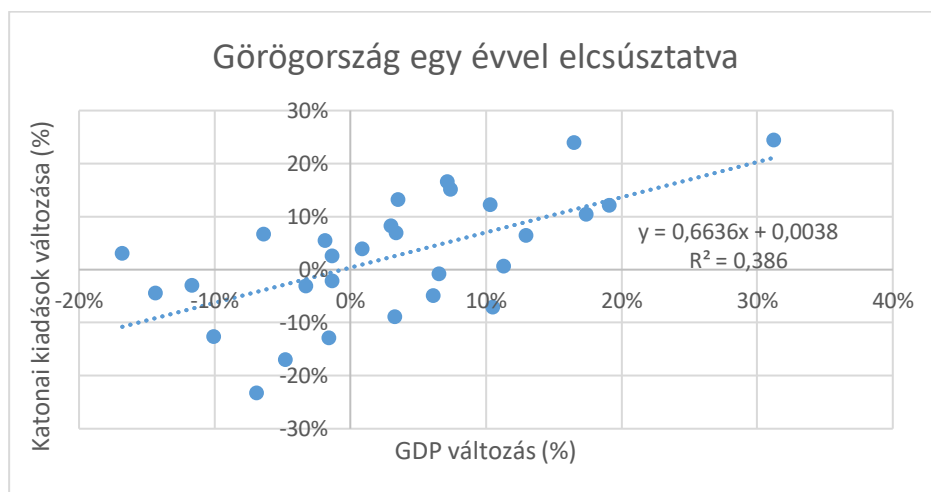
31. ábra: Görögország GDP-je és a katonai kiadásainak alakulása

32. ábra: Görögország GDP változása és az adott évi katonai kiadások változása közötti kapcsolat

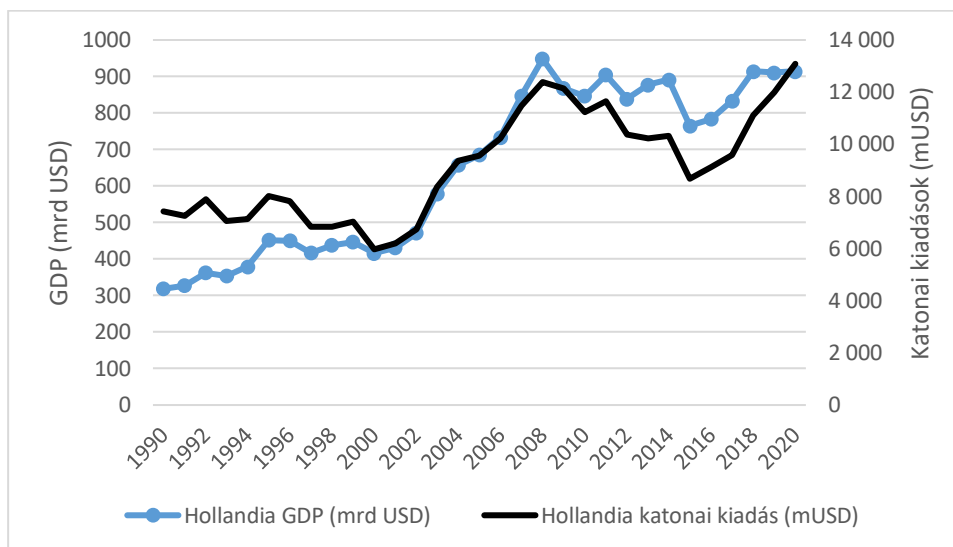

33. ábra: Görögország GDP változása és a következő évi katonai kiadások változása közötti kapcsolat

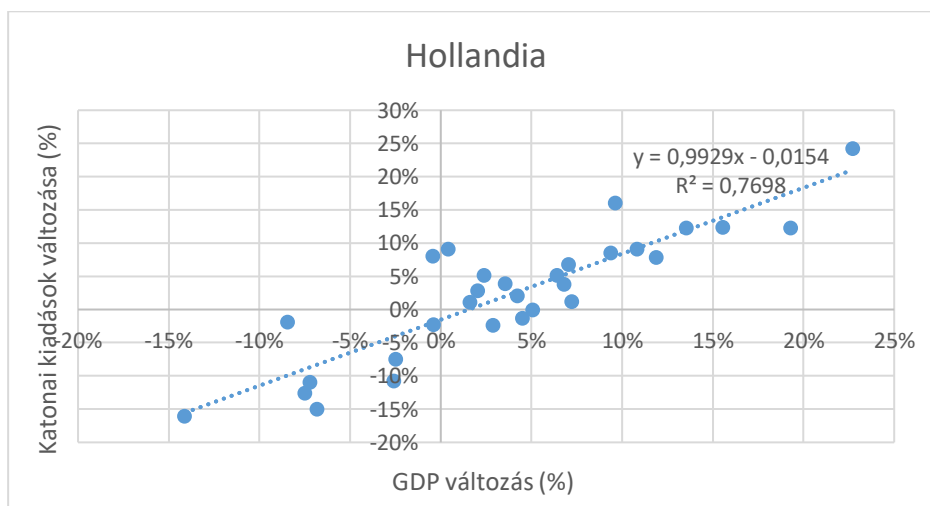

Hollandia

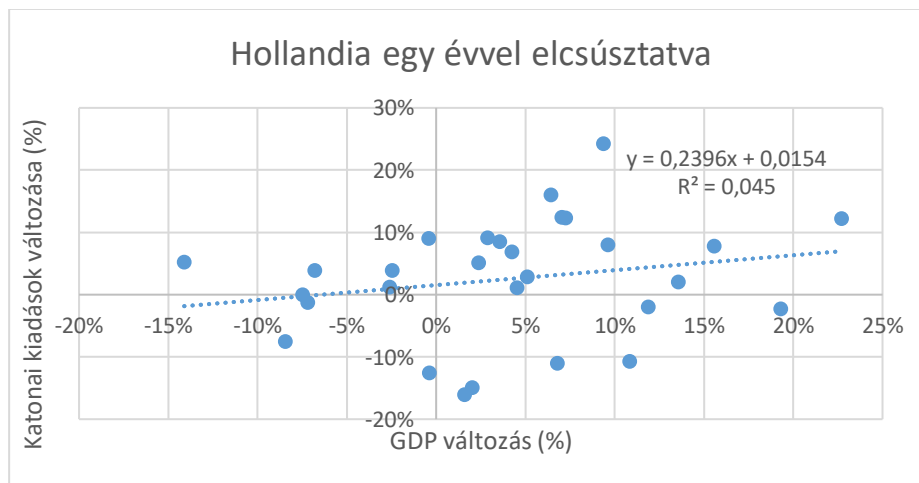
34. ábra: Hollandia GDP-je és a katonai kiadásainak alakulása

35. ábra: Hollandia GDP változása és az adott évi katonai kiadások változása közötti kapcsolat

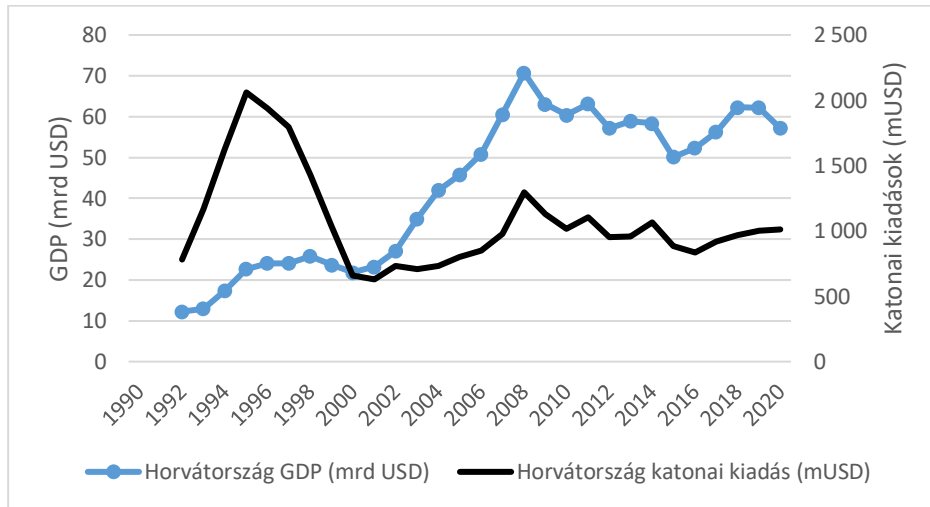

36. ábra: Hollandia GDP változása és a következő évi katonai kiadások változása közötti kapcsolat

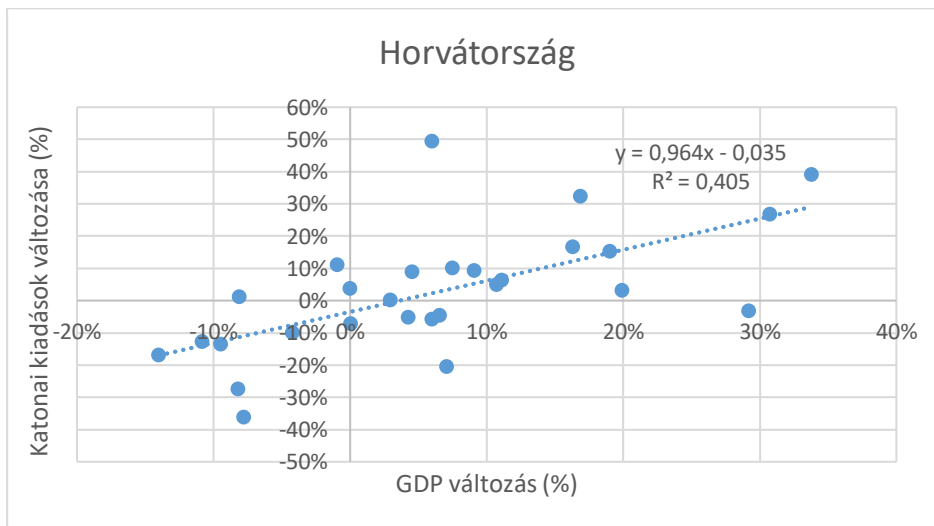

Horvátország

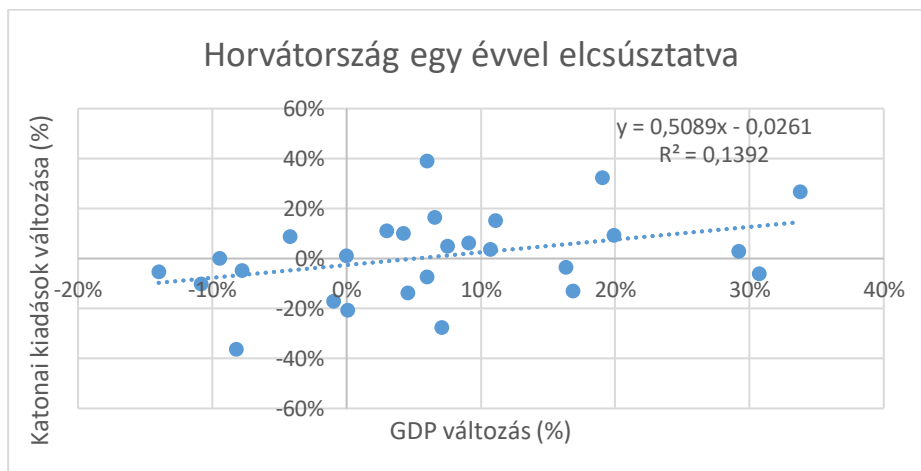
37. ábra: Horvátország GDP-je és a katonai kiadásainak alakulása

38. Horvátország GDP változása és az adott évi katonai kiadások változása közötti kapcsolat

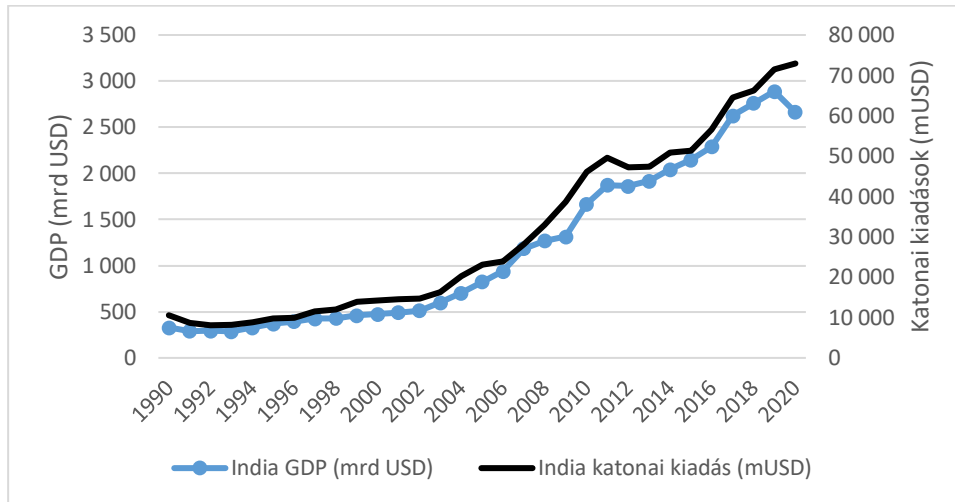

39. ábra: Horvátország GDP változása és a következő évi katonai kiadások változása közötti kapcsolat

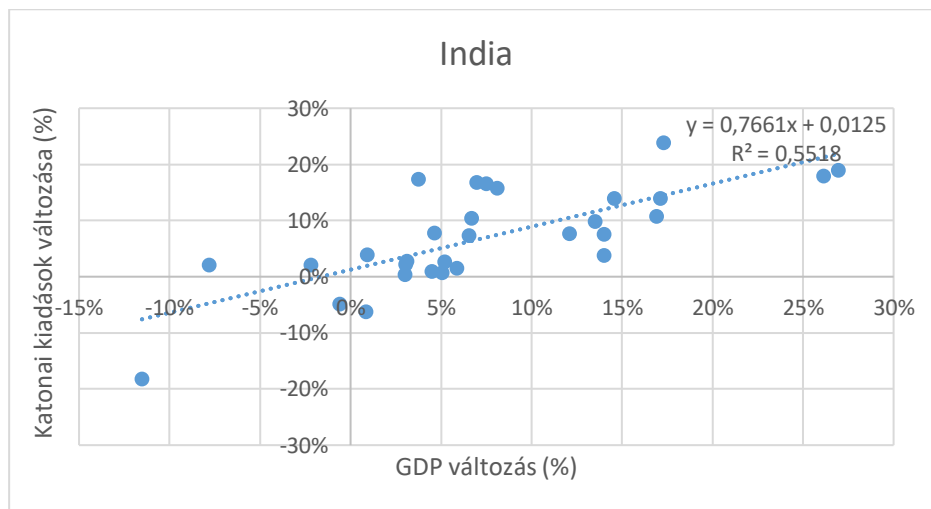

India

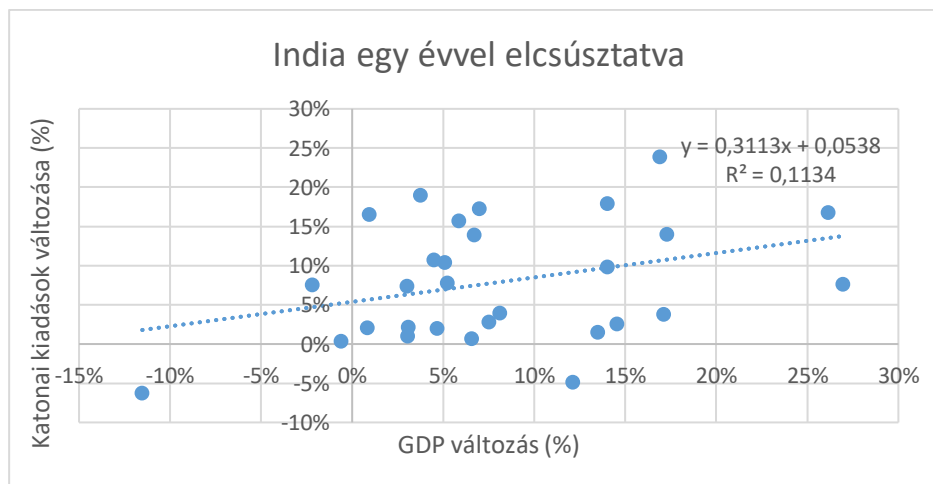
40. ábra: India GDP-je és a katonai kiadásainak alakulása

41. ábra: India GDP változása és az adott évi katonai kiadások változása közötti kapcsolat

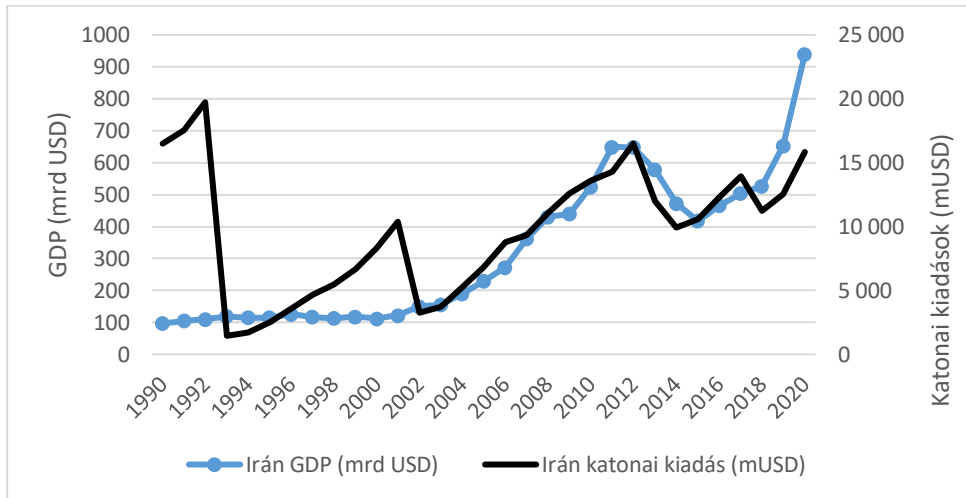

42. ábra: India GDP változása és a következő évi katonai kiadások változása közötti kapcsolat

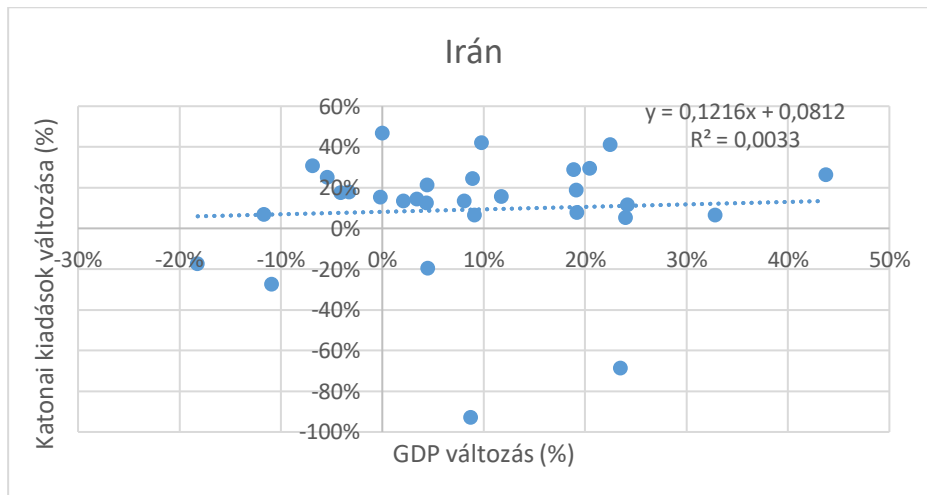

Irán

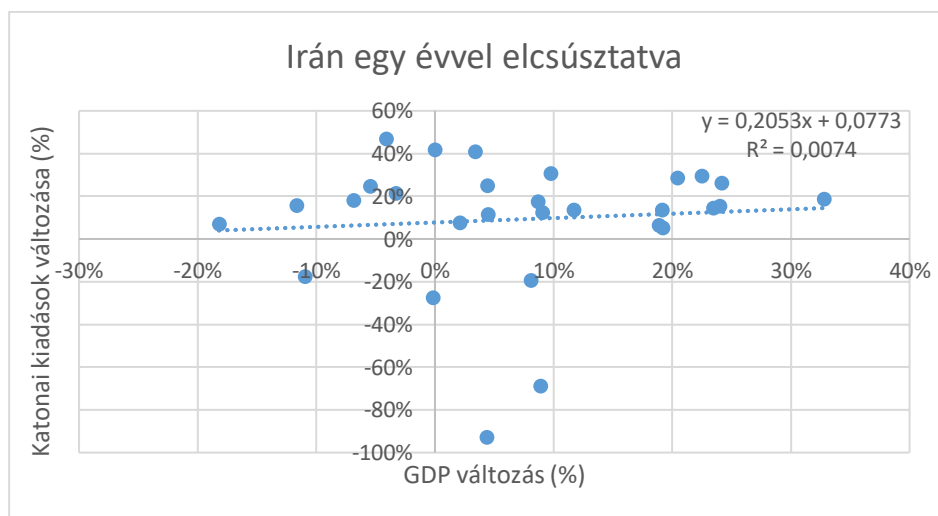
43. ábra: Irán GDP-je és a katonai kiadásainak alakulása

44. ábra: Irán GDP változása és az adott évi katonai kiadások változása közötti kapcsolat

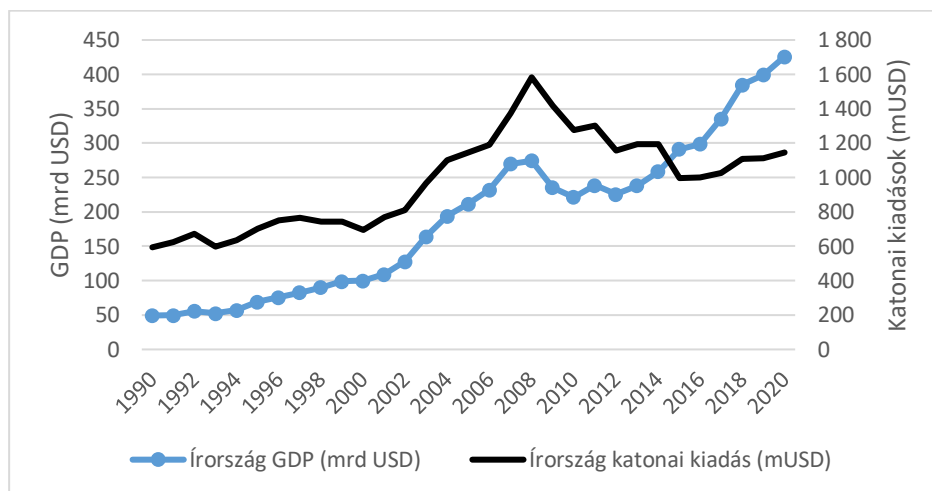

45. ábra: Irán GDP változása és a következő évi katonai kiadások változása közötti kapcsolat

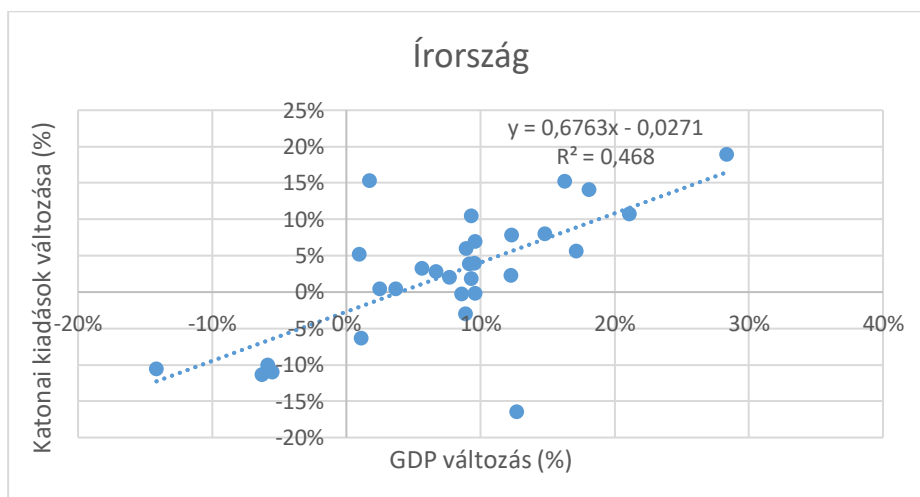

Írország

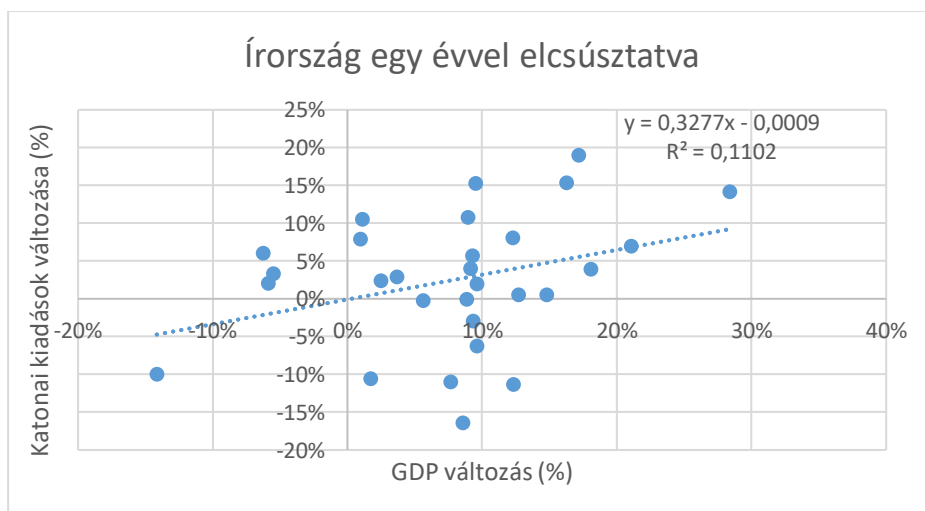
46. ábra: Írország GDP-je és a katonai kiadásainak alakulása

47. ábra: Írország GDP változása és az adott évi katonai kiadások változása közötti kapcsolat

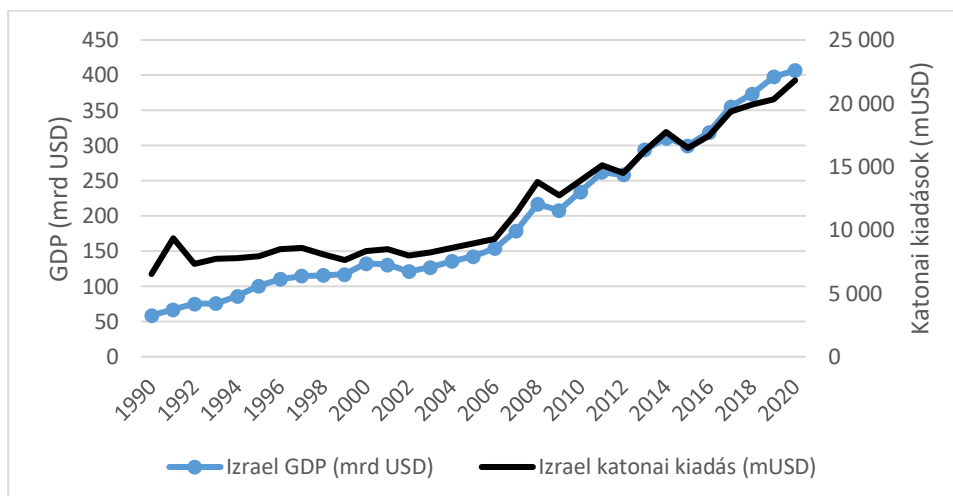

48. ábra: Írország GDP változása és a következő évi katonai kiadások változása közötti kapcsolat

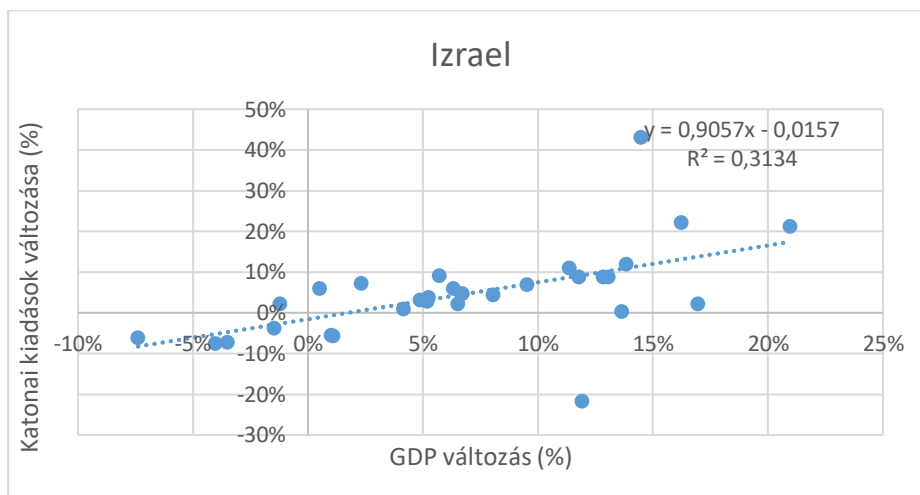

Izrael

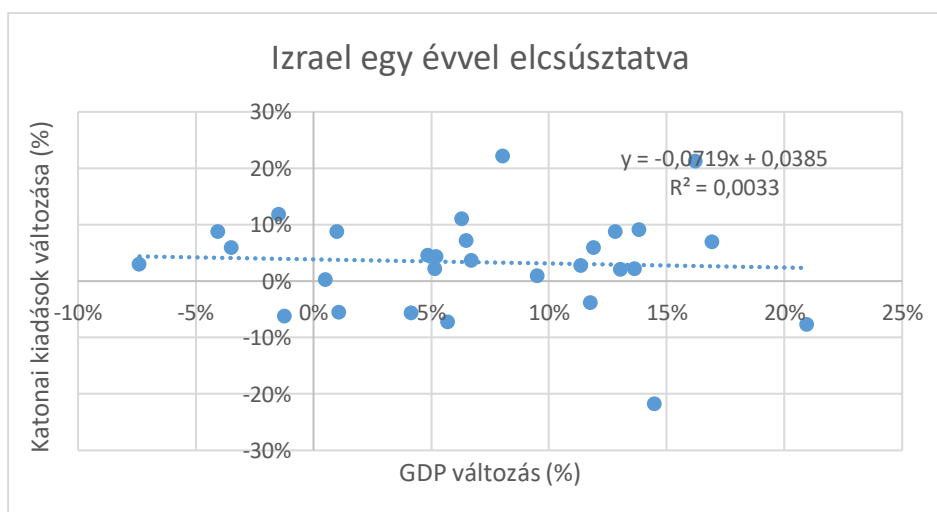
49. ábra: Izrael GDP-je és a katonai kiadásainak alakulása

50. ábra: Izrael GDP változása és az adott évi katonai kiadások változása közötti kapcsolat

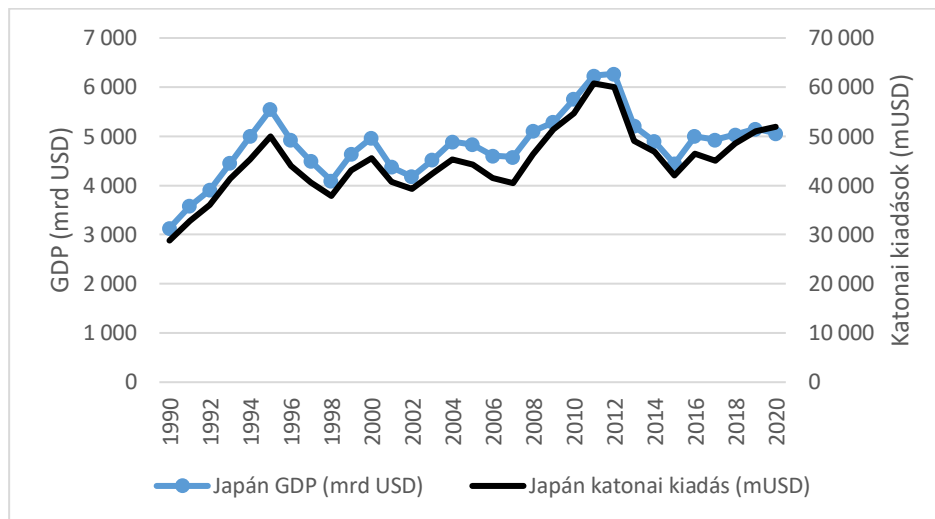

51. ábra: Izrael GDP változása és a következő évi katonai kiadások változása közötti kapcsolat

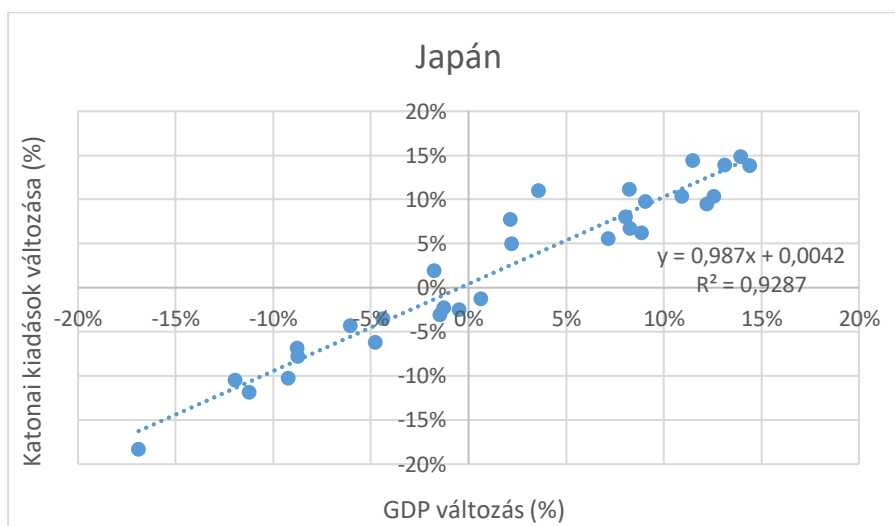

Japán

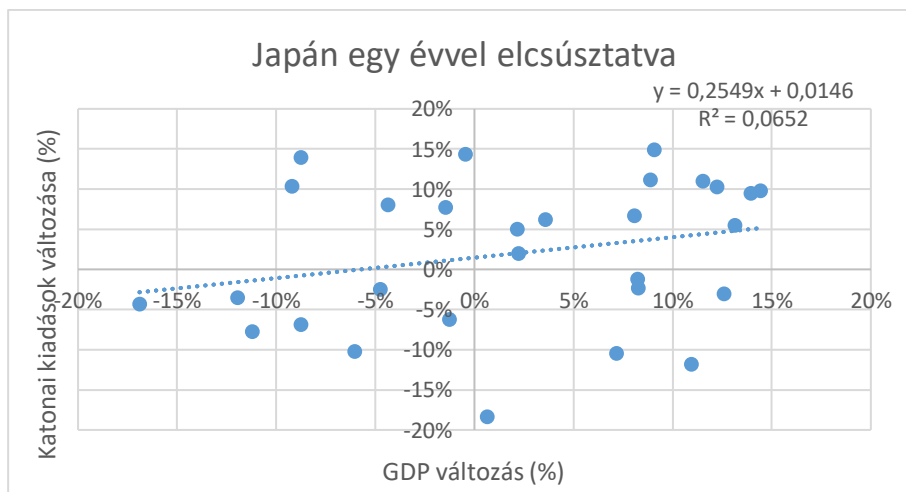
52. ábra: Japán GDP-je és a katonai kiadásainak alakulása

53. ábra: Japán GDP változása és az adott évi katonai kiadások változása közötti kapcsolat

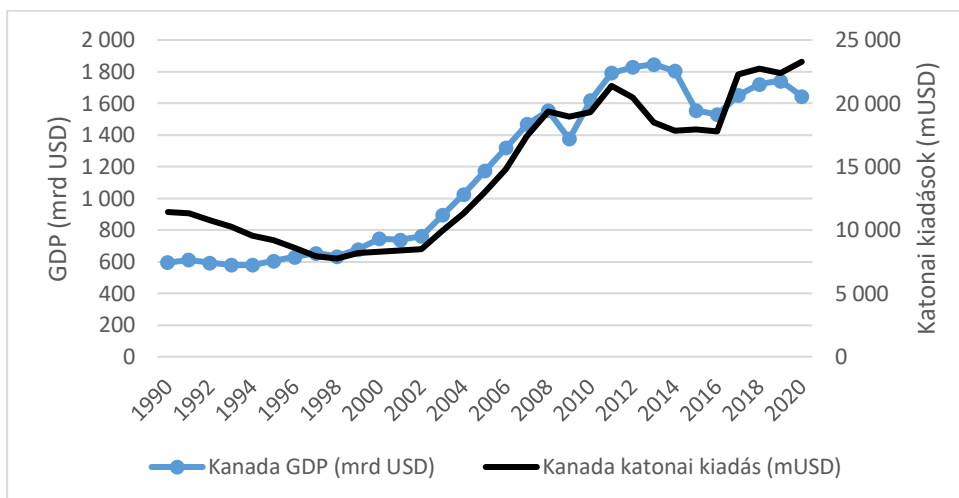

54. ábra: Japán GDP változása és a következő évi katonai kiadások változása közötti kapcsolat

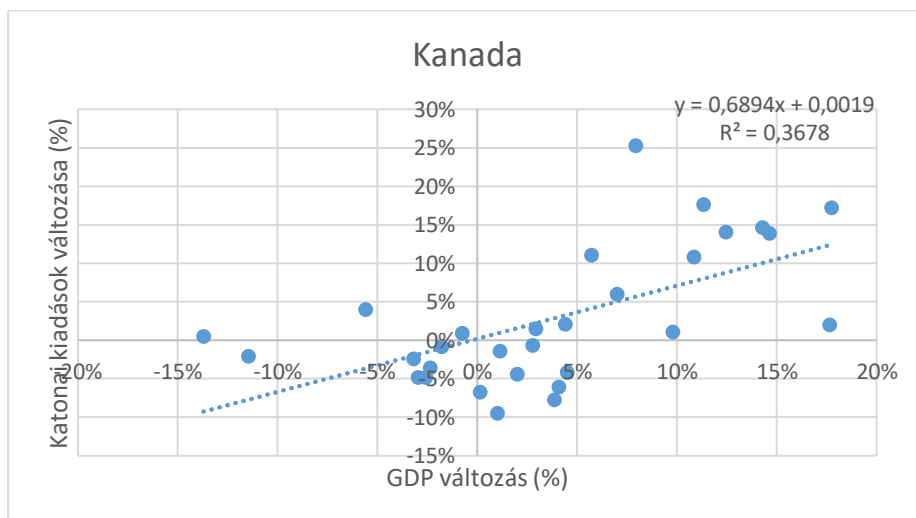

Kanada

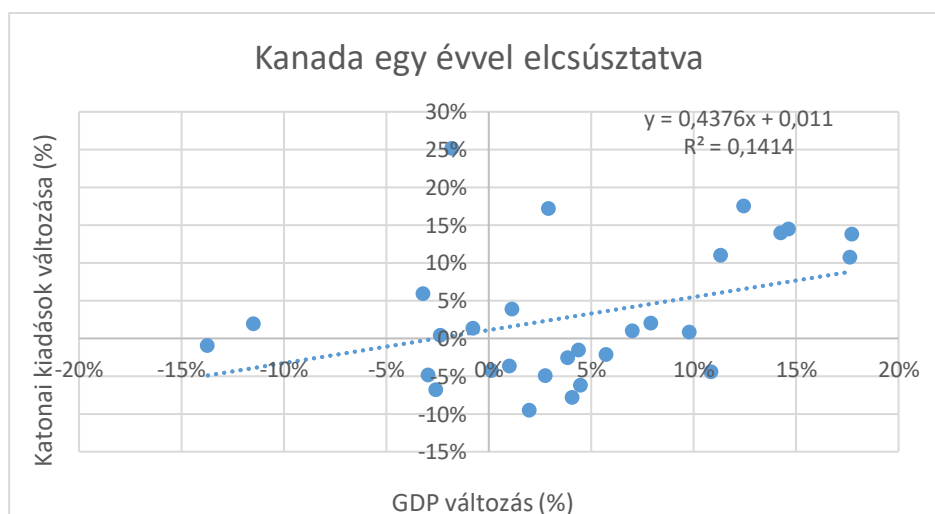
55. ábra: Kanada GDP-je és a katonai kiadásainak alakulása

56. ábra: Kanada GDP változása és az adott évi katonai kiadások változása közötti kapcsolat

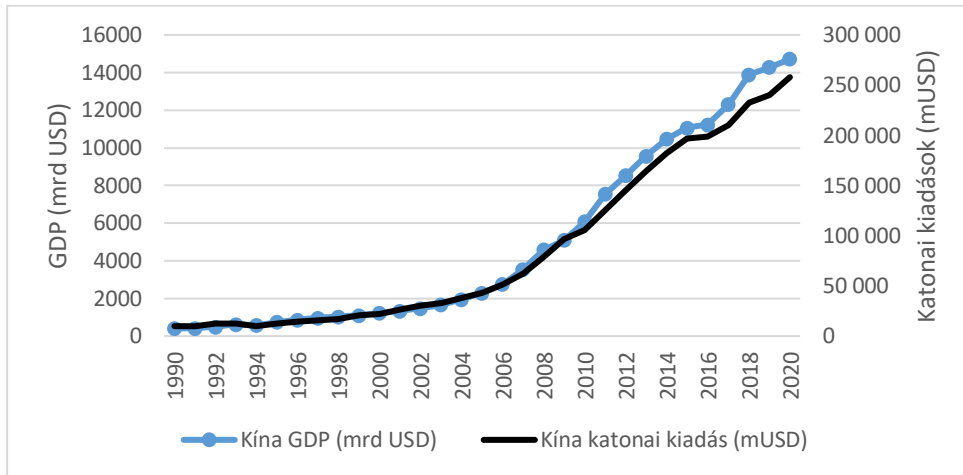

57. ábra: Kanada GDP változása és a következő évi katonai kiadások változása közötti kapcsolat

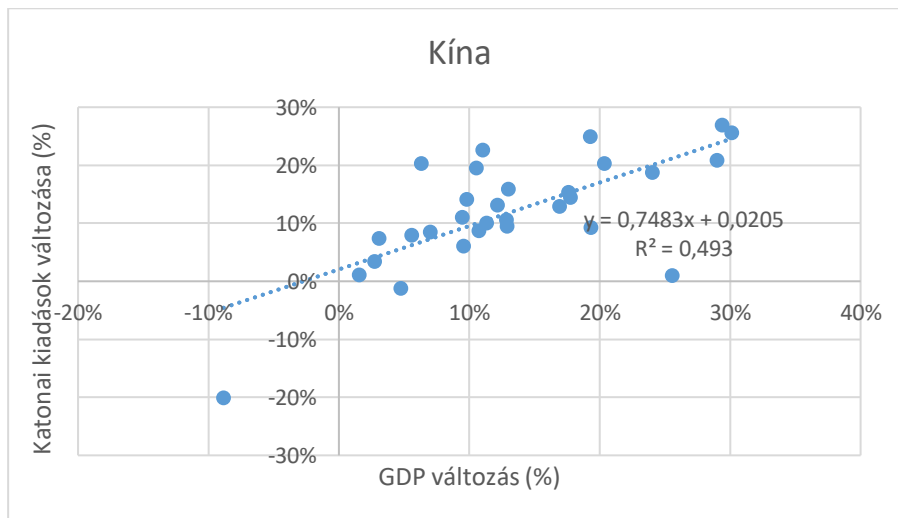

Kína

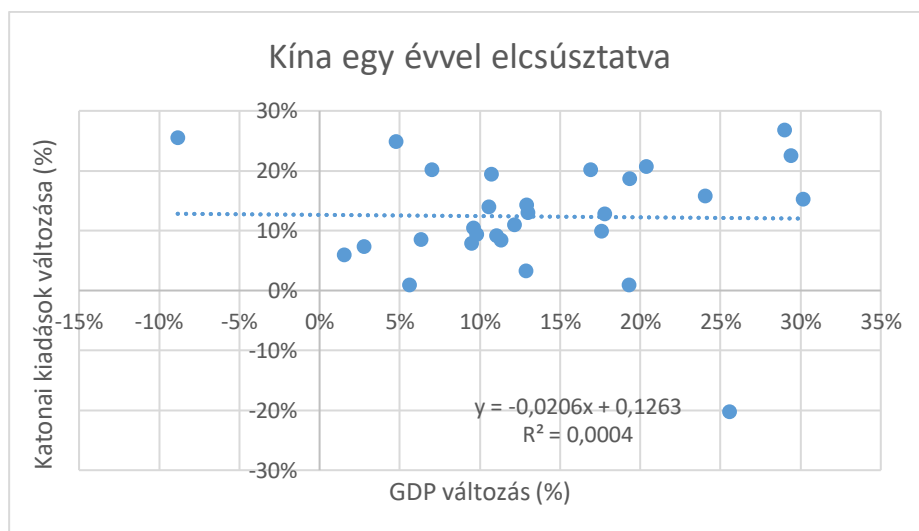
58. ábra: Kína GDP-je és a katonai kiadásainak alakulása

59. ábra: Kína GDP változása és az adott évi katonai kiadások változása közötti kapcsolat

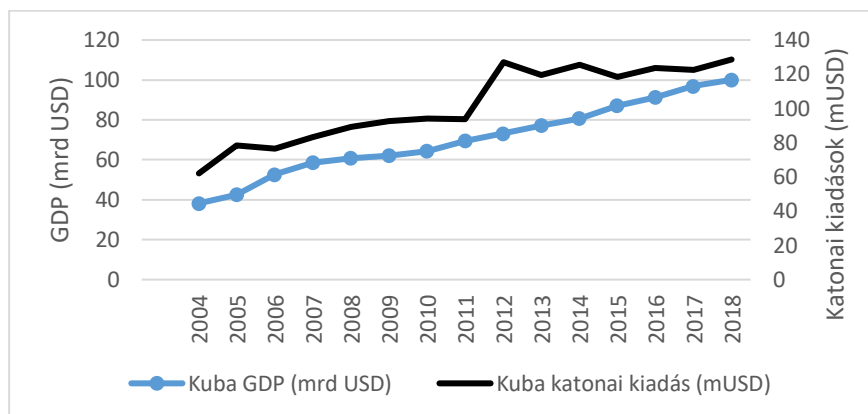

60. ábra: Kína GDP változása és a következő évi katonai kiadások változása közötti kapcsolat

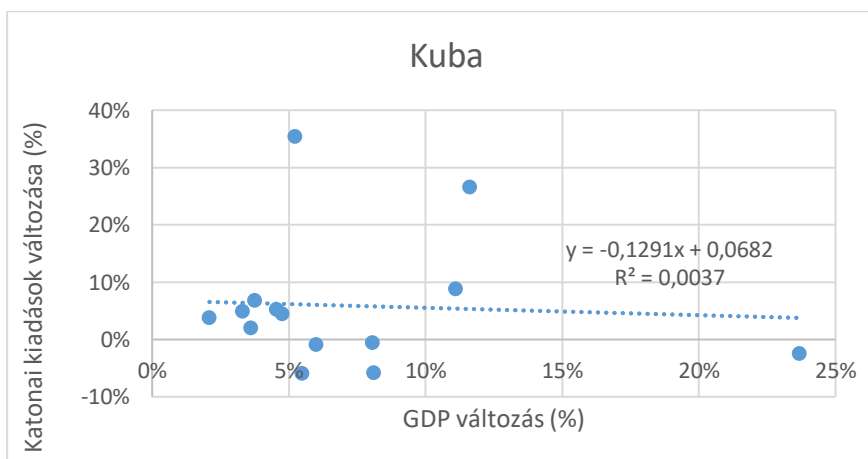

Kuba

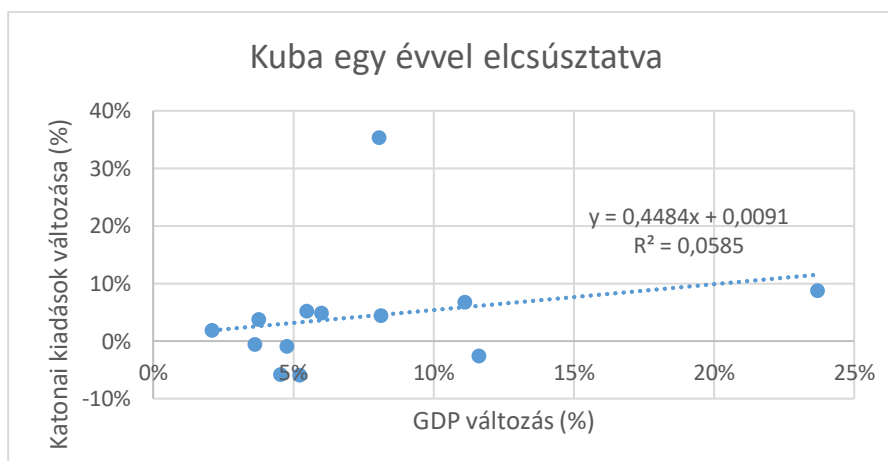
61. ábra: Kuba GDP-je és a katonai kiadásainak alakulása²⁵

62. ábra: Kuba GDP változása és az adott évi katonai kiadások változása közötti kapcsolat

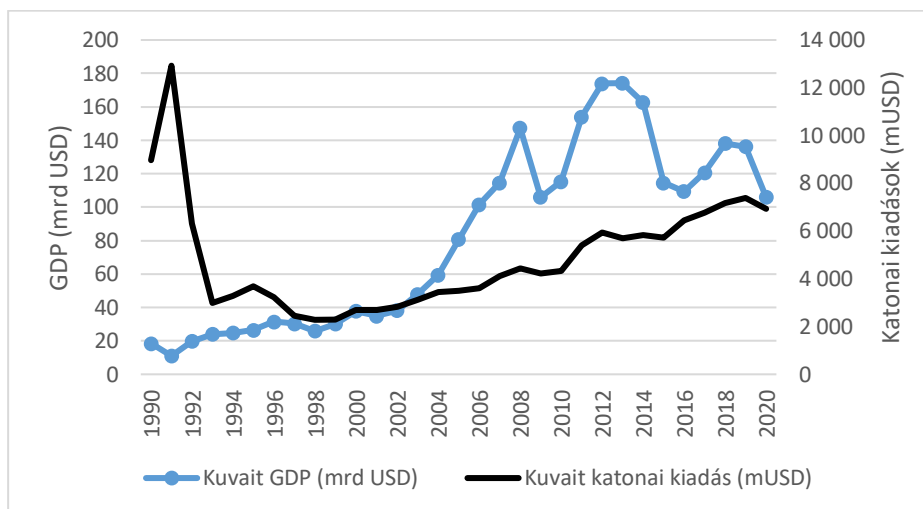
63. ábra: Kuba GDP változása és a következő évi katonai kiadások változása közötti kapcsolat

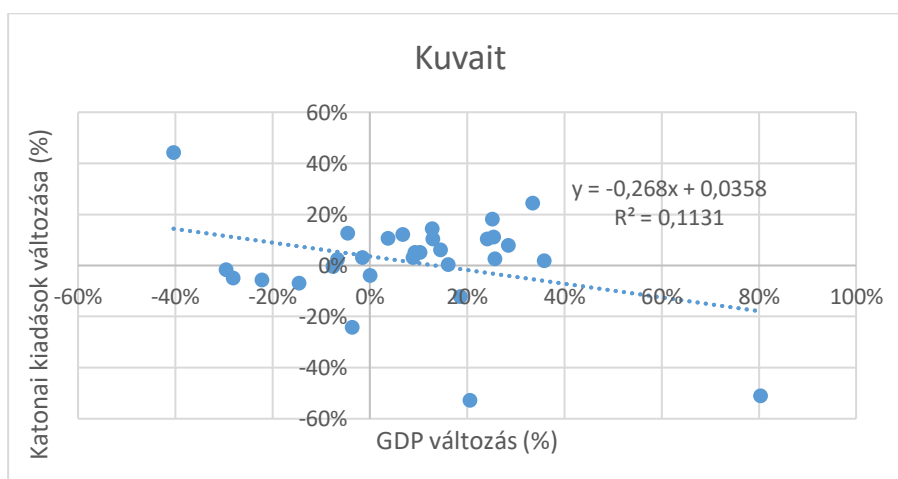
²⁵ Kuba esetén 2003-2018 időszakra közöl katonai kiadási adatokat a SIPRI adatbázis. Mivel azonban a 2003. évi adat nagyon eltért a későbbi trendektől, így torzította volna a vizsgálatot, ezért Kuba esetén csak 2004. évtől elemeztem az adatokat.

Kuvait

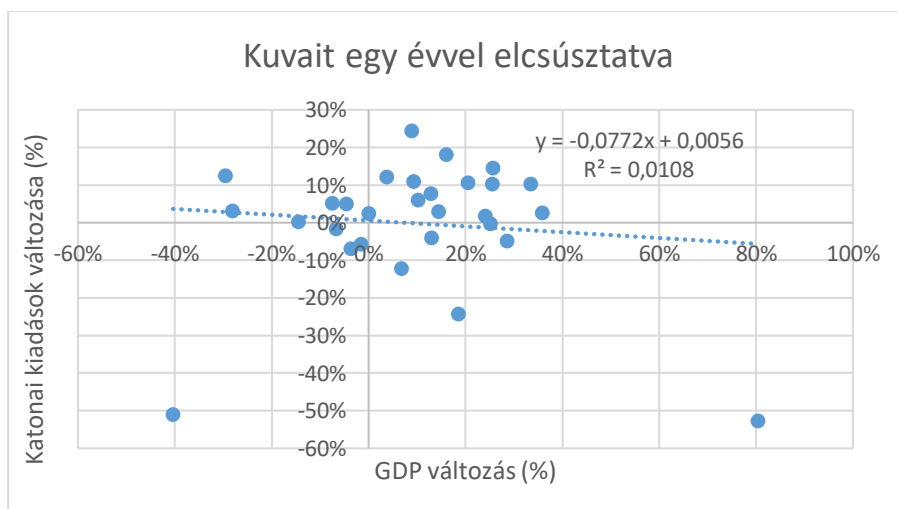
64. ábra: Kuvait GDP-je és a katonai kiadásainak alakulása

65. ábra: Kuvait GDP változása és az adott évi katonai kiadások változása közötti kapcsolat

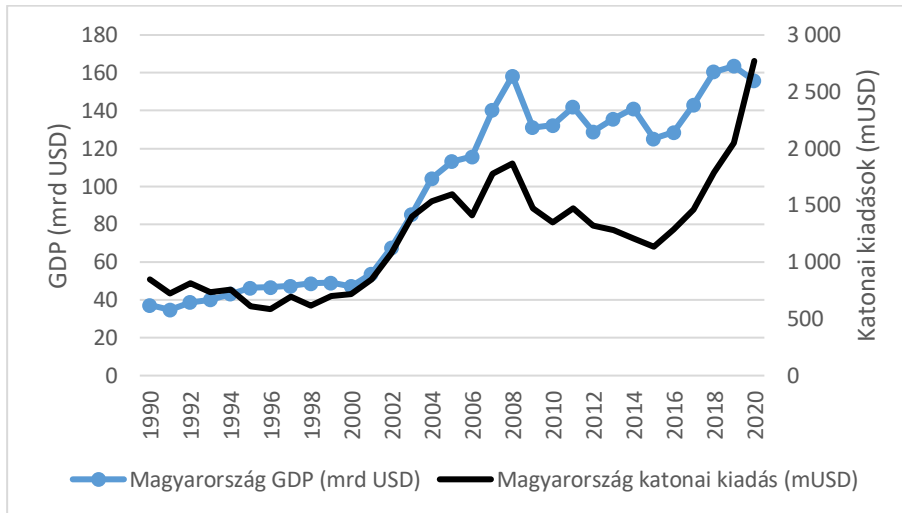

66. ábra: Kuvait GDP változása és a következő évi katonai kiadások változása közötti kapcsolat

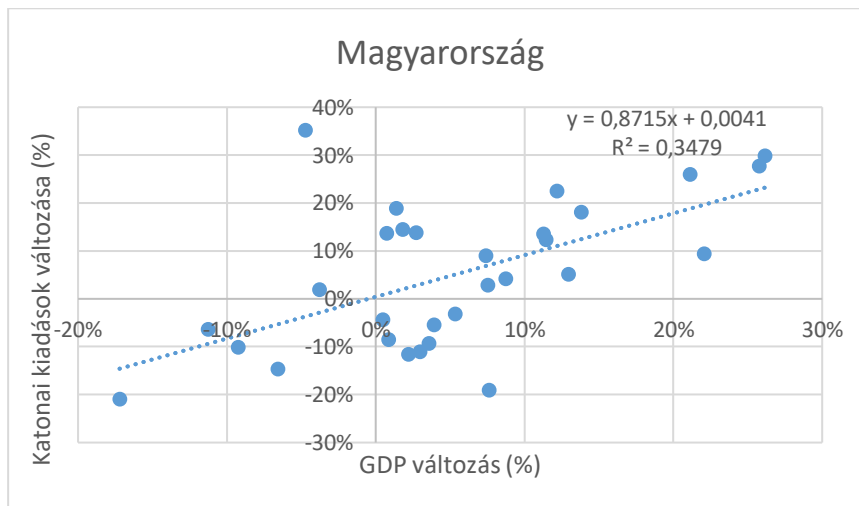

Magyarország

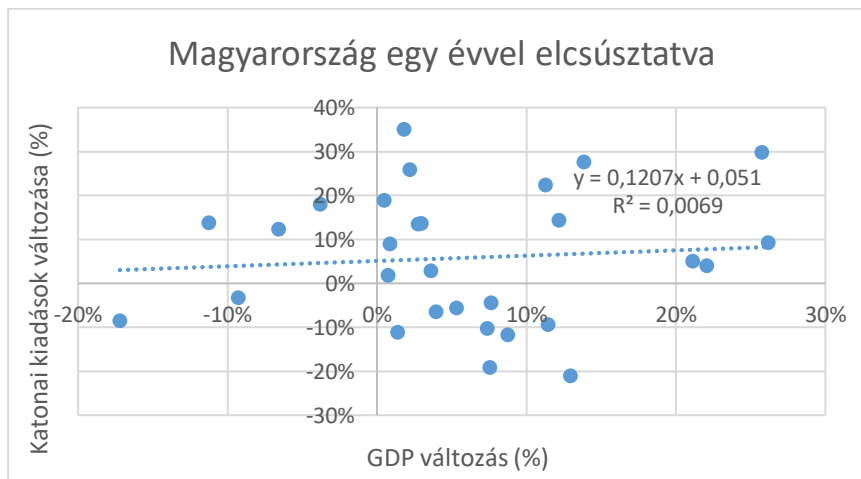
67. ábra: Magyarország GDP-je és a katonai kiadásainak alakulása

68. ábra: Magyarország GDP változása és az adott évi katonai kiadások változása közötti kapcsolat

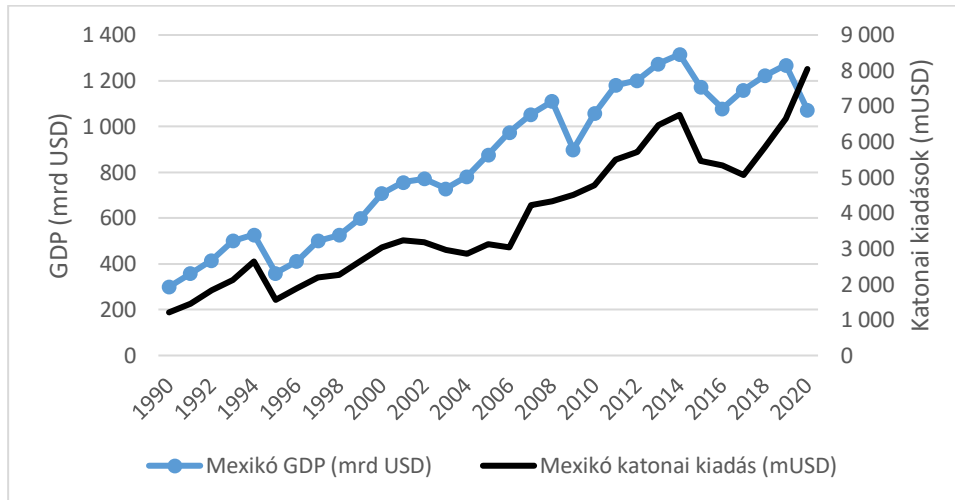

69. ábra: Magyarország GDP változása és a következő évi katonai kiadások változása közötti kapcsolat:

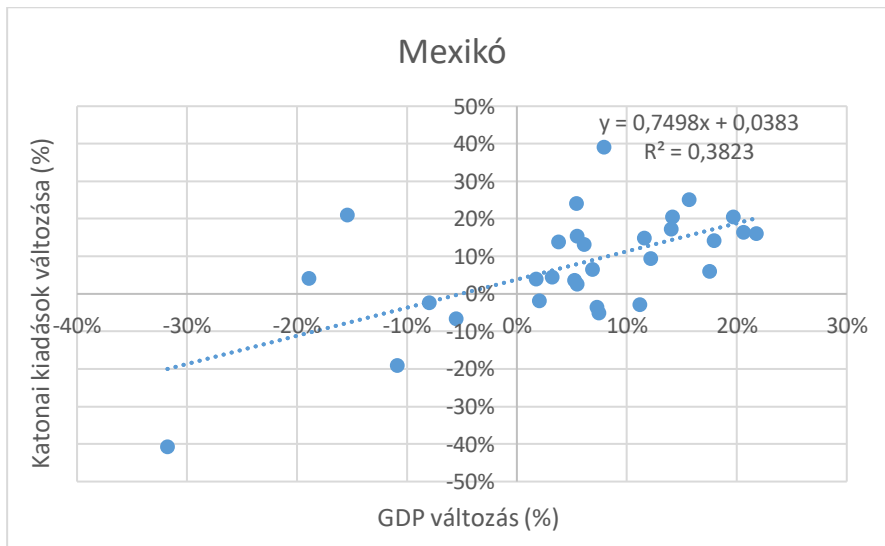

Mexikó

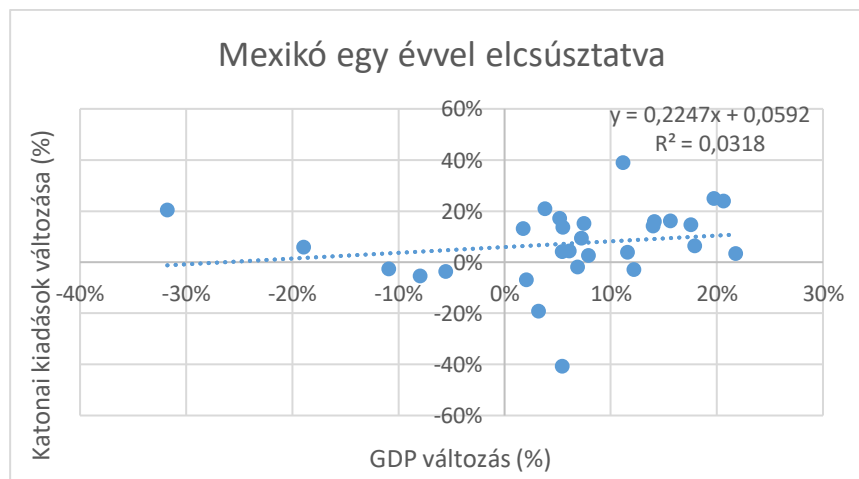
70. ábra: Mexikó GDP-je és a katonai kiadásainak alakulása

71. ábra: Mexikó GDP változása és az adott évi katonai kiadások változása közötti kapcsolat

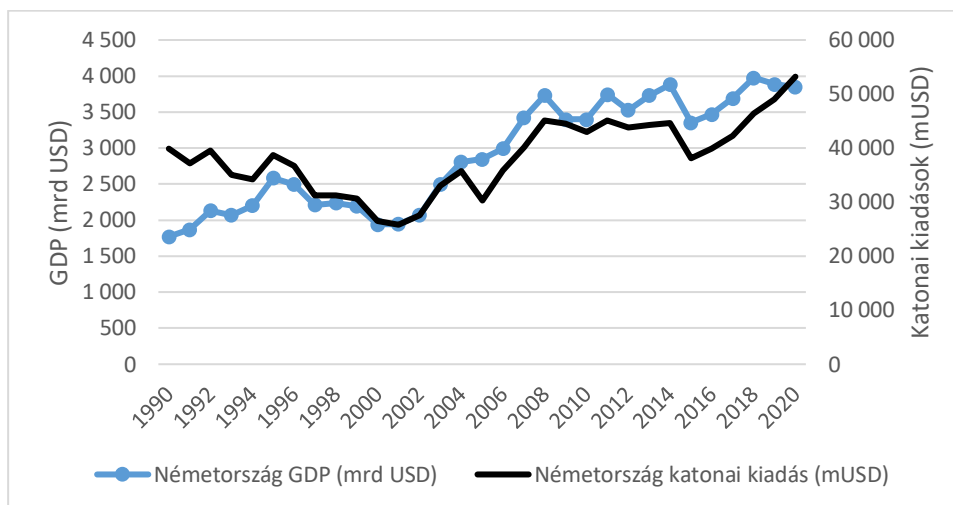

72. ábra: Mexikó GDP változása és a következő évi katonai kiadások változása közötti kapcsolat

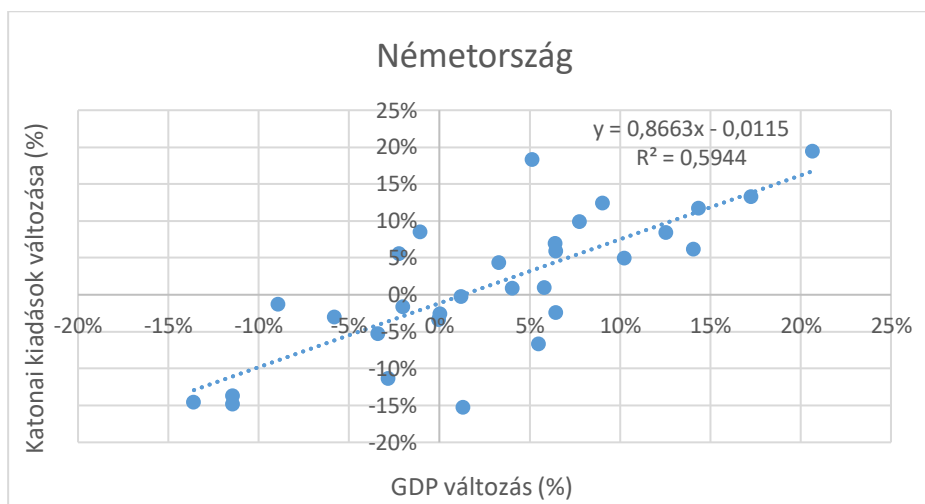

Németország

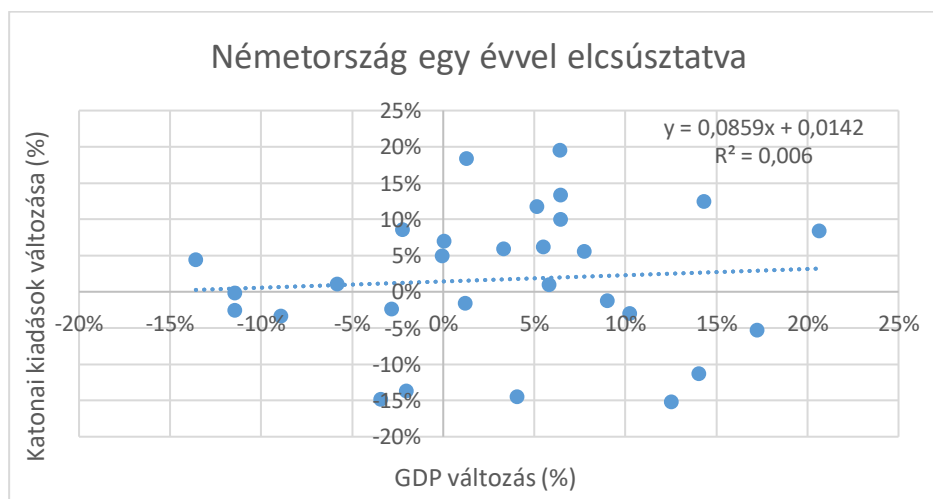
73. ábra: Németország GDP-je és a katonai kiadásainak alakulása

74. ábra: Németország GDP változása és az adott évi katonai kiadások változása közötti kapcsolat

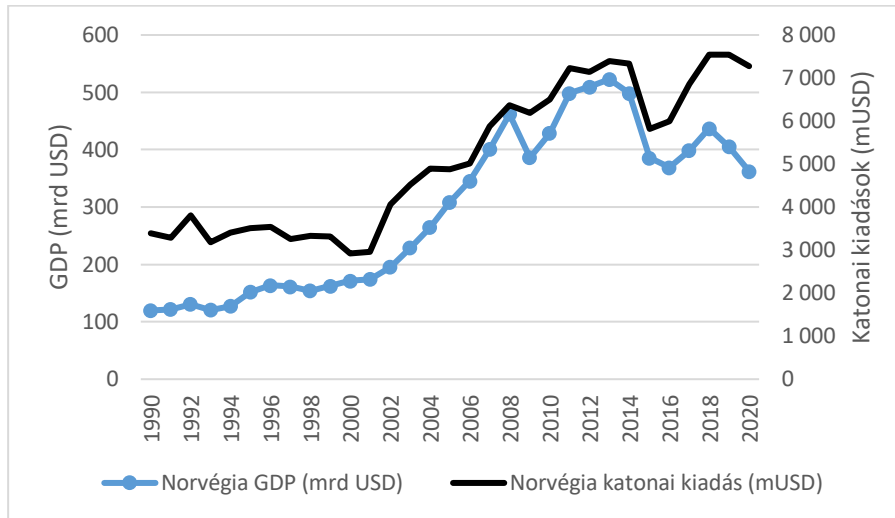

75. ábra: Németország GDP változása és a következő évi katonai kiadások változása közötti kapcsolat

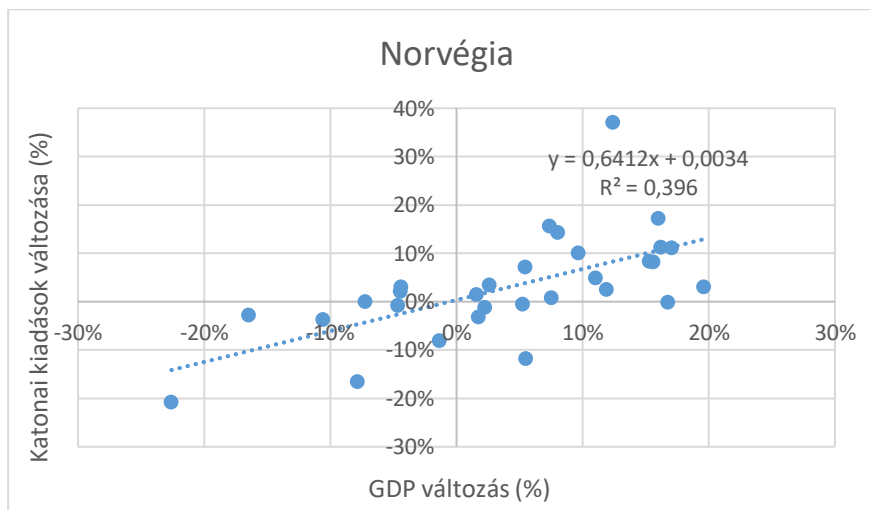

Norvégia

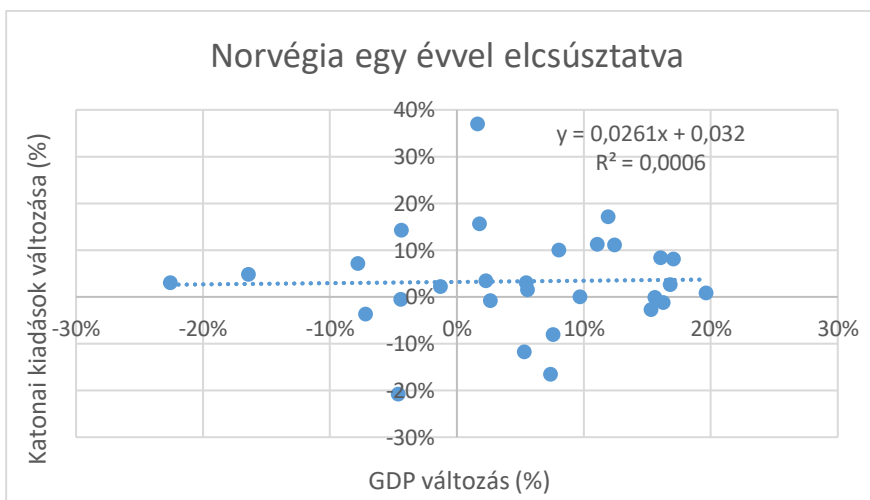
76. ábra: Norvégia GDP-je és a katonai kiadásainak alakulása

77. ábra: Norvégia GDP változása és az adott évi katonai kiadások változása közötti kapcsolat

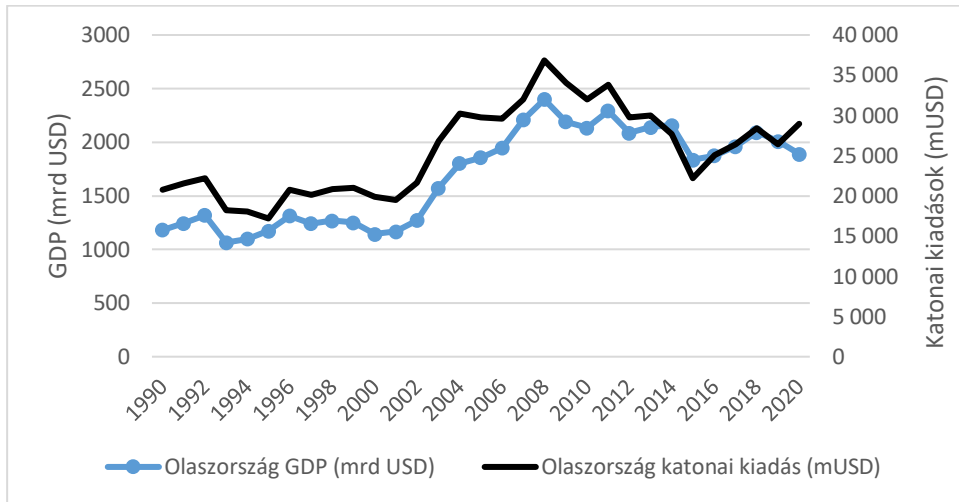

78. ábra: Norvégia GDP változása és a következő évi katonai kiadások változása közötti kapcsolat

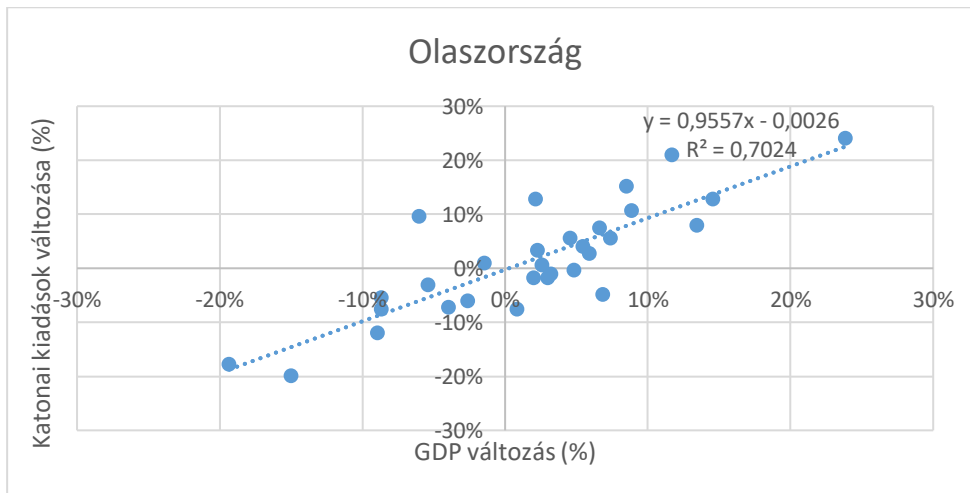

Olaszország

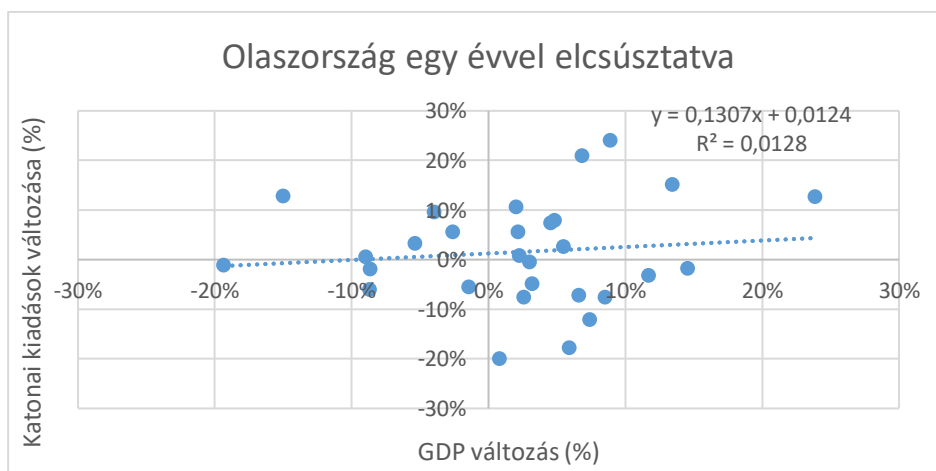
79. ábra: Olaszország GDP-je és a katonai kiadásainak alakulása

80. ábra: Olaszország GDP változása és az adott évi katonai kiadások változása közötti kapcsolat

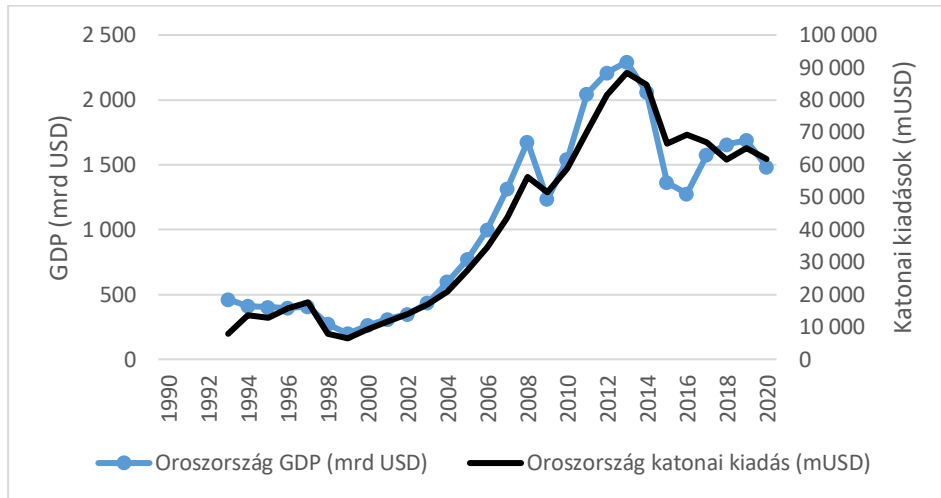

81. ábra: Olaszország GDP változása és a következő évi katonai kiadások változása közötti kapcsolat

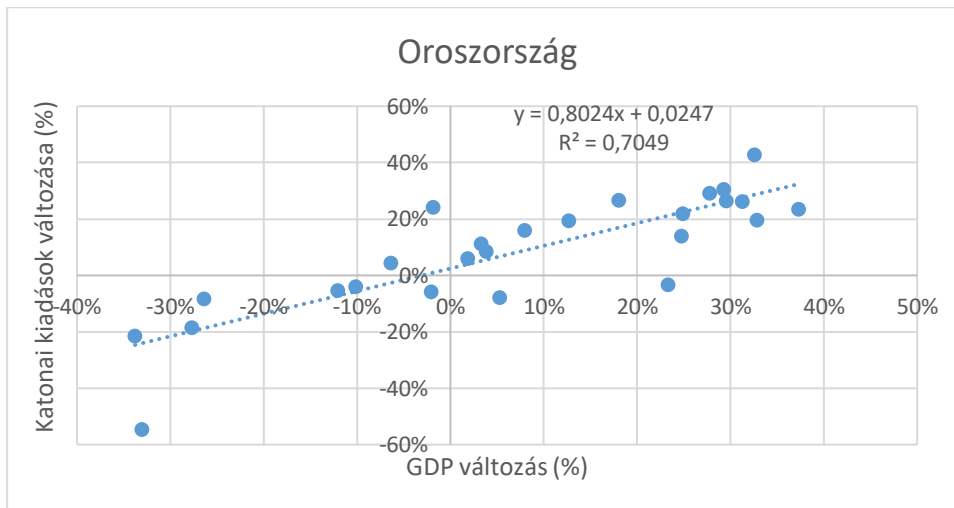

Oroszország

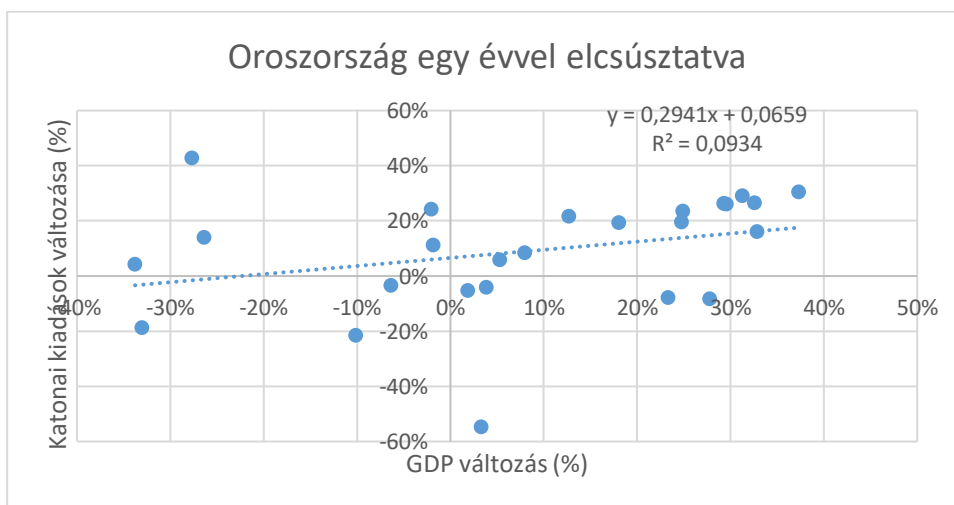
82. ábra: Oroszország GDP-je és a katonai kiadásainak alakulása

83. ábra: Oroszország GDP változása és az adott évi katonai kiadások változása közötti kapcsolat

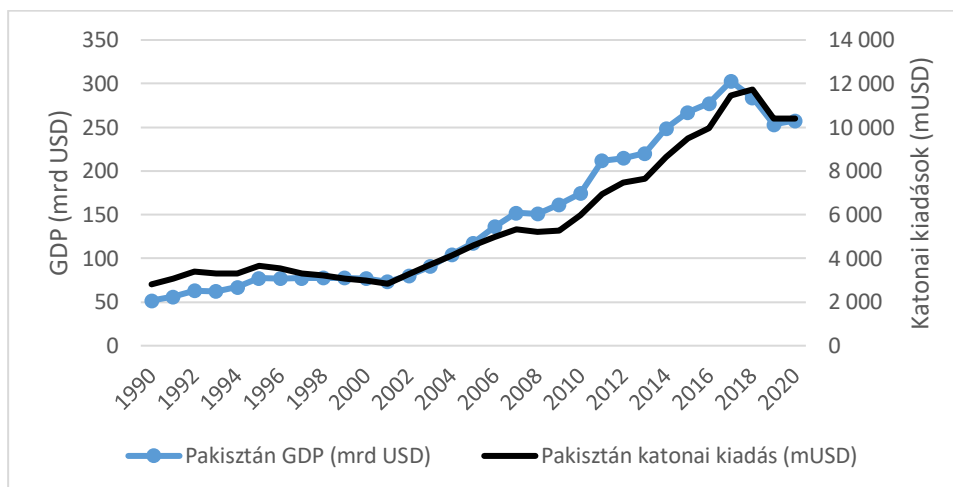

84. ábra: Oroszország GDP változása és a következő évi katonai kiadások változása közötti kapcsolat

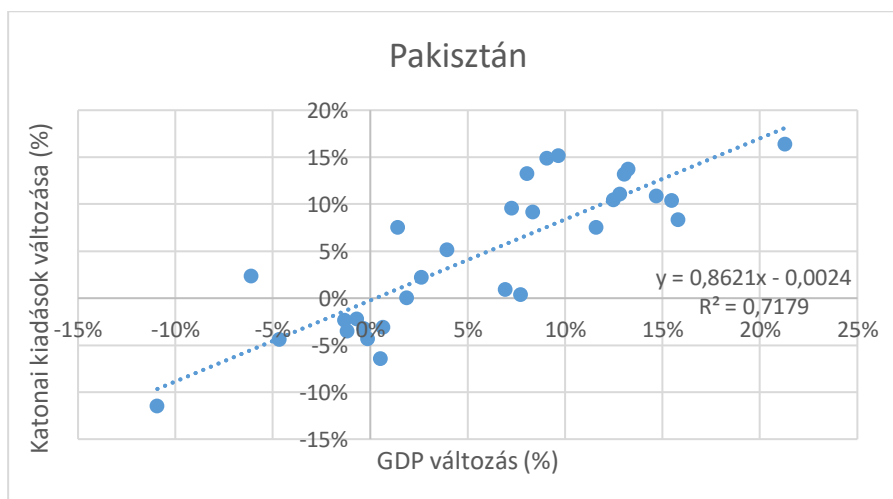

Pakisztán

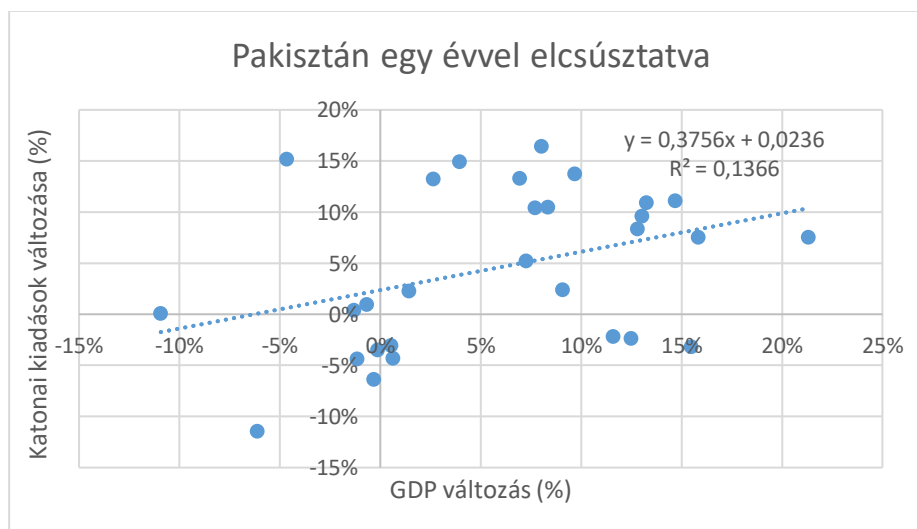
85. ábra: Pakisztán GDP-je és a katonai kiadásainak alakulása

86. ábra: Pakisztán GDP változása és az adott évi katonai kiadások változása közötti kapcsolat

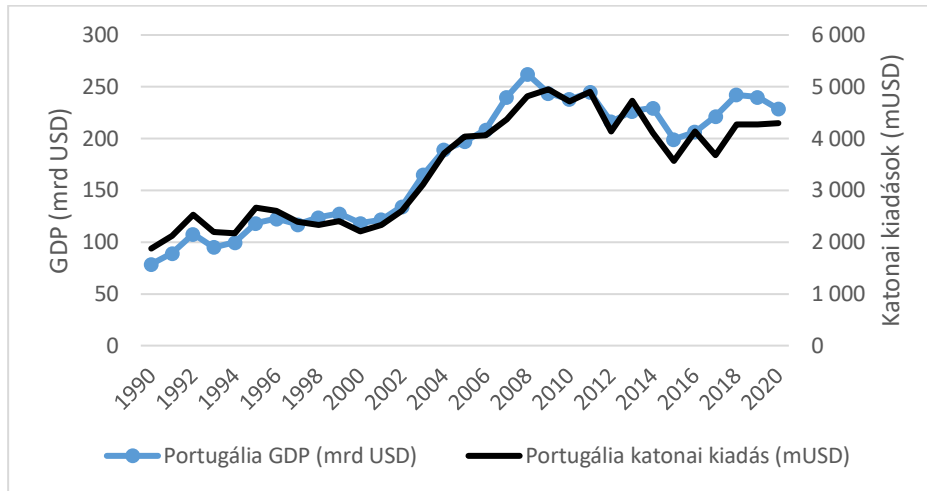

87. ábra: Pakisztán GDP változása és a következő évi katonai kiadások változása közötti kapcsolat

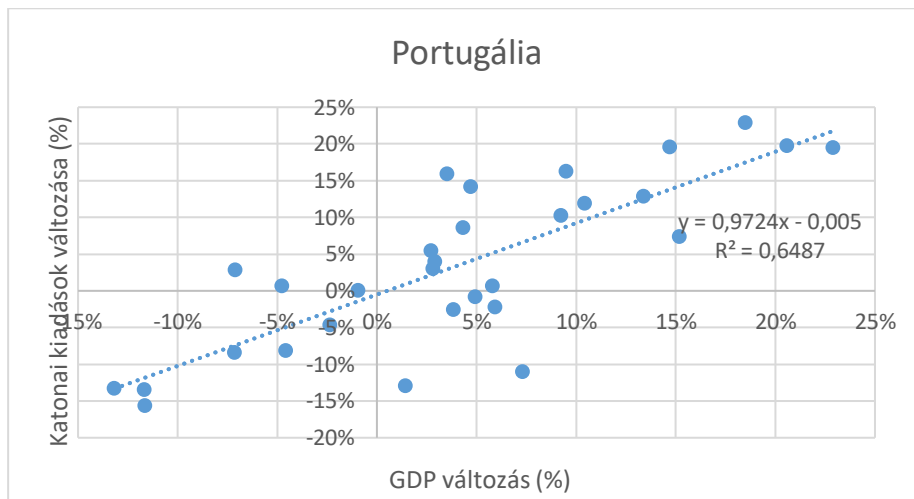

Portugália

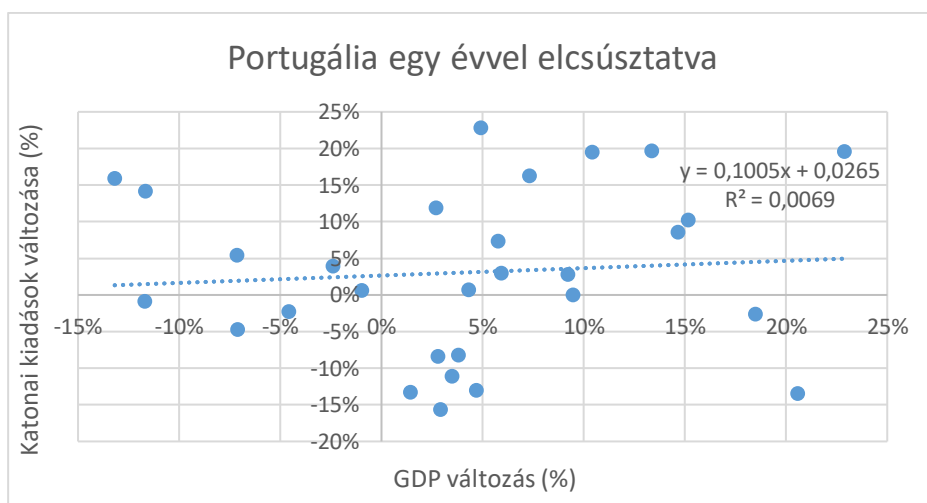
88. ábra: Portugália GDP-je és a katonai kiadásainak alakulása

89. ábra: Portugália GDP változása és az adott évi katonai kiadások változása közötti kapcsolat

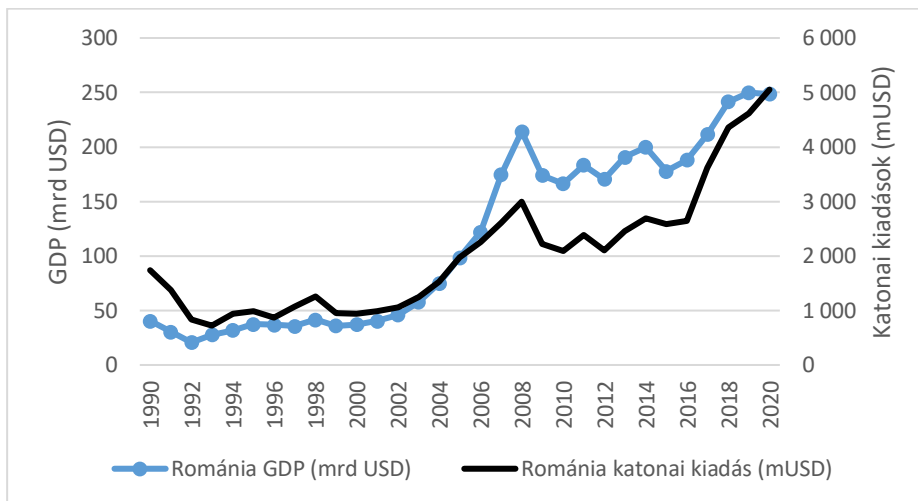

90. ábra: Portugália GDP változása és a következő évi katonai kiadások változása közötti kapcsolat

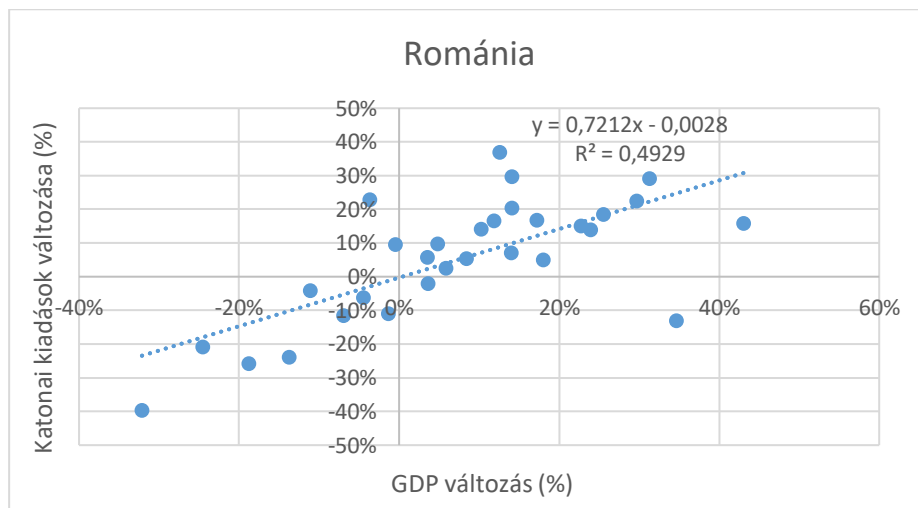

Románia

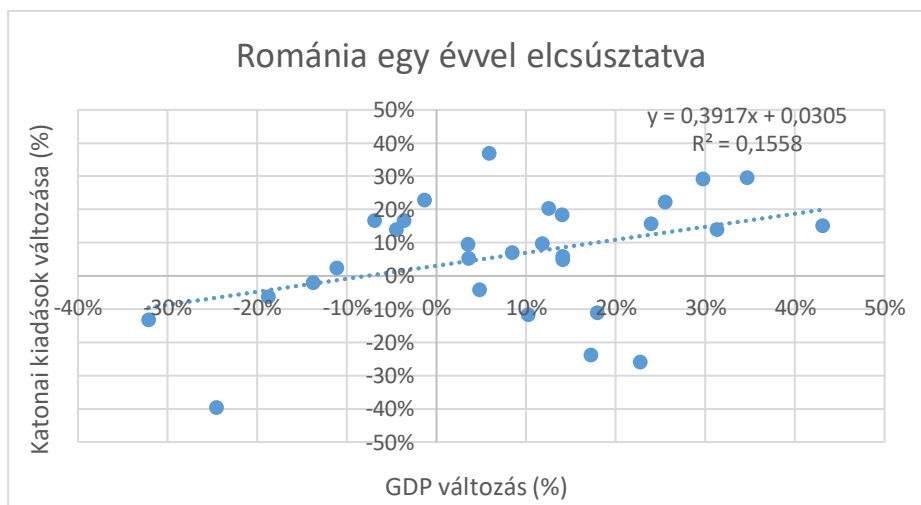
91. ábra: Románia GDP-je és a katonai kiadásainak alakulása

92. ábra: Románia GDP változása és az adott évi katonai kiadások változása közötti kapcsolat

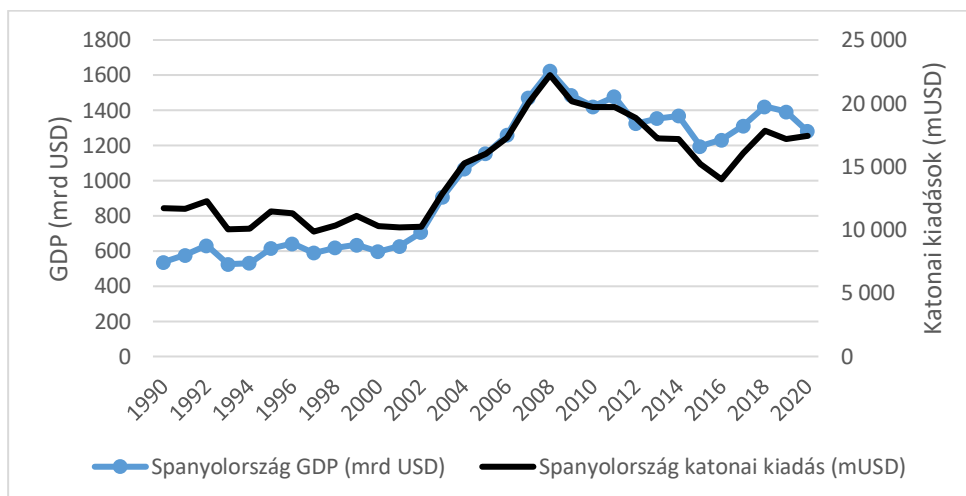

93. ábra: Románia GDP változása és a következő évi katonai kiadások változása közötti kapcsolat

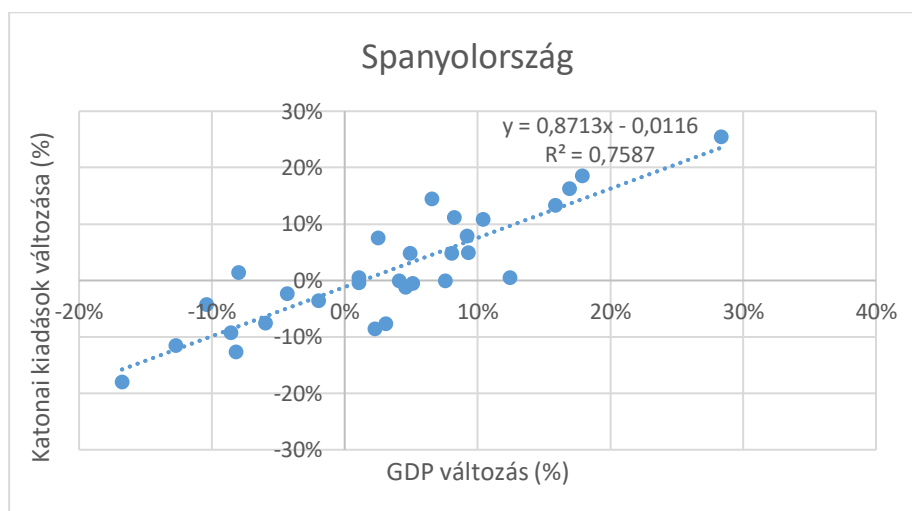

Spanyolország

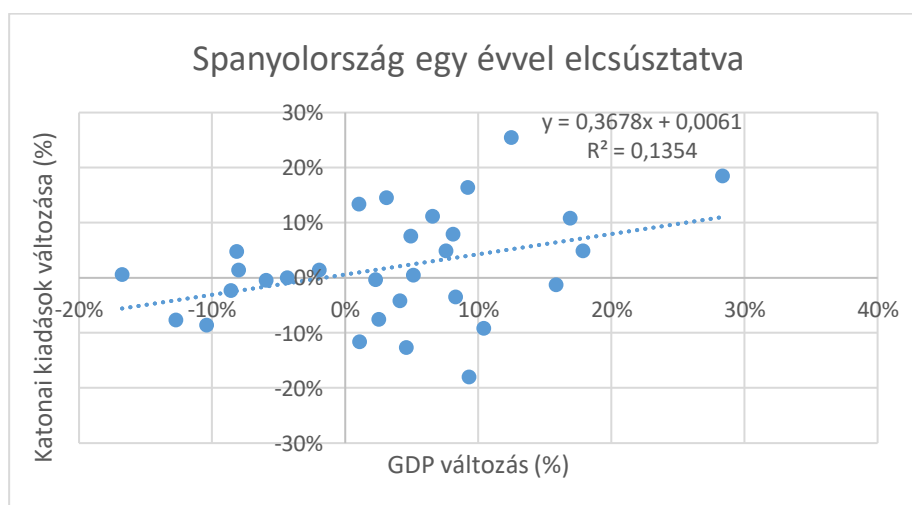
94. ábra: Spanyolország GDP-je és a katonai kiadásainak alakulása

95. ábra: Spanyolország GDP változása és az adott évi katonai kiadások változása közötti kapcsolat

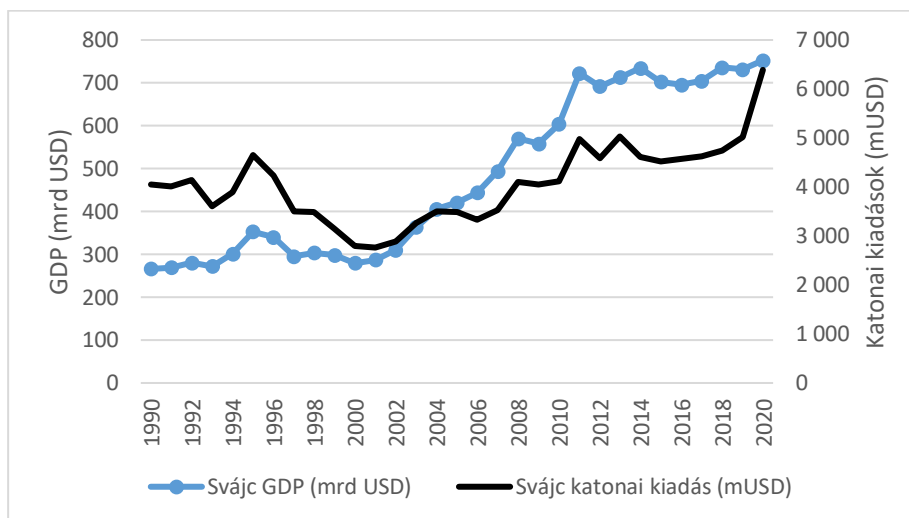

96. ábra: Spanyolország GDP változása és a következő évi katonai kiadások változása közötti kapcsolat

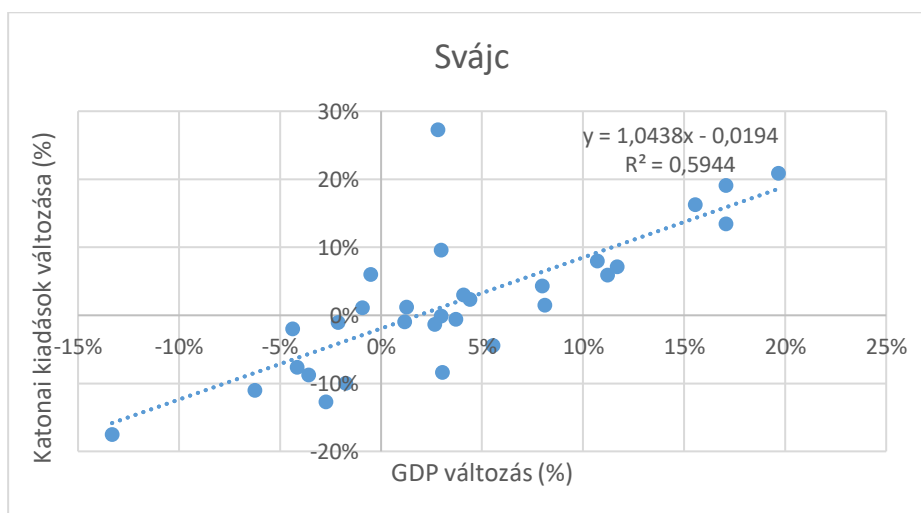

Svájc

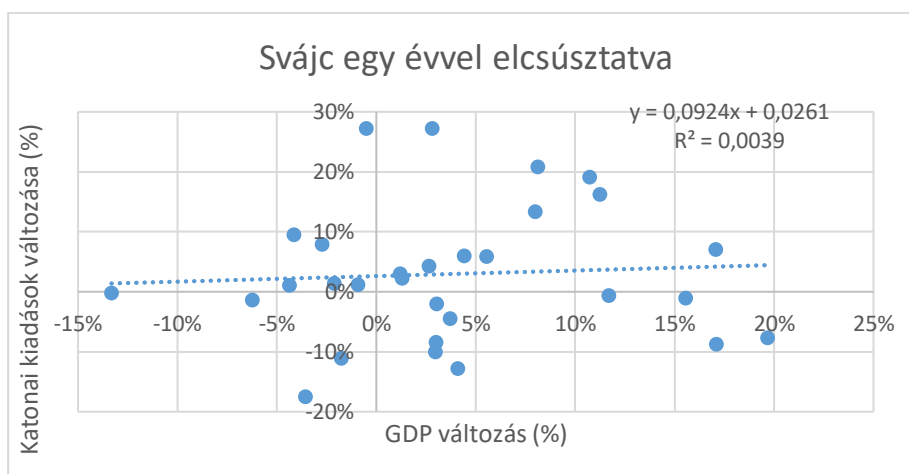
97. ábra: Svájc GDP-je és a katonai kiadásainak alakulása

98. ábra: Svájc GDP változása és az adott évi katonai kiadások változása közötti kapcsolat

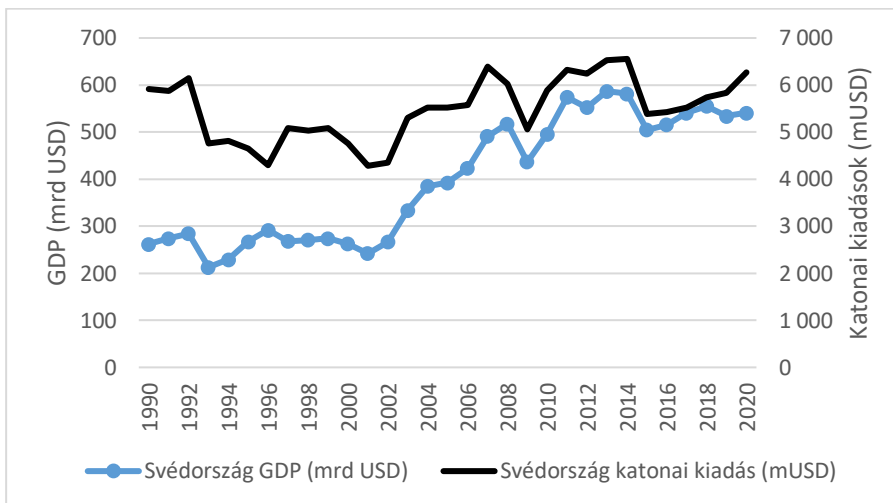

99. ábra: Svájc GDP változása és a következő évi katonai kiadások változása közötti kapcsolat

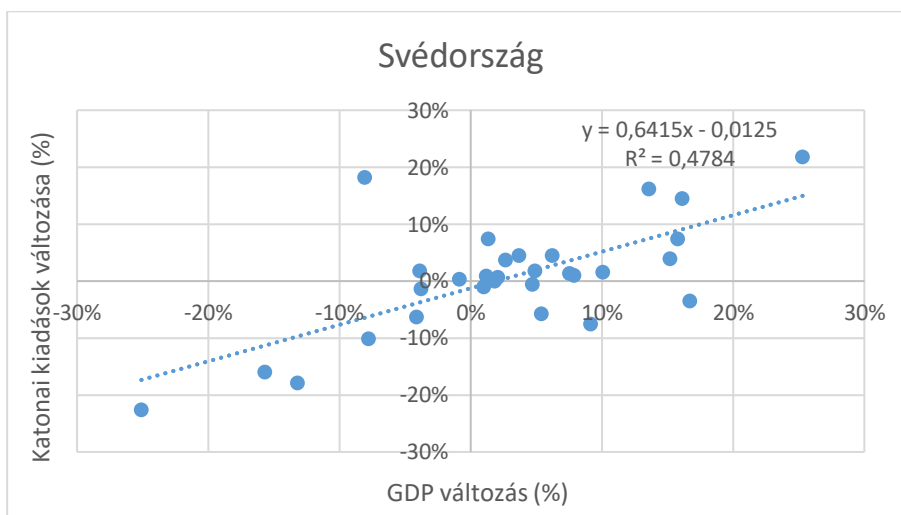

Svédország

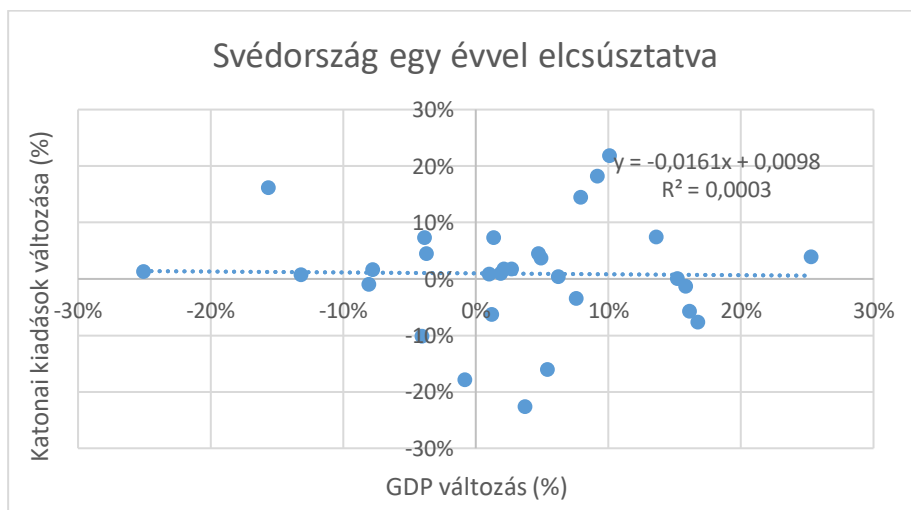
100. ábra: Svédország GDP-je és a katonai kiadásainak alakulása

101. ábra: Svédország GDP változása és az adott évi katonai kiadások változása közötti kapcsolat

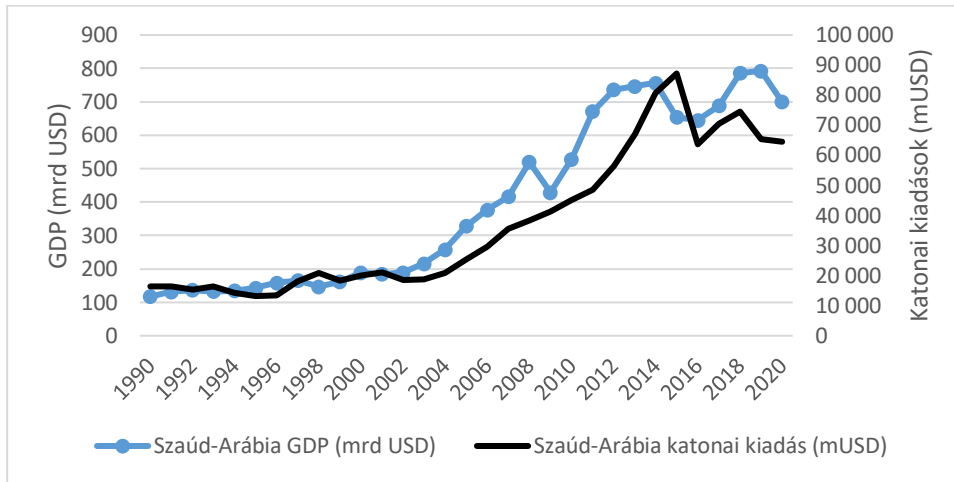

102. ábra: Svédország GDP változása és a következő évi katonai kiadások változása közötti kapcsolat:

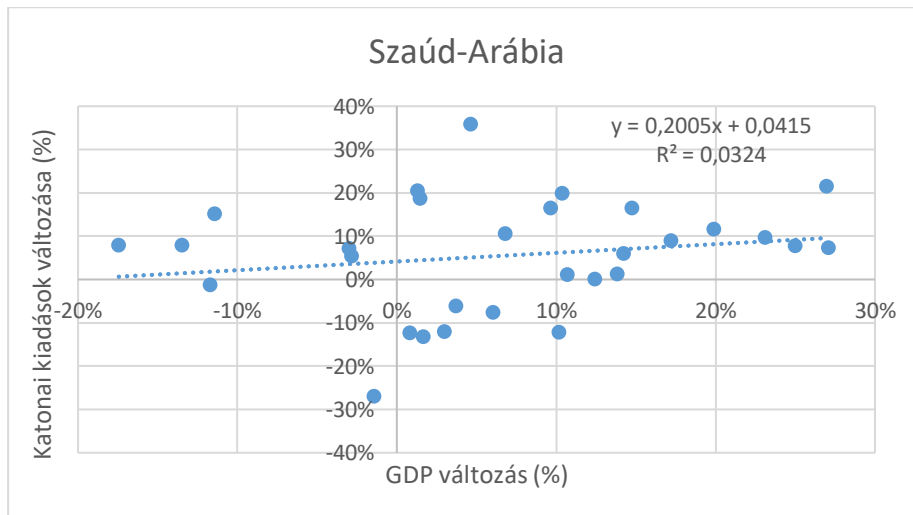

Szaúd-Arábia

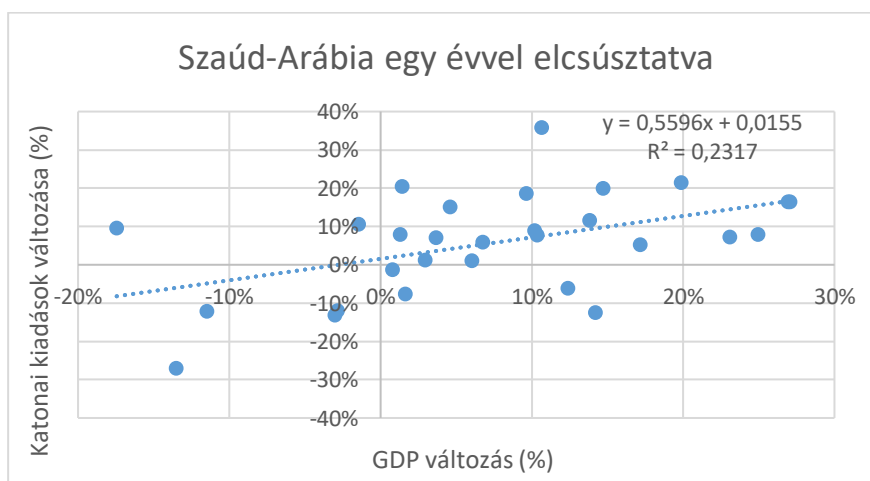
103. ábra: Szaúd-Arábia GDP-je és a katonai kiadásainak alakulása

104. ábra: Szaúd-Arábia GDP változása és az adott évi katonai kiadások változása közötti kapcsolat

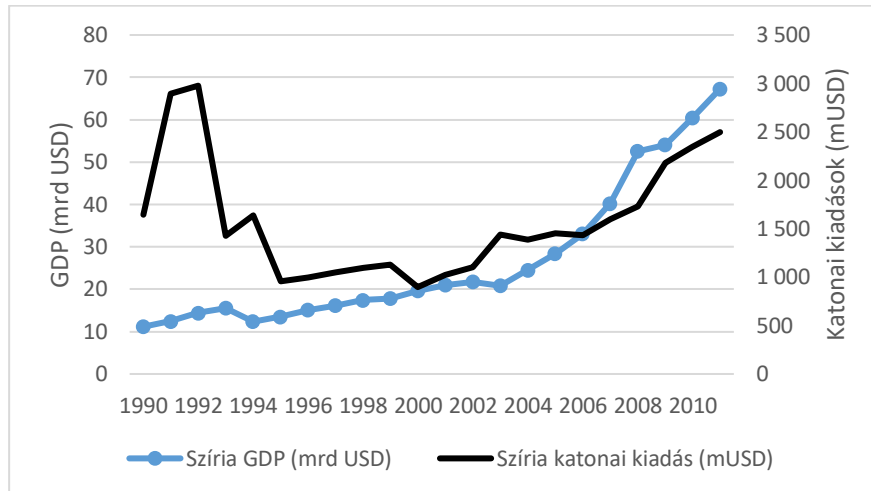

105. ábra: Szaúd-Arábia GDP változása és a következő évi katonai kiadások változása közötti kapcsolat

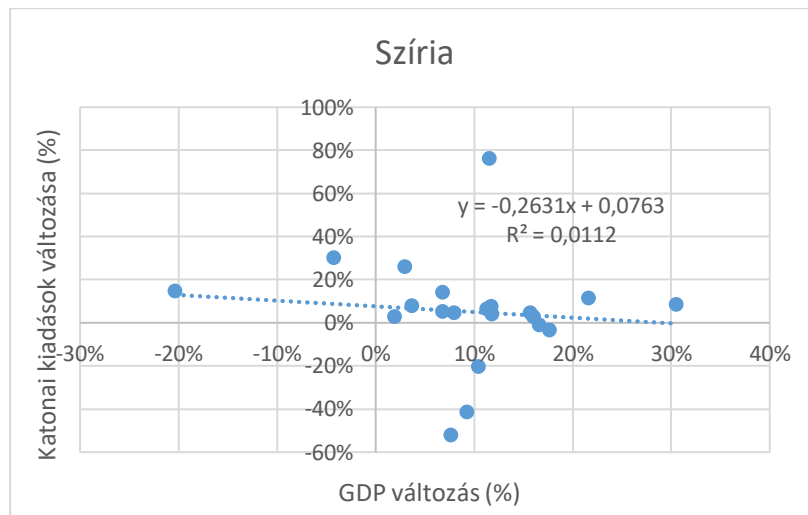

Szíria

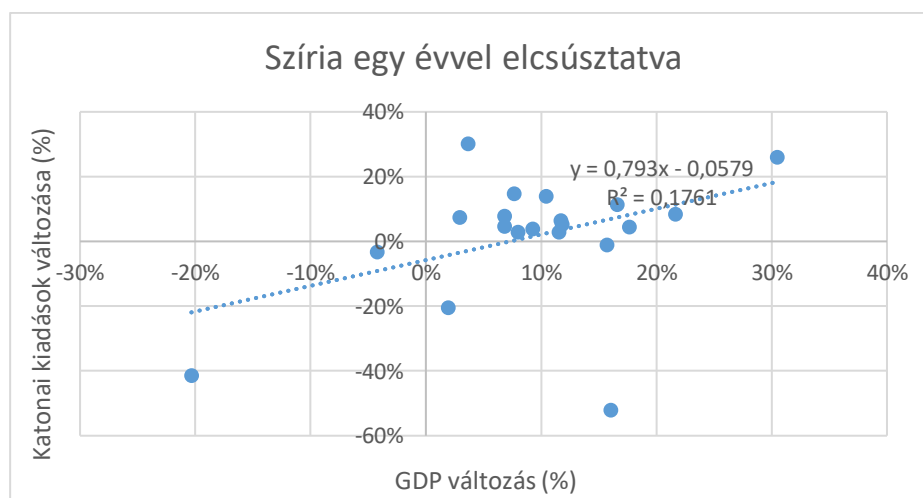
106. ábra: Szíria GDP-je és a katonai kiadásainak alakulása

107. ábra: Szíria GDP változása és az adott évi katonai kiadások változása közötti kapcsolat

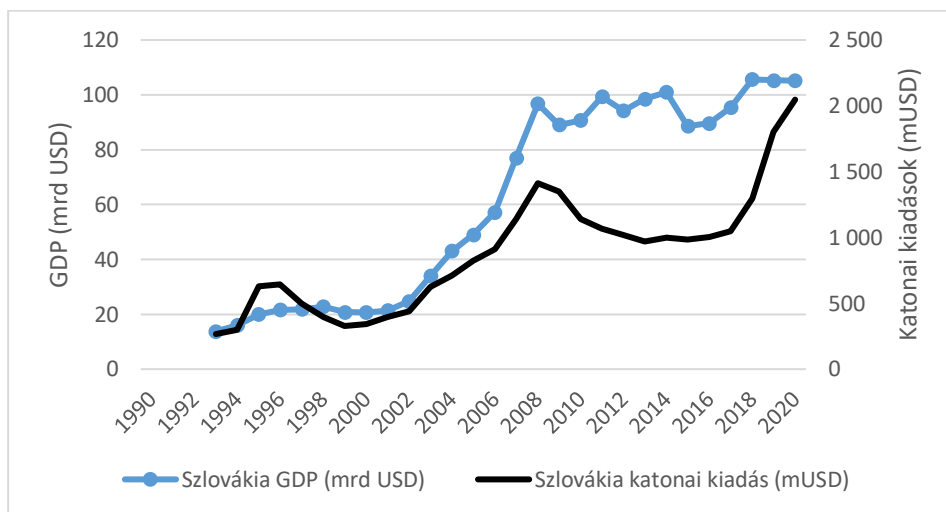

108. ábra: Szíria GDP változása és a következő évi katonai kiadások változása közötti kapcsolat

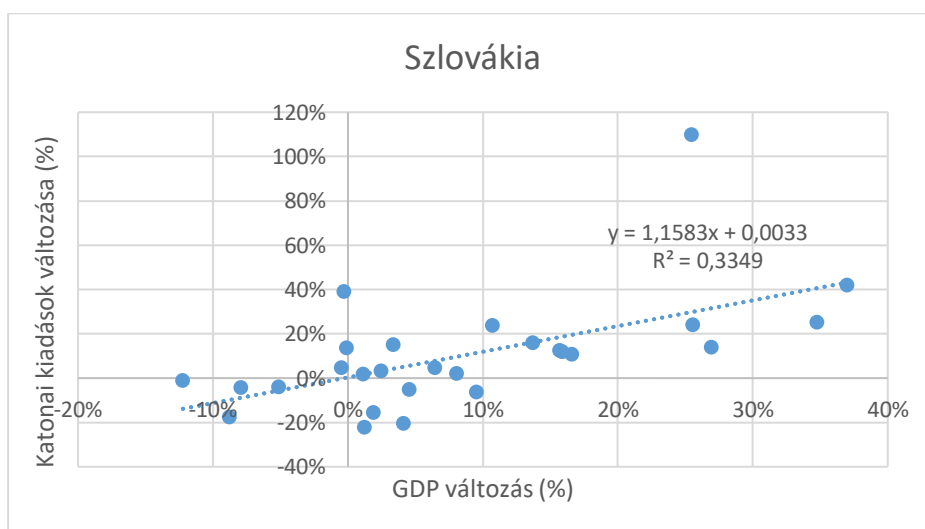

Szlovákia

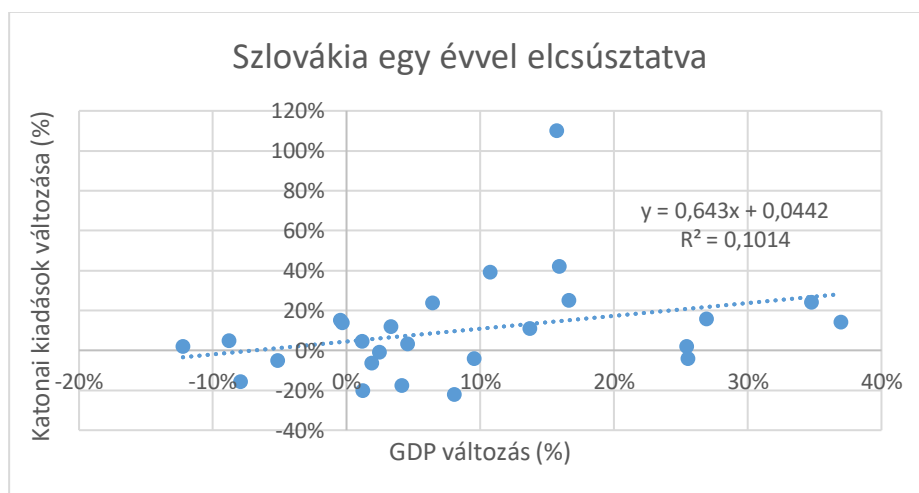
109. ábra: Szlovákia GDP-je és a katonai kiadásainak alakulása

110. ábra: Szlovákia GDP változása és az adott évi katonai kiadások változása közötti kapcsolat

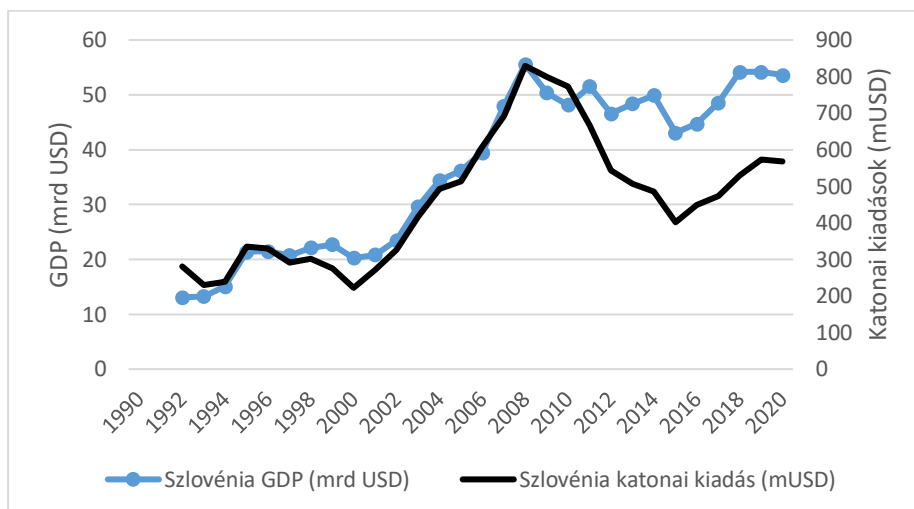

111. ábra: Szlovákia GDP változása és a következő évi katonai kiadások változása közötti kapcsolat

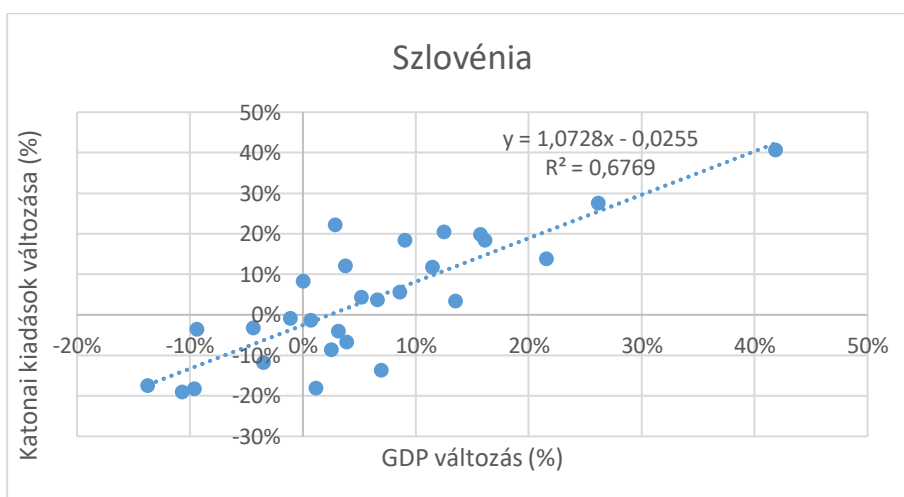

Szlovénia

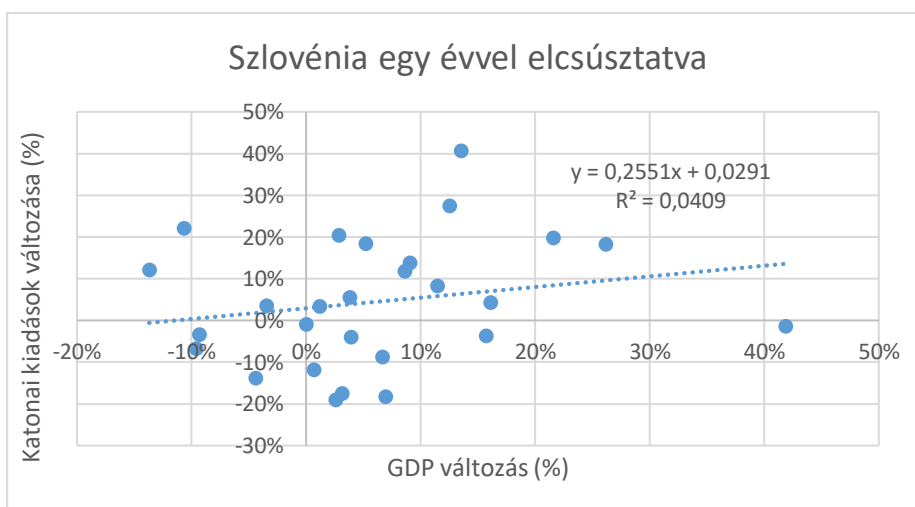
112. ábra: Szlovénia GDP-je és a katonai kiadásainak alakulása

113. ábra: Szlovénia GDP változása és az adott évi katonai kiadások változása közötti kapcsolat

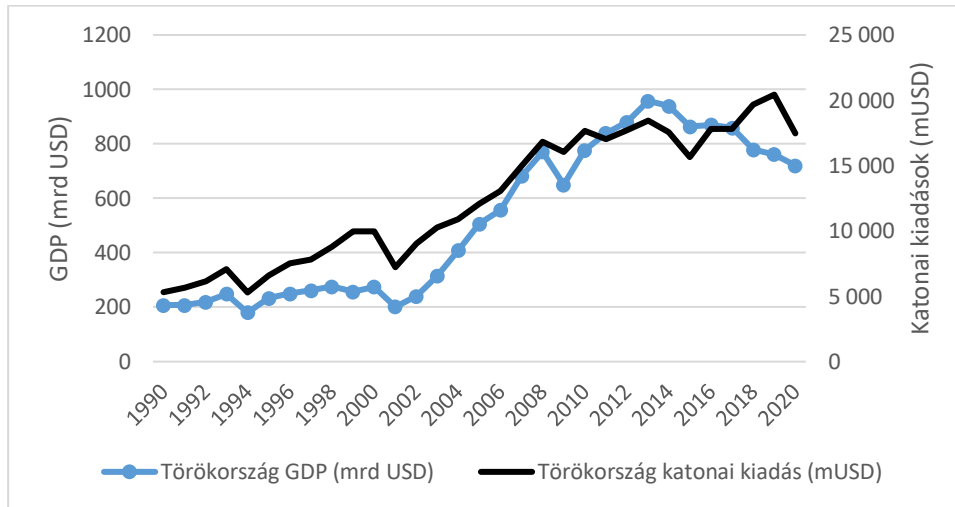

114. ábra: Szlovénia GDP változása és a következő évi katonai kiadások változása közötti kapcsolat

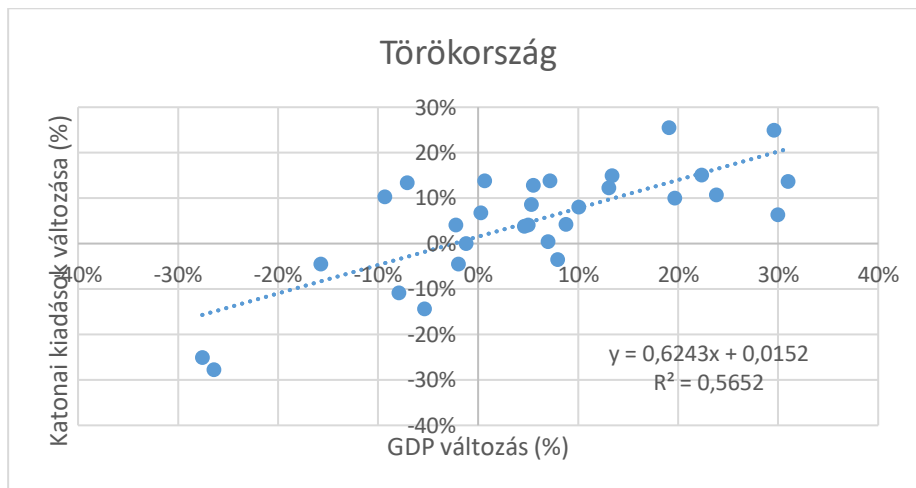

Törökország

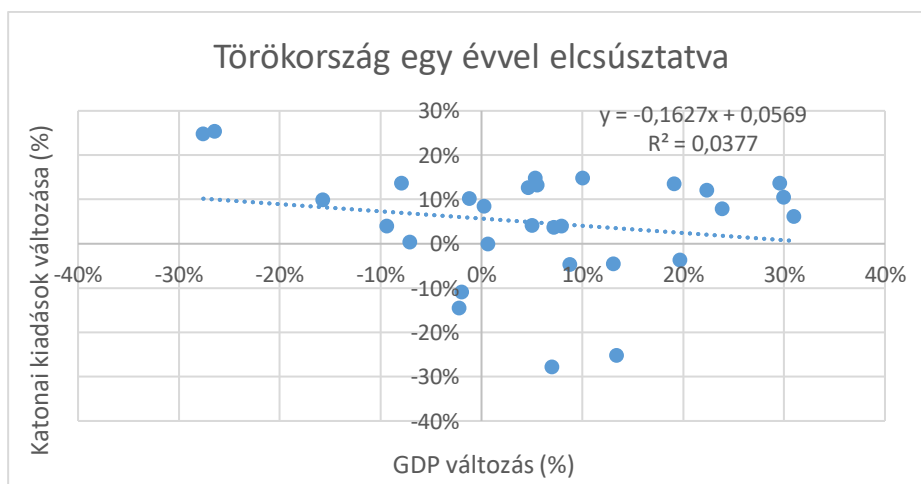
115. ábra: Törökország GDP-je és a katonai kiadásainak alakulása

116. ábra: Törökország GDP változása és az adott évi katonai kiadások változása közötti kapcsolat

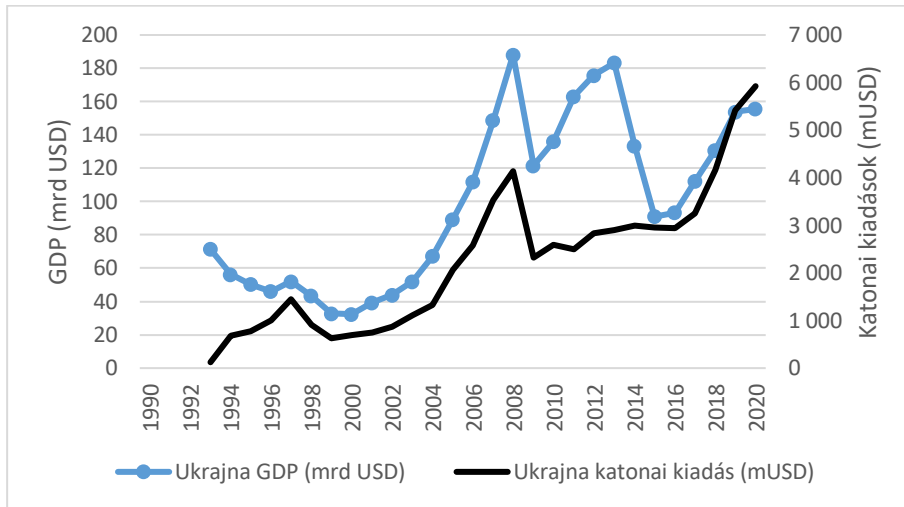

117. ábra: Törökország GDP változása és a következő évi katonai kiadások változása közötti kapcsolat

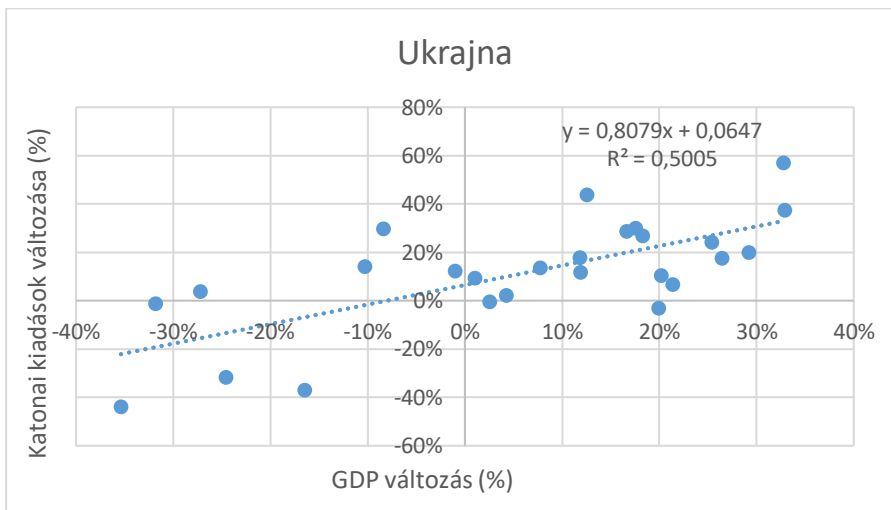

Ukrajna

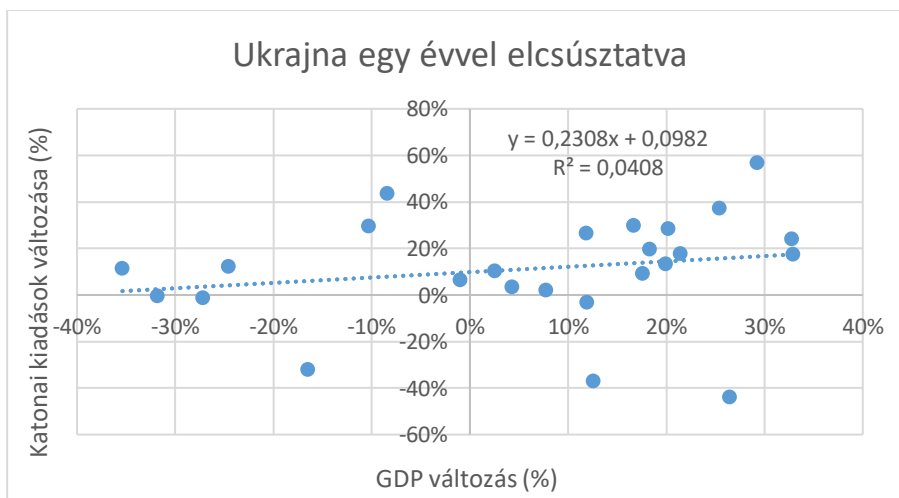
118. ábra: Ukrajna GDP-je és a katonai kiadásainak alakulása

119. ábra: Ukrajna GDP változása és az adott évi katonai kiadások változása közötti kapcsolat

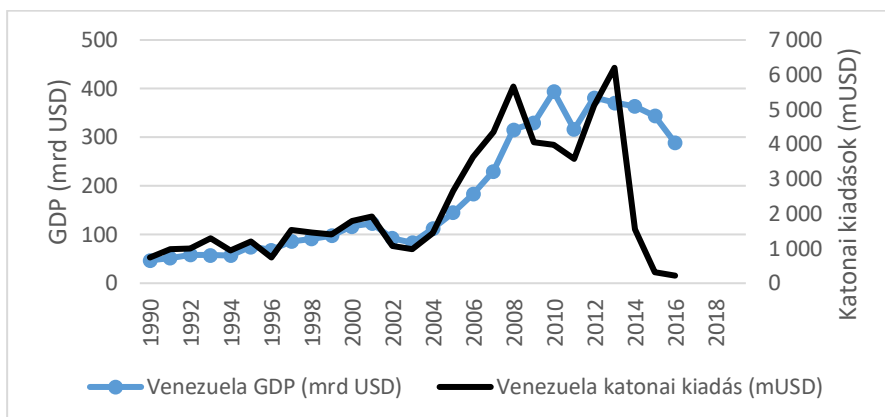

120. ábra: Ukrajna GDP változása és a következő évi katonai kiadások változása közötti kapcsolat

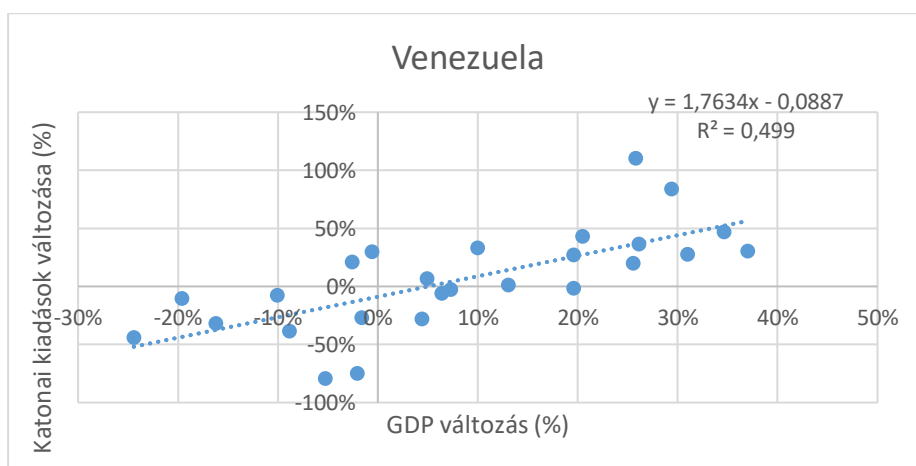

Venezuela

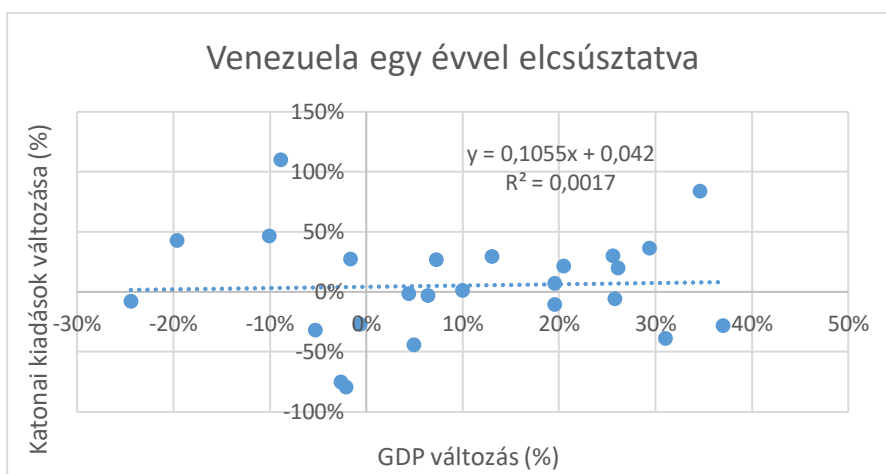
121. ábra: Venezuela GDP-je és a katonai kiadásainak alakulása²⁶

122. ábra: Venezuela GDP változása és az adott évi katonai kiadások változása közötti kapcsolat

123. ábra: Venezuela GDP változása és a következő évi katonai kiadások változása közötti kapcsolat

²⁶ Venezuela esetén a 2016. utáni időszakra csak nagyon megbízhatatlan és a korábbi trendektől nagyon eltérő adatokat becsl a SIPRI adatbázis, ezért ezeket már nem vettem figyelembe az elemzés során, mert ezek a bizonytalan, becsült adatok nagyon torzították az összefüggés vizsgálatot.